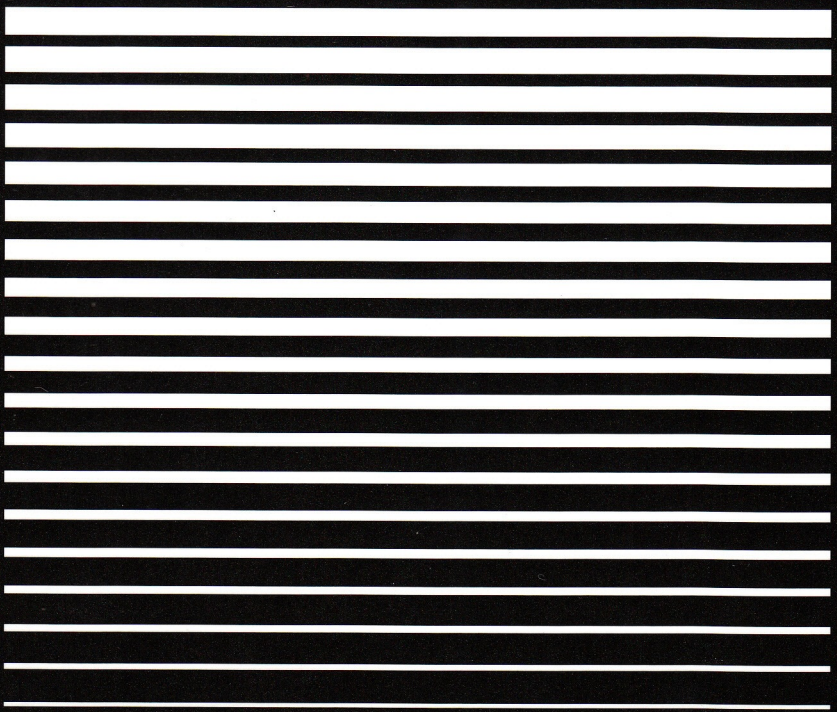
MODERNÍ dějiny

24 2016 2

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 1–24 Vol. 24, 2016, No. 2, pp. 1–24

STUDIE

Milan Hlavačka

Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century[1]

Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century

This study is the first attempt in Czech historiography at outlining certain methodical and methodological bases for research into the history of family businesses. It focuses on illuminating certain methodological options for defining family companies and their typology according to internal distribution of power and mutual (not just family) relations within the businesses. It expands this typology with a proposal for an external materially chronological framework for enterprise within Central Europe over the last hundred and fifty years. The linked appendix endeavours to apply this typology to four family businesses which operated within the Czech lands and Czechoslovakia. Specifically, it looks at four major 'family' businesses in the Czech lands whose operations encompassed the whole of the Habsburg Empire's territory: 'Lederer' – producers of branded molasses-based alcohol; 'Lanna' – road, railway and water transport planning and construction; 'Klein' – road and railway planning and construction; and 'Ringhoffer' – railway vehicles (carriages for personal and freight transport).

Keywords: History, 19th and 20th centuries, Habsburg Empire, Czech lands, Czechoslovakia, enterprise, family businesses

[1] The study originated within the framework of a project of the Grant Agency of the Czech Republic: *A history of the Ringhoffer company 1848–1945 (family and business)*. Project identification code: 14-19640S.

The history of entrepreneurship now constitutes, primarily in Western historiography, an important branch of economic and social history. It is defined as a scientific documentation of the history of particular companies, especially of their manufacturing and social work. In its research, classical historical methods are combined with those of the history of technology, trade, and mentalities. The history of entrepreneurship is a branch that encompasses a number of additional disciplines; it is close to business economics and is closely linked to economic theories. The history of technology is also closely related to the history of many companies.

Companies or firms as economic units have also played a role in the field of delicate social and cultural policy. They organized a significant amount of socially needed labor and became an arena of activity for different interest circles and groups. With time, both organizational and social hierarchy evolved inside the companies. Externally as well, the companies became part of a system that was influenced by the markets as well as the political and social systems, primarily through the cultural and social milieu in which they operated. The history of entrepreneurship as a part of the history of society has been studied in recent years, mostly in the German and American milieu, with a special accent placed on its political, mental and cultural connotations.[2] One special field of research is the history of family business studies. Family business research (FBR) is relatively young, but there is a dynamic field in the theory, as in the description of case studies.[3]

Family firms have played an important role in economic development, especially in the era of industrialization. In addition, the development of legal norms in the second half of the 19th century promoted the spontaneous creation of family businesses through, for example, inheritance or the establishment of companies with limited liability (Gesellschaften mit beschränkter Haftung).

Family businesses can be examined from several points of views and can yield interesting results from the area of non-economic relations:

---

[2] Toni PIERENKEMPER, *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*, Stuttgart 2000; Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte*, Padeborn, München, Wien, Zürich 2004; HANDBOOK of Research on Family Business, ed. Panikkos Zata Pouzziouris, Kosmas X. Smyrnios and Sabine B. Klein, Cheltenham 2006 nebo též na:
https://books.google.cz/books?hl=en&lr=&id=tJJ6Mf6jakwC&oi=fnd&pg=PR5&dq=Family+Business+Review+2004+Pramodita+Sharma&ots=yVPjVg07lB&sig=VQoAj8VM7-41Z785wtmqMB9kFgM#v=onepage&q=Family%20Business%20Review%202004%20Pramodita%20Sharma&f=false; Christian MERTENS, *Herausforderungen für Familienunternehmen im Zeitverlauf. Eine empirische Analyse am Beispiel von Nachfolge und Internationalisierung*, Köln 2009.

[3] HANDBOOK of Research on Family Business, p. 1.

The knowledge of continuity and identity has been an ever-growing phenomenon in the business world. A successful company has always had a vision, image or identity that is different from the others. What has been so strong and unique in the identity of family businesses has depended largely on their history and on the method of their transfer to the next generation. A view of the company's own history is part of what is referred to as "corporate identity", which is a kind of corporate culture represented not only by generational transfer and the loyalty of the staff to their company, but also by its relation to the place where the company operates.

Company tradition, mythology, and the founder's legacy rank among the symbolical values that are worth investigating. Tradition can be viewed as a series of unwritten rules and pictures that are connected to the past and influence the behavior, ethics, and strategies of businessmen. Awareness and knowledge of the historical genesis and its context was until recently a category of secondary importance for companies, although it contains a large marketing and research potential. Tradition is often a source of the uniqueness of the company and its products.

Mental business maps can prove very useful in explaining a company's creativity. They indicate the non-material features that may throw light on business and financial decisions, and show the way leading to success or failure in the market.

Family business as an engine of economic development should explain the role of a particular company within existing economic structures and practice. Without knowing how the company behaved in its decision-making processes, one cannot reliably describe a period of economic boom, let alone of recession. One important task is to analyze the microeconomic structures inside the company, as well as the role of its owner.

Family business as a social factor has been increasingly studied recently. The social approach to staff influenced the company's operations. The corporate milieu often led to a confrontation with the disciplining and socialization of employees. The setting of social rules inside the company was often a painful process that was governed by universal laws. These standards and practices were then also applied outside the workers' team, and the rules and communication pathways thus codified determined the position of each employee in the company's hierarchy. These corporate "worlds" often went beyond the limits of the company in question. Let's just mention the fact that in the latter half of the 19th century relatively closed settlements, referred to as colonies, emerged and influenced the lives of people far away from the company gates.

Family businesses also introduced "cultural" and political standards into society, as the companies and businesses played one more important role, since the period of industrialization, that has been ignored so far. They produced a number of

values and standards that then spread into the private lives of company employees and officials. The family business can thus also be studied as a source of patronage.

Public activity of family business owners in communal, provincial and state politics was apparently no exception in Central Europe, though the motives for entering politics were quite different in particular historical periods. Political and charitable work also constituted the best way to be promoted to nobility. The distribution of prestige inside the entrepreneurial milieu may also constitute a new and interesting topic of research.

The company as a maker and recipient of economic policy is a standard area of interest for historians. Many businessmen or companies have attempted to influence the conditions determining entrepreneurial activity in such fields as customs and trade policy, and in the related tax laws or social policy goals. An equally important segment of interrelation between companies and politics has been the funding of communal policy and of communal projects in the place where the company is headquartered.

Changes in the type of ownership influenced the development of the company from a small business to a large-scale enterprise, from a family business to a joint-stock company. Examining the ownership relations or the distribution of stock constitutes an important item in the history of the company. And we want to conclude our examination of family businesses at the exact moment of their conversion into joint-stock companies.

Conversion into a joint-stock company can be seen as either an inevitable process in a family business or a sign of undisputable business success. According to Harold James, there is today an increasing interest in the role of family business development. The interest stems from: "1. general reassessment of the political economy of development, in which institutional strength is seen as a critical determinant of the possibility of successful economic emergence, and 2. from the empirical perception that family firms are a central feature of most successful emerging market economies". [4] Academic literature focuses on this problem from points of view such as analyses of political economy or corporate governance. But most of this literature lacks a deeper historical background or relies on largely untenable historical assumptions. Historical research, however, deals with two other basic questions related not to stock-venture conversion but to the longevity of family companies. This research question is formulated specifically as follows: How are family firms viable and prominent in times of economic turbulence and political transformation, and what are family business strategies in crisis situations, namely: are the family companies and joint-stock companies enemies or allies, or only allies in need or allies for success?

[4] Harold JAMES, *Family Values or Crony Capitalism?* In: The endurance of family business. A Global Overview. Edited by Paloma Fernandez Perez and Andrea Colli, Cambridge 2015, p. 57.

Research into family business has preferred the methodology of collective biogram so far. Collective biographies have a long tradition both abroad and in our country owing to the endeavor to understand the "cadre profile" of the company and the general identification features of different business groups. This includes a theoretically, methodologically, empirically, and often also quantitatively based study of persons, where a comparative analysis of the individual fate of group members – in this particular case of a larger enterprising family – is applied. Nevertheless, collective biograms certainly do not constitute the only way to understand the family business milieu. Family business research has become increasingly empirical and more rigorous in recent years, with larger sample sizes, more systematic and fewer convenience samples, more independent and dependent variables, and greater use of multivariate statistical tools. Family business research is increasing in sophistication. A key to this is the availability of large sample data sets provided by private research organizations.[5]

In the present study, the stress will be laid on family business and I shall focus on the following questions: 1. What is and what is not a family business, or another attempt at definition, with the help of Joseph H. Astrachan, Sabine B. Klein and Kosmas X. Smyrnos, of the F-PEC model, an attempt which is closely connected with the leadership system or leader relationship of the family business; 2. The CRL model will be demonstrated with the help of Nigel Nicolson and Asa Björnberg on a small sample of four companies that operated in the past two centuries in the Czech lands (Lederer, Lanna, Klein and Ringhoffer); 3. Finally, I will address the reasons for surviving and overcoming crisis situations that may be caused by the internal development of a company (for example, disputes over succession or problems with manufacturing and managerial point strategy) as well as war and political or constitutional changes in regions where the company operates.

1. Another attempt at a definition of family business

Another attempt at a definition of family business should not ignore, apart from the ownership-related, managerial, economic and technical-technological factors, the role of the culture of administrative proceedings, culture of the socio-economic environment and quality of the legal framework, and the role of women, children, dowry, siblings and family relations within a family, as well as that of accident, in establishing and running a family business.

[5] Pramodita SHARMA, *An overview of the field of family business studies: Current status and directions for the future*, Family Business Review, Volume 17, Issue 1, pp. 1–36, March 2004. Article first published online: 19 March 2004: http://www.researchgate.net/profile/Joseph_Astrachan/publication/247759823_Family_Business_Research_The_Evolution_of_an_Academic_Field/links/0c96052c965afe836b000000.pdf

One definition is indeed a description of a "cumulative body of contemporary knowledge".[6] And the current state of a search for a definition is skeptical, as "numerous attempts have been made to articulate a conceptual or operational definition of family firms. Various scholars have reviewed existing definitions or conceptualized another definition of family firms. The focus of their efforts has been on defining family firms so that they can be distinguished from non-family firms. Although none of these articulations has yet gained widespread acceptance, most seem to revolve around the important role of family in terms of determining the vision and control mechanisms used in a firm, and the creation of unique resources and capabilities."[7] While there is not yet a definitive definitional conclusion, the problem of definition has numerous methodological consequences, and definitions must be evaluated using the criterion that they should be "easy to operationalize". Lack of definitional clarity can also be attributed to difficulties associated with differentiating from non-family enterprises.

The simplest definition relies only on the criterion of ownership or management of the company. Most definitions do not explicitly distinguish between management and governance, i.e. between management and institutional control of the company. After all, a company is clearly a family business when the same family exercises ownership/property and management of the company. But there is already disagreement when a family does not exercise ownership and management on its own.[8]

Criteria used in the search for a definition of family businesses or family firms in the historical literature are mostly concentrated on objectives, forms or structures. For example, on: 1. role of the company founder; 2. type of ownership or dominant coalition; 3. type of management; 4. type of governance; 5. generational transfer or generation number or succession; 6. self assessment/ introspection; 7. behavior model within the family; 8. power of vision by creation of a family firm and familiality (interaction between family, relatives and business).

Most definitions or classifications concern a combination of the content, purpose and form, or the objectives, strategy and structure of a family business, or concentrate on family business culture. The so-called dimensional F-PEC scale (Power, Experience, Culture) is regularly used in the latest literature to represent family influence on family business.[9] Each dimensional model contains a number

---

[6] Christian MERTENS, *Herausforderung*, p. 26.

[7] HANDBOOK, p. 26. See text by Pramodita SHARMA, *An overview of the field of family business studies: Current status and directions for the future*.

[8] See the list of definitions used in the contemporary literature, as published in Christian MERTENS, *Herausforderung*, p. 423.

[9] HANDBOOK, p. 169ff.

of criteria or subscales. Three dimensions are used to characterize family business, as follows:

1. Power dimension, including:

Ownership (direct or indirect, but minimum share of capital is 25%);

Governance (family or non-family, or board members);

Management (family or non-family): Family influence through governance and management can be measured as the proportion of family representatives who are members of the governance or management boards.

2. Experience dimension or expansion, including:

Generation of ownership;

Generation active in management;

Generation active on the governance board and number of contributing family members. The experience subscale determines family influence on the basis of succession, as well as by the number of family members who are associated with the company.

3. Culture is mentioned as an overlap between family values and business values or intensity of family business commitment. The culture subscale determines family influence on the company through the intersection (overlapping) of family values with the use of the family to the company.

These F-PEC model/scala provide no direct definition of family business, but rather an index to measure family influence on business. The level of influence via ownership, management and governance is viewed as interchangeable as well as additive. The F-PEC model will only help to understand the possible ways through which family members or families as an entity gain, lose or maintain influence on a business.[10]

This continuous scale is comprised of three subscales: power, experience, and culture (F-PEC scale). The most important is the power scale, which articulates the interchangeable and additive influence of family power through ownership, management and/or governance. The experience scale measures the breadth and depth of dedication of family members to the business through the number of individuals and generations of family members involved in the business. A family's commitment and value to the business are used for the culture scale. These can encourage researchers to move away from a bi-polar treatment of firms as family or non-family firms towards exploring the mediating and moderating effects of family involvement in their studies.

2. CLR model

Ownership, control and management make leadership. We can also define a family business through a so-called "critical leader relationship". This integration

[10] HANDBOOK, p. 175.

model is known in the literature under the acronym CLR or CLR model. This attempt to define a family business relies not on the relationship to property, but rather interconnects the family with the decision-making mechanism. The personality, skills and style of the leader make a difference to the performance of each business.[11]

Critical Leader Relationships in family firms are analytical frameworks. CLR forms can be modeled, for example, in the six most frequent types, as follows:[12]

1. autonomous: this refers to cases where there is a single acknowledged business leader who generally makes decisions alone, either with or without receiving advice and information.

2. assistant: the leader relies on one person more than others to execute decisions and anticipate their feasibility. This is where the leader has a preferred chief of staff or a key personal assistant on whom he depends for decision making. Power distance and role differentiation are both high.

3. reciprocal: the leader makes policy with the counsel of a close subordinate non-family member. Power distance and role differentiation are moderate to high.

4. balanced: this is where co-leadership is declared, but power and responsibility are not differentially distributed across roles. Power distance and role differentiation are medium to low.

5. equal: this covers cases where leadership is genuinely shared between two people (rarely more). Influence and support are notionally equal and mutual. Power distance and role differentiation are both low.

6. transitional: The distribution of power and authority is in flux, with the leader transferring authority to a protégé. Power distance and role differentiation are changing.

Application of the CLR model to four firms in Czech lands (see the appendix below) can be expressed as follows:

1. Lederer: CLR form autonomous;
2. Lanna: CLR form autonomous;
3. Klein: CLR form balanced;
4. Ringhoffer: CLR form autonomous to 1873, balanced to 1911. After 1911 the firm was divided into stock venture (industry) and family company (estates) with a balanced CLR form.

Six different relationships within the family, and family with non-family, can be expressed in six characteristics (dyad types) as follows:

[11] Critical leader relationships by Joseph H. ASTRACHAN, Sabine B. KLEIN and Kosmas X. SMYRNOS, HANDBOOK, p. 167ff.

[12] Ibid., pp. 109–110.

1. intergenerational: usually father – son, sometimes father – daughter;

2. intragenerational: often between cousins and siblings;

3. coprenuerial: husband and wife partnerships;

4. intrafirm family/ non-family: takes many forms, most common is family chairman or non-family manager;

5. extrafirm family/ non-family: most common family leader with non-family advisers;

6. intrafamiliar informal: often between a family leader and a spouse, who is not involved in the day-to-day business.

Application of combination/crossing of CLR forms with different leader relationships within the family, and family with non-family, can be expressed as follows:

1. Lederer: CLP form: autonomous; dyad type: intergenerational;
2. Lanna: CLP form: autonomous; dyad type: intrafirm non-family;
3. Klein: CLP form: balanced; dyad type: intragenerational;
4. Ringhoffer: CLP form: autonomous to 1873, balanced to 1911; dyad type: extrafirm non-family.

3. Family firms and the political, constitutional, war and other faithful changes in Central Europe

General characteristics of the business environment in Central Europe, especially in Czech lands, can be divided into seven periods as follows:

1st period, to 1914: (liberal) age of security: (family) businesses threaten a nationalist struggle ("each to his own" and anti-semitism). Most family businesses succumb to the pressure of building a stock venture, i.e. the (family) companies ceased to exist due to financial and economic pressure.

2nd period, 1914–1918: ambivalent impact of war on (family) business: on one hand, the liquidation of companies that do not work for the war effort (workers conscription via the front, a limited supply of raw materials, social unrest); on the other hand, an unprecedented boom in military contractors. The military-bureaucratic system of the strategic management of production (Kriegsleitungsgesetz), illegal economy and state regimentation were new socio-economic phenomena. The (family) companies ceased to exist due to the military-bureaucratic system.

3rd period, after 1918: (family) business threatens to break market territory into small markets in the nationalist state, national fight against external threats, monetary instability – abandonment of the gold standard, and land reform. In this sense, this approach was tested in the interwar period on aristocratic family businesses. The estates of nobles (allodial or fideikomis) were the first victims of liquidation, or controlled slimming down in the name of land reform, or legislation connected with social policy (engineering), or a solution to social issues/questions

in the country, as the case may be. The (family) companies ceased to exist due to financial and economic pressure (Great Depression).

4th period, after 1933: (family) business support in some sectors as a result of external threat to state arms procurement; construction strength, on the other hand, is due to the introduction of Nuremberg Laws (anti-semitism) for the destruction of Jewish businesses.

5th period, 1938/39–1945: (family) business is threatened by mobilization, declaration of war status, the introduction of labor to forced labor, deportation of selected groups of the population into concentration camps, and liquidation of the workforce and transport infrastructure due to war events (bombing). Business liquidation due to state-run genocide and forced labor.

6th period, 1945–1948: (family) business threatens determines, sometimes liquidates due to statification, nationalization, postwar destruction of the entire manufacturing sector, population displacement as a result of ethnic cleansing, and war reparations. Family businesses faced the threat of nationalization and socialization.

7th period, after 1948: (family) business undermines the socialization of production, trade and consumption, planned economic system, imperfect, political processes with the bourgeoisie, monetary reform.

After World War I, the boundaries were changed; during and after World War II they were physically destroyed, or a selected part of the population was moved. It was still possible for the price of economic and financial losses or costs to survive the boundary changes, but not the population transfer. After 1948 there occurred in Czechoslovakia the disposal of not only (family or private) businesses, but in fact all private assets, for example in the form of nationalization or expropriation.

Termination of these four companies depended on political and military conditions, and can be expressed as follows:

1. Lederer: CLP form: autonomous; dyad type: intergenerational; way to extinction: genocidal destruction in the 5th period. The firm flexibly responded to policy and strategy changes according to the constitutional structure of Central Europe (e.g. submission to nostrification). Extinction was clear genocidal destruction (holocaust) during World War II. The name of the company (Jungbunzlauer AG), however, lives on with another ownership connection. Not only the owners were transformed, but also the type and location of production.

2. Lanna: CLP form: autonomous; dyad type: intrafirm non-family; way to extinction: sale of the company as a result of political and legal changes in the 3rd period. The company was run as a family firm only until World War I. Family members left Czechoslovakia immediately after 1918, sold the property tied to a company formed by the activities of the company, and moved to Munich. The company was nationalized after World War II and finally dissolved into a so-called national enterprise.

3. Klein: CLP form: balanced; dyad type: intragenerational; way to extinction: decimated by tuberculosis, unwillingness to adapt to the new market and production conditions at the end of the 1st period. The business up to World War I was exhausted because it was tied to the construction of railways and classic iron metallurgy with a bad row materials location. The family was also decimated by tuberculosis.

4. Ringhoffer: CLP form: autonomous to 1873, balanced to 1911; dyad type: extrafirm non-family; way to extinction: decretation, nationalization and expulsion in the 7th period. During World War I, the company became the largest producer of wagons in the world. The money raised from the engineering industry was invested in the purchase of estates (manors) around Prague in the form of purchasing estates. During World War II, Hans (Johann) Ringhoffer was admitted as a German citizen and also entered the NSDAP. Production for war purposes. After World War II, the company was nationalized, and in 1948 it was renamed as the Tatra national enterprise. The company lives on under another name today (reprivatisation after 1990).

Short conclusion

In the 19th century, family business thrived in Central Europe and especially in the Czech lands (Bohemia, Moravia, Austrian Silesia) on account of a favorable economic and political environment. But in the last hundred years, this favorable economic and political environment has gradually disappeared. Most family firms ceased to exist as a result of genocide, Aryanization, decretation, nationalization and expropriation, or as a result of the ideologically driven fight against the aristocracy, bourgeoisie and private property, or the ownership of the means of production, phenomena which are incompatible with the nature and rules of civil society. Nevertheless, it can be stated quite generally that "family enterprises, irrespective of scale of operation, legal form, industrial activity, and level of socio-political and market development have been the backbone of corporative life, across nations, remaining a cornerstone of socio-economic development. Historically, family firms are, for the most part, enduring institutions. Their importance parallels socio-cultural advances, and the so-called new market order associated with industrialization and globalization."[13]

[13] HANDBOOK, p. 1.

Appendix

Short biographies of four family companies from the Czech lands[14]

Note: All companies except railway stock companies were originally founded as family businesses.

1. Lanna company[15]

Founders: Adalbert (Vojtěch) Lanna, Sr. (1805–1866), Adalbert (Vojtěch) Freiherr von Lanna, Jr. (1836–1909).

Place of residence: Budějovice (Budweis), Prague, Salzkammergut, Vienna.

Origin of the family: Adalbert Lanna, Sr.: his father was (Austrian) German, his mother was Czech, his homeland was South Bohemia.

Scope of business: Sale and transportation of salt in Bohemia, construction of light river boats, water tenant buildings, the lessee of horse railway traffic from Budweis to Linz (since 1832 sustained 700 horses and many pubs along the railway), (steam)boat transportation of coal, railway building, metallurgy.

Education: Adalbert Lanna, Sr. attended primary school in Budweis and then the Polytechnic Institute in Prague; he graduated in German language code.

Adalbert Lanna, Jr. completed all activities in the family business; he regularly visited World's Fairs.

Career: the business activities of Adalbert Lanna, Sr. included traffic, salt transportation, shipbuilding, river canalization, and railway building. He established a metallurgical company in Kladno near Prague (Prague Iron

[14] The term “family firm” (company) is a historical and sociological category. A very general definition of a company is: A family business is a sociological and historical category characterized by a combination of long-term business and families, manifested in business economics, in the national economy and in the social dimension; the internal structure of the family or its size is not decisive. Most businesses known as family businesses were based on a model in which the company, at its inception, had a "founding father", a man (a woman during the Hapsburg monarchy must be omitted) who had to have certain characteristics. If we look more closely at these figures, they had most if not all of certain common mental qualities, especially diligence, perseverance, entrepreneurship, and creativity. The father-founder built a company, usually from humble beginnings, that brought new products to market and was able to compete. His work gradually shaped the younger family members, usually a son or sons. If they inherited their father's entrepreneurial genes and subordinated their childhood to youth entrepreneurship education and relationship to the family business, the further prosperity of such companies was ensured for a long time.

[15] In the absence of a comprehensive archive of the estate, the main source of knowledge about the company Lanna remains an extensive article published shortly after his death in the Österreichische Revue called Adalbert Lanna. Ein Bild aus der Geschichte der österreichischen Industrie penned by then-secretary of the Union of Industrialists Alexander Peeze and the monograph of Theodor ŽÁKAVEC called Lanna: Příspěvek k dějinám hospodářského vývoje v Čechách a v Československu (Lanna: Contribution to the history of economic development in Bohemia and Czechoslovakia), Prague 1936.

Company). Adalbert Lanna, Jr. began in 1858 as a clerk in this metallurgical company. After the death of his father, he built railways in Bohemia.

First business success: Disposal of natural disasters in the forests across the river Nežárka in the mid 1930s in South Bohemia, regulation of the Vltava, Lužnice and Nežárka rivers, construction of the Chain Bridge in Prague (1841), and the founding of Prager Kohlenbergwerk nächst Prag (together with the coalfield´s owners in Kladno).

Business boom: Adalbert Lanna, Sr. was co-founder of the Prague Iron Company in Kladno (1855/56). Building of a basic railway network in the Czech lands: the company Lanna built the Teplice – Duchcov railway (1865), Czech Western Railway (1862), Prague Junction Railway (1872), Emperor Franz Joseph Railway (1870), and Plzeň-Březno railway (1876).

At the turn of the century, the canalization of the rivers Vltava (Moldau) and Labe (Elbe), holding the shares of an engineering company, and building of a river port in Prague-Holešovice (1904).

Method of management of the company: Personal supervision exercised by the founder. Adalbert Lanna, Jr. made strategic decisions together with his capable companion Johann Schebek. After 1918, all the businesses bought the bank of Bohemia, i.e. shareholder decisions.

Method of storing surplus capital: Collecting antique and other art, founder of the Museum of Applied Art in Prague. Adalbert Lanna, Sr. built a palace in Prague Old Town.

Adalbert Lanna, Jr. built villas in Prague Bubeneč and by Gmunden Lake (now Upper Austria).

Support of Payer's expedition to the North Pole (1872).

Building of a family necropolis: Tomb in Prague Central Cemetery built by designer Antonín Barvitius with interior decoration by Hans Makart.

Highest level of social evaluation: Lanna, Jr. ennobled (1868) while his father owned the Order of the Emperor's Iron Crown of the 3rd Class.

Social activities of the founders: Adalbert Lanna, Sr. was chairman of business and trade chambers in Budweis. He supported the bourgeois forum (Bürgerresource) in Prague and many associations and schools in Budweis.

Adalbert Lanna, Jr. was a lifetime member of the upper house of the Imperial Council in Vienna and correspondent of the Austrian Museum for Art and Industry. At the end of the 19th century Adalbert Lanna, Jr. found himself in a personal and social crisis. He felt that his gifts given to the Museum of Art were not accepted with gratitude. He also received the impression that, as a member of Prague's moderate and liberal German minority and an Austrian patriot, he was forced under growing pressure from Czech nationalists from the public space of the city. The fact that his only son refused to continue the collecting activity was also a major disappointment.

Adalbert Lanna, Jr. therefore decided to take a radical step: in 1909, his rare collection was put up for auction. Three auctions in Berlin, Stuttgart and Vienna brought the heirs 5.5 million gulden and became a cultural and commercial sensation. Collections of glass, porcelain, ceramics, prints, old prints, paintings, furniture, antique clocks, bronze, tin, wood and textile items were auctioned off. Prague art institutions and private owners hastily looked for money to get part of the collection.

Adalbert Lanna, Jr. died on 31 December 1909 in Merano (now Italy). He was placed in the family tomb in Prague without a bust being ordered from the Czech sculptor Josef Václav Myslbek. After the establishment of Czechoslovakia, the firm was sold to the bank of Bohemia and the family moved to Munich.

2. Jungbunzlauer Spirituosenfabrik[16]

Founder and origin of family: Ignatz Lederer, born on 1 February 1820 in the royal town of Rokycany near Pilsen (West Bohemia) into a Jewish family; married in 1846 to Marianne Mautner, the daughter of a Jewish merchant from Böhmisch Leipa; the family lived there till 1874. Ignatz Lederer died on 4 December 1896 in Vienna.

The capital and its origin: Dowry women.

Scope of business: Production (distillation) and sale of alcohol from molasses.

In 1867, built a factory for alcohol in Jung Bunzlau (Mladá Boleslav in Central Bohemia). Melassebrennerei is a perfect ecological approach: what remains from the distillation of molasses is burned for potash and sold.

Education: Ignatz Lederer had no special education. His sons studied fermentation chemistry in Prague and Brussels.

Career: As the eldest Jewish son, he owned a so-called familiant-number, so he could marry and do business.

First business success: Sale of his own alcohol: alcohol was an undertaking in Jung Bunzlau (Mladá Boleslav) and was produced exclusively from molasses; potash for glass and soap factories was produced from the rest of the production. In 1900 it belonged to the joint-stock company Jungbunzlauer distillery (Melassebrennerei) in Pernhofen near Laa an der Thaya in Lower Austria. In the year of the founder's death, it was purchased by Raaber Spiritusfabrik und Raffinerie AG in Györ in Hungary. Before World War I, a distillery and petroleum deposits were purchased in Lemberg (Lviv, now in Ukraine) in Galicia, a distillery in Budapest and a juniper alcohol factory in Trenčín (Upper Hungary, now Slovakia).

[16] Milan HLAVAČKA, Oliver RATHKOLB, Vladimír DUFEK, *Jungbunzlauer: Eine europäische Erfolgsgeschichte*, Vienna 1993.

Method of management of the company and its changes as a result of state policy changes:

Ignatz Lederer personally directed the company until 1895. By 1900, Richard Lederer, who lived with his family in Jung Bunzlau (Mladá Boleslav), was running a joint stock company. After his death in 1900, August Lederer took over the leadership. In 1911, through the Kreditanstalt für Handel und Industrie in Vienna, he purchased shares of the distillery in Kolín (Central Bohemia). After World War I, the joint stock company was called upon to pass the nostrification law at its headquarters in Czechoslovakia in September 1922. In May 1925, Jungbunzlauer Spiritus- und Chemische Fabrik constituted a new joint stock company that was registered with the court in Jung Bunzlau (Mladá Boleslav) and Vienna. This company owned a distillery (Spiritusraffinerie) in Topoľčany (now the Slovak Republic), then rented it out to the state distillery (Spiritusbrennerei), Leopoldov (Leopoldstadt, now the Slovak Republic). Jungbunzlauer AG was effectively managed from the family's Vienna headquarters in Bartensteingasse 8. In 1936, Hans Lederer took over management of the company.

After the Anschluss of Austria in 1938, Hans Lederer was sent to a concentration camp, where he died together with the 86-year-old son of the founder, Julius Lederer. The company was liquidated by the Nazis.

The name of Jungbunzlauer AG still lives on in Austria, Slovakia and France. After the successful restructuring of the company in the 1960s, citric acid, glucose and ethanol were manufactured in modern facilities in Pernhofen, Ludwigshafen, Mannheim and Ladenburg u Marckolsheim in Alsace.

In 1895, the family company was transformed into the joint stock company Jung-Bunzlauer Spiritus- und Chemische Fabrik AG, based in Prague. The company was registered in December 1895 at the Prague Commercial Court under number Sp XI 184 in the Register of Companies. The company moved from Prague to Vienna in 1902.

Method of storing surplus capital: Purchase Gustav Klimt's paintings (such as Beethoven Frieze purchased in 1901).

Buried: Central Cemetery (Zentralfriedhof) in Vienna – Jewish section (Israelitische Abteilung).

3. Gebrüder Klein[17]

The family firm Gebrüder Klein officially existed between the years 1853–1908; prior to that date the company operated under social contracts.

[17] Mojmír KREJČIŘÍK, *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*, Brno 2009; Petr POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva: bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011.

Origin of founders: The subjects of Wiesenberg estate (Loučeň) in northern Moravia.

The beginnings of business are associated with the outright failure of Johann Friedrich Klein. A founding father of the generation of family business, Johann Friedrich Klein had a number of business plans, although most projects failed. In addition to the trade screen, he very stubbornly tried to gain a hereditary magistrate (reeve), who had become a source of traditional income. These efforts cost too much, however, and failed. The hereditary magistrate (reeve) did not generate any revenue, and in 1811 he additionally affects, as well as other residents of the Austrian Empire, state bankruptcy. The entrepreneurial experiments of Johann Friedrich Klein were unsuccessful in the long run, but his persistent efforts to get out of his own material distress undoubtedly inspired his sons.

Family load: Tuberculosis.

Scope of business: Construction of ponds, river regulation, construction of roads and railways, iron metallurgy.

Education: No special education; Albert Klein only completed primary school in Brünn.

First success: In 1816, the sons of Johann Friedrich Josef Klein were able to get the first separate construction contract for the reconstruction of a short stretch of road between Staré Město and Uherské Hradiště in South Moravia. In 1826 Josef Engelbert won the biggest contract of his life, which affected not only his business and himself, but also his brothers. It was the construction of the state road from Troppau (Opava) to Jägerndorf (Krnov) and Město Albrechtice, the continuation of the Prussian border. Klein learned to organize construction work, create a team of skilled workers and laborers and provide them with enough tools, carriages and horses. Thus providing a comparative advantage in relation to other potential candidates for similar work. In combination with an effort to offer the greatest discount, the work came in the wake of three other large road contracts, as the company was in demand on account of its reputation as reliable builders.

Business boom: Gebrüder Klein participated in the construction of large railways in the Habsburg Empire, from the 1930s to the late 1970s: for example, building for the South State Railways railroad through the Semmering.

Method of management of the company and its transformations: The company was run by one of the brothers on the basis of a social contract. In 1829, Josef concluded a contract with his younger brother Franz, in which he entrusted construction management of the road to Jägerndorf. Due to his ill health, he was supposed to contribute to the construction work only in months in which favorable weather was predicted. In the contract, Franz agreed to pay all claims arising from the current construction activities, had to pay any other issue related to the construction of the road and, on top of that, his brother was supposed to pay 4,500 gulden in cash for his services during road construction in the section Mohelnice – Moravská Třebová. Besides Franz, who was contractually obligated to keep the

work, undoubtedly participated in the implementation of the road and also remembered Franz, telling his younger brother Libor. In 1847, a family contract was concluded between Franz, Libor, Albert and Hubert, under which the common property on the estate of Wiesenberg (Loučná) should be managed, and coordinated for other business activities. The treaty of 1847, although not based on a new business company, set out the rules and was a family business. The oldest male member of the family was chosen as the head of the family business.

This provision essentially codified the already routine practice. After the death of Joseph Engelbert in 1830, the oldest living brother Franz got into running the family business, and his deputy became the second oldest, Libor. Franz had a new drive as an administrator of the family estate, but also had to coordinate and manage joint business activities and take care of the development of the ironworks. Franz was under contract to strive to improve yields and increase the production of the ironworks manor, which was allowed to use public funds. The chief was elected but it was revocable, and the functions of the head of the family business were not hereditary. In the event of withdrawal or death, the next oldest underage male member, i.e. the oldest living brother, was supposed to become the new administrator and chief of the business.

In 1853, Franz, Albert and Hubert Klein concluded a social business contract. The social-contract-based company "Bauunternehmungen von Gebrüder Klein" had a business in all kinds of construction. The Franz brothers, Albert and Hubert, joined the organization as public associates, with the company's share of capital amounting to 200,000 gulden in conventional currencies. As public associates in the newly established company, Albert and Hubert each deposited 50,000 gulden in conventional currency, and Franz entered twice. In the agreement, the brothers pledged to conduct business as a single entity for the common costs and profits; the profits of the business were to be divided according to the amount deposited. Only in 1878, according to a statement from the company register, did Gebrüder Klein transfer its headquarters to Vienna. Albert and Franz Klein, however, pledged to continue in business in the family firm and, at the same time, created on the same day a new company "Gebrüder Klein", to which was transferred all tangible assets and liabilities.

A new social contract was made between Albert and Franz Klein-son based on the original social contract signed in 1853. The new company, "Gebrüder Klein", took over all the assets and liabilities of the old company, and the only major change occurred between the partners. The company’s funds remained in the amount of 200,000 gulden, while new public associates Albert and Franz Klein-son worked on it equally. Likewise, profit or potential loss was supposed to be equally divided. A companion contract also recognized the possibility that, if implemented, larger orders could join with other companies or individuals. This was just a response to the fact that some significant orders had been developed and implemented with other major railway builders, especially Adalbert Lanna, Johann

Schebek and Karl Schwarz. The contract was provisionally closed for ten years, and Albert Klein had to hold onto a leading position in the company.

The deaths of two members of the family business (Franz and Libor) are obviously also reflected in the company's management system. It was not possible for the two remaining companions to directly control nearly all family businesses. Albert retained the top management of the company "Gebrüder Klein", which entailed making particular strategic decisions and resolving financial issues in formal negotiations. Franz Klein was basically a younger executive director of the company. The family firm "Gebrüder Klein", particularly for construction contracts, involved a number of experts (e.g. Johann Schebek or Karl Schwarz) who had often overseen practical implementations. For the company in these cases, the whole enterprise was guaranteed financially (i.e. to negotiate with the banks) and in terms of the provision of technical and administrative staff. During construction of the Emperor Franz Joseph Railway and Empress Elisabeth Railway, the Kleins left the actual implementation fully to their business partners. Entirely in the hands of professional managers-professionals, the Kleins then subcontracted the management of most of their metallurgical and mining enterprises, as well as the management of the sugar factories and estates.

The company "Gebrüder Klein", although it was only a public company and had never been a stock venture, was in crisis for at least 70 years of the 19th century, and was among the largest and financially strongest construction companies in the Habsburg monarchy.

In October 1877, Albert Klein died. Albert, the last direct descendant of the company's founder, had excellent social contacts and undeniable entrepreneurial talent. However, the death of Albert avoided any disruption of family firms. On February 1, 1878, his sons Albert and Hubert Friedrich, together with his cousin Franz Klein II and his son Franz Klein III, concluded a new social contract. Based on this agreement, the assets of the original company were transferred to a new public company, "Gebrüder Klein". This firm had to continue the existing business.

If, after the death of Albert Klein, the heirs found enough courage to go further, it was after Franz Klein II died in 1882. According to several entries, after the death of the entrepreneur’s family, the remaining partners agreed to a gradual attenuation of the company's activities and its gradual liquidation. There was an ongoing business downturn and subsequent liquidation of the company, but it was not formally expressed or entered into the Commercial Register. This procedure was justified: the company had a number of contracts under negotiation, and it was not possible to conclude the creation of an asset in such a short time. Also, because the planned liquidation of the company lasted until the new century. Associates under the leadership of Franz Klein III were supposed to temporarily take care of the company. There was a so-called "Buddenbrooks effect", and the company gradually disappeared.

Method of storing surplus capital: Purchase of the manor. A successful construction business in large road and railway construction mainly enabled Kleinům in a relatively short time to massively accumulate capital. The common profits of the Klein brothers were used not only for individual use, but also for other joint and individual entrepreneur activities and capital appreciation. Very soon, attention turned to the Klein's native dominion of Wiesenberg. Franz had been interested in the manor since at least the turn of the 1930s and 40s. The visual field of the entrepreneur had become quite a booming ironworks highest Austrian Chancellor Anton Friedrich Mitrovský. Under the guidance of an experienced metallurgical manager, a professor at the Vienna Polytechnic, Franz Riepl, Anton Friedrich managed to build an enterprise which belonged among the top operations in the Austrian metallurgical industry. After the death of the chancellor in 1842, the real estate was sold with the iron works. Negotiations for the purchase took place quite quickly.

As early as the beginning of March 1844, Franz Klein offered his friend Franz Riepl, who was charged with the sale of estates, the large amount of 600,000 florins for all the local property. In the intervening negotiations the purchase price even increased, and on 21 March 1844 a contract was concluded between the eponymous son Anton Friedrich Klein and his four brothers. With retroactive effect from 1 March 1844, the estate was sold with all seigniorial land rights, relevant buildings, and iron mines belonging to the estate, as well as with all the furnishings and complete ironworks for an aggregate amount of 650,000 florins in conventional currencies. Shortly before selling, the estate had included sixteen villages with 8,802 inhabitants (as of 1834), and the estate managed 6,776 ha, a large ironworks in Sobotín and smaller operations in Rejhotice and Petrov.

Ironworks: Besides the estate in Wiesenberg (Loučná) and other railway business contract transfers, the Kleins newly established ironworks in Štěpánov near Olmütz (Olomouc), in particular. Unlike the Sobotín ironworks, the ironworks in Štěpánov were not part of the property estate, but together they formed a separate administrative and financial unit. Štěpanov´s ironworks were subject while kept in Sobotín and formed a de facto branch of the company Sobotín Ironworks.

Lending money: Lending money to other entrepreneurs was connected with large losses associated with the collapse of the Viennese wholesale house Demeterius Zinner. Problems that initially seemed almost insurmountable were banished by Franz Klein by selling coal mines near Ostrava and mortgage loans on family properties (of 600,000 zl.).

Construction of a family necropolis in Sobotín (1881–1887) and building of a palace building in Brünn (Brno).

Ennobled: Franz Klein ennobled in 1855; Freiherr von Wiesenberg in 1873; Albert Klein ennobled in 1858; Freiherr von Wiesenberg in 1872.

Social and political activities: Albert von Klein Wiesenberg was a member of the Chamber of Deputies of the Imperial Council.

4. Ringhoffer[18]

Origin of the Family: Originating in Müllendorf Burgendland (today Austria), Franz Ringhoffer settled in Prague in 1769, and in 1771 became a master.

The Prague branch of the Ringhoffers: Josef, the successor of Franz Ringhoffer, was born in Prague in 1783 and died in 1847. In Prague there is still a second line of (Martin) Ringhoffer, who was also a master coppersmith. Franz Ringhoffer II, who took over the main part of the company, was born in Prague in 1817.

First success: In 1787, Franz Ringhoffer bought a house with a workshop in Prague and became a member of the town council. In 1821, Ringhoffer's son Franz Joseph bought a house and workshop in Platnéřská Street. Franz, together with his uncle Martin, bought the Upper Mill in Kamenice (near Prague) for 4,000 gulden in 1821. He developed large-preparatory production of boilers for sugar there. In 1839, Josef Ringhoffer bought a house on Marian Square in Prague.

Business boom: In 1843, Joseph was granted the right factory for the production of copper and metal goods. Josef Ringhoffer employed 50 workers. In 1843, Joseph transferred his noisy workshop from the Old Town to the New Town. Here he produced a steam engine workshop and turned in engineering works that focused on engineering supplies for sugar. It was no longer possible to expand the business in the Old Town and New Town, and therefore production had to be moved to the outskirts of Prague. In the 1850s, the production of railway wagons began in Smíchov, near Prague. In the Czech lands, Johann Pack wagons were manufactured in Karlín near Prague from 1853–1862, and Emperor Ferdinand Northern Railway wagons in Vitkovice from 1844–1854.

In the interwar period, the company bought the car manufacturer Tatra Kořivnici and nashinery Studénka (northern Moravia) and was renamed the Ringhoffer-Tatra Company. It gradually came to dominate the other carriage and electrical companies in Czechoslovakia (Moravian-Silesian carriages, Studénka, Waggonfabrik, Böhmisch Leipa, the car factory in Kolín, and the electrical factory Sousedík, Vsetin). It became the largest manufacturer of wagons in the world.

Scope of business: Copper products, brewing and sugar boilers, wagons, trams, lifts, elevators, cooling equipment and beer production. In the last third of the 19th century, the company specialized in the production of dining and saloon wagons. In the 1880s, the company became the largest wagon factory in the Hapsburg monarchy.

Method of management: Franz Ringhoffer II managed the two firms simultaneously (in Smíchov and Prague) until 1873, but from the mid-1850s used so-called sleeping partners in the position of Chief Accountant (Alexander Diehl

[18] Státní oblastní archiv Praha, Fond: Velkostatek Kamenice, Velké Popovice – Rodinný archiv Ringhofferů.

was active in the company until 1871) and in the position of Chief Operating Officer (Ignaz Fischer received 1,000 zl. per annum plus a 25% profit share). At the same time, those members were venture investors; Fischer invested around 22,000 gulden, Diehl about 27,000 gulden. After the death of Franz Ringhoffer II (1873) the so-called family council, composed of Franz III, Viktor and Emanuel Ringhoffer, decided on the business strategy until 1911.

Social and political activities: Franz Ringhoffer II (founder of the wagon factory) was the mayor of Smíchov, near Prague, from 1861 to 1865. From 1861 to 1873 he was also a member of the Bohemian Diet (German liberals). Franz Ringhoffer III (1844–1909) was a member of the Bohemian Diet and a member of the House of Lords of the Imperial Council.

Ennobled:
Franz Ringhoffer II ennobled in 1872, Franz Freiherr von Ringhoffer.
Franz Ringhoffer III (1844–1909) ennobled in 1890 upon the order of Emperor Franz Josef I.

Method of storing surplus capital: Purchase of estates at Kamenice, Velké Popovice and Lojovice, Pyšely (soon sold in order to cover bank receivables) Štiřín with Kostelec u Křížku near Prague.

Building of a modern large-scale brewery in Velké Popovice. The construction of the necropolis and the chateau in Kamenice, reconstruction of the castle Štiřín, site of the first golf course in Bohemia.

Joint stock company creation: In 1911 the company became a joint-stock company.

Social safeguards: By the 1850s, an injury fund for employees, as well as a fund for survivors, a pension fund and a library, had already been established.

The emergence of the concern Ringhoffer-Tatra: In the interwar period, the company bought the car manufacturer Tatra Kořivnice (northern Moravia) and renamed it the Ringhoffer-Tatra Company. It gradually came to dominate the other wagon and electrical companies in Czechoslovakia (Moravian-Silesian carriages, Studénka, Waggonfabrik, Česká Lípa Waggonfabrik, the car factory in Kolín, and the electrical factory Sousedík in Vsetin). It has become the largest manufacturer of wagons in the world.

In 1938, the family claimed German nationality, and the last member of the dynasty, Hanuš Ringhoffer, died in December 1946 in Russian internment in Mühlberg an der Elbe. In 1945 the company was nationalized.

Milan Hlavačka

Familienunternehmen und ihre Position in der mitteleuropäischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Die Geschichte der Familienunternehmen ist heute eine sehr progressive Disziplin der Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Faktografisch und methodologisch weiter entwickelt wird sie zurzeit vor allem in Ländern mit einer großen Tradition der Familienunternehmen (Deutschland, USA, aber auch Italien, Spanien oder Norwegen). Die Erforschung des familiären Unternehmertums gewinnt in den westlichen Geschichtsschreibungen an Attraktivität, denn es verbindet eng wirtschaftliche mit sozialen Prozessen, aber auch die Geschichte der Denkarten zum Beispiel mit der Einführung neuer Herstellungsverfahren oder mit den zeitgenössischen Geschlechterstandards. Diese Studie ist ein erster Versuch in der tschechischen Geschichtsschreibung, einige methodische und methodologische Ausgangspunkte für die Erforschung der Geschichte der Familienunternehmen zu skizzieren. Sie konzentriert sich auf das Beleuchten einiger methodologischer Definitionsmöglichkeiten für Familienunternehmen und ihre Typologisierung nach der internen Machtverteilung und den gegenseitigen (nicht nur familiären Beziehungen) innerhalb der Firma. Diese Typologie erweitert sie um den Entwurf eines äußeren sachlich chronologischen Rahmens des mitteleuropäischen Unternehmertums in den letzten einhundertfünfzig Jahren. Im anschließenden Anhang wird versucht, diese Typologisierung auf vier Familienunternehmen anzuwenden, die auf dem Gebiet der böhmischen Kronländer und der Tschechoslowakei tätig waren. Konkret beschäftigt er sich mit vier bedeutenden „Familienunternehmen“ in Böhmen, Mähren und Schlesien, deren Wirkungskreis den gesamten Raum der Habsburgermonarchie umfasste: die Firma “Lederer” – Erzeugung von Markenalkohol aus Melasse; die Firma “Lanna” – Planung und Bau von Straßen, Eisenbahnen und Wasserstraßen; die Firma “Klein” – Planung und Bau von Straßen und Eisenbahnen; sowie die Firma “Ringhoffer” – Eisenbahnwagen für den Personen- und Güterverkehr. Ihre unternehmerischen Aktivitäten waren nicht nur für die Entwicklung der Wirtschaft, des Finanzwesens und der modernen Infrastruktur von Bedeutung, sondern griffen vermittels verschiedenster Stiftungen und Subventionen in das gesellschaftliche, kulturelle und politische Leben ein. Ähnliche „Familienunternehmen“ gab es in den böhmischen Kronländern eine ganze Reihe und jetzt bemühen sich ihre Nachfahren, an die ursprünglichen Traditionen anzuknüpfen.

Milan Hlavačka

Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century

Summary

The history of family businesses is currently a particularly progressive discipline of economic and social history. It has been factually and methodologically developed in particular in countries with a significant tradition of family businesses (Germany, the USA and also Italy, Spain and Norway). Researching family businesses is becoming more attractive in Western historiography, because it closely links up economic and social processes, but also the history of mindset, such as in the introduction of new technologies or gender standards of the age. This study is the first attempt in Czech historiography at outlining certain methodical and methodological bases for research into the history of family businesses. It focuses on illuminating certain methodological options for defining family companies and their typology according to internal distribution of power and mutual (not just family) relations within the businesses. It expands this typology with a proposal for an external materially chronological framework for enterprise within Central Europe over the last hundred and fifty years. The linked appendix endeavours to apply this typology to four family businesses which operated within the Czech lands and Czechoslovakia. Specifically, it looks at four major 'family' businesses in the Czech lands whose operations encompassed the whole of the Habsburg Empire territory: 'Lederer' – producers of branded molasses-based alcohol; 'Lanna' – road, railway and water transport planning and construction; 'Klein' – road and railway planning and construction; and 'Ringhoffer' – railway vehicles (carriages for personal and freight transport). Their business activities were important not just for the development of the economy, finance and modern infrastructure, but also impacted on social, cultural and political life through various foundations and grants. There were a large number of 'family' businesses like these in the Czech lands, and now their successors are endeavouring to build on this original tradition.

Milan Hlavačka

Rodinné podniky a jejich kořeny ve společnosti střední Evropy v 19. století

Resumé

Dějiny rodinného podnikání jsou v současnosti velmi progresivní disciplínou hospodářských a sociálních dějin. Jsou faktograficky a metodologicky rozvíjeny především v zemích s velkou tradicí rodinných firem (Německo, USA, ale také Itálie, Španělsko nebo Norsko). Výzkum rodinného podnikání nabývá v západních historiografiích na atraktivitě, protože úzce spojuje hospodářské procesy se sociálními, ale také dějiny mentalit například se zaváděním nových technologií či s dobovými gendrovými standardy. Tato studie je prvním pokusem v české historiografii nastínit některá metodická a metodologická východiska výzkumu dějin rodinných firem. Soustřeďuje se na osvětlení některých metodologických možnosti definování rodinných firem a jejich typologizaci podle vnitřního rozložení moci a vzájemných (nejen rodinných) vztahů uvnitř firmy. Tuto typologie rozšiřuje o návrh vnějšího věcně chronologického rámce podnikání ve střední Evropě v posledních sto padesáti letech. V navazující příloze se pokouší tuto typologizaci uplatnit na čtyřech rodinných firmách, které podnikaly na území českých zemí a Československa. Konkrétně se zabývá čtyřmi významnými „rodinnými" firmami v českých zemích, které svou působností zasahovaly do celého prostoru habsburské říše: firma „Lederer" – produkce značkového alkoholu z melasy; firma „Lanna" – projekty a výstavba silnic, železnic a vodní dopravy; firma „Klein" – projekty a výstavba silnic, železnic; a firma „Ringhoffer" – dopravní prostředky pro železnice (vagóny pro osobní a nákladní dopravu). Jejich podnikatelské aktivity měly význam nejenom pro rozvoj ekonomiky, finančnictví a moderní infrastruktury, ale zasahovaly také prostřednictvím nejrůznějších nadací a dotací do společenského, kulturního a politického života. Podobných „rodinných" firem byla v českých zemích celá řada a nyní se jejich potomci snaží navazovat na původní tradice.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 25–71 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 25–71

Ivana Madlová

Nacionální diskurz v předbřeznových Čechách (1830–1848)

National discourse in pre-revolutionary Bohemia (1830–1848)

During the period of nationalisation and politicisation of public life in Austria, wellbeing began to be generally perceived as corresponding to national wellbeing above all. The materialist direction of the modern age, along with the nationalist liberal ideas of the first half of the 19th century created the ideal of a state and social order based on a national principle. In the Czech-German discussions underway, the language issue played a central role. As such, the demand for language equality between Czech and German elements of society became the focus of all efforts and concepts formed which aimed to formulate a more specific national programme. The original relatively inclusive perception of society in Bohemia gradually split into a society of Czech and German ethnicity. Looking at the issue of Czech-German relations in pre-revolutionary Bohemia from this perspective can bring a new understanding of the conflict-ridden outcome of Czech-German relations in the revolution of 1848 and subsequent decades.

Keywords: History, 19th century, Austria, 1848 Revolution, absolutism, liberalism, nationalism

Obecná charakteristika – vymezení tématu a metody práce

Doba předbřeznová je tradičně chápána jako mezníkové období před prosazením nového společenského řádu – moderní občanské společnosti.[1] Pojem *Vormärz* se poprvé objevil již krátce po revoluci 1848/49 v názvech mnohých literárních a historických děl. Jeho původní význam spočíval především v časovém vymezení doby před březnem 1848, a v označení a charakteristice „*zaostalých, obsoletních, reakcionářských [politických] poměrů*“ před jejich radikálním revolučním vyústěním.[2] V tomto pojetí byla doba předbřeznová ztotožňována především s restauračním metternichovským režimem.[3] Třiatřicet let mezi Vídeňským kongresem a březnovou revolucí 1848 pak bylo v tomto smyslu chápáno jako jakési „prázdné“ období bez zásadních mezníků politických dějin; období ospalosti a pasivity dobových aktérů, paralyzovaných ve své potenciální činnosti přísně restriktivními opatřeními policejního a cenzurního dohledu pod taktovkou „reakcionářského“ kancléře Metternicha.

V sociokulturním pojetí se podobně doba předbřeznové stala synonymem pro epochu měšťáckého biedermeyeru, libujícího si v rodinné idyle a poklidném, ničím nerušeném životním stylu.[4] Dosavadní bádání však již přesvědčivě prokázalo, že dobu předbřeznovou nelze simplifikovaně srovnávat s předcházejícím a následujícím bouřlivým revolučním obdobím a na základě takto zjednodušeného úsudku dojít k tezím o „*šťastném, tančícím a opilém věku*“[5] nebo „*starou literární zemi Nikoho*“.[6] Již Otto Urban, s odkazem na předchozí bádání Jana Heidlera,[7] upozornil na problematické chápání doby předbřeznové jakožto naprosto apolitického období.[8]

Doba předbřeznová byla pro politické dějiny obdobím snad téměř nezajímavým, obdobím bez zásadních střetů a bez osobností, které by své schopnosti a ambice mohli prokázat na poli velkých činů a zásadních rozhodnutí. Avšak uvnitř v sobě skrývala mocné vření a potenciál obrovské transformace, který snad mohl

---

[1] Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 162.

[2] K problematice doby předbřeznové zatím nejobsáhleji: Peter STEIN, *Epochenproblem „Vormärz“. 1815–1848*, Stuttgart 1974.

[3] Tamtéž, s. 23.

[4] K obnovené diskuzi v literárně vědeckém prostředí: Manfred ENGEL, *Vormärz, Frührealismus, Biedermeierzeit, Restaurationszeit? Komparatistische Konturierungsversuche für eine konturlose Epoche*, in: Oxford German Studies 40, 2011, s. 210–220.

[5] Madeleine RIETRA, úvod ke knize *Jung Österreich. Dokumente und Materialien zur liberalen österreichischen Opposition 1835–1848*, Amsterdam 1980, s. 34.

[6] P. STEIN, *Epochenproblem „Vormärz“*, s. 21.

[7] Jan HEIDLER, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, Praha 1920.

[8] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 167.

být na určitou dobu zadržován a brzděn, avšak nikoli zcela udušen, neboť byl po celou dobu vyživován myšlenkovými proudy vyspělejšího západního světa, které sice do Rakouska pronikaly sice s obtížemi, zato nezadržitelně, a jejich popularita s postupem času neustále rostla.

Jak již dříve naznačil Otto Urban, specifičnost a zároveň zásadní problematičnost doby předbřeznové spočívá především v její přechodnosti a proměnlivosti.[9] Sami doboví aktéři si plně uvědomovali zvláštní charakter své současnosti, dobové dění od roku 1815 pro ně nebylo „*žádnou nezajímavou a fádní přestávkou, žádným symptomem stvoření a umdlévání*“, nýbrž epochou nejvyššího významu, která bude „*ještě po tisíciletích pro dějepisce vydatným pramenem poučení, epochou neměřitelné nevyjádřitelné důležitosti, neboť není ničím jiným než předstupněm cela nové éry*“, přechodnou epochou, „*jejíž hlavní rysy a ráz každým dnem stále zřetelněji vystupují před žasnoucí duše a nechají tušit tak velkolepé věci, že bychom si tu a tam přáli, abychom byli nesmrtelnými, abychom mohli současně zažít a probádat budoucnost*“.[10]

Při pokusu o rezignaci na tradiční přístup politických dějin a ve snaze o získání jakéhosi alternativního pohledu na období mezi léty 1815–1848 je historik „*postaven před několik závažných skutečností, jejichž interpretace významně ovlivňuje právě metodu podání, rozvržení díla a také zvolenou terminologii*“.[11] Snaží-li se historik upustit od tradičního konceptu etnických či národně obrozeneckých dějin s hlavním důrazem na „*dějiny jen jedné, totiž česky hovořící společnosti*“ a usiluje-li o získání komplexnějšího obrazu dějinného vývoje v plné škále chápané společnosti českých zemí, jejíž neopominutelnou součástí byli v pojednávané době též jiné etnicity a diaspory, tj. obyvatelstvo německého a židovského původu či „*šlechtici nebo lidé, kteří se pro žádnou etnicitu nerozhodli, respektive hodlali zůstat nacionálně indeferentními Rakušany*“,[12] pak se zdá být „*tradiční dominance politických dějin (…) v tomto případě spíše na obtíž až do revoluce let 1848 až 1849 kontraproduktivní*“.[13]

Předkládaná studie je úvahou o možnostech tematizace problematiky nacionálního diskurzu v předbřeznových Čechách pro období 30. a 40. let 19. století. Její časové vymezení je určeno zejména vzestupnou intenzitou výskytu a narůstajícím

---

[9] Tamtéž.

[10] ANONYM, *Metternich,* Leipzig 1844, s. 10–11.

[11] Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek XI. a, 1792–1860, s. 9.

[12] Tamtéž.

[13] „*Zkoumání národního hnutí ve všech jeho projevech a nuancích bylo a je jistě stěžejním tématem výkladu tohoto období, nicméně stranou by neměly být ponechány další současně probíhající civilizační a kultivační procesy, jejichž existence bývá většinou odhalována a konstatována až pro porevoluční období, ačkoliv jejich základy byly položeny právě v předbřeznové době*.“ Tamtéž, s. 2.

objemem dobového pramenného materiálu po revoluci 1830, tj. anonymně a v zahraničí vycházejících politických brožur a názorového tisku.[14] Tento typ kulturního textu, který lze podle Steffena Höhne v rámci analýzy diskurzu ve vymezeném období chápat jako barometr probíhající společenské transformace, neboť na základě obsahu dobově produkovaných textů, které mají v rámci určitého komunikačního společenství zprostředukují svému publiku určitou jím následně sdílenou zkušenost, na základě které se mohou orientovat ve svém osobním vnitřním i vnějším světě, i ve vztahu k ostatním dobovým aktérům.[15] Analýza předbřeznového diskurzu, jejímž hlavním cílem je rozkrýt indikátory rozsáhlé změny odehrávající se v tehdejší společnosti a její vnímaní z perspektivy dobových aktérů,[16] vyžaduje zpracování a vyhodnocení širší pramenné základny, neboť pracuje s výpověďmi dobových aktérů, které tvoří určitý komplexní výpovědní celek teprve po rozkrytí všech vnějších i aktérem přímo podmíněných souvislostí, působících na jeho jednání i formulování jeho výpovědí.[17]

---

[14] Steffen HÖHNE, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, in: Steffen Höhne – Andreas Ohme (Hrsg.), Prozesse kultureller Integration und Desintegration. Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert, München 2005, s. 1–30.

[15] Steffen HÖHNE, *Der Bohemismus-Diskurs zwischen 1800 und 1848/49*, in: Brücken 8, 2000, s. 24. „*Kulturelle Texte besitzen eine gesammtgesellschaftliche Verbindlichkeit und eignen sich zur Stabilisierung der gesellschaftlichen Innen-Außen-Differenzierung. (…) die identifizierende und differenzierende Funktion kultureller Texte beeinflusst den Verlauf publizistischer, aber auch literarischer Traditionen und Rezeptionen, weshalb Kommunikationsmonopole, die in der Regel nicht institutionell gebunden sind, sondern als virtuelle Diskursgemeinschaften verstanden werden müssen, einer besonderen Aufmerksamkeit bedürfen. Aufgrund des hohen Grades an Relevanz, Verbindlichkeit und Kohärenzpotential hinsichtlich der Strukturierung sozialer Sinnwelten besitzen diese Kommunikationsmonopole identitätssichernde Funktion, indem sie einen Interpretationsvorrat bereitstellen, der auf Tradierungen des kulturellen Wissensvorrates referiert, aber auch geprägt ist durch das soziokulturelle Milieu*“. Tamtéž, s. 25.

[16] „*Versteht man Diskursanalyse als Bestandteil einer Kulturgeschichte, die nach kollektiven Bedeutungszusammenhängen fragt, dann können mit Hilfe des Analyserasters historische Veränderungen von Wahrnehmungskategorien, Bedeutungskonstruktionen und Identitätsstiftungen erfasst werden*“. Tamtéž, s. 24.

[17] Steffen Höhne tak z hlediska heuristiky definuje diskurz jako „*die Menge aller in einem gemeinsamen Aussage-, Kommunikations-, Funktions- oder Zweckzusammenhang stehenden Texte (…), die durch explizite oder implizite, text- oder kontextsemantisch erschließbare Verweisungen aufeinander Bezug nehmen und so einen durch Zeitraum, Areal, Gesellschaftausschnitt und Texttypik eingegrenzten, intertextuellen Zusammenhang bilden*“. Tamtéž, s. 21. „*Der einzelne Text steht in einem temporalen wie thematischen Kontext historischer, aktueller und künftiger Texte, auf die jeweils referiert wird bzw. die initiiert werden. Er erhält damit Strukturelemente eines Textgeflechtes (durch Wiederholung, Kommentierung, Erläuterung, Zurückweisung, Präzisierung, Formen der Kritik und des Zitierens/Resümierens, Frage-Antwort-Mechanismen, Themenprogression, – entfaltung, – fokussierung), das von einer spezifischen Dramaturgie bestimmt ist. Der Diskurs ist somit durch den Aspekt der Produktionskomplexität geprägt, bei*

Obsahem předkládané studie je tedy pokus o rozkrytí dobově podmíněného rámce procesu hledání česko-německé identity ve specifických podmínkách předbřeznového vývoje českých zemí, jenž vlivem dobových změn počal vytvářet prostor pro promýšlení otázky budoucího soužití tohoto dvojjazyčného společenství. Proces nacionalizace dobového diskurzu je zde sledován zároveň s přihlédnutím k podmínkám formování tehdejší „veřejnosti" a „veřejného mínění", stejně tak jako k procesu postupného vzniku moderní občanské společnosti.

Česko-německý diskurz 30. a 40. let 19. století se formoval v podmínkách zintenzivňující se nacionalizace společenského vědomí. Tento proces však ve vymezeném období zdaleka nebyl ukončen a česko-německé vztahy se v době předbřeznové spíše kyvadlově pohybovaly na rozmezí modelů integrace a dezintegrace, formulování aspektů vzájemnosti i diferenciace.[18] Konečné vítězství konceptu etnického, tj. jazykově definovaného nacionalismu, nepochybně potvrdila revoluce 1848, jež se stala prvním mezníkovým datem v dějinách česko-německého národnostního konfliktu.[19] Tato práce se však pokusí v duchu výzvy Steffena Höhneho upustit či se alespoň částečně oprostit od uplatňování retrospektivního pohledu na dějiny česko-německých vztahů, jejichž výklad byl i pro období 19. století často hodnocen z perspektivy jejich následného tragického vývoje ve 20. století.

V tomto kontextu se nabízí především otázka po příčinách převládnutí etnického nacionalismu nad teritoriálně chápaným zemským vlastenectvím a s ní související problematika pronikání a šíření nacionalismu v podmínkách formující se občanské společnosti. Domnívám se, že především pokus o rozkrytí způsobu komunikace obou skupin, jednak ve smyslu vnější interakce dvou odlišných kultur, jednak ve smyslu vnitřního dorozumívání se v rámci příslušníků stejného etnika, by mohla přispět obohacení diskuze o problematice česko-německých vztahů, jakkoli dílčím příspěvkem tato studie hodlá být. Předkládaná studie tedy v žádném případě neusiluje o dosažení komplexní analýzy pojednávané problematiky, neboť jen množství pramenného materiálu i metodologické potíže spojené s tematizací vývoje předbřeznového období jako takového musí zákonitě vyvolávat obavy z přecenění vlastních sil i nedostatečnosti doposud dosažených znalostí a schopností. Maximální možnou ambicí předkládané studie je tedy dílčí pokus o nastínění možného alter-

---

dem die Intentionalität nicht immer eindeutig erschlossen werden kann. Damit zusammen hängt das Phänomen einer prinzipiellen Textoffenheit, da aus ästhetischen oder kommerziellen Gründen eine (eindeutige) kommunikative Absicht nicht nachzuweisen ist." Tamtéž, s. 22–23.

[18] Steffen HÖHNE, *Ethnische Diskurse in den böhmischen Ländern*, in: Bohemia 40, 1999, č. 2, s. 306–330; TÝŽ, *Der Bohemismus-Diskurs zwischen 1800 und 1849*, in: Brücken 8, 2000, s. 17–45; TÝŽ, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, in: Steffen Höhne – Andreas Ohme (Hrsg.), Prozesse kultureller Integration und Desintegration. Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert, München 2005, s. 1–30.

[19] Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849,* Praha 1994; Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990.

nativního pohledu na česko-německé dějiny, vycházející z dosud zveřejněných studií a vzorku utříděných relevantních pramenů.

Analýza dobového rámce politizace veřejného diskurzu v předbřeznovém Rakousku

Imanuel Kant vyslovil již roku 1784 požadavek veřejného užívání rozumu,[20] který má člověk, jenž je od přírody povolán k svobodnému myšlení,[21] užívat „*jako učenec před celou veřejností čtenářského světa*“.[22] Osvícenský program, nabádající k „*vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti*“, která podle Kanta spočívá v neschopnosti „*používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení*“[23] vytvářel v tomto pojetí zcela nový emancipační potenciál, na jehož základě měly rozumné, svobodné, morální a sobě rovné lidské bytosti nadále koexistovat ve formě společenství „*samostatně uvažujících a odpovědně jednajících individuí*“,[24] které jsou schopny na základě kritického zhodnocení získaných informací „*šířit vědění, vysvětlovat pojmy, podněcovat samostatné uvažování a motivovat k [veřejně] prospěšnému jednání*“.[25]

K prosazení opravdové reformy smýšlení, spočívající v šíření „*ducha rozumného oceňování své vlastní hodnoty a přesvědčení o povolanosti všech lidí k samostatnému myšlení*“ podle Kanta nemá dojít cestou revoluce,[26] nýbrž „*není třeba ničeho jiného než svobody, a sice toho nejneškodnějšího ze všeho toho, co lze nazvat svobodou, totiž svobody užívat ve všem veřejně svého rozumu*“.[27] Podle Kanta

---

[20] Imanuel KANT, *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*, Filosofický časopis 16, 1993, č. 3, s. 381–387.

[21] Tamtéž, s. 387.

[22] Tamtéž, s. 383.

[23] Tamtéž, s. 381.

[24] Rudolf VIERHAUS, *Was war Aufklärung?,* Göttingen 1995, s. 7–8.

[25] Tamtéž, s. 10.

[26] „*Revolucí se snad lze zbavit osobního despotismu nebo vykořisťování a zvůle, nikdy jí však nedosáhneme opravdové reformy smýšlení; nástrojem ovládání bezmyšlenkovitého davu budou nové předsudky stejně, jako jimi byly ty staré*.“ Imanuel KANT, s. 382.

[27] Tamtéž, s. 382. Kant však rozlišuje veřejného užívání rozumu, jehož užívání „*musí být vždycky svobodné*“ od soukromého užívání rozumu „*v nějaké svěřené (...) občanské funkci či úřadě*“. V druhém případě Kant zdůrazňuje, že by bylo „*velice škodlivé, kdyby chtěl důstojník, který dostal od představeného určitý rozkaz, ve službě mudroval o jeho účelnosti a užitečnosti; musí poslouchat! Nelze mu ale oprávněně bránit v tom, aby jako učenec zaznamenával chyby ve válečné službě a předkládal své poznámky veřejnosti k posouzení. Občan nesmí odpírat placení uložených mu daní; prostořeká kritika takových povinností, když je má plnit, může být dokonce potrestána jako veřejné pobuřování (způsobilé vyvolat obecnou neposlušnost). Týž občan nicmé-*

k tomuto není třeba nastolení zcela nového systému, nýbrž pozvolné cesty působení na smýšlení lidu, „*čímž se lid stává stále způsobilejším svobodně jednat*“ a tento proces má přirozeně vyvolat změny v zásadách vlády, „*která sama shledává, že je pro ni prospěšnější zacházet s člověkem, který je přece o něco víc než stroj, způsobbem odpovídajícím jeho důstojnosti*“.[28]

V rakouské době předbřeznové se společnost postavila poprvé (ačkoli zatím spíše nesměle) do opozice proti hegemonnímu státu, který ve svých rukou schraňoval všechny rozhodovací pravomoci.[29] Formující se veřejnost se tak postupně začala chápat jako vyvažující kámen na vahách, které se doposud vychylovaly výhradně ve prospěch absolutistického státu. Podle Kantovy filozofie by skutečně osvícený státník neměl podniknout žádné kroky bez toho, aniž by předem zvážil morální důsledky svého činu; a jakkoli tak politika může být náročným uměním, pak přece jen její spojení s morálními zásadami ve své podstatě vůbec žádné umění nepředstavuje.[30] Morální úloha a její vliv na politické dění v Kantově pojetí[31] však nemusí nutně připadnout politice jako takové, nýbrž jejím vykonavatelem se může stát právě veřejnost, která se tímto stane prostředníkem mezi morálkou a politikou, strážcem zdárného, obecně spravedlivého chodu společnosti, řídící se zákony racionality.[32]

---

ně nejedná v rozporu s povinností, když jako učenec veřejně vyjadřuje své myšlenky o nevhodnosti nebo i nespravedlivosti vypsaných daní“. Tamtéž, s. 383.

[28] Tamtéž, s. 387.

[29] Wolfgang HARDTWIG, *Vormärz. Der monarchische Staat und das Bürgertum*, München 1985, s. 126.

[30] I. Kant: „*Die wahre Politik kann keinen Schritt tun, ohne vorher der Moral gehuldigt zu haben, und obzwar Politik für sich selbst eine schwere Kunst ist, so ist doch Vereinigung derselben mit der Moral gar keine Kunst; denn diese haut den Knoten entzwei, den jene nicht aufzulösen vermag, sobald beide einander widerstreiten*“. Cit. dle: Jürgen HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Darmstadt–Neuwied 1984).

[31] Podle Jürgena Habermase je jedním z možných výkladů Kantova díla i ten, že „*Politik auf die Herstellung eines rechtlichen Zustandes erst dringen muß. Sie bedient sich deshalb der Konstruktion einer aus Naturzwang und moralischer Politik zumal hervorgehenden weltbürgerlichen Ordnung. Politik kann nicht ausschließlich moralisch, als ein pflichtgemäßes Handeln unter positiv bestehenden Gesetzen begriffen werden: deren Positivierung, als das eigentliche Ziel des Handelns, bedarf vielmehr der Rücksichtnahme auf einen im allgemeinen Zweck des Publikums, nämlich dessen Wohlfahrt, kollektiv vereinigten Willen. Das soll wiederum durch Publizität gewährleistet sein. Aber nun muß Öffentlichkeit Politik und Moral in einem spezifischen Sinne vermitteln; in ihr soll eine inttelligible Vereinigung der empirischen Zwecke aller zustande kommen, soll Legalität aus Moralität hervorgehen*“. Srov. J. HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit,* s. 141–142.

[32] Tamtéž.

Podle Kanta však na tuto úlohu společnost ještě není připravena, naopak se teprve nachází na své cestě k všeobecnému osvícení.[33] „*Avšak, že se jim nyní otevírá volné pole, aby se k tomu svobodně propracovali, a že překážek bránících jejich (…) vymanění se z nesvéprávnosti, kterou sami zavinili, pozvolna ubývá, o tom máme přece jen zřetelná znamení*.“[34] Podle Kanta existuje „*jen málo lidí, kterým se podařilo vymanit se samotným zpracováním svého ducha z nesvéprávnosti, a přesto jít pevným krokem*“.[35] Kant vidí východisko ze současné situace spíše v působení několika již prozřivších jedinců, kteří budou svým vlastním příkladem a svými myšlenkami působit na zbytek, dosud spící a nevědomé, společnosti.[36]

Nástrojem širšího působení na „veřejnost“ se od doby osvícenství staly čtenářské kroužky a společnosti, v jejichž prostředí se postupně nesměle začala rozvíjet veřejná diskuze.[37] Ačkoli tématem vzrušených debat se nejprve staly ryze nepolitické, kulturní záležitosti, poskytlo právě toto prostředí prostor k pokusům o samostatné přemýšlení a svobodné vyjadřování; podněcovalo schopnost zapojit se do diskuze jednotlivců, jejichž názory měly stejný hlas a stejnou váhu.[38] Nejprve literatura se tak vlivem osvícenství stala nástrojem nalezení sebe sama či „*médiem čištění lidských afektů ve smyslu normativního učení*“ občanské společnosti; a to

---

[33] „*Klade-li se otázka, zda nyní žijeme v osvíceném věku, odpověď zní: ne. Jistě ale žijeme ve věku osvěcování. K tomu, aby lidé – jak se teď věci mají – byli jako celek v stavu, nebo i jen mohli do něho býti uvedeni, (…), k tomu chybí ještě velmi mnoho*“. I. KANT, *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*, s. 385.

[34] Tamtéž.

[35] „*Lenost a zbabělost jsou příčinou, proč tak značná část lidí, i když je příroda již dávno zprostila cizího vedení (…), přesto raději zůstává po celý život nesvéprávná, a proč je pro jiné tak snadné prohlásit se za jejich poručníky. Být nesvéprávný je tak pohodlné! (…) O to, aby největší část lidí (…) považovala krok k svéprávnosti – kromě toho, že je obtížný – také za velmi nebezpečný, postarají se už oni poručníci, kteří na sebe dobrotivě vzali vrchní dohled nad nimi. Když byli nejdřív své stádečko ohlupili a pečlivě zajistili, aby se tito klidní tvorové neodvážili učinit ani krok bez vodítka, na které je uvázali, ukazují jim nebezpečí, které by jim hrozilo, kdyby se pokusili jít sami. Po pravdě řečeno, není to nebezpečí zas tak velké, neboť po několika pádech by se nakonec i oni naučili chodit; takový příklad ale činí bojácným a odrazuje obvykle od všech dalších pokusů. Pro každého jednotlivého člověka je tedy těžké vymanit se z nesvéprávnosti, jež se mu stala takřka druhou přirozeností*.“ Tamtéž, s. 381–182.

[36] „*Spíše je možné, že se samo osvítí určité publikum, ano, je to takřka nevyhnutelné. Neboť tu se najde vždy několik samostatně myslících lidí, dokonce i mezi dosazenými poručníky davu, kteří budou – když byli sami shodili jařmo nesvéprávnosti – šířit ducha rozumného oceňování své vlastní hodnoty a přesvědčení o povolanosti všech lidí k samostatnému myšlení. Na to je zvláštní to, že publikum, které jimi bylo předtím pod toto jařmo přivedeno, je potom samo nutí, aby pod ním zůstali, je-li k tomu podněcováno některými ze svých poručníků, kteří jsou sami jakéhokoliv osvícení neschopni*.“ Tamtéž, s. 382.

[37] Werner TELESKO, *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien,* Wien–Köln–Weimar 2010, s. 230 a 232.

[38] Tamtéž, s. 232.

především ve svém praktickém smyslu, na úrovni procesu formování a organizace veřejného diskurzu.[39]

Duchovní odkaz osvícenství tak ve společnosti vytvořil zcela nový komunikační potenciál, na jehož základě byla jednotlivá individua bez rozdílu sociálního původu podnícena k utváření si svého vlastního úsudku, jenž se stal principiálně rovnocenným příspěvkem do veřejné debaty v procesu formování občanské společnosti.[40] Vývoj směřující k modernizaci a liberalizaci společnosti nabral zásadního obratu v důsledku dynamických revolučních událostí konce 18. století.[41] Sociolog Talcott Parsons však zdůrazňuje, že nejen Velká francouzská revoluce se svým politickým obsahem, a v Anglii započatá průmyslová revoluce se svými sociálními a hospodářskými důsledky, nýbrž také revoluce ve vzdělání, osvícenstvím započatý proces racionalizace, intelektualizace a specializace, stál na počátku zrodu moderní společnosti;[42] a to právě se svým důrazem na osobní odpovědnost a angažovanost jednotlivce v rámci celku.[43] Vzdělání se stalo v transformující se společnosti zcela novou, dosud mnohým neumožněnou šancí na sociální vzestup; a zároveň předmětem teoretického uvažování, politikem v rámci veřejné diskuze o potenciálních proměnách směřujících k novému i možného zachování starého.[44]

„*V kostele a ve veřejné knihovně jsou si všichni lidé rovni*," tvrdil Ignaz Kuranda.[45] Dříve vzácné knihy, které kdysi představovaly symbol aristokratického duchovního světa a výraz šlechtického myšlení a cítění se nyní staly stále běžnějším výpůjčním i obchodním artiklem, objektem vědeckého bádání.[46] Sama šlechta

---

[39] Tamtéž, s. 230.

[40] R. VIERHAUS, *Was war Aufklärung?*, s. 10.

[41] Louis BERGERON – Francois FURET – Reinhart KOSELLECK, *Das Zeitalter der europäischen Revolution 1780–1848*, Frankfurt am Main 1969.

[42] Parsons v tomto pojetí vychází z předchozích studií Maxe Webera. Srov. Martin ENDREß, *Max Weber: Vergesellschaftung und Rationalisierung*, in: Soziologische Theorien kompakt, München 2012, s. 65.

[43] W. HARDTWIG, *Vormärz. Der monarchische Staat und das Bürgertum*, s. 111.

[44] Tamtéž, s. 114.

[45] Ignaz KURANDA, *Der deutsche Adel als Lesepublicum*, in: Die Grenzboten, Jg. 3, Sem. I. (1844), s. 22.

[46] Otto BRUNNER, *Untergang der Adelswelt*, in: TÝŽ, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612–1688, Salzburg 1949, s. 334. „*In den vorigen Jahrhunderten war der Grand Seigneur Consument; er ließ seinen Reichtum, seine Revenüen unter die fleißigen Büger fließen, er war der Käufer für all die Luxusdinge in dessen Magazinen; sein waren die kostbaren Gemäldegalerien, die prachtvollen Privatbibliotheken, er hatte seine Musikkapelle, wie er seine Hauslieferanten hatte. Er drückte vornehm lächelnd das Auge zu, wenn man ihn einen Gegenstand theuerer bezahlen ließ, ja er suchte seinen Stolz darin, daß er überzahlte; diesem Grand Seigneur ließ man seine Grandezza gerne, er war beliebt bei dem fleißigen Krämer und Handwerker, der von ihm lebte. Nun aber hat*

se stala aktivním iniciátorem a podporovatelem tohoto procesu a své zámecké sbírky i knihovny zpřístupňovala učenější veřejnosti i prostým poddaným.[47] Pod vlivem modernizačních tendencí doby začala sama aristokracie upřednostňovat jednoduchost a praktičnost, a to i v oblasti nákladů na reprezentaci a nákup uměleckých předmětů.[48]

Vlivem rozvoje kapitalistického trhu došlo k výrazné proměně chápání umění a literatury. Vlivem technických inovací moderního věku, zejména díky možnosti neomezené produkce kopií určitého díla, které byly ve své podstatě téměř nerozeznatelné od originálu, rozvoji knižního trhu, který se zaměřil na produkci levné, populární, dobře prodejné četby pro široké masy, došlo k zásadní proměně vztahu člověka k umění.[49] Ačkoli na jedné straně lze chápat tento vývoj jako částečnou degradaci umění a vysoké kultury jako takové, neboť jejich proměna v obchodní artikl určený pro masové publikum se výrazně podepsala na kvalitě produkovaných děl a vedla tak k pozvolnému vytváření jednotvárné kapitalistické „kulturní industrie“,[50] vyzdvihuje Walter Benjamin na druhé straně zcela nový emancipační

---

er eine andere Richtung genommen. Er wetteifert mit dem Bürgerlichen an Sparsamkeit, an Knickerei sogar. Wo man früher von fürstlicher Pracht“ sprach, bedient man sich nun der „edlen Einfachkeit“, welche weit wohlfeiler ist. Der Hauslieferant ist abgeschafft, dagegen steht man die Frau Gräfin in bescheidener Herablassung in jedem Gewölbe ihre Einkäufe selbst besorgen. Die Gemäldegalerien such man fortan bei Banquiers und Großhändlern. Die Privatkapellmeister werden, á ein Thaler das Billet, angehört, oder noch häufiger gar nicht gehört.“ I. KURANDA, *Der deutsche Adel als Lesepublicum*, in: Die Grenzboten, Jg. 3, Sem. I. (1844), s. 21.

[47] Christoph THIENEN-ADLERFLYCHT, *Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservativismus im Kaisertum Österreich,* Graz–Wien–Köln 1967, s. 65–66.

[48] „*Wozu auch diese Sammlungen fortsetzen? Die Leihbibliothek und die Brüsseler Nachdrucke á 20 Gr. der Band, versehen die gnädige Gräfin mit dem vollen Bedarf ihrer Lectüre und der Herr Graf findet es viel zweckmäßiger, sein Geld in Eisenbahnactien als in vergilbten Büchern anzulegen. Früher allerdings würde die zarte aristokratische Hand einer Dame zusammengezuckt haben, wenn sie ein Buch hätte berühren sollen, das bereits durch ein Dutzend andere Hände gelaufen ist und das vielleicht noch das Aroma an sich trägt, welches es Tags zuvor auf dem Tische einer femme entretenue eingefogen hat. Es lag ein schöner poetischer Stolz darin, den Freund, der uns eine schöne Stunde bereitet hatte, ausschließlich besitzen zu wollen. Welch ein schöner Reiz liegt auf dem Buche, von dem wir wissen, daß bereits unsere Mutter daraus sich erquickte; das immer nur von theuren Händen berührt wurde und wie ein Familienfreund auf andere theure Wesen sich vererbt, die wenn sie einst darin lesen, sich unsere Empfindungen dabei vergegenwärtigen. Solche aristokratische Schwärmereien sind jetzt außer Mode: in diesem Punkte ist selbst der stolze Adel demokratisch geworden. In der Kirche und in der Leihbibliothek sind alle Menschen gleich*.“ I. KURANDA, *Der deutsche Adel als Lesepublicum*, in: Die Grenzboten, Jg. 3, Sem. I. (1844), s. 22.

[49] Walter BENJAMIN, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, in: Uwe Wirth (Hrsg.), Kulturwissenschaft. Eine Auswahl grundlegender Texte, Frankfurt am Main 2008, s. 342–373.

[50] Theodor W. ADORNO und Max HORKHEIMER, *Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug*“, in: Dies., Dialektik der Aufklärung, Frankfurt am Main 2012, s. 128–176. Tento

potenciál tohoto vývoje, neboť vlivem desakralizace umění i osoby autora uměleckého díla v moderní společnosti, ve které již umělecká tvorba nebyla jen dílem nevelkého množství obzvláště nadaných jedinců, financovaných aristokratickými mecenáši, došlo k postupnému stírání rozdílů mezi autorem a publikem.[51] Rozvoj kapitalistického trhu umožnil tvorbu i osobám, které se zaměřili na levnou, nepříliš náročnou produkci, umožňující rychlý zisk a velký odbyt. Umění se stalo obecně dostupnou záležitostí, kapitalistický trh se podílel na vytvoření „*první celospolečenské kultury*“.[52] V tomto nově vzniklém prostředí již nebylo nově vzniklé dílo pouze přijímáno s nekritickým obdivem k mimořádnému výkonu Bohem nadaného umělce, nýbrž stalo se předmětem kritiky a potenciálního odmítnutí ze strany širokých vrstev společnosti.[53]

---

aspekt kritizovali především doboví milovníci vysokého umění: „*Alle Tage fast werden neue Heroen der Literatur ausgerufen, und jeder Tag sieht neue Sterne dieser Art erbleichen. (…) Wir sind nur miβtraurisch, wie es Jeder seyn muβ, der die sogenannte Vox populi kennt, weil es, kaum geboren, auch schon die Massen der Journale bewegt, den eine Vox populi haben wir noch nicht und die Journalstimme ist die trügerischste, die man sich möglicher Weise denken kann. Es versteht sich von selbst, daβ in einer Zeit, die von solchen Parteiinteressen gewaltig ergriffen wird, die Zahl der Flugschriften bis ins Unglaubliche sich steigern muss. Die Beschwerden (…) sind zahllos und werden täglich gröβer. Es soll ein gutter Handelsatrikel für den Buchhandler seyn, so wie die politischen Beschwerden in diesem Augenblicke ohne Beachtung bleiben und fast, wenn man so sagen darf, todt geboren werden. Das ist aber das Bild unserer gesammten Literatur der Gegenwart. Sie huldigt nur dem Augenblick, und wenn wir auch nicht von dem Gedanken lassen können, daβ selbst in den flüchtigsten Kindern des Augenblicks die Bürgschaft einer bessern Zukunft verborgen liegt, so müssen wir doch bekennen, daβ die Erzeugnisse der Gegenwart ein ziemlich trostloses Geist der Zeit geben. Von künstlerischen Durchdringung des Stoffs, von Duchbildung des Gedankens ist keine Spur vorhanden, in den Schöpfungen unserer Zeit sich nichts als nur das Jagen nach Effect, der natürlich in diesem Ueberstürzen, in dem übereilten Eifer, etwas fertig zu machen, ebenfalls verloren geht. (…) Die Masse von unbedeutenden Erzeugnissen häuft sich dabei zum Erschrecken an; die Leihbibliotheken füllen sich mit grausenhaften Zerrbildern der Phantasie, oder ausgewachsenen, wässerigen Nebelbildern, die charakterlos verschwimmen und in dem Leser den Eindruck eines sinnlosen, verworrenen Traumbildes zurücklassen; die Literatur hat keinen Nutzen davon. Sollen wir nennen, diese Legionen von Pigmäen, die den deutschen Büchermarkt mit ihren zahlosen Sudeleien überschwemmen? Es wäre Schade um Papier, das dadurch nutzlos verschwendet würde, Schade um die Zeit, die man dadurch nutzlos vergeudete und ein Nachtheil für die Literatur und ihre echten Vertreter, zu denen doch noch ein kleiner Kreis gehört und die sich durch ein solches Register entehrt fühlen müssen; den nur das Bessere hat das Recht, genannt zu werden.*“ Srov. Deutsche Vierteljahrs Schrift, Heft II. Nr. XXX, 1845, s. 335–336.

[51] W. BENJAMIN, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, s. 365–366.

[52] Dieter KRAMER, *Marktstruktur und Kulturprozeβ. Überlegungen zum Verhältnis von Kultur und kapitalistischer Gesellschaft*, in: Volkskultur in der Moderne. Probleme und Perspektiven empirischer Kulturforschung, Tübingen 1986, s. 39.

[53] W. BENJAMIN, *Das Kunstwerk im Zeitalter,* s. 365. „*Spisovatel současné doby má proti sobě tři nepřátele; jednoho z masa a krve, druhého ze dřeva a třetího z papíru*.“

Ačkoli se v rakouské době předbřeznové „*veřejný a politický život společnosti (...) odehrával zcela mimo vlastní sféru oficiální politiky*,“[54] lze sledovat, a to zejména v období třicátých a čtyřicátých let, výrazné posuny ve sféře vývoje politiky neoficiální, chápané v Urbanově pojetí jako celá škála společenského vědomí, tj. „*více či méně uvědomělý vztah lidí ke světu a společenské realitě*“, projevující se navenek jako specificky lidská reakce na dění ve světě i ve společnosti.[55] Podle teze Otto Urbana není možno, na základě komparace vývoje společnosti v první a druhé polovině 19. století, zjednodušeně konstatovat, že doba předbřeznová se oproti následnému období vyznačuje naprosto apolitickým charakterem veřejného života,[56] neboť chápeme-li politiku nikoli výhradně v jejím užším smyslu,[57] nýbrž obecně jako „*přímou a víceméně uvědomělou snahu o uchování či změnu společenských vztahů, tj. hlavních podmínek existence společnosti*“,[58] pak nelze opominout v rámci pojmového vymezení politiky a politického „*žádný duchovní produkt ani postoj člověka či skupiny lidí*“; neboť v občanské společnosti, kterou Urban definuje jako souhrn společenských vztahů a jako výsledek „*vzájemného působení lidí v každodenní praxi*“,[59] nelze vyjmout žádný z filozoficko-etických směrů, ani žádný

Předbřeznový žurnalista Ignaz Kuranda reflektuje z pozice pozorovatele dramatický vývoj své doby, ve kterém dochází „*každý den [k nárůstu] počtu píšících ve stejném poměru, jakým se zmenšuje počet čtenářů*“. Zatímco „*předchozí období (...) mělo ještě povahu středověkého ducha a středověkých mravů*“ a „*počet rytířů s vlajícím píšícím brkem na helmici byl poměrně malý*“; tudíž k sobě stahovali všeobecnou pozornost a „*jejich činy, jejich sláva, jejich barva byly [vždy tématem] každodenních rozhovorů*“, stojí Kurandovy současníci proti armádě kritického, nevděčného publika „*z masa a krve*“, které hodnotí umělcovy počiny podle své momentální nálady a libovůle“. Následně „*od té doby, co se stalo módou být vzdělaný, stalo se také módou působit vzdělaně*“, vyvstal literátovi druhý nepřítel „ze dřeva“ – knihovna. Od chvíle, kdy společenský bon ton určil, že k nutnému vybavení každé lepší domácnosti patří také půvabná příruční knihovna, vzrostla poptávka natolik, že je pro jednotlivé autory nemožné, strhnout veškerou pozornost je na své dílo, neboť „*nyní vychází najednou deset dobrých knih; vskutku dobrých knih*“, které „*obletují literární obzory jako májoví brouci*“. „*A nyní teprve onen papírový nepřítel, [biblická] zátopa kobylek našeho století – letáky, žurnály!*“ Srov. Ignaz KURANDA, *Die drei Feinde des jetzigen Schriftstellers*, in: Die Grenzboten, Jg. 2, Sem. I. (1842), s. 681–685.

[54] „*Politický systém pozdně feudálního absolutistického státu nepřipouštěl veřejný politický život v moderním slova smyslu a neumožňoval formování politických hnutí a stran jako veřejných reprezentantů jistých sociálně politických zájmů*.“ O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 145–146.

[55] Tamtéž, s. 141.

[56] Tamtéž, s. 146.

[57] „*Obsahem politiky v užším smyslu je především to, co se týká institucionálního organizování společenských vztahů, tj. všechna mocenská zřízení a s nimi spojený ideologický aparát, upevňující či rozkládající určitý společenský systém*.“ Tamtéž, s. 141–142.

[58] Tamtéž, s. 142.

[59] Tamtéž, s. 217.

z esteticko-kulturních produktů společnosti „*z působení a tím také z jisté odpovědnosti na utváření mezilidských vztahů v nejobecnějším měřítku*“.[60]

Vlivem rozvoje publicistiky, knižního trhu i rozličné spolkové činnosti se stal pojem veřejnost jedním z nejvíce skloňovaných hesel předbřeznového období. Ačkoli vzhledem k úrovni a stupni tehdejší vzdělanosti v Rakousku i míře pasivity drtivé většiny společnosti nelze ani s nadsázkou hovořit o masovém veřejném mínění v jeho dnešním smyslu, pak přece jen lze sledovat první zárodky procesu jeho utváření, a to zejména krátce po revoluci 1830,[61] která podle Jiřího Štaifa znamenala pro rakouské prostředí v jistém smyslu další zásadní mezník společenské transformace, neboť tehdejším aktérům (čtyři desetiletí po vypuknutí Velké francouzské revoluce) zprostředkovala další precedens možného vývoje jejich žité současnosti, v níž figurovali jako aktivní i jako pasivní účastníci.[62] V podobném pojetí hovoří i Steffen Höhne v rámci své studie pro období třicátých a čtyřicátých let 19. století o nápadné, již poměrně dobře zachytitelné, politizaci veřejného diskurzu.[63] Ve chvíli, kdy se k tomuto fenoménu přidal ještě mocně pronikající nacionalismus, bylo v rámci celospolečenského dění „postaráno“ o nový, mimořádně silně výbušný materiál, k jehož první explozi došlo v revoluci 1848/49.[64]

Veřejnost lze tedy chápat pro zkoumané období jako aktivní složku formující se občanské společnosti, která se na základě postupného nabývání širší společenské základny v důsledku obecnějšího zpřístupnění vzdělání a rozvoji žurnalistiky a spolkové činnosti stávala novým mocenským faktorem, vystupujícím jako opoziční orgán vůči dosavadním vládnoucím institucím.[65] Ačkoli autorské publikování

---

[60] Tamtéž, s. 141.

[61] „*Seit 1830 verschärfte sich die Stimmung zusehends. (...) Die Entwicklung ließ sich nicht aufhalten. Alle Dichtungsgattungen, zuerst Roman und Drama, dann die Lyrik, sättigten sich mit diesem neuen Geiste der Kritik und nahmen politische Färbung an. In irgendeiner Form ausgesprochen zu haben, was alle fühlten und dachten, wurde in diesen Zeiten als eine „große Tat in Worten” hoch bewertet*.“ Otto ROMMEL, *Die politische Lyrik des Vormärz und des Sturmjahres 1848*, Wien–Teschen–Leipzig 1912, s. VII.

[62] Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005, s. 15.

[63] S. HÖHNE, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, in: Steffen Höhne – Andreas Ohme (Hrsg.), Prozesse kultureller Integration und Desintegration. Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert, München 2005, s. 1–30.

[64] Milan HLAVAČKA, *Příklad česko-německého diskurzu z předbřeznových Čech*, in: Jaroslav Vyčichlo – Viktor Viktora (eds.), Jeden jazyk naše heslo buď II., Radnice 2002, s. 21–27.

[65] Pojem „společnost“ je však v rámci celého pojednání nutno chápat ve smyslu procesu jejího formování, neboť nelze opominout skutečnost, že absolutistický systém habsburské monarchie vytvářel v podstatě „stát bez společnosti“, ve kterém, opačně vzato, jednotlivá národní

i četba tisku platila v pojednávaném období ve své podstatě za výhradně intelektuální záležitost, týkající se především vzdělaného měšťanstva a některých liberálně smýšlejících příslušníků aristokracie,[66] kteří v Rakousku po roce 1840 vytvořili fórum umírněné stavovské opozice,[67] vytvořila již tato elitní liberální veřejnost, ať již chtěně či nechtěně, podmínky pro budoucí úspěšnou politizaci společnosti na demokratické bázi, neboť již samo zpochybnění autority a efektivity absolutistického státního zřízení pod taktovkou kancléře Metternicha, nemohlo zůstat do budoucna bez ohlasu i mezi radikálnějšími příslušníky hnutí usilujících o vytvoření politicky autonomních národních celků, byť stále v rámci Habsburské monarchie, a jejich uspořádání na bázi všeobecného, nikoli stavovskou příslušností vymezeného, zastoupení, od něhož si slibovali značný podíl ve spolurozhodování o politických záležitostech v rámci nově vymezených kompetencí.[68]

Nástrojem politizace společnosti a zároveň snad jediným možným zkušebním polem ve snaze o vykonávání praktické „politiky", jež ovšem za metternichovského režimu byla prováděna pod rouškou národních společensko-kulturních aktivit bez známky jakýchkoli revolučně působících ambicí, se staly rozličné spolky a společenské sdružování v asociacích, jejichž stanovy umožňovaly participaci též neurozeným příslušníkům z neelitní části společnosti na bázi dobrovolné účasti bez závazku trvalého (celoživotního) členství.[69] Již tato skutečnost se významně podílela na zpochybnění a následném úspěšném prolomení dosavadních pevně stanovených hranic mezi společenskými vrstvami,[70] neboť nově zakládané spolky, budované ve své většině na úrovni národnostních společenství, nebyly již napříště místem setkávání příslušníků úzkých elitních (urozených) vrstev, nýbrž vytvořily všeobecné pojítko ve společenství, které proklamovalo jednotný specifický zájem na úrovni věcných záležitostí v profesní či kulturní oblasti.[71]

Spolky a asociace se staly místem praktického vykonávání autonomních správních záležitostí ve stanovami vymezeném měřítku, pro své členy představovaly zkušební prostor k ověřování si své vlastní schopnosti a připravenosti k budou-

uskupení představovaly jakési „společnosti bez státu". O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 221.

[66] Tamtéž, 147.

[67] Antonín OKÁČ, *Český sněm a vláda před březnem 1848. Kapitoly o jejich ústavních sporech*, Praha 1947.

[68] O jednáních zástupců českého národního hnutí s českými stavy: Ralph MELVILLE, *Der böhmische Ständelandtag im Vormäz und in der Revolution*, in: Auflösung historischer Konflikte in Donauraum, Budapest 2011, s. 539–552. TÝŽ, *Adel und Revolution in Böhmen, Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts,* Mainz 1998.

[69] W. HARDTWIG, *Vormärz,* s. 119–120.

[70] Tamtéž.

[71] Tamtéž, s. 120–121.

címu převzetí veřejné odpovědnosti v rámci nové občanské společnosti.[72] „*Řečnění ve shromážděních, nalézání většinové shody, zastupování společných zájmů navenek, samosprávné financování, všechny tyto občanské schopnosti se teprve museli naučit*," tvrdí Wolfgang Hardtwig.[73] Všechny tyto schopnosti těmto lidem „*dodávaly sebevědomí, hrdost a důvěru ve vlastní výkon, odstraňovaly [pocit] poníženosti a probouzely důvěru ve vlastní úsudek*".[74] Spolky a asociace poskytly tehdejším aktérům exemplární vzorce chování pro autonomní, přesto korporativní jednání, staly se patetickou formulí pro očekávání svobodné společnosti.[75]

Rozjitřená atmosféra ponapoleonského období, prodchnutá rozervaným duchem romantismu, se stala živnou půdou pro zaklíčení nově pronikajících idejí do společnosti. Tradiční představy o náboženství, morálce, umění a filozofii postupně ztrácely na platnosti a podléhaly chaosu z množství nově se objevivších myšlenkových proudů.[76] Svoboda se stala neopominutelnou položkou všech „politických" programů své doby. Ovšem, rovněž stejně jako mnohá další dobově atraktivní hesla, převzatá z revolučního slovníku západní Evropy, představoval tento pojem mnohoznačné vyjádření rozličných, mnohdy i protichůdných požadavků, od těch nejradikálnějších až ke konzervativně umírněným. Vágní, čistě abstraktní ideál svobody[77] se stal hlavním mottem dobového usilování o osvobození z dosavadního systému ovládání v celém širokém spektru politicko-společenských vztahů, i ve vztahu člověka k přírodě a sakralitě. V radikálním vyhroceném pojetí francouzsky revolučně laděného učení počal být člověk vyzdvihován na úroveň božství, protože si počal být vědom svého vlastního mocenského potenciálu, díky němuž byl schopen

[72] Tamtéž, s. 121.

[73] Tamtéž, s. 122.

[74] Tamtéž.

[75] Tamtéž, s. 124–125.

[76] „*Die Zerissenheit ist nichts Erheucheltes. Zerissenheit ist die Krankheit unsrer Zeit. Wir sind Zerrissen im Glauben, im Dichten, in der Philosophie, in der Moral. Die alte Welteinheit des Alterthums und das Mittelalters ist hin. Wir wissen, dass Freiheit kommen muss, und wir sind gefesselt und werden wie Schuljungen gehalten, das schmerzt, das zerreist. (…) Wir schweben zwischen Erd und Himmel, wir wissen nicht, woran wir glauben sollen, der Spalt zwischen Religion und Philosophie ist gar zu gross, das zerreist. Das Christentum fordert Enthaltsamkeit, das Fleisch braust und fordert egoistische Befriedigung, das zerreist auch. Genug Risse für den Menschen des 19. Jahrhunderts. Nicht wahr?*" Alfred Meißner an Moritz Hartmann (1839), cit. dle: M. RIETRA (Hg.), *Jung Österreich*, s. 129.

[77] Podle Milana Hlavačky právě abstraktnímu pojmu svobody „*liberálně občanská společnost nikdy příliš nerozuměla, protože si neuměla pod tímto termínem nic konkrétního představit*". V konkretizaci svých cílů pak byla idea pokroku v mnohém „*prezentována pouze deklarativně*" a nikoli tak v sociopolitické sféře jako „*ve vztahu k technickým inovacím a vynálezům*". Milan HLAVAČKA, *Ke konceptu liberálně občanské společnosti devatenáctého století v Čechách. Pokus o definici*, in: Cestou dějin. K poctě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., 2. Díl, Praha 2007, s. 145–157. Zde cit. dle: Rkp., 7.

vyvázat se fyzicky i myšlenkově ze svého dosavadního poměru k vládnoucím světským i církevním institucím, což mu umožňuje stát se tvůrcem svého vlastního osudu, nezávislého na blahovůli vnějších zásahů a okolností.[78]

Rakouské prostředí se však k těmto ideám stavělo značně umírněněji.[79] Reformy rakouského osvícenského absolutismu 18. století, které vytvořily zásadní předpoklady pro udržení situace v mezích „shora" řízené reformní činnosti, dopomohly k „*nastolení takových společenských vztahů, které (...) zbavovaly pout produktivní síly člověka a [současně] umožňovaly kvalitativně novou tvorbu materiálních i duchovních hodnot*".[80] Následný vývoj tak umožnil i v postjosefinském

---

[78] „*Der Mensch ist der König der Schöpfung; darum hat ihn die Natur auch königlich ausgestattet und ihm einen großen Staatsrath gegeben. Den er in sich selbst trägt. Das Auge ist der Rath der auswärtigen Angelegenheiten; die Hand ist sein Finanzrath; die Zunge ist sein Legationsrath; der Fuß ist sein Commissionsrath; das Blut ist sein Kriegsrath; das Herz ist sein Geheimrath; das Gewissen ist sein Criminalrath; der Magen ist sein Medicinalrath! Der Kopf ist der Rathsaal; da wird gestritten und debattirt, und wer mehr schreit, als der Andere, gibt den Ausschlag. Vorzüglich ist es der Kriegsrath, der, wenn er in den Rathsaal tritt, alle andern Räthe zurückdrängt; wenn das Blut zu Kopfe steigt, da weichen die übrigen Stimmen zurück. In solchem Falle ist es das Klügste, die Sitzung vertagen zu lassen und den Rathbeschluß auf den andern Tag zu verschieben*." Ignaz KURANDA, *Sprüche und Widersprüche*, in: Der Wiener Telegraph, Jg. III., Nr. 18, (9. 2. 1838), s. 73. „*Der Liberalismus ist in seiner gegenwärtigen Gestalt eine solche Religion, welche an die Stelle der Verehrung des dreieinigen Gottes, die Vergötterung des Menschen setzt. Nach ihm ist der Mensch nicht gefallen, und daher auch nicht unfähig sich selbst zu regieren; der Liberalismus will daher keine Obrigkeit, die dem Menschen zum Heil von Gott gesetzt ist, und das Schwerdt führt zur Strafe der Gottlosen und zum Schutze der Frommen. Er kämpft daher in seiner Consequenz gegen alle Obrigkeit. Es gehört zu den gefährlichsten Irrthümern unserer abtrünnigen Zeit, daß man sich einbildet einer solchen falschen Religion durch Argumente entgegen treten zu können, die aus dem persönlichen Vortheil, dem allgemeinen Besten, der Begünstigung des Wohlstands und des Handels hergenommen sind*." ANONYM, *Die Kraft und die Schwäche des Liberalismus*, in: Berliner politisches Wochenblatt, Nr. 42 (19. 10. 1833), s. 260.

[79] „*Man weise nicht, abgeschreckt und abschreckend, auf Frankreich hin. Dort herrscht der Missbrauch der guten Sache; man gebe nur Gelegenheit, den edlen Gebrauch zu zeigen*." „*Das schlimmste Unglück für die Sache der Freiheit war und ist es, daß sich zuerst das französische oder eigentlich das pariser Volk zu ihrem Kämpfer aufwarf. Füt jene leichtfertige, ensittlichte, gemüth- und gottlose Bevölkerung wurde das Licht der Aufklärung zur Mordbrennersackel, die edle Begeisterung des Jahrhunderts zum viehischen Rausche, zur grimmigen Raserai. Man kämpfte für die Würde und Hoheit der Menschennatur und offenbarte sie dabei eben in ihrer fürchterlichsten, bestialischen Seite, die jenen Zwang als gerechtfertigt, ja als geboten erscheinen lassen muß*." Franz SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers*, s. 154–155.

[80] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 97. „*Endlich kam die politische Freiheit durch die Philosophen der neuen Zeit zum klaren Bewußtssein der Menschheit, und wurde unmittelbar darauf zur That; und so groß, so heilig war ihre Macht, daß nicht die Völker, denen man es als Eigennuß und Widerspänstigkeit vorgeworfen hätte, nein, daß Monarchen, absolute Monarchen die ersten Verehrer, Prediger und Märtyrer der Freiheit waren. Friedrich*

období udržet liberální tendence doby v jejich specificky rakouském zabarvení, tj. ve smyslu myšlenkového směru, v jehož rámci je svoboda přirozeným požadavkem racionálního ducha, jenž „*si je však vždy vědom jejích hranic*".[81] Rakouská podoba tohoto umírněného liberalismu se tak do značné míry opírá o konzervativní postuláty politiky zachování stabilního řádu a rovnováhy sil na politické šachovnici.[82] „*Místo revolučních, skokových změn přála liberálně občanská společnost konsociaci, tedy politické dohodě o pozvolném dávkování politických práv a svobod méně movitým a vzdělaným občanům. Pro kontext střední Evropy je příznačné, že místní šlechtické elity často přebíraly úlohu kultivačního a disciplinačního činitele, čímž zpochybňovaly dominantní úlohu středostavovského měšťanstva jako ideálního nositele vzorů liberálního chování při prosazování základních nejen politických liberálně občanských hodnot do společnosti*."[83]

Zemská patriotická šlechta se tak v předbřeznovém období stala v duchu postjosefinských tradic i moderních raně liberálních západoevropských inspirací hlavní nositelkou společensko-kulturního a hospodářského pokroku v českých

---

der Große und Joseph, der alle österreichische Regenten um eine volle Himmelsgröße überragt, der unter einer langen Reihe kleingläubig befangener und furchtsan gutmüthiger Kaiser der einzige hellsehende und edel thatkräftige Mensch war, diese beiden Monarchen unterwarfen freiwillig ihre unumschränkte Herrschergewalt dem Dienste der Freiheit, und vieles, was sich das französische Volk bald darauf im blutigsten Schreckenskampfe eroberte, wurde von den beiden deutschen Selbstherrschern, namentlich von dem hochherzigen Joseph, freiwillig, aus reiner Begeisterung für die Würde der Menschennatur gegeben." F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers*, s. 149–150.

[81] Helmut RUMPLER, úvod ke knize *Bernard Bolzano und die Politik*, Wien–Köln–Graz 2000, s. 17.

[82] Tamtéž. „*Berufen wir uns bei unserem Streben nach politischer Freiheit nicht auf das Beispiel Frankreichs; erklären wir laut und allgemein, daß wir nicht nach französischem Muster und noch weniger durch französische Hülfe und Gnade frei sein wollen. Wir wollen eine nationale Freiheit; sie soll in dem Gottsegneten Boden unseres Volkslebens wurzeln, einen Stamm treiben wie die Eochen unserer Wälder, und als höchste und schönste Blüthenkrone das volksthümliche freie Herrscherrecht tragen. (...) Mögen die Fürsten diesem Freiheitswünsche, des in allen edlen Herzen glüht, nicht länger entgegen sein, mögen sie uns nicht länger das höchste Nationalgut verweigern, mit welchem dem Volke wie dem Throne der Schmuck der höchsten Ehre fehlt. (...) Wir haben vor der Vernunft und vor Gott ein anerkanntes, ursprüngliches Recht auf Freiheit und wir sind durch unsere Bildung und unsern Charakter fähig und würdig, dieses göttliche Recht zu genießen; mögen es uns die Fürsten bald, jetzt verleihen, wo es noch als Wohlthat, als Gnade mit jubelnder Dankbarkeit empfangen werden wird!*" F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers*, s. 153–154.

[83] M. HLAVAČKA, *Ke konceptu liberálně občanské společnosti devatenáctého století v Čechách. Pokus o definici*, in: Cestou dějin. K poctě PhDr. Svatavy Rakové, CSc., díl 2, Praha 2007, s. 145–157. K roli šlechty v českých zemích po roce 1848 nejnověji: Tatjana TÖNSMEYER, *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*, Köln 2012.

zemích.[84] Osvícenský ideál společnosti směřující k postupnému, avšak trvalému zvyšování všeobecného blahobytu se stal hlavním ideovým programem reformám nakloněné české šlechty, která svým osobním přispěním v tomto smyslu usilovala o výchovu a vzdělání svých poddaných až do té míry, která by jim umožnila po postupně zaváděném výkupu z roboty dosáhnout naprosté soběstačnosti a samostatnosti, a na tomto základě se již jako „osvobozené" bytosti podílet ve spolupráci s ostatními jednotlivci na zdárném chodu společenského celku.[85] V tomto bodě se však česká šlechta dostala do rozkolu s rakouským restauračním státem metternichovského období, jehož politické kroky výrazně prohlubovaly propast mezi státem a společností.[86]

Jakkoli metternichovský systém restaurace usiloval o návrat k legitimnímu tradičnímu řádu předrevolučního období, tento návrat do minulosti po zkušenostech z Velké francouzské revoluce i následného období již nebyl možný.[87] Ve společnosti, která poznala důsledky šokujících událostí, které prolomily hráze dosud nepředstavitelného, nebylo jednoduše možno eliminovat vliv nedávno (ať již zprostředkovaně či přímo) prožitého a zastavit tak navěky příchod nové doby, kterou ohlašovaly směry a proudy pozvolna prosakující ze západního světa do rakouské společnosti. Jakkoli šíření bylo nových idejí zakázané a jakkoli autoři podhléhali přísné cenzuře, nalezli vynalézaví příznivci zahraničního tisku i děl domácích

[84] Ch. THIENEN-ADLERFLYCHT, *Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservativismus im Kaisertum Österreich,* Graz–Wien–Köln 1967.

[85] Franz KLUTSCHAK, *Böhmische Adelssitze als Centralpunkte volkswirtschaftlicher und humanitärer Bestrebungen,* Prag 1855; Margarette BUQUOYOVÁ, *Hrabě Jan Buquoy. Sociální reformátor doby osvícenství*, Feldkirchen–Westerham 2004; Helena SMÍŠKOVÁ, *Správa děčínského panství za Františka Antonína Thun-Hohensteina (1808–1844)*, in: Sborník archivních prací 22, 1972, č. 1, s. 365–411.

[86] Christoph THIENEN-ADLERFLYCHT, *Feudale Konservative als Vorkämpfer einer postfeudalen civil society*, Études danubiennes 19, 2003, č. 1–2, s. 9–30.

[87] „*Es werden Spaltungen entstehen; eine gegen die andere in thätiger Reibung und Spannung wird sich aus sich heraus zu immer festeren und geprägteren Formen entwickeln. Und Jeder wird wissen, für welche Fahne er kämpft; war dermalen schotternd, unbestimmt, zaghaft und feig an´s Licht tritt, das wird straff, entschieden, muthig, ja heldenmüthig sich als freier Gedanke entwickeln. Die Zeit will Charaktere, Charaktere der Individuen, wie Charaktere der Gesellschaften. Nur diese sind von Gewicht für die die Kulturgeschichte der Menschheit. Ein jedes Jahrhundert ist durch die Gottheit verpflichtet, zu ihr das bestmögliche, ich möchte sagen, ein charakteristisches Fragment zu liefern. Die größten Gebrechen des menschlichen Geistes sind Apathie, Indifferentnismus und Unentschiedenheit. Der Mißbrauch der Associationen ist kein Uebel ihres Institutes, sondern eben ein Mißbrauch*." ANONYM, *Zustände der literarischen Gegenwart Prags*, in: Revue östreichischer Zustände, Bd. III., Leipzig 1845, s. 140–141.

autorů publikovaných v zahraničí vždy cesty, jak dopravit nežádoucí texty do své domoviny.[88]

Občanská společnost se tak v Rakousku do značné míry formovala „přes tisk“,[89] neboť četba tisku i pokusy o autorské publikování přiměly tehdejší aktéry k promýšlení závažných otázek jejich doby a k následným pokusům o formulování vlastních stanovisek i navrhování východisek ze současné situace. Vlivem působení zahraničního tisku i možnosti samostatně publikovat své náhledy ve formě anonymních brožur vycházejících v zahraničí, se v transformující se předbřeznové společnosti se postupně počaly objevovat první zárodky rozličných názorových uskupení osob, které spojovaly stejné hodnoty, cíle a stanoviska.[90] Ačkoli tato uskupení před rokem 1848 nelze označovat za politické strany v dnešním slova smyslu[91]

---

[88] „*Většina zakázaných publikací byla po celou první polovinu 19. století v českých i rakouských zemích bez větších obtíží běžně ke koupi díky značně rozšířenému pašování knih, které bylo zejména po roce 1830 prováděno ve velkém. Zakázané knihy mělo na skladě každé lepší knihkupectví, jen byly prodávány za poněkud vyšší cenu. Čím větší zájem měl stát na tom, aby se konkrétní tiskovina v Rakousku neobjevila, tím byla cena knihy vyšší. Pašování zakázaných titulů do Rakouska bylo dobrodružné. Nezávadné spisy v arších byly například baleny do archů spisů zakázaných, které pak byly deklarovány jako zkažené tisky používané na obaly. Knihy byly přenášeny přes zelenou hranici, vozili je formani nebo lodníci po Labi mezi jiným zbožím ap. Podle soudobých policejních údajů připadalo asi 200 pašeráků všeho druhu na 1 celníka. Zákaz jakékoli knihy pak znamenal tu nejlepší reklamu podobně jako místo vydání v Německu. Rovněž řada brožurek provládních tak byla vydávána v zahraničí, aby vůbec přilákaly čtenáře*.“ Srov. Jitka LNĚNIČKOVÁ, *České země v době předbřeznové,* s. 48.

[89] W. TELESKO, *Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien*, Wien–Köln–Weimar 2010, s. 233.

[90] „*Vereinzelt schon um 1815, vermehrt in den dreißiger und vierziger Jahren, began sich die Erkenntnis durchzusetzen, das seine nachständisch-offene und zunehmend individualistische Gesellschaft in sich niemals so homogen sein kann, dass sie ohne unterschieliche politische Gruppierungen mit verschiedenen Interessen und verschiedenen Programmen auskommen kann. Parteien – in durchaus typischer Weise keine organisierten Gruppierungen, sondern Meinungs- und Gesinnungsgemeinschaften. Das Wort blieb immer noch anrüchig; selbst später, als es schon lange Parteien, auch Parteiorganisationen gab, tat man sich schwer mit einer Parteitheorie; im Vormärz bildete sie sich in Ansätzen verdeckt unter den Begriffen „Verein” und „Assoziation” heraus*.“ W. HARDTWIG, *Vormärz*, s. 139.

[91] „*Parteien sind mehr oder weniger formelle Gruppen, die darauf zielen, die staatlich-öffentliche Willensbildung zu beeiflussen; sie vertreten eine gemeinsame politische Grundüberzeugung, die in der Regen in eine gemeinsame Weltanschauung eingelassen ist; sie bilden ein eigenes Gruppenbewußtsein aus, das die Schranken von Stand oder Beruf überschreitet. Im vollen Wortsinn kann man von Parteien nur dort sprechen, wo es Parlamente gibt; hier wollen und müssen sie ihre Vorstellungen oder Programme gegen andere Gruppen durchsetzen. Mit diesen Merkmalen unterscheiden sie sich von den älteren Formen politischer Lagerbildung: von Familienbindungen, Klientelen, Hofcliquen, Koterien. Geht man von dieser Definition aus, so stellt der Vormärz die eigentliche Vorbereitungs- und Entstehungsphase der*

a sami doboví aktéři se z obav před podezřením ze separatistických tendencí sami za stranu neoznačovali,[92] představovala doba předbřeznová zásadní přípravnou fázi k jejich pozdějšímu aktivnímu působení.[93] Ignaz Kuranda vyzývá v první polovině čtyřicátých let své současníky, aby se však nenechali odstrašit slovem strana, neboť svobodné vyjádření vlastního názoru a následování směru, kterému toto mínění odpovídá, je důležitým privilegiem a výdobytkem současného věku.[94] Podle

---

Parteien in Deutschland dar – ohne dass sie sich schon wirklich hätten organisieren können." W. HARDTWIG, *Vormärz,* s. 139.

[92] „*Partei" – das verband sich mit dem Beigeschmack des Selbstischen, der Interessenvertretung für eine partikulare Gruppe, mit dem Heraustreten-Wollen aus der Gesamtheit der Bürger oder aus der Einheit des Staates*". Tamtéž, s. 138.

[93] Tamtéž, s. 139. „*Wir haben das große, in unserer Zeit so wichtige Privilegium, Eine Meinung, Eine Richtung verfolgen zu können; wir haben die schöne Aufgabe, die Wahrheit, wie Sie in unserem Gemüthe lebt, wie unsere Seele sie erkannt, festzuhalten, in so weit die äußere Gewalt uns nicht daran hindert. Sollte dies nicht ein Hauptmotiv sein, warum in der letzten Zeit die Zahl der Wochenschriften sich vermehrt hat, und weshalb gerade diejenigen Zeitungen, die eine bestimmte Tendenz vertreten, (...), diese Form ihrer früheren vorzogen? Die Tendenz! Mit Freudigkeit dürfen wir es aussprechen, jene flaue Zeit ist vorüber, wo Journale und Zeitschriften ein bloßer Papierkorb waren, in den man den Abfall der Mußestunden bunt durcheinander, ohne Zweck, ohne höheres Bewußtsein, hineinwarf. Ein neues Leben durchströmt die deutsche Presse, ein neuer Geist beseelt den Schriftsteller. Er fühlt es, daß die Nation auf ihn sieht, er fühlt es, daß er nicht mehr der Schalk, der lustige Rath des Volkes ist, von dem es Unterhaltung und Schwänke fordert, er ist sein Gewissenrath, sein Vertreter, sein Fürsprecher geworden. Dies Bewußtsein spornt seinen Geist und macht sein Herz höher schlagen. Schließen wir unsere Reihen, Freunde und Berufsgenossen, ein schöner Tag liegt vor uns. Pflanzen wir unsere Farben, unsere Fähnlein auf; jeder der treu zu der seinigen steht, welche es auch ist, sei geehrt, ob als Freund ob als Gegner – immer werden wir ihn achten, immer werden wir ihn ehren. Aber eine Meinung vetrete er, einer Partei gehöre er an, er achte sich selbst, damit die andern ihn achten*." Ignaz KURANDA, *Zeitungen und Zeitschriften, Zum Verstädniß der deutschen Presse und ihrer Aufgabe*, in: Die Grenzboten, Jg. 2. Sem. I. (1843), s. 5–6.

[94] „*Laßt Euch duch das Wort Partei nicht schrecken, Ihr, die Ihr den Segen des Friedens preist, denen die Einigkeit des Vaterlandes ein heiliger Wunsch ist. Es giebt auch einen Krieg des Friedens, es giebt auch einen Wettstreit der Liebe. Laßt uns kriegen und streiten, wer besser das Wohl des Vaterlandes und der Menschheit versteht, wer heißer sie liebt, wer besser ihnen dient. Ohne Partei kein Fortschritt, ohne Partei keine Wissenschaft, keine Entwicklung, kein Leben; ohne Zweifel kein Glaube, ohne Frage keine Antwort. Sommer und Winter, Tag und Nacht sind Parteien, welche die Natur in ewiger Frische erhalten. Das ist eine kurzsichtige und veraltete Politik, die da glaubt, daß die Parteien die Ordnung und die Wohlfahrt des Staates zerstören und die Feste des Thrones, die Kraft der Monarchie untergraben. Im Gegentheil; welche Regierungsform auch ein Staat habe, repräsentative oder absolute, immer wird der offene Kampf der Meinungen dazu beitragen, die Kraft des Thrones zu stärken und ihm die Möglichkeit zu geben, das Wohl des Volkes mit sicherem Blick zu erkennen und die Interessen des Landes aus dieser großen und lebhaften Bewegung beurtheilen zu lernen. Der Thron des Monarchen ist jener hohe und heilige Gerichtshof, der über allen Parteien schwebt, der sie alle hört, der jedem das Recht gönnt, seine Sache zu vertheidigen, der mit segensreichen Hand die Waagschalen hält und das*

Kurandy už je dávno pryč onen nevýrazný čas, „*kdy byly žurnály a časopisy pouhým košem na papír, do kterého se, páté přes deváté*“ vhazoval odpad, nashromážděný během hodin volného času, bez účelu, bez vyššího uvědomění. „*Je to jen krátkozraká zastaralá politika, která věří, že [politické] strany maří řád a zdárný chod státu a podrývají stabilitu trůnu, sílu monarchie*.“[95] Podle Kurandy je tomu právě naopak, neboť „*jakoukoli má stát formu vlády, reprezentativní či absolutní*“, přispěje otevřený boj rozličných mínění ve svém konečném důsledku *vždy* k tomu, aby byla posílena funkčnost celého systému. A to zejména tím, že osobě s rozhodovacími pravomocemi bude dána možnost, aby na základě své vlastní schopnosti učit se posuzovat a orientovat se v nastupujícím intenzivním a živoucím hnutí, dokázala nacházet vždy ta nejvhodnější řešení a činit rozhodnutí, která povedou ke zvýšení všeobecného blaha jí svěřeného lidu a k podpoře zájmů její země.[96]

Kuranda však připouští, že k dosažení tohoto cíle bude zapotřebí ještě mnoho času, neboť v současné situaci netvoří ona názorová uskupení, které by se do budoucna mohla stát skutečnými „stranami“, ať co do počtu, tak co do uceleného jednotného programu žádné jednoznačně vymezitelné skupiny.[97] Celkový charakter předbřeznového období „*nejen ztěžoval ideovou orientaci a utváření politických proudů, ale přímo vylučoval politická a názorová střetnutí a boje*“.[98] Jedinou výjimkou v období do roku 1848 tak představují právě publicistické kampaně a brožurkové války, ve kterých se střetávali konzervativní a progresivní názory.[99] Celkovou úroveň vlastního rakouského tisku, který podle Franze Schuselky lze dělit pouze do dvou skupin – na mizerné a zbabělé[100] – hodnotí jiný autor tak, že „*kdyby se měl duchovní život v Rakousku posoudit jen na základě [tamních] žurnálů, pak by se dospělo ke smutnému výsledku, neboť rakouský tisk, tak žalostný*

Urtheil ausspricht.“ I. KURANDA, *Zeitungen und Zeitschriften, Zum Verstädniß der deutschen Presse und ihrer Aufgabe*, in: Die Grenzboten, Jg. 2. Sem. I. (1843), s. 5–6.

[95] Tamtéž.

[96] Tamtéž.

[97] Tamtéž, s. 3–4.

[98] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 161.

[99] Tamtéž. Podle Kurandy nadto vznikají redakcím německého názorového tisku i značné potíže v komunikaci s autory stejného názorového zaměření, neboť i přes postupující rozvoj dopravy jsou stále konfrontováni s často nepřekonatelnými překážkami na úrovni překonávání velkých vzdáleností, které často vedou k tomu, že autoři své příspěvky buďto nepublikují vůbec nebo jsou nuceni je poslat redakci tisku s názorovým zaměřením, se kterým se zcela neztotožňují. To v konečném důsledku vede k tomu, že buďto mnohé bravurní příspěvky nevyjdou buďto vůbec nebo je jsou jejich autoři nuceni „*modifikovat, přizpůsobovat, kastrovat či cenzurovat*“. I. KURANDA, *Zeitungen und Zeitschriften, Zum Verstädniß der deutschen Presse und ihrer Aufgabe*, s. 3–4.

[100] „*Die nähere Classifizirung unter diese Hauptrubriken überlasse ich den betroffenen Redaktionen*“. F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers,* s. 31–32.

a beznázorový jaký je, se nezdá míti žádné tušení o tom, jakou důležitost má poslání žurnalistů pro duchovní život, pro pokrok. Rakouský tisk zřejmě neví, že existuje něco Vyššího než pokorně mlčet, shýbat se ještě hlouběji, než kam byl již beztoho zatlačen; a když přece jen dojde ke svolení, vyjádřit [svobodněji] svůj [vlastní] úsudek, pak upřednostňují zlatou střední cestu".[101]

Podle Otto Urbana v tomto směru však nelze přičítat veškerou „vinu" rakouskému systému útlaku a cenzury; neboť i v tomto nepříznivém prostředí se mohly, i když prozatím jen v neoficiální rovině, prosadit „*přece jen vyhraněnější typy politického myšlení*", neboť „*při bližším pohledu lze v stavovském hnutí rozlišit konzervativní a liberálně konzervativní typ politického myšlení, v prostředí měšťanské opozice patriarchálně konzervativní, konzervativně liberální, národně liberální a radikálně demokratický typ politického myšlení*".[102] Podle Urbana lze právě opoziční hnutí stavů a intelektuálního měšťanstva, působící aktivněji ve čtyřicátých letech 19. století, považovat s jistou nadsázkou a odhlédneme-li od otázky, nakolik úspěšné bylo jejich reálné působení a vliv na širší vrstvy rakouské společnosti,[103] za „*určitá politická hnutí, integrující nejrůznější náhledy a projevy, směřující k reformním změnám životních podmínek*".[104] Stále se zintenzivňující politizace veřejného diskurzu byla podle Otto Urbana takřka nevyhnutelným důsledkem prohlubujícího se rozporu „*mezi reálným společenským vývojem a existujícím politickým systémem*".[105] Společnost se v době předbřeznové stávala, ač sice nesměle a stále s jistou mírou bojácnosti, mocným oponentem dosud autoritativně prosazované státní politiky a aspirovala postupně stale více na roli rovnoceného partnera rakouského státu.[106]

---

[101] ANONYM, *Über die Presse in Österreich*, cit. dle otisku v: M. RIETRA (hrsg.), *Jung Österreich. Dokumente und Materialien zur liberalen österreichischen Opposition 1835–1848*, Amsterdam 1980, s. 45.

[102] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 154–155.

[103] Tamtéž, s. 224.

[104] Tamtéž, s. 154.

[105] Tamtéž.

[106] „*Gesellschaften sind eine Macht, die Wirksamkeit einer Intelligenz. Die Gesellschaft ist die Wiege jeder geistigen Macht, sie gebiert Stärke in jeder Unternehmung und ist der Hebel jeder Potenz; was sie nicht mit ihren hundert Armen umschließt, versinkt in Lahmheit und Fäulniß. Nur der fessellose und innige Verkehr freier Mündlichkeit, worin ein Wort das andere bekräftigt oder schwächt, eines das andere berichtigt oder schwächt – nur dieser vermag es, Entschiedenheit, Haltung, Klarheit und Färbung in die todten Massen des Geistes und seiner Thaten zu bringen. Wo man aber diese, ich meine die Mündlichkeitm erstickt, das stirbt die Mutter mit dem Kinde, der Geist mit seinen Thatsachen! Die unermüdete Bekämpfung der Gesellschaftsprinzips von Seiten der Staatsgewalten hatte zur Folge, daß jede Gemeinsamkeit des Strebens, und bezöge sie sich gleich auf die dem Staate gegenüber zufälligen Ereignisse, für immer behoben ward. (...) Diesem Sperrungssysteme der Mündlichkeit liegt fast ausschließlich – noch ein Mal gestatte man mir die Aeußerung – die Halbheit unserer Ansichten und*

Podle Otto Urbana by však bylo velmi jednostranné a nepřiměřené vysvětlovat příčinu „*naprostého nedostatku kvalifikovanějšího politického zájmu širší veřejnosti*" pouze na základě konstatování, že na něm tehdejší politický systém neměl zájem.[107] „*To je sice pravda, ale současně je rovněž pravdou, že samotná společnost byla vcelku intaktní, že zde naprosto chybělo širší společenské zázemí*", ze kterého by mohlo vyrůstat domácí publicistické hnutí.[108] Na tomto místě je tedy nutno zároveň přihlédnout k celkové intelektuální úrovni tehdejší společnosti a k míře dosaženého vzdělání obyvatelstva, které v širším měřítku nepřekonalo hranici pasivní gramotnosti.[109] „*Skutečnost, že typický Rakušan byl v první polovině 19. století ve značné části Evropy pokládán za trpělivého, rozšafného, nepodnikavého a dobromyslného člověka, na kterého pokroková Evropa pohlížela s větší či menší shovívavostí*", je podle Urbana „*závažným – i když nepřímým – typickým znakem kvality dobového společenského vědomí*".[110] Vzdělanější předbřeznový Rakušan, který se nebál podezření z podivínství či dokonce povážlivého, ne-li revolučního činu,[111] se tak z této perspektivy jeví sice jako náruživý čtenář a konzument

---

Unternehmungen zur Last. Ihr verdanken wir, daß mit Ausnahme der weit strebsameren und bildsameren Jugend, die sich mit politischen Diskussionen oft und gern beschäftigt – natürlich hinter Schloß und Riegel (...)." ANONYM, *Zustände der literarischen Gegenwart Prags*, in: Revue östreichischer Zustände, Bd. III., Leipzig 1845, s. 139–141.

[107] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 147–148.

[108] Tamtéž, s. 147.

[109] Tamtéž.

[110] Tamtéž. „*With the exception of a few gifted individuals, an Englishman of intelligence will find the first society in Vienna sadly destitute of that spirit in conversation which creates such interest and such delight in England; and a Frenchman will ennuyé himself to death, from the absence of l´esprit de causer, which animates the salons of Paris. The elements of animated discussion, of interesting conversation, seem wanting in Austria. Politics, public affairs, the sitting of parliament, news from abroad, literature, the periodicals, the court of law, afford inexhaustible materials either for instructive or agreeable conversation in England and France. In Austia, politics and the affairs of the state never form the elements of conversation unless it be in a corner, or in the embrasure of windows, between two persons*." ANONYM, *Austria and the Austrians*, vol. I., London 1837, s. 145–146 (kapitola „The spirit of conversation").

[111] Tamtéž. „*Der Oesterreicher ist ein starker Zeitungsleser; denn weil er selbst nichts thut, ist er neugierig, was Andere machen. In der Politik kümmert er sich um alle Welt, nur um sich selbst nicht; das ist einerseits auch nicht nothwendig, weil er nichts drein zu reden hat, anderseits auch nicht leicht möglich, weil er nicht weiß, was mit ihm geschieht. Aber nichts desto weniger interessiert ihn Frankreich, England, Spanien und die Türkei; ein charakteristischer Zug von ihm ist, daß er im Lesen Deutschland sehr flüchtig beachtet; die populär wissenschaftlichen Artikel in der Beilage der Augsburger überschlägt er meist, sowie ihn bei der Staatszeitung die Rubrik: „Inland" nichts angeht. Dann fängt er an seine Glossen zu machen, wundert sich, daß man von Oesterreich nichts liest, macht ein grimmiges Gesicht, wenn er ein Liberaler, ein zufriedenes, wenn er ein Beamter ist, und greift endlich nach dem unentbehrlichen Blatte eines*

běžně dostupného domácího i s určitými, avšak nikoli nepřekonatelnými, potížemi sehnatelného zakázaného zahraničního tisku, který však získané informace (s výjimkou hrstky prozřetelných jedinců) není schopen absorbovat a utřídit do té míry, že by se měly stát základem pro jeho další samostatné uvažování. „*Dokud v Rakousku nedojde k emancipaci ducha, nebude to ani s tiskem v tomto státě jiné*," tvrdil dobře informovaný současník.[112] Mnozí z dobových aktérů rozpoznali, že jednu z hlavních příčin tehdejšího stavu je nutno spatřovat nejen v politickém systému jako takovém, ale zejména na úrovni obecného vzdělávání;[113] studijní ústavy tehdejšího Rakouska podle Franze Schuselky nepředstavují více nežli fabriky produkující umělé poznatky bránící rozvoji ducha či chlévy, ve kterých se šíření vzdělání podobá hromadnému učenému krmení stáda, přičemž největší předností je zřejmě to, že „*veškerý hnůj zůstává pěkně pohromadě*".[114]

Jiný z dobových kritiků přichází s myšlenkou, že ačkoli je špatná úroveň vyučování kladena za vinu především samotným vyučujícím, pak je třeba přihlédnout též k tomu, že tito učitelé jsou rovněž produktem současného školského systému, a jejich metodické schopnosti jsou jen úspěšně zachovalým dědictvím „*jejich předků, kteří na základě [stanovených] předpisů stejně tak*" znavili a znudili struny [tehdejšího] ducha.[115] Uctívané přikázání císaře Františka (1792–1835) ve smyslu striktního zachování starého, bez připuštění jakýchkoli inovací,[116] ovlivnilo ducha doby předbřeznové i po jeho smrti natolik, že se z něj vymaňoval jen s velkými

---

jeden Oesterreichers, nach dem, worauf man am meisten geschimpft, das aber am stärksten gelesen wird, nach der Theaterzeitung". ANONYM, *Über die Presse in Österreich (1843)*, s. 47.

[112] ANONYM, *Über die Presse in Österreich (1843)*, s. 48.

[113] „*Als einer der Hauptursachen müssen wir schon den Schulunterricht betrachten, welcher den jungen Menschen gleich bei dem Anfange seiner Bildung daran gewöhnt, sich eines eignen Urtheils zu enthalten. Auswendig lernen, nicht aber durch Nachdenken zu Resultaten gelangen, ist die Maxime der österreichischen Schule, und weil dieses bequem ist, gewöhnt sich der Geist des gewöhnlichen Menschen sehr leicht und sehr schnell daran, und nach und nach impft sich im der feste Gedanke ein, unbedingt zu glauben, ohne zu untersuchen. Wird doch diese Regel ihm ohnehin immer vorgepredigt, muß er doch dem Schulmeister glauben, dem Pfarrer glauben, warum soll er es nicht dem gedrucktem Buche, wo er es schwarz auf weiß hat! Dadurch wird das Nachdenken bei dem großen Haufen im Keime erstickt, dadurch steigt der Glaube an das gedruckte Wort bis zur Ueberzeugung, und die Bahn ist gebrochen*." Tamtéž, s. 45–46.

[114] F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers*, s. 16–18.

[115] ANONYM, *Oesterreichs Schulen*, in: Die Grenzboten, Jg. 4. Sem. II (1845), s. 54–55.

[116] „*Halten Sie sich (...) and as Alte, denn dieses ist gut und unsere Vorfahren haben sich dabei gut befunden, warum sollten wir es nicht? Es sind jetzt neue Ideen in Schwung, die ich nie billigen kann und nie billigen werde. Enthalten Sie sich von diesen und halten Sie sich an das Positive, denn ich brauche keine Gelehrte, sondern brave, rechtschaffene Bürger. Die Jugend zu solchen zu bilden, liegt Ihnen ob. Wer mir dient, muß lehren, was ich befehle. Wer das nicht kann oder mir mit neuen Ideen kommt, der kann gehen oder Ich werde ihn entfernen*." Franz I. zu den Professoren des Laibacher Lyzeums (1821), cit. dle: Alfred KLEINBERG, *Denken und Fühlen im Vormärz*, Leipzig–Prag–Wien 1917, s. 14–15.

obtížemi a jen díky zdrojům neoficiálního charakteru: „*každý jednotlivec musel shromažďovat a pořádat vlastní obsah svého myšlenkového světa bez předchozího školního úvodu pracně a starostlivě na vedlejších cestách. Počátkem moudrosti bylo a zůstalo zapomenout na školní léta (...)*“.[117]

Kancléř Metternich, jenž nahlížel na společnost jako na „*pacienta, jenž překonal vážnou chorobu*“, roznesenou do světa choroboplodnými zárodky Velké francouzské revoluce, z pozice ošetřujícího lékaře doporučil svým svěřencům „*klid a odpočinek*“.[118] Metternich však podcenil životaschopnost již rozšířených idejí, které se i přes všechna učiněná opatření šířily v rakouské společnosti jako horečka, k jejímuž vyléčení podle dobového anonymního pozorovatele „*není možno hledat lék v dosavadních, s úzkostlivou pečlivostí (...) zachovávaných preventivních a represivních opatřeních*“.[119] Svobodomyslné myšlenky zahraničních brožur na tehdejší čtenáře působili dle explicitního vyjádření jednoho z nich jako „americký kaktus“, který se sice v Rakousku vyronil v jakési barokní podobě „*nezvyklého zabarvení a [neobvyklé] formy*“, avšak „*přesto píchá*“.[120] Ačkoli se ho prý zatím „*aristokratické prsty dotýkají pouze v rukavičkách a vznešené nosy si vůbec myslí, že je bez zápachu*“,[121] stával se postupně tento „exotický druh“ stále oblíbenějším a mezi příslušníky aristokratické stavovské opozice a v řadách vzdělanějšího měšťanstva stále běžnějším objektem zasluhujícím patřičnou pozornost.

Přestože, vyjádřeno ústy Otto Urbana, nemá smysl přeceňovat význam „*brožurkových a literárních válek proti stávajícímu politickému systému*“ pro následný [politický] vývoj, neboť ani revoluce 1848/49 „*neznamenala [žádnou] radikální změnu mocenskopolitické struktury*“,[122] domnívám se osobně, že v rovině zkoumání utváření a vývoje dobových mentalit jejich působení naopak představuje velmi závažný faktor, který je třeba zohlednit při jakékoli analýze tehdejší společenské transformace. Snad v lehce nadneseném smyslu a spíše z pohledu historika zabývajícího se dějinami mentalit či hlubší analýzou společenských transformačních procesů, lze podle mého názoru právě zmíněné anonymní politické brožury a názorový tisk považovat za jeden z demokratizačních nástrojů tehdejší společnosti,

---

[117] Výpověď dobového liberálního kritika Antona Springera, cit. dle: O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 147.

[118] Jitka LNĚNIČKOVÁ, *České země v době předbřeznové 1792–1848*, Praha 1999, s. 48.

[119] „*Auch unter den Massen der österreichischen Bevölkerung breitet sich allmählig mehr und mehr ein Fieber aus, dessen Heilmittel wohl keineswegs in den bisher mit ängstlicher Sorgfalt beobachteten und festgehaltenen Präventiv- und Repressivmaßregeln zu suchen sein dürfte. Ich meine ein Fieber, das reagierend, stählend, erfrischend, vergeistigend wirkt auf den Organismus der Gedanken und Gefühlsnerven, ich meine das Fieber des entfesselten Geistes*.“ Srov. ANONYM, *Zustände der literarischen Gegenwart Prags*, s. 133.

[120] Tamtéž, s. 141.

[121] Tamtéž.

[122] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 224.

neboť umožnil dobovému aktérovi, který byl ve svém snažení, (ryze teoreticky vzato), omezován nadále již nikoli společenským statusem, ale pouze úrovní dosaženého vzdělání a schopností orientovat se v dobových otázkách, zapojit se aktivně a rovným hlasem do „veřejné" debaty o otázkách budoucnosti společenství, jehož byl součástí. Proces veřejně publikovaného psaní a písemné formulace vlastních myšlenek se z této perspektivy jeví jako jeden z dalších stupňů naplňování kantovského ideálu všeobecně osvícené společnosti, chápané jako společenství fungující na principu racionálně řízené aktivní veřejné interakce stále většího množství svých příslušníků.

Dobové kritiky stávajícího systému i polemiky s autory opozičních názorů tak poskytly „cvičební prostor" nejen osvědčeným elitním intelektuálům, nadaným již patřičnou mírou zběhlosti v psaní podobného typu textu. Staly se rovněž „zkušebním polem" pro začínající autory, kteří snad nedostatek zručnosti v psaní i rozhledu v společensko-politických otázkách doby ve svých statích často nahrazovali rozličně vystupňovanou mírou ostrovtipu a radikality, avšak i jejich příspěvek měl hodnotu rovnocenného přínosu do utvářejícího se veřejného diskurzu.[123] „*Není to [snad], použijeme-li to nejjemnější slovo, nanejvýš tvrdé, potupit [toho] a vyhubovat tomu, kdo měl dobrou a poctivou vůli, kdo pocítil naléhavost v nejniternějším srdci, stejně tak promluvit na velkém, tisíci řečníky užívaném pódiu veřejnosti, avšak přitom podcenil svoje síly a proto vykonal nedostatečné? Je možno odstrčit od sebe v družném rozhovoru každého, kdo se neumí vyjádřit jasně, precizně a rozhodně? Neměli bychom spíše hýčkat naději, že láska k vlasti, nadšení pro velkou a posvátnou věc, zavčas dopomůže k vymizení nedostatků a slabin onoho tvrdě haněného?*"[124]

Podle všímavého pozorovatele Franze Schuselky byla předbřeznová společnost navenek velmi klidná, uvnitř však velmi nutkavá a napjatá.[125] Schuselkovi současníci se tak prý pod vlivem panujících restriktivních opatření na jednu stranu odvrací od duchovních záležitostí k materiálním zájmům a obyvatelé Vídně jakoby se jen zmítali v neustálém opojení z jídla, pití a zábavy. Schuselka však jedním dechem dodává, že pokud si někteří lidé hladí břicho a současný opojný život považují za „*doklad neobyčejné blaženosti a spokojenosti (...), pak se nacházejí*

[123] „*Tisícero rozličných mínění vynořilo se, a tisícero hlasů a per je hájilo a opíralo se proti nim. Na mnohých bylo znáti, že jsou v tom nováčkové; sem tam vystoupili ale mužové, kteří duchem jasným a zrakem pravým stav věcí pronikajícím dovedli dáti jisté směry sporům náhledů, odstraňujíce všechno jalové (...). Mínění seberozmanitější nacházela pořád ještě své zástupce, ale zástupci jejich byly strany, a vědělať se poslední myšlenka strany každé. Statně hádali se vespolek, důvody a důkazy zkoušejíce navzájem mínění svá, (...). Lid, který potud nikdy neslyšel mluviti o takových věcech, prospíval poznenáhla hádkami takovými v poznání otázek, o kterýchž se jednalo.*" Leo THUN, *Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechám*, s. 91–93.

[124] ANONYM, *Vier Fragen eines Oesterreichers,* Leipzig 1844, s. 8–9.

[125] F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers,* s. 22.

v žalostném omylu".[126] „*Tento zaslíbený život je jen následkem [jisté], i když zatím nezřetelné stísněnosti, která musí v přirozeně neodvratném vývoji kratšího či dlouhodobějšího [charakteru] vyprodukovat otevřenou nespokojenost*."[127] Jedinou cestou ze současné situace je dle Schuselky postupné individuální uvědomění (si) všech zúčastněných, že nesou jistý, větší či menší, podíl na vytváření a zachovávání systému, v němž žijí. Již převzetí osobní odpovědnosti se pak podle něho může stát důležitým prvním krokem k rozsáhlé změně pozitivního charakteru: „*Teprve když my všichni pochopíme a přiznáme si, že více či méně my všichni jsme hodni pranýře, částečně pro aktivní, částečně pro pasivní hříchy, teprve pak bude možné skutečné a trvalé zlepšení všech poměrů*."[128]

Na základě výpovědí dobových aktérů se tedy z mého pohledu doba předbřeznová jeví, i s přihlédnutím ke specifickému, spíše opožděnému vývoji v rámci habsburské monarchie,[129] jako doba pronikání nových idejí do společnosti, doba formulování nových politických vizí a představ o uspořádání nové „lepší" společnosti, období nadějného očekávání i pesimistických obav z budoucnosti, jako čas na prahu zásadních zlomových zvratů. Doboví aktéři v přechodném období mezi tradicí a modernitou se však v důsledku nedostatečných informací a neschopnosti orientace v překotném sledu události stali až jakýmisi zajatci vlastní (ne)schopnosti vnímat plně celkový rozsah komplexního dobového dění, neboť právě ona komplexita, podmíněná obrovským množstvím rozličných faktorů, podílejících se, přímo či nepřímo, na dobové změně, představovala pro tehdejšího aktéra mentálně jen velmi obtížně uchopitelný jev, neboť byl do té doby zvyklý „*na jiné a klidnější procesy*".[130] Svědci rozsáhlé společenské transformace jen zřídkakdy věnovali své myšlenky žité přítomnosti; jejich vize byly orientovány na očekávání nastávajícího věku či se vracely ke vzpomínkám na dávnou (buďto na velkou a slavnou či trpce

[126] Tamtéž, s. 22 a 25.

[127] Tamtéž, s. 25. „*Sollen die Menschen nicht denken und dichten, Müßt ihr ihnen ein lustiges Leben errichten, ist stichhaltig, denn die lustigen Menschen denken und dichten in einem fort, wie sie immer noch lustiger sein könnten, bis endlich die Befriedigung ihrer Lustgier unmöglich wird. Nun äußert sich ihre Unzufriedenheit um so ungestürmer und gefährlicher, je mehr sie verhätschelt sind, und die Geschichte zeigt es, daß dann den Regierungen eben das, wofür man ihnen früher allerunterthänigst dankte, zum bittersten Vorwurf gemacht wird. So viel ist gewiß, mag man auch das Aeußerste thun, ewig wird dieser Dusel doch nicht dauern, und sobald er endet, wird ein Katzenjammer beginnen, der um so gräulicher sein wird, je dauernder und toller der Rausch gewesen. Gequält von dem Gefühle der Ohnmacht und Nichtigkeit, kniecht man nun in die Uniform der Weltbildung und tanzt nach der Pfeife des guten Tons, um für den Schein einer Geltung den letzten Rest der wirklichen hinzuopfern*." F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers*, s. 26.

[128] Tamtéž, s. III–IV.

[129] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 146–150.

[130] Ewald FRIE, *Friedrich August Ludwig von der Marwitz 1777–1837. Biographien eines Preußen*, Paderborn–München–Wien–Zürich 2001, s. 28.

chápanou) minulost. „*Ze strachu k opětovnému pádu do [strašlivé] minulosti*“ směřovali doboví aktéři své úvahy a sny k „*neurčitým dálkám nejvzdálenější budoucnosti*“.[131] Starý obraz světa ztrácel postupně, avšak zcela nezadržitelně „svůj svět“.[132] Příchod nového vyvolával rozličné, bujné představy o budoucích slibných možnostech, které měly mnohým jedincům kompenzovat dosud nepřístupné, nedosažitelné a nepoznané.

Lidská přání[133] se stala hlavním hnacím motorem doby. Již pouhá formulace možného, chtěného a zamýšleného se stala prvním zárodkem obrovské společenské transformace, jejíž plné uskutečnění sice z velké části nebylo v možnostech a schopnostech jejích prvotních iniciátorů, avšak jejich první zásadní úspěch – vytvoření stále se rozšiřujícího komunikačního kanálu, jenž umožnil přenos informace srozumitelné a přístupné stále širším vrstvám společnosti, představoval průlomový zlom v lidských dějinách, neboť předávání a získávání nových informací, jejich kritické ohodnocení, revize a rozšiřování poskytla člověku mocný potenciál k vlastní (sebe)orientaci ve světě, jehož obzory se neustále rozšiřovaly do dosud nepoznaných končin a oblastí, ať již v geografickém, společensko-politickém, mentálním či kulturním smyslu.

Člověk jako autonomní bytost, bez rozdílu a bez ohledu na společenské zázemí, z něhož pocházel, tak v době předbřeznové získal možnost poznání vlastního potenciálu, který mohl dále využít jako prostředek své emancipace z dosavadního, do té doby jen obtížně měnitelného, stavu a poměrů, jenž pro nějž samotného nemusely býti již nadále vyhovující a dostačující. Proces tehdy započaté společenské transformace byl doprovázen neustálým prolínáním a střetáváním „starého“ a „nového“. Doba předbřeznová v Rakousku ideově čerpala z dědictví několika myšlenkových tradic. Přetrvávající vliv barokního josefinismu a aristokratické kultury postfeudálního období[134] se na poli dynamizujícího procesu společenské

---

[131] „*Wir erkennen die Gegenwart nicht, weil sie von dem schwarzen Schatten der Vergangenheit bedeckt ist. Weil wir bei jedem Schritt vorwärts über Trümmer der Vergangenheit stolpern, so erscheint die Gegenwart eben nur diejenigen an, die selber Ruinen sind, oder mit der Vergangenheit romantische Liebhaberei treiben. (...) Noch liegt unsere Gegenwart in den Fesseln jener Vergangenheit, ja wir haben gar keine Gegenwart, wir werden zwischen Vergangenheit und Zukunft hin- und hergerissen*.“ Srov. ANONYM, *Zur deutschen Einigung*, in: Deutsche Vierteljahrs Schrift, Nr. XXIX, Heft 1 (1845), s. 124–125.

[132] Wolfgang BURGDORF, *Ein Weltbild verliert seine Welt. Der Untergang des Alten Reiches und die Generation 1806*, München 2006.

[133] „*Man kann in Wünschen sich vergessen,/ Man wünschet leuicht zum Ueberfluß;/ Wir aber wünschen nicht vermessen,/ wir wünschen, was man wünschen muß./ Denn soll der Mensch im Leibe leben,/ so brauchet er sein täglich Brodt,/ Und soll er sich zum Geist erheben,/ So ist ihm seine Freiheit noth*.“ Dobová báseň, (autor: Uhland), cit. dle: F. SCHUSELKA, *Deutsche Worte eines Oesterreichers,*s. 144.

[134] K tomuto: Ch. THIENEN-ADLERFLYCHT, *Graf Leo Thun im Vormärz. Grundlagen des böhmischen Konservatismus im Kaisertum Österreich,* Graz–Wien–Köln 1967.

transformace střetával s duchovním odkazem Velké francouzské revoluce, a to ve formě umírněných požadavků liberalizace a demokratizace společnosti i utopických představ „nového spravedlivějšího světa“, vycházejících z radikálních požadavků naprostého zvratu dosavadního řádu a jeho nahrazení systémem založeným na svobodě, rovnosti a bratrství.[135]

Příchod nového však nevyvolával jen vizi budoucího ráje, „spravedlivějšího“ světa a ničím neomezené svobody a rovnoprávnosti. Zpochybnění všech dosavadních autorit a tradičního, striktně vymezeného uspořádání společnosti vyvolalo i velké obavy z neznámého, nejistého i z neschopnosti imaginace nejasných, nezřetelných kontur příchozího. Právě tyto obavy vyvolávaly v mnohých dobových aktérech potřebu zachování alespoň části starých garantovaných jistot, jež by jim dokázaly zprostředkovat pocit (sebe)orientace i osobní bezpečnosti v rámci nového státně-společenského uspořádání. Žurnalista Ignaz Kuranda v tomto smyslu poznamenal, že „*lidé se často ve svých pokrocích podobají starým domovníkům, kteří jen z donucení provádějí čas od času nejnutnější dílčí opravy, avšak nikdy se neodhodlají ke stržení starého, šikmého a ukoptěného domu. Nanejvýš nahodí vnější omítku, aby [jejich dům] příliš nevyčníval v řadě zbylých domů; nanejvýš vymění okapy, a jen s největší mírou sebezapření a oběti vymění staré dřevěné schůdky za široké kamenné schodiště*“.[136]

Podobně se zamýšlí Kurandův současník Josef Tuvora nad předbřeznovým duchem doby, který je dle jeho obrazného vyjádření jako „*nikoli starý, nikoli mladý, nýbrž tak trochu přeživší muž; má mnoho bon tonu, ale málo dobrosrdečnosti; je schopen mocně se rozčílit, ale sám sobě nedá ve své pohodlné pasivitě žádný podnět. Prodělal životní zklamání; – je příliš chytrý, aby se k něčemu zavazoval; je ale také příliš opatrný, aby si přál přilákat vichřici a bouři. Není žádným géniem, nemá hrdinskou ani dobromyslnou náturu; – je důsledně vypočítavým člověkem! Zisk a požitek v reálném životě: to jsou hlavní cíle jeho snažení! Je Epikurejcem v tom nejširším slova smyslu, jenž sám vyšší ideály (...) sice [zcela] nevylučuje,*

[135] Dieter ELSNER, *Historisch oder literarisch? Die Auseinandersetzung mit der Französischen Revolution im Vormärz und nach 1848*, in: Norbert Otto Eke u. Renate Werner (hrsg.), Vormärz – Nachmärz. Bruch oder Kontinuität?, Bielefeld 2000, s. 35–57. „*Die stereotyp werdenden Ideen der Jetzwelt sind Bürgerlichkeit, eine gewisse Nüchternheit sentimentaler und populärer Philosophie, individuelle Tüchtigkeit und Ausdehnung im einmal erworbenen Berufe, ein gewisser stiller Ehrgeiz, der sich niemals so weit verdrängen würde, daß er kompromittirt werden könnte, kurz Eigenheiten und Prinzipien, die allerdings unserer Zeit ein etwas Kaufmännisches und Komptoiristisches Ansehen geben*.“ ANONYM, *Aphorismen. Aus neuern Werken*, in: Ost und West, Nr. 76, 23. 9. 1842, s. 304.

[136] I. KURANDA, *Sprüche und Widersprüche*, in: Der Wiener Telegraph, Jg. III., Nr. 18 (9. 2. 1838), s. 73.

nýbrž je však, stejně jako burzovní papíry, které klesly na nulu, odloží stranou doufajíc, že jejich kurs přece jen jednou začne stoupat“.[137]

Postupnou změnu této dobové mentality měl přinést nový fenomén žurnálů, které měly tehdejší aktéry stimulovat k zájmu o společenské dění ve světě i v jejich bezprostředním okolí.[138] Četba společenských žurnálů se stala módní záležitostí,[139] ukázkou patřičné úrovně a dobrého vkusu i tematickým zdrojem vzrušených debat v rámci přibývajících, pro cenzurní úřady stále podezřelejších, čtenářských kroužků. Předbřeznový tisk se tak stal v rámci transformující se společnosti mocnou zbraní,[140] a to nikoli jen pouze k útoku na vládnoucí nežádoucí systém, nýbrž také představoval mocný nástroj soudobé kritiky i individuální (sebe)orientace tváří

---

[137] „*Es ist Kraft und Energie in ihm; theils geflissentlich von ihm zurückgedrängt, theils zurückgehalten durch die Verhältnisse. Wenn sich der etwas abgestrumpfte Zustand seiner Nerven etwas lindert, wenn seine Bitterkeiten von dem Zuflusse besserer Laune weggewaschen und seine hypochondrischen Grillen verjagt werden, dann ist er auch wieder vollkommen gesund. Doch er ist noch ein Hagestolz; und sein forschender Blick spähte fruchtlos im Kreise der Jahrhunderte, um einen passenden Gegenstand seiner Wahl zu finden. Die classische Schönheit der Griechen war ihm zu ruhig, zu kalt, zu formsüchtig; und sie selbst schmiegt sich liebender an den Thatensinn des Römers an; - die Romantik des Mittelalters schien ihm zu beschränkt und zu überspannt; und er fürchtete, an ihr keine gute Hauswirthin zu finden; – die furchtbare Megäre der Revolution flieht er, weil er das Unheil kennt, welches seine Vorgänger mit ihr erzeugten. Dafür erzieht er sich ein stilles, kluges und angenehmes Kind, und pflegt es mit besonderer Obhut; auf das Kind ist die Hoffnung seines Herzens gerichtet. Es ist natürlich fortschreitende Cultur: dieser Eintrachtsgenius der geselligen Interessen, der Intelligenz und der Industrie*.“ Josef TUVORA, *Der Zeitgeist*, in: Der Wiener Telegraph, Jg. III., Nr. 76 (25. 6. 1838), s. 311.

[138] „*Bei allen Klagen über unser Jahrhundert, ist ihm doch der Triumph nicht abzustreiten, daß es die Menschen einander näher gebracht und den Knäuel enger und fester gewunden hat, als je. Will man gerecht sein, so muß man auch gestehen, daß Reisen, Dampfschifffahrt und Eisenbahnen nicht allein diese Annäherung bewirken, sondern daß auch ein anderes, häufig angefochtenes Institut Theil daran hat; ich meine das – Journal! Die Journale gleichen jenen Schmetterlingen und Insekten, die flatternd den Blüthenstaub von einer Blume zu andern tragen und dadurch deren Fortpflanzung bewerkstelligen. Durch die Journale kommen viele Leser mit Dingen in Berührung, die ihnen sonst ganz ferne lagen, und die nur dadurch, daß sie ihrer Aufmerksamkeit gewissermaßen aufgedrängt werden, allmälig ihr Interesse erregen und auf diesen oder jenen Zweig der Wissenschaft oder Kunst ihr Augenmerk richten*.“ Ignaz KURANDA, *Böhmische Blätter*, in: Der Telegraph, Nr. 148 (11. 12. 1837), s. 609.

[139] „*Was Moden für die Mädchen, sind Journale für die Literatur. Ein modern gekleidetes Mädchen wird seltener übersehn, und ist es noch dazu geistreich, dann verfehlt es nicht, Eroberungen zu machen*.“ Srov. Hermann FREYERSFELD, *Neuböhmische Journalistik*, in: Humorist, Nr. 161 (3. 11. 1837), s. 643.

[140] „*Die Publizistik als „Waffe“, eine im Vormärz beliebte Metapher, verweist auf die neue politische Funktion der Presse im Prozeß der öffentlichen Meinungsbildung*.“ Helga BRANDES, *Journalkritik und neuere Genres in den Zeitschriften des Jungen Deutschland*, in: Rainer Rosenberg – Detlev Kopp (hrsg.), Journalliteratur im Vormärz, Bielefeld 1996, s. 49.

v tvář novému, neznámému, dosud nepoznanému.[141] Do čela hnutí usilujícího o společenskou změnu se v době předbřeznové postavili kritičtí intelektuálové sice nevelkého počtu, zato s takovou měrou úderné síly, která pozvolna začala nahlodávat zaostalý politický systém nepřející individuálnímu rozvoji sebereflektivního ducha.[142]

Nový úkol předbřeznových společenských žurnálů spočíval podle jedné z tehdy nejvýraznějších publicistických osobností, Ignaze Kurandy, nejen v pouhém prostředkování informací o politickém dění západního světa, nýbrž v komplexním pojetí společenského dění jako celku.[143] Nejen politika, ale též věda, umění, literatura a mravní normy se měly stát náplní tehdejší společnosti předkládaného tisku, a to nikoli jako separované jednotliviny, nýbrž jako ucelené pojednání o vývoji „*toho, co nazýváme společností*".[144] Autoři obecnějších společensko-kulturně orientovaných příspěvků i rázných polemik politického zaměření si byli velmi dobře vědomi toho, že jejich psané příspěvky nemohou v tehdejší společenské situaci vyvolat žádnou masovou odezvu a ani se nemohou stát samy o sobě podnětem k náhlému politickému obratu, avšak pevně věřili v účinky dlouhodobého působení názorového opozičního tisku v Rakousku, které na bázi celkové působnosti „*Nikdo nemůže zpochybnit, Nikdo neutralizovat*".[145]

---

[141] „*Ja, die Zeitungen sind eine Macht geworden, so wahr als ein scharfes Wort schärfer einschneidet, als ein Bajonet, und ein beredter Mund läner nachhalt, als Kanonendonner"*. Citát z předbřeznových *Mitternachzeitung,* cit. dle: H. BRANDES, *Journalkritik und neuere Genres in den Zeitschriften des Jungen Deutschland,* s. 49.

[142] „*Je mehr die politische Unruhe im Vormärz zunahm, desto mehr verschaffte sich eine kleine Gruppe Gehör, die von jetzt an für den Wandel in Gesellschaft und Staat immer wichtiger wurde: die kritische Intelligenz, die Intellektuellen. Man versteht darunter nicht die beamtete oder freiberufliche akademische Bildungsschicht, sondern jene „Geistesarbeiter", wie man seit der Jahrhundertmitte auch sagte, die in persönlicher Unabhängigkeit lebten oder zumindest zu leben versuchten und eine kritische Grundhaltung verkörperten, das heißt politisch dachten oder – auch hier kann man das sagen – zu denken versuchten*." W. HARDTWIG, *Vormärz*, s. 135.

[143] „*Ein größerer Beruf ist uns geworden, höhere Interessen haben wir zu verfolgen, die Politik kann uns nur einer der vielen Factoren sein, welche neben der Wissenschaft, der Kunst, der Literatur, der Sitte, die Gesamtheit desjenigen bilden, was man Gesellschaft nennt. Diese Gesammtheit, für die wir (...) nocht nicht den rechten Ausdruck, ja kaum noch den rechten Begriff gefunden haben, dieser Bund, der die einzelnen Classen der Nation in eine gemeinschaftliche Masse von Bildung und Gesittung vereinigt, das ist der Cultus, dem wir dienen, das ist das Ziel, das wir erstreben*." I. KURANDA, *Zeitungen und Zeitschriften. Zum Verständniß der deutschen Presse und ihrer Aufgabe*, in: Die Grenzboten, Jg. 2., Sem. I. (1843), s. 10.

[144] Tamtéž.

[145] „*Wir wissen recht wohl, daß das geschriebene Wort allein nicht im Stande ist, ein Volk, einen Staat nach dieser oder jener Richtung hin zu reformieren und ihn zur Aenderung bisher gegoltener Prinzipien zu bewegen, wir wissen vielmehr, daß die erste Manifestationen eines neu erwachenden politischen Bewußtseins und politischen Bildung im Innern, aus dem*

Zejména v období mezi lety 1830–1848 lze zaznamenat náhlý prudký vzrůst počtu publikovaných příspěvků politického rázu, ve kterých se autoři, často polemicky, vyjadřovali k současné kritické situaci a pokoušeli se nalézat možná řešení dobových problémů. Doba předbřeznová tak do jisté míry představovala především revoluci „v hlavách", nepříliš vnějškově znatelné, avšak vnitřně silně vroucí období před příchodem komplexní, již zpětně nevratné proměny společnosti, fázi učení se i poučení se z již vykonaného, dobu představ, snů a netrpělivého očekávání budoucího. Jak již bylo naznačeno výše, počátek tohoto procesu předznamenala již éra osvícenství, avšak pro rakouské prostředí chápe Jiří Štaif především revoluční vlnu z let 1830–1832 za „*vhodný indikátor mezí a možností společenské změny v jednotlivých zemích i jednotlivých sociálních prostředích*".[146] Revoluční rok 1830 představoval v obecném evropském vývoji nástup „*nové politické generace*", kterou „*stará Evropa [doposud] nepoznala*".[147] Celoevropská společnost se od té doby, (s ohledem na různá teritoria a jejich uspořádání), ať již většími či menšími kroky, stále více přibližovala k okamžiku své transformace. Ačkoli zmíněná revoluce nezasáhla evropský kontinent jako celek, i doboví aktéři z „nepostižených" oblastí vnímali celkovou atmosféru jako klid před bouří, „*mírumilovná revoluce, revoluce ducha*", která „*dozajista povede univerzální rozvoj lidstva mílovými kroky (kupředu) k vznešenému cíli*".[148]

Zprávy z vyspělejšího západního světa, v rakouském případě především z liberálnějšího německého prostředí, přinášely zprávy o rozličných možnostech, které s sebou přinášelo dobové vření, jež od dob Francouzské revoluce nacházelo stále mohutnější a společensky širší odezvy. Velká francouzská revoluce, pro konzervativní tábor obávaná noční můra, pro radikály vytoužený sen, stála na počátku

---

lebendigen Mark und Kern des Volkes selbst hervorgehen muß – aber wir halten anderseits auch die Ueberzeugung von der, wenn auch mittelbaren, doch unendlich folgereichen und bedeutenden Wirksamkeit der politischen Presse keineswegs für eine Ueberschätzung derselben. Wer kurzsichtig genug ist, die Spuren dieser Wirksamkeit in Oesterreich nicht zu erblicken oder nicht erblicken zu wollen, der wird bei einer unbefangenen Würdigung der neuesten Geschichte der übrigen Deutschlands schwerlich umhin können, den Einfluß der Presse an die politische Heranbildung des Volkes wegzuleugnen. Ist ein Staat einmal in jene Phase des Wiederwachens, in jenen frischen, kräftig treibenden Frühling des regen und allgemeinen politischen Bewußtseins eingetreten, wie wir ihn Gott sei Dank in Oesterreich und dem gesammten deutschen Vaterlande sprießen und grünen sehen, dann drängt es jeden Einzelnen, auch seinerseits zu schaffen, zu reden, zu prüfen und nach dem Maßstabe seiner Kräfte mitzuwirken an der großen Aufgabe der Zeit. (...) Die Gesammtwirkung der Oesterreich anlangenden politischen Literatur kann Niemand leugnen, Niemand neutralisieren, und in dieser Gesammtwirkung findet selbst das minder Gute, minder Erschöpfliche seinen Zweck, seine Erfüllung." ANONYM, *Vier Fragen eines Oesterreichers*, s. 6–7 a 12.

[146] J. ŠTAIF, *Obezřetná elita,* s. 15.

[147] Louis BERGERON – Francois FURET – Reinhart KOSELLECK, *Das Zeitalter der europäischen Revolution 1780–1848,* Franfurt am Main 1969, s. 296.

[148] ANONYM, *Metternich,* Leipzig 1844, s. 10–11.

něčeho dosud nemožného a doposud nepředstavitelného. Hesla *svoboda, rovnost, bratrství* se stala mottem celého 19. století; stala se cílem nových společensko-politických celků, usilujících o národní jednotu a všeobecnou demokratizaci celospolečenských poměrů.

Podle teze Karla W. Deutsche to však byla již průmyslová revoluce, jež nejprve v anglickém prostředí odstartovala proces vedoucí k výrazně diferencovanému chápání role jednotlivce v rámci společnosti. Deutschova teze vychází z přesvědčení, že vlivem industrializace došlo k výrazné proměně hodnot společnosti.[149] Tato změna byla úzce propojena s procesem celospolečenské transformace, přechodem od stavovského uspořádání společnosti k modernímu občanskému, a proměny původních tradičních hodnot, na jejichž místo nastoupila idea národa, národní identity a vzájemně si rovných individuí, jež se aktivně podílejí na vytváření reálné skutečnosti a cílů vytyčených v rámci kolektivního zájmu. Podle Deutsche souvisí zásadní změna a zcela nově se prosazující chápání lidské (sebe)hodnoty především s rozvojem hospodářského sektoru a s mobilizací diferencovaných pracovních sil pro rozvíjející se kapitalistický trh.[150]

„*To donutilo lidi učit se a měnit své zvyky; a od té doby, co se jim to začalo dařit, začalo být, (...), poměrně jasné, že lidé jsou [mnohem] důležitější než jejich zvyky, dovednosti a postoje. V určitém smyslu přinesla [tato] úspěšná mobilizace lidem (sebe)důvěru a [pocit] nové hodnoty*," tvrdí Karl W. Deutsch.[151] Deutsch uvádí, že tato změna se projevila zejména v tom smyslu, že lidé, v porovnání s předchozím obdobím, poprvé neusilovali o napodobování určitého stanoveného vzoru, nýbrž nově pochopili svou výjimečnost a specifičnost, což je vedlo nikoli ke snaze o excelentnost v napodobování, nýbrž k uvědomění si svých jedinečných schopností a k uvažování o možnosti jejich využití, k přijetí své hodnoty jako takové.[152] Podle Deutsche tak hlavní atraktivita nacionalismu spočívala také ve zdůrazňování rovnocennosti a rovnoprávnosti jednotlivců v rámci celku, v oceňování lidí takových, jací jsou.[153]

Proklamace (teoreticky) ničím neomezené sociální mobilizace se opírala o osvícenský model vzdělávání, jehož účel nespočíval v pouhém nabývání vědomostí, nýbrž primárně v jejich zdárném praktickém uplatňování v rámci žité, reálné skutečnosti, a to nikoli jen ku prospěchu daného jednotlivce, nýbrž v zájmu celku a jeho úsilí o zlepšení všeobecných životních poměrů.[154] Nově chápaný model

[149] Karl W. DEUTSCH, *Nationalism and social communication,* Massachussets 1978, s. 178.

[150] Tamtéž, s. 179.

[151] Tamtéž.

[152] Tamtéž, s. 180–181.

[153] Tamtéž, s. 179 a 181.

[154] W. HARDTWIG, *Vormärz,* s. 111.

univerzitního vzdělání německého vzoru, jenž však v rakouském případě zůstal v době předbřeznové pouze v rovině promýšlených konceptů, si předsevzal primárně za svůj cíl, (v protikladu k předchozímu josefínskému období), nikoli výchovu strnulých, loajálních státních byrokratů, vykonávajících svou činnost precizně podle přesně uvedených směrnic, nýbrž jeho ideálem se stal člověk jako vlastního úsudku schopná bytost, která je schopna přispět svou činností k všeobecnému rozvoji společnosti.[155] Fenomén individualismu a jeho boj s tradiční autoritou církve a patrimonií, podnítil debaty o potřebě nového principu kolektivismu na bázi solidarity jednotlivců v jejich každodenním interaktivním jednání. Tímto principem se stal požadavek osobní odpovědnosti každého jednotlivce vůči společenství, jehož je součástí.[156]

Ačkoli tento ideál zůstal v Rakousku v době předbřeznové, stejně jako mnohé další, pouhou utopií, už jen pouhá schopnost formulace a vyřčení nových požadavků doby vyvolala ohlas mezi dalšími aktivními účastníky (či pasivními svědky) společenské transformace. Ti ačkoli nemohli, zejména z důvodu obav před důsledky svých činů v rámci systému restriktivních opatření metternichovského režimu, artikulovat svá stanoviska otevřeně ve veřejném prostoru, využili možnosti nového fenoménu doby – politického, názorového tisku. Ten skýtal mocný potenciál v rychlém šíření informací a v možnosti vlivného působení na širší publikum. Zároveň, což je neméně důležité, politický žurnalismus poskytoval prostor mnohým jedincům i zájmovým uskupením, ve kterém si mohli „odzkoušet" potenciální účinnost svých politických hesel a proklamací a na základě polemik s autory opozičních názorů prověřit reálnou sílu a možnost uskutečnění svých požadavků a případně revidovat a upravovat cíle svého „politického" programu. Připravovaná a ověřená argumentační výzbroj, na jejíž precizaci doboví aktéři pracovali po celé předbřeznové období, získala v rozhodujícím okamžiku možnost uplatnění ve formě své konkretizace a politického zreálnění.[157] Tímto okamžikem se stala revoluce 1848 jako mezníková událost na prahu moderní občanské společnosti.[158]

Nacionalizace veřejného diskurzu – národ a národní identita jako nový tmel kolektivní identity

Atmosféra let 1815–1848 se nesla ve znamení vleklých dílčích i rozsáhlejších sociálněpolitických a hospodářských krizí, které v kombinaci s radikálními ideovými proudy nové doby začaly habsburskému soustátí působit závažné potíže

[155] Tamtéž, s. 111 a 121.

[156] Tamtéž, s. 111.

[157] M. HLAVAČKA, *Příklad česko-německého diskurzu z předbřeznových Čech*, in: Jaroslav Vyčichlo – Viktor Viktora (eds.), Jeden jazyk naše heslo buď II., Radnice 2002, s. 25.

[158] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 162.

i na úrovni legitimity jeho dosavadního uspořádání.[159] Kumulace stále obtížněji řešitelných problémů, nastupující rozsáhlé proměny déletrvajícího charakteru i náhlé, nečekané zvraty, jejichž konečné důsledky nemusely být z perspektivy tehdejších aktérů vždy zcela zřejmé a předvídatelné, vyvolávaly v předbřeznové společnosti pocit „fundamentálního znejistění" a postupnou ztrátu důvěry v dosavadní řád.[160] Tradiční hodnoty[161] a vládnoucí světské i církevní autority[162] tak od Velké francouzské revoluce ve stále širším měřítku podléhaly tlaku nových ideových proudů, pronikajících mocně do transformující se společnosti, hledající nové možnosti (sebe)orientace a (sebe)identifikace v nově nastalé situaci.

Bouřlivý a násilný vývoj další fáze Velké francouzské revoluce a navazující éra Napoleona Bonaparte s jeho expanzivní politikou však zásadně zpochybnila etický kodex doktríny moderního věku. Osvícenský ideál civilizovaného, racionálního a svobodného člověka, konfrontovaný s novou podobou despocie a brutality mocenského zápasu nastupujících elit, byl podroben zkoušce, která začala poukazovat i na opačný pól vyvázanosti jedince z dosavadního řádu.[163] Představa totální svobody a značné míry nevázanosti na psaná pravidla vyvolávala v mnohých jedin-

---

[159] J. LNĚNIČKOVÁ, *České země v době předbřeznové*, s. 56.

[160] Hans Ulrich WEHLER, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München 2000, s. 17.

[161] „*Die Entsittlichung, d. h. die Auflösung der heutigen Sittengesetzte ist, wie wir aus dem Vorangegangenen ersehen, das Hauptmoment der großen Stadt. Die Bande werden gelöst, die Kreise erweitern sich und verschwinden im allgemeinen. „Entsittlichung" finden wir in der heutigen Moral und Sitte überhaupt. Was ist Moral und Sitte? Wer bestimmt ihre Begriffe? Wir haben Sittengesetze, aber können sie denn Sitten vorschreiben, oder müßten sie denselben nicht vielmehr folgen? Das Gesetz überhaupt hat nicht die Macht, Begriffe zu schaffen, so diese nicht in der Brust, in dem Bewußtsein des Menschen bereits ausgebildet liegen, d. h. solange sie nicht dem Gesetz bereits vorgegangen sind. Und dann, wenn Sitte und Moral in der Brust des Menschen liegen, wozu Gesetze? Hierin liegt der erste Widerspruch der Sittlichkeits-Gesetze.*

Die gesetzlich bestimmten Moral- und Sittenbegriffe sind hinter dem gesunden Menschenverstand zurückgeblieben und – das Gesetz steht in keinem Ansehen mehr. Wohin wir sehen, macht sich ihm gegenüber das Bewußtsein geltend, vielleicht langsam, leise, aber doch immer zerstörend. Es ist dies ein Zeichen, daß der freie Menschengeist die Schranken, welche ihm das politische, das religiöse und soziale „System" setzt, immer zu durchbrechen weiß. In anderen Fällen werden die Moral und Gesetze (wir vestehen darunter immer das, was die heutige Gesellschaft durch Gesetze so bestimmt) durch den Drang äußerer Verhältnisse übertreten." Srov. Ernst DRONKE, *Moral und Sitten (1846)*, vgl. W. HARDTWIG, *Vormärz*, s. 185–187.

[162] „*Wir leben in einer Zeit, welche der Autoritäten spottet. Sie liebt es, sich auf Thatsachen und unläugbare Verhältnisse zu stützen. Die große Gelehrsamkeit und der glänzendste Ruf genügen nicht mehr, die ungläubige Menschenheit zu überzeugen, (...). Die gute alte Zeit, da man die frommen, zahmen Deutschen Alles glauben machen konnte ist unwiederbringlich dahin*." Srov. Josef TUVORA, *Der Radikalismus*, in: Ders., Briefe aus Wien. Von einem Eingebornen, Bd. 2, Hamburg 1844, s. 265.

[163] Nejnověji ke kritice modernizační teorie: Detlef POLLACK a kol., *Moderne und Religion. Kontroversen um Modernität und Säkularisierung,* Bielefeld 2013.

cích pocit ztracenosti a bezmoci tváří v tvář novému světu, založeném na principech soběstačnosti jednotlivce i jeho odkázanosti na sebe samého.[164] Znejistělý, emotivní a rozervaný člověk romantismu sice zcela neopustil představu osvícenské perfektibility, (tj. neustávající, celoživotní snaze po dosažení ideálu lidské dokonalosti), avšak zároveň na ni do značné míry rezignoval,[165] a vlivem odvrácení se od racionalismu k citovosti se tak i v podstatě postavil do opozice ke všemu striktnímu, logickému, uspořádanému a předepsanému.[166] Výsledkem působení tohoto rozdrásaného ducha ve společnosti bylo znejistění i zpochybnění identity jednotlivých individuí i jejich role v rámci společenství či teritoria, k němuž příslušely.

Odvrácená strana totálně chápaného individualismu vyvolala potřebu nového typu skupinové solidarity, která by však v sobě zachovala všechny dosavadní výdobytky moderního věku, především osobní svobody a práva každého jednotlivce v rámci nového kolektivu. Novým tmelem kolektivní individuality[167] a zároveň uctívaným kultem sekularizované společnosti se stal národ jako abstraktní idea i jako konkrétní společenství principiálně rovnocenných jedinců stejné etnické příslušnosti, avšak bez rozdílu společenského stavu či konfesijního vyznání, kteří ve jménu společného cíle, resp. národního zájmu, obětovali své individuální partiku-

---

[164] Kritika osvícenství z pera Frankfurtské školy poukazuje zejména na jakýsi „prázdný", ryze teoretický obsah racionálních morálních zákonů, na jejichž základě se společnost může dostávat do rozporu se sebou samou: „*Die Morallehren der Aufklärung zeugen von dem hoffnungslosen Streben, an Stelle der geschwächten Religion einen intelektuellen Grund dafür zu finden, in der Gesellschaft auszuhalten, wenn das Interesse versagt. Die Philosophen paktieren als echte Bürger in der Praxis mit den Mächten, die nach ihrer Theorie verurteilt sind. Die Theorien sind konsekvent und hart, die Morallehren propagandistisch und sentimental, auch wo sie rigoristisch klingeln, oder sie sind Gewaltstreiche aus dem Bewußtsein der Unableitbarkeit eben der Moral wie Kants Rekurs auf die sittlichen Kräfte der Tatsache. (...) Es ist der übliche Versuch des bürgerlichen Denkens, die Rücksicht, ohne welche Zivilisation nicht existieren kann, anders zu begründen als durch materielles Interesse und Gewalt, sublim und paradox wie keiner vorher, und ephemerer wie sie alle. Der Bürger, der aus dem kantischen Motiv der Achtung vor der bloßen Form des Gesetzes allein einen Gewinn sich entgehen ließe, wäre nicht aufgeklärt, sondern abergläubisch – ein Narr. Die Wurzel des kantischen Optimismus, nach dem moralischen Handeln auch dort vernünftig sei, wo das niederträchtige gute Aussicht habe, ist das Entsetzen vor dem Rückfall in die Barberei*." Srov. Max HORKHEIMER – Theodor W. ADORNO, *Juliette oder Aufklärung und Moral, Dialektik der Aufklärung*, Frankfurt am Main 2012, s. 92–93.

[165] Ewald FRIE, *Friedrich August Ludwig von der Marwitz,* s. 30.

[166] „*Die Befreiung aber reichte weiter, als es ihren humanen Urhebern in den Sinn kam. Die entfesselte Marktwirtschaft war zugleich die aktuelle Gestalt der Vernunft und die Macht, an der Vernunft zuschanden wurde. Die romantischen Reaktionären sprache nur aus, was die Bürger selbst erfuhren: daß die Freiheit in ihrer Welt zur organisierten Anarchie hintrieb*." M. HORKHEIMER – Th. W. ADORNO, *Juliette oder Aufklärung und Moral*, s. 97.

[167] Thomas NIPPERDEY, *Auf der Suche nach der Identität: Romantischer Nationalismus*, in: Ders., Nachdenken über die deutsche Geschichte*,* München 1986, s. 112–113.

lární zájmy pro obecné blaho národního společenství.[168] Doktrína nacionalismu se v pojednávaném období stala téměř totožnou s postuláty liberalismu, „*případný rozpor mezi národním a liberálním nebyl a nemohl být před rokem 1848 zjevněji pociťován*“.[169] Vítězná triáda nacionalismu, liberalismu a materialismu se stala hybnou silou nové doby.[170] Národní stát s rozvinutým kapitalistickým trhem a společnost založená na principech svobody a rovnosti právně indiferentních jedinců se stala ideálem očekávaného věku všeobecné prosperity.

Potřeba nového spojujícího prvku ve formujícím se národním společenství však vyvolala rovněž potřebu jakési sekularizované religiozity, neboť tváří v tvář procesu transformace a modernizace společnosti došlo též k hluboké krizi identit, vyvolané všeobecnou deprivací ze stále narůstajících problémů, které již pro současný systém přestávaly být řešitelné a postupně se stávaly předzvěstí radikální, erupční proměny.[171] Nacionalismus jako odpověď na fundamentální znejistění v důsledku vleklé krize předbřeznové společnosti,[172] se stal novým náboženstvím sekularizovaného věku, které však do značné míry převzalo rysy a ideový základ novozákonního křesťanství i starých židovských tradic.[173] Národ tedy tímto získal

---

[168] „*National consciousness thus arises in the age that asserts birthrights for everybody, inborn, unalienable rights, first in the language of religion, then in the language of politics, and finally in terms involving economics and all society. It arises in the course of long development in the world of social and economic fact, at the point where it meets with the results of a broad change of spirit*.“ Karl W. DEUTSCH, *Nationalism and social communication*, s. 179.

[169] O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost,* s. 158. „*Plně koncentrován na problémy pouhé národní existence nemohl český liberalismus jít dále a klást jiné než národně liberální postuláty. Vyhraněné národní vědomí tak bylo hlavním činitelem, který integroval jinak různé kvality v jeden národně liberální proud*.“

[170] „*Wir stehen in einer Zeit, die gewaltig an die Thüren klopft. Wir haben die liberalen Bewegungen des Tages an uns vorüberrauschen lassen, und wo es Noth gethan, sie zetreten. Die letzten Zuckungen riesen neue Fragen hervor, um sich mit den ersteren zu veschmelzen. Die Nationalität pochte an, stärker, dringender. Eine dritte Frage gestellte sich zu den beiden früheren, die Frage der materiellen Interessen, und nun klopfen sie vereint lauter, drohender als je, um mit Gewalt sich das zu erzwingen, was ihnen ein heiliges Recht versagt*.“ Ferdinand Leopold SCHIRNDING, *Böhmens Zukunft und Oesterreichs Politik vom Standpunkte der Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig 1844, s. X.

[171] Hans Ulrich WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte II. Von der Reformära bis zur industriellen und politischen „Deutschen Doppelrevolution“ 1815–1845/9*, München 1989, s. 684–687.

[172] Hans-Ulrich WEHLER, *Nationalismus*, s. 17.

[173] Tamtéž, s. 27–35. „*Überall findet sich der Rückgriff auf vier alttestamentarische Elemente. An erster Stelle wurde die Vorstellung vom „auserwählten Volk“ adaptiert – jede Nation sollte einer solchen Heilsverheißung gewiss sein. Hinzu kam die Vorstellung vom „gelobten“, vom „heiligen Land“ als providentieller Heimstätte. Mit diesen beiden Zentralideen war freilich auch das bedrohliche Resultat verbunden, dass jeder gefährliche Gegner zum Todfeind avancieren konnte, da er ein heilgeschichtlich privilegiertes Volk auf seinem heiligen*

religiózní charakter, nadneseně vzato se stal v podstatě prostředkovatelem smyslu života jednotlivých individuí, které se na tomto ideovém základě mohli spojit ve společenství nekonečného trvání, které deklarovalo cíle snažení směřovaného do budoucnosti; láska k vlasti se stala „*nejvyšší formou lásky k bližnímu, ve které [každý] jednotlivec nalezl své naplnění*“, každodennost byla „*transcendována na něco nepředstavitelného, přesto mocného*“ – na národ.[174]

Idea nacionalismu v transformující společnosti mezi tradicí a modernitou získala na atraktivitě i díky tomu, že v době spojila prvky individualismu s nadindividuální kolektivní identitou, která jednak oceňuje specifickou výjimečnost a jedinečnost svých příslušníků, kteří již neusilují o věrné napodobení určeného dokonalého vzoru, nýbrž jsou si vědomi hodnoty svých individuálních vlastností.[175] Na druhé straně zároveň překonává nejistotu z osamocenosti a nucené soběstačnosti požadavkem společných aktivit ve jménu národního zájmu a obecného blaha a rozvoje národního společenství.[176]

Territorium infrage stelte. (...) Von Anfang an war daher in die Selbstfindung der Nationen die hasserfüllte Absetzung von ihren Feinden eingelassen. Und schließlich erfolgte den Anschluss an die Tradition des Messianismus im Sinne einer historischen Mission, die durch eine säkularisierte Prädestinationslehre verbürgt wurde. (...) Aus der Christenlehre des Neuen Testaments kam dagegen der Brüderlichkeitsgedanke hinzu, der es ermöglichte, die Nation nach dem Vorbild der kirchlichen „Communio sanctorum“ als eine durch Konvivium und Konnubium brüderlich vereinte Genossenschaft zu vestehen – analog etwa zur jedermann vertrauten Christengemeinde oder der zur genossenschaftlichen Gemeinde der mittelalterlich-frühneuzeitlichen städtischen Vollbürger. Befestigt wurden diese Bestandteile der jüdisch-christlichen Überlieferung durch das Naturrecht mit seiner Berufung auf überpositive Rechtsprinzipien und durch die Aufklärung, die das freie Selbstbestimmungsrecht von Individuen verklärte.“ Tamtéž, s. 27–28.

[174] Thomas NIPPERDEY, *Auf der Suche nach der Identität: Romantischer Nationalismus*, s. 112–113.

[175] „*(...) neither Greek, Romans, nor Barbarians were ever valued in themselves for what they are. They were valued for the excellence with which they copied a pattern. The pattern might be that of Pericles, or of Epicurus, or of Sparta, or of Caesar. But it was the pattern that counted, and not the individual. They were proud to be not Romans, but citizens of Rome. Like the Greeks, they were politai and not patriotai, in the old distinction which the Greeks had drawn between themselves and the Barbarians*.“ Srov. Karl W. DEUTSCH, *Nationalism and social communication,* s. 179.

[176] „*Gegen den Universalismus der Aufklärung, die das den Menschen und der Vernunft Gemeinsame betont, wird jetzt das Singuläre, Partikulare, das Individuelle und Charakteristische als Wert hergestellt. (...) Die Pluralität des Individuell-Nationalen steht gegen die Egalität des Universalen*.“ Thomas NIPPERDEY, *Auf der Suche nach der Identität: Romantischer Nationalismus*, s. 112–113.

Ve chvíli, kdy liberální stát „*žije z předpokladů, které není schopen garantovat*“,[177] přebírá náboženství do značné míry i v sekularizované společnosti, ačkoli to po oddělení církve od státu již není jeho primárním úkolem, rovněž legitimizační úlohu v rámci existujícího systému. A to především v oblasti „*pozitivního působení na vytváření právního a životního řádu ve státě a společnosti*“, neboť je stále do značné míry hlavním zprostředkovatelem hodnot morálky a solidarity.[178] V procesu sekularizace společnosti, v jehož průběhu došlo k částečnému zatlačení náboženství a církve do pozadí, (což však současně vyvolalo potřebu nového, byť jakéhosi sekularizovaného typu religiozity), byla tato úloha přiřčena solidárnímu svazku národního společenství; v tomto smyslu podle Ernsta W. Böckenförda však nevychází nacionalismus z „*žádné nově fundované substance*“, nýbrž pouze žije z převzaté kulturně-duchovního tradice.[179]

Na rozdíl od univerzalistické ideje křesťanství však nacionalismus není jen novým integračním prvkem a spojujícím tmelem nové moderní společnosti, nýbrž představuje současně i velmi významný dezintegrační faktor, a to zejména ve státě s vícenárodnostní či vícemenšinovou složkou společnosti, jak tomu bylo například v předbřeznovém mnohonárodnostním Rakousku.[180] Restrukturace kolektivní identity v českých zemích, v jejímž rámci byla nahrazena idea nadnárodního bohemismu, reprezentovaného především zemskou šlechtou a do revoluce 1848 také většinou českých Němců,[181] nahrazena novou skupinovou solidaritou na bázi etnického nacionalismu,[182] vyústila ve svém konečném důsledku v konfliktní střet Čechů s českými Němci v pražské revoluci 1848.[183] Podle Václava Maidla byl tento střet, vyvolaný otázkami „*jazykové a na ní založené nacionální divergence*“

---

[177] Ernst Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Stellung und Bedeutung der Religion in einer „Civil Society“*, in: Ders., Staat, Nation, Europa. Studien zur Staatslehre, Verfassungstheorie und Rechtsphilosophie, Frankfurt am Main 1999, s. 267.

[178] Tamtéž, s. 274–275.

[179] Ernst Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Stellung und Bedeutung der Religion in einer „Civil Society“*, s. 267.

[180] Robert A. KANN, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie I.-II.,* Graz–Köln 1964.

[181] Jak ukazuje ve své studii Gary B. Cohen, nelze před rokem 1848 v případě českých Němců hovořit žádné specificky německé identitě: „*Německy mluvící Pražané se cítili být spjati s panovníkem a územím, nikoli s národem; pokládali se za obyvatele Čech a Rakouska, nikoliv za Němce. Pokud se někteří považovali za Němce, bylo to v kulturním, ne v politickém smyslu. Společnost, která byla ještě ponejvíce uspořádaná podle stavů, neměla dost místa pro nacionální indentifikaci; česko-německé jazykové a kulturní rozdíly z větší části vyplývaly z rozdílů ve společenském postavení.*“ Gary B. COHEN, *Němci v Praze 1861–1914,* Praha 2000, s. 27.

[182] S. HÖHNE, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs im Vormärz. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, s. 3.

[183] Arnošt KLÍMA, *Češi a Němci v revoluci 1848–1849*, Praha 1994.

nevyhnutelným vyústěním předchozího vývoje.[184] Tento vývoj však ani z retrospektivní perspektivy nevykazuje lineální či teleologický charakter; právě naopak navrhované koncepty možného boudoucího vývoje poukazují v posledních dvou desetiletích před vypuknutím revoluce 1848/49 na nejednoznačnost dobového pojmového aparátu, který ještě přesně a striktně nevymezoval definici národa, ani jeho příslušných komponentů.[185]

Národní identita se v období 30. a 40. let vyvíjela v multikauzálním procesu dobových proměn a zvratů,[186] a to nikoli na základě primárně záměrného jednání dobových aktérů, nýbrž naopak spíše jako „*nezáměrný důsledek záměrného jednání*“, jako produkt nevědomých procesů,[187] které doprovázely proces transformace feudální stavovské společnosti v moderní občanskou, a s ním související formování veřejnosti a veřejného mínění.[188] „*To byla zcela nová situace, pro kterou ještě neexistovaly žádné komunikační strategie*,“ uzavírá Václav Maidl.[189]

„*Šiframi pro to, co hýbalo děním*“ se staly abstraktní pojmy národa a národního ducha.[190] Tyto pojmy byly v období 30. a 40. let postupně spojovány s určitou, ne ještě zcela jasně vymezenou, a proto proměnlivou, ideovou náplní a s hodnotovým systémem,[191] podílejícím se ve vymezeném období na utváření konkrétnějšího obrazu aktérova světa. Tento svět a jeho obrazy však byly po dlouhou dobu spíše myšlenkovou vizí,[192] jež pro své reálné uskutečnění hledala způsoby legitimizace na základě hledání takového ideologického systému, který by zároveň podpořil všeobecnou mobilizaci a následnou úspěšnou integraci jednotlivců v kolektivním

---

[184] Václav MAIDL, *Landespatriotismus, Nationalitätenwechsler und sprachlich-nationale Divergenz*, in: Prozesse kultureller Integration und Desintegration, s. 48.

[185] „*Gerade Letztbegründungen wie „Nation“ und „Vaterland“ (als hochgeschätzte und unbestimmte Wertbegriffe) entwicklen eine pragmatisch-diskursive Dynamik, die für einen Eingang in die Wissenschafts- wie die Alltagssprache sorgt. Entsprechend vielfältig sind die konzeptuellen Alternativen, die im frühen 19. Jahrhudert Vorstellungen von nationaler Identität prägen*.“ Srov. S. HÖHNE, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs im Vormärz. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, s. 3.

[186] Thomas NIPPERDEY, *Auf der Suche nad der Identität: Romantischer Nationalismus*, s. 112–113.

[187] Tamtéž.

[188] V. MAIDL, *Landespatriotismus, Nationalitätenwechsler und sprachlich-nationale Divergenz*, s. 48.

[189] Tamtéž

[190] Th. NIPPERDEY, *Auf der Suche nad der Identität: Romantischer Nationalismus*, s. 112–113.

[191] Hans-Ulrich WEHLER, *Nationalismus*, s. 8.

[192] Tamtéž.

solidárním svazku, jež by sám sebe chápal a označoval jako jeden národ.[193] Jednou z podmínek úspěšné mobilizace dosud neangažovaných a nevyhraněných osob se proto stalo vytvoření kolektivní národní identity, která by byla odůvodnitelná svým historickým trváním jako výraz kulturního dědictví, sdíleného všemi příslušníky daného národního společenství. Vytvoření a zachování této identity, kterou jedinci měli přijmout za svou, nebyla záležitostí, která by se děla sama od sebe, tj. jednotlivá národní hnutí nejprve musela vytvořit na základě agitační politicko-pedagogické činnosti vhodné podmínky pro její ukotvení v obecném vědomí.[194]

Národ lze podle sociologické teorie Karla W. Deutsche chápat též jako společenství, které se utváří na základě nalezení efektivního způsobu komunikace,[195] který je pro danou skupinu zároveň svým způsobem specifický a umožňuje mu vzájemné sdílení informace na základě stanoveného kódu, jenž je pro příslušníky z jiné skupiny buďto zcela či alespoň do značné míry nečitelný a nesrozumitelný.[196] Tento kód je tak přirozeně nepřístupný též pro badatele, který nahlíží na danou skupinu z pozice vnějšího pozorovatele a v případě zkoumání dávné historické události navíc i se značným časovým odstupem, který rovněž znesnadňuje porozumění dobovému jazyku v jeho nikoli pouze formálním, ale především komunikačním obsahovém významu.[197] V procesu nacionalizace předbřeznového diskurzu

---

[193] Tamtéž, s. 11.

[194] Th. NIPPERDEY, *Auf der Suche nad der Identität*, s. 115.

[195] „*A larger group of persons linked by such complementary habits and facilities of communication we may call a people. The test of complementarity of any set of communications equipment is communicative effectiveness. (...) Complementarity or communicative efficiency is a function, an overal result. (...) If these elements are in fact sufficiently complementary, they will add up to an integrated pattern or configuration of communicating, remembering, and acting, that is, to a culture in the sense of the citations quoted earlier in our discussion; and the individuals who have these complementary habits, vocabularies, and facilities are what we call a people*." Karl W. DEUTSCH, *Nationalism and social communication,* s. 96–97.

[196] „*The communicative facilities of a society include a socially standardized system of symbols which is a language, and any number of auxiliary codes, such as alphabets, systems of writing, painting, calculating, etc. They include information stored in the living memories, associations, habits, and preferences of its members, and in its material facilities for the storage of information, (...) Some of these facilities, individual and social, also deal with the treatment of information, its recall from storage or memory, its transmission and recombination to new patterns. Taken all together, they include, therefore, in particular the elements of that which anthropologists call culture*." Tamtéž, s. 91.

[197] „*The kind of thing that is transmitted through the channels of culture is exceedingly hard to describe. Our everyday language has no single word for it. Some parts of it we call knowledge, others we call values, still others, customs, mores, or traditions. Still other parts of it are mere gossip or just news, and still others are orders or commands. We have a qualitative understanding of these things. We can recognize them when we see or hear them, and we also know that they are interrelated, that they often shade over into each other. Yet, there is no*

se tak samotný jazyk a kultura etnických společenství staly signifikanty procesu dezintegrace,[198] tj. vnímatelnými a hmotnými znaky pro objekty, které však získávaly postupně svůj konkrétní představitelný obsah teprve ve spojení s celkovým kontextuálním chápáním jejich významu, jenž byl danému objektu přiřazen teprve v rámci probíhající komunikační interakce na základě znalosti užívaného kódu.[199] Kultura, jazyk, vlast, národ ap. jsou v tomto smyslu chápány jako pojmy či znaky nesoucí ve sledovaném společensko-historickém kontextu význam variabilního charakteru, podmíněného neukončenou dynamikou předbřeznového vývoje.[200] Právě charakter přechodnosti a proměnlivosti předbřeznového období a dobové diskuze o proměně vztahu a role jednotlivce v rámci společenského celku, iniciované šířením idejí osvícenského věku, propůjčil nebývalou dynamiku též diskuzím o vytváření a ukotvení národní identity v česko-německém prostředí.[201]

Závěr

Tázání po osobní identitě, vlastním místě na zemi a (sebe)zařazení v rámci celospolečenského uspořádání netrápila historické aktéry odjakživa, nýbrž stala se jakýmsi „vedlejším produktem" působení osvícenských idejí ve společnosti, které zásadně zpochybnily dosavadní výhradní roli církve a náboženství v určování a ga-

---

everyday word that expresses their unity or the connections between them, (...)." Karl W. DEUTSCH, *Nationalism and social communication*, s. 90.

[198] S. HÖHNE, *Öffentlichkeit und nationaler Diskurs im Vormärz. Sprache und Kultur als Signifikanten nationaler Desintegration*, s. 1.

[199] „*Der Signifikant ist die physische und wahrnehmbare Entität, die als materieller Zeichen-/Bedeutungsträger fungiert und damit empirisch vorliegt. (...) Das Signifikat ist mit dem Signifikanten verknüpfte, von ihm „bedeutete" Vorstellung, z. B. die Klasse „Haus"; das Signifikat Haus besteht also aus allen Merkmalen, die man mit dem Begriff „Haus" verbindet. Differenziert man zwischen diesen beiden Komponenten, dann lässt sich etwa das Phänomen verschiedener Sprachen beschreiben: ein und dasselbe Signifikat muss nicht notwendig an den gleichen Signifikanten gebunden sein. (...) Signifikat und Signifikant sind nun eben keine feststehenden, ontologischen Größen, sondern insofern relational/funktional, als sie das Verhältnis zweier Begriffe/Objekte zueinander beschreiben. (...) Die Beziehung zwischen Signifikat und Signifikant ist im Prinzip und zumeist willkürlich, arbiträr, das heißt, dass es zwischen diesen beiden Komponenten keine notwendige Beziehung gibt, dass diese nicht bereits durch die Materialität des Signifikantenm seiner Objektstruktur vorgeben ist. Zeichen sind also selten motiviert, sondern rein durch Konvention und Übereinkunft bestimmt (auch wenn sie dann remotiviert werden können). Deshalb kann ein und dasselbe Objekt als Signifikant von verschiedenen Signifikaten fungieren, je nach Kodesystem. Dieses legt fest, was es als Zeichen bedeutet*." Srov. Hans KRAH, *Kommunikation und Medien: Semiotische Grundlagen*, in: Hans Krah – Michael Titzmann (hrsg.), Medien und Kommunikation. Eine interdisziplinäre Einführung, 2. Aufl., Passau 2011, s. 15–17.

[200] S. HÖHNE, Öffentlichkeit und nationaler Diskurs im Vormärz, s. 1-2.

[201] Tamtéž, s. 2–3.

ranci neměnných pořádků, jejich monopol „*na pravdu a na určování kodexu mravních hodnot*“.[202] Člověk, který doposud stál před jasně vymezeným místem ve společnosti, které mu bylo „*pevně předurčeno narozením, takže (…) věděl, kam patří, jaká jsou jeho práva i povinnosti*“,[203] se najednou ocitl v atmosféře fatálního znejistění a zpochybnění všech tradičních norem a hodnot i dosud neměnného hierarchického řádu jako „*uspořádaného celku poddaných a pánů, v jehož čele stojí panovník*“.[204] Osvícenství do společnosti přineslo zcela nové hodnoty, založené na principu péče o každého jednotlivého člověka, o jeho vlast, tj. o zemi, ve které žije, a zejména péči o jeho nejbližší okolí, tj. o kolektivní společenství jednotlivců uspořádané v obec a její (tj. obecné) blaho.[205]

V době nacionalizace a politizace veřejného diskurzu v Rakousku počalo být blaho obecné chápáno především jako blaho národní. Obecné blaho počalo být od éry osvícenství podmiňováno otázkami úrovně vzdělání, dosažených teoretických znalostí i praktické soběstačnosti, pokrokem lidského ducha v oblasti morální i vědecko-technologické. V dalším období se stal národ kolektivním tmelem a stimulem společné aktivity v zájmu rozvoje celku, a to v širokém spektru aktivit od jazykovědních a kulturních přes hospodářské až k politickým. „*Náš věk jest výhradně věk praktický, směr jeho i všecka snaha obrácena jest pouze k tomu, co užitečného, konečný pak toho všeho účel nejvyšší blaho materiální, tak sice, že až krasocit, člověka šlechtící, čím dále tím více klesá i ochabuje, a všechen ideál aesthetický ve víru ducha udušujícího lopotování a za chlebem se pachtění se topí*.“[206]

Materialistické směřování moderního věku v kombinaci s národně-liberálními idejemi první poloviny 19. století vytvořily ideál státně-společenského uspořádání založený na principu relativní rovnocennosti v přístupu ke vzdělání i elitním pozicím ve společnosti, která sama sebe začala poměřovat zejména z hlediska míry materiálního zajištění a schopnosti dalšího rozšiřování dosud získaného zázemí. Ve společnostech s vícenárodnostní či vícemenšinovou složkou se tato perspektiva přenesla též do roviny sociálně chápané národnostní otázky a problematiky sociální nerovnosti.[207] V rámci česko-německého diskurzu tato otázka sice do značné míry probíhala v rámci obecné diskuze o problematice jazykové rovnoprávnosti a dů-

[202] Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost,* Praha 1999, s. 236.

[203] Tamtéž.

[204] Tamtéž.

[205] Tamtéž.

[206] Jakub MALÝ, *Výbor drobných spisů*, Praha 1872, s. 18.

[207] Jiří RAK, *Názory Lva Thuna na řešení problému české dvojjazyčnosti*, in: Kristina Kaisserová (ed.), Slavogermanica II. Čechy a Sasko v proměnách dějin, Ústí nad Labem 1993, s. 146–149; Jiří RAK, *Politische Aspekte der Sprachenfrage in Vormärzböhmen. (Am Beispiel Leo Graf v. Thun)*, in: Germanoslavica 1 (6), 1994, č. 1–2, s. 23–36 + příloha s. 37–59.

sledků nepřístupnosti vyššího vzdělání a prestižních pozic ve společnosti pro výhradně česky mluvící část obyvatelstva,[208] domnívám se však, že je v tomto případě třeba důsledněji oddělovat jednotlivé aspekty národnostní otázky v Čechách a nechápat ji pouze jako důsledek převládnutí jazykově-etnického konceptu v rámci novodobého formování národních hnutí. Rozvedení této úvahy by zasluhovalo další samostatnou studii, proto se omezím pouze na několik poznámek k možnému promýšlení předestřené otázky.

V probíhajících česko-německých diskuzích hraje otázka jazyka dozajista zcela ústřední úlohu. Zejména z pohledu českého hnutí, který v důsledku absence vlastních elit usiluje o širokou sociální emancipaci a doplnění plné sociální skladby utvářející se české společnosti,[209] představuje požadavek jazykové rovnoprávnosti české a německé složky společnosti středobod všech úvah a vytvářených konceptů směřujících k formulování konkrétnějšího národního programu. Jazyková otázka v tomto případě v sobě nese širší problematiku nejen kulturního a vědeckého rozvoje, ale postupem času také záležitostí šíření hospodářského a politického vlivu jednotlivých národních hnutí, obsazování předních míst ve společnost, růst prestiže jejich představitelů[210] i otázky mocenské úlohy daného kolektivu vůči ostatním společenstvím na šachovnici širšího politického dění. Původně relativně celistvě chápaná společnost v Čechách (německy in Böhmen, tedy böhmisch) se v době nacionalizace diskurzu postupně rozštěpila na společnost etnicky českou (německy tschechisch) a německou, ve smyslu otázky sociální na společnost své elity hledající a „vytvářející" a společnost elitní pozice již zastávající a dlouhodobě držící. Uchopení problematiky česko-německých vztahů v předbřeznových Čechách z hlediska problematiky nerovnoměrného sociálního vývoje společnosti, sociální emancipace a vzdělání v občanské společnosti, stejně jako role jednotlivce v rámci modernizujícího se věku by podle mého osobního přesvědčení mohlo zpřístupnit novou perspektivu v pohledu na konfliktní vyústění česko-německých vztahů v revoluci 1848 i následných desetiletích. Pohled českou společnost nikoli z hlediska jejího primárně národnostního složení, nýbrž z perspektivy problematiky obecného přerodu společenského řádu, zajištění rovnoprávného a svobodného rozvoje jednotlivých individuí, usilujících o zlepšení svých dosavadních životních poměrů a o získání trvalé pozice v rámci společenství, jehož byli součástí. V rámci této perspektivy hraje primární úlohu nikoli Čech či Němec, nýbrž člověk (občan). V tomto smyslu se můžeme ptát, nakolik nacionalismus a nacionální rétorika částečně překrývá či zcela zakrývá problematické otázky obecného rozvoje a stagnace společ-

[208] Tamtéž.

[209] M. HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999; TÝŽ, *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2009, s. 141–145.

[210] Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 5. Aufl., Tübingen 1976, s. 242–243 a 527–530.

nosti a jakou úlohu hraje národnostní otázka v rámci společenství, skládajících se z rozličných menšin či národností.

Ivana Madlová

Der nationale Diskurs im Böhmen des Vormärz (1830–1848)

Zusammenfassung

In der Zeit der Nationalisierung und Politisierung des öffentlichen Lebens in Österreich begann man, den Wohlstand allgemein vor allem als nationalen Wohlstand zu begreifen. Die materialistische Ausrichtung der modernen Zeit in Kombination mit den nationalliberalen Ideen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts schufen das Ideal einer auf dem Nationalprinzip begründeten staatlich-gesellschaftlichen Ordnung. In den verlaufenden tschechisch-deutschen Diskussionen spielt die Sprachenfrage eine zentrale Rolle. Deshalb stellt die Forderung nach sprachlicher Gleichberechtigung der tschechischen und deutschen Teile der Gesellschaft das Zentrum aller Überlegungen und erstellten Konzepte zur Formulierung eines konkreteren nationalen Programms. Die Sprachenfrage trägt in diesem Fall in sich die breitere Problematik nicht nur der kulturellen und wissenschaftlichen Entwicklung, sondern im Lauf der Zeit auch der Erweiterung des wirtschaftlichen und politischen Einflusses der einzelnen nationalen Bewegungen, die Belegung führender Positionen in der Gesellschaft, das wachsende Prestige ihrer Vertreter und die Fragen der Machtrolle des betreffenden Kollektivs gegenüber den sonstigen Gemeinschaften auf dem Schachbrett des breiteren politischen Geschehens. Die ursprünglich relativ ganzheitlich begriffene Gesellschaft in Böhmen (also die böhmische Gesellschaft) spaltete sich in der Zeit der Nationalisierung schrittweise in eine ethnisch tschechische Gesellschaft und eine deutsche Gesellschaft. Das Begreifen der Problematik der tschechisch-deutschen Beziehungen im Böhmen des Vormärz hinsichtlich der ungleichmäßigen sozialen Entwicklung der Gesellschaft, der sozialen Emanzipation und der Bildung in der bürgerlichen Gesellschaft, ebenso wie die Rolle des Einzelnen im Rahmen der sich modernisierenden Gesellschaft könnte eine neue Perspektive in der Sicht auf den Konfliktausgang der böhmisch-deutschen Beziehungen in der Revolution von 1848 und den folgenden Jahrzehnten eröffnen. Der Blick auf die böhmische Gesellschaft aus der Perspektive der allgemeinen Umwälzung der Gesellschaftsordnung, der Gewährleistung einer gleichberechtigten und freien Entfaltung der Einzelnen, die sich um eine Verbesserung ihrer bisherigen Lebensverhältnisse und um das Erlangen einer dauerhaften Position innerhalb der Gemeinschaft bemühten, deren Teil sie waren. Die primäre Rolle im Rahmen dieser Perspektive spielt nicht etwa der Tscheche oder Deutsche, sondern der Mensch als Bürger. In diesem Sinn können wir fragen, in wieweit Nationalismus und nationale Rhetorik teilweise oder völlig die problematischen Fragen der allgemeinen Entwicklung und Stagnierung der Gesellschaft überdeckten und welche Rolle die Nationalfrage im Rahmen der sich aus unterschiedlichsten Minderheiten oder Nationalitäten zusammensetzenden Gemeinschaften spielt.

Ivana Madlová

National discourse in pre-revolutionary Bohemia (1830–1848)

Summary

During the period of nationalisation and politicisation of public life in Austria, wellbeing began to be generally perceived as corresponding to national wellbeing above all. The materialist direction of the modern age, along with the nationalist liberal ideas of the first half of the 19th century created the ideal of a state and social order based on a national principle. In the Czech-German discussions underway, the language issue played a central role. As such, the demand for language equality between Czech and German elements of society became the focus of all efforts and concepts formed which aimed to formulate a more specific national programme. In this case, the issue of language brought with it the wider issue not just of cultural and scientific development, but over time also matters of expanding the economic and political influence of different national movements, occupying top positions in society, the growth in prestige of their representatives, and also issues of the power roles of particular groups towards other societies on the chessboard of wider political events. The original relatively inclusive perception of society in Bohemia (in German in Böhmen, i.e. böhmisch) in the period of nationalisation gradually split into a society of Czech (in German tschechisch) and German ethnicity. Looking at the issue of Czech-German relations in pre-revolutionary Bohemia from the perspective of unequal social development of society, social emancipation and education within civil society, as well as the role of individuals in the modernising society, can bring a new understanding of the conflict-ridden outcome of Czech-German relations in the revolution of 1848 and subsequent decades. This looks at Czech society from the perspective of the general transformation of the social order, securing equal and free development of individuals striving to improve their current living conditions and gain lasting positions within the society they were a part of. From this perspective, a key role is played not by Czechs or Germany, but rather man as citizen. In this sense, we can ask how much nationalism and national rhetoric overlaps, or entirely conceals, the problematic issues of general development and the stagnation of society, and what role the national issue plays within a society made up of different minorities or nationalities.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 73–95 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 73–95

Miroslav Šedivý

Francouzská okupace Ancony v roce 1832 a její ohlas v Evropě[1]

France's occupation of Ancona in 1832 and its reception in Europe

The objective of this study is to explain the negative consequences of France's occupation of the Papal city of Ancona in February 1832. This event occurred against the Pope's will, yet at a time when France and the Papal States were at peace. The whole incident represented a serious breach of international law, and was criticised throughout Europe not just by sovereigns, diplomats and politicians, but also by lower social groups. In the long-term, its significance lay in reducing the faith of European societies in the fairness of the Great Powers' policies, and the stability of the European system of states which had until then been guaranteed by the outcome of the Congress of Vienna in 1815.

Keywords: History, 19th century, France, Austria, Papal States, Ancona, Anconade, Périer, Metternich, European system of states, international law, 1832, pre-1848 period

[1] Tato studie byla napsána v rámci projektu GA15-04973S financovaného Grantovou agenturou České republiky.

Mezidobí od konce napoleonských válek v roce 1815 po revoluční rok 1848 se vždy těšilo malé pozornosti českých historiků a odborná i laická veřejnost je v tomto případě odkázána na velmi omezený počet relevantních prací v českém jazyce, z nichž mnohé jsou již staršího data. Tento neutěšený stav se týká nejen samotných českých dějin, ale také těch evropských, s kterými byl vývoj v české kotlině velmi úzce spjat a jejichž správná intepretace je tudíž neméně důležitá. Tato studie si proto klade za cíl doplnit alespoň malý kamínek do poměrně chudé mozaiky evropských dějin doby předbřeznové (1815/1830–1848) a představit událost, která je v českém prostředí fakticky neznámá, pro vývoj mezinárodních vztahů však měla velký význam: francouzskou okupaci Ancony z února 1832. Ta představovala flagrantní porušení mezinárodního práva a otřásla důvěrou Evropanů v politiku velmocenského koncertu a spravedlnost evropského státního systému v podobě, v jakém byl vytvořen na Vídeňském kongresu v roce 1815.

V době předbřeznové nebyla Itálie ještě politicky sjednocena. Na Apeninském poloostrově se vyskytovalo několik zcela nezávislých států, kterým mocensky dominovalo Rakouské císařství díky své hospodářské i vojenské převaze a současně vlastním italským državám: Lombardsku a Benátsku. Jeho úkolem po Vídeňském kongresu byla ochrana místních panovníků před vnějším i vnitřním ohrožením, jmenovitě mocenskými aspiracemi Francie a revolučními aktivitami těch Italů, kteří toužili po politických reformách, či dokonce národní jednotě. Role četníka způsobila, že se Rakousko stalo mezi zdejšími liberály a demokraty nenáviděným protivníkem, pomyslnou žábou na prameni politického a národního progresu. Výše zmíněná averze později vedla k názoru, že tato velmoc musí být z poloostrova vytlačena, a to i za cenu války.

Touha po jednotném italském státě byla živena vědomím, že v jednotě je síla, a právě ta byla považována za nezbytný předpoklad úspěšného střetnutí s rakouským obrem. Národní italský stát pak měl zabránit vměšování této mocnosti do záležitostí jeho obyvatel, což je všeobecně známá skutečnost. Méně známým je však fakt, že současně měla sjednocená Itálie sloužit jako účinná hradba proti francouzským velmocenským aspiracím, které vývoj Apeninského poloostrova ovlivňovaly, většinou negativním způsobem, již od sklonku 15. století. V době předbřeznové sice Francie nebyla mezi Italy tak neoblíbená jako Rakousko, ovšem Italové vůči francouzským aktivitám rovněž nejednou přistupovali se značným despektem, neboť si dobře uvědomovali, že Itálie jí sloužila jako hřiště pro vlastní mocenské hrátky. Zjevným důkazem byla okupace přístavního města Ancona francouzskými vojáky od února 1832 do prosince 1838.

Když v únoru 1831 vypukly revoluce v Modeně, Parmě a Papežském státě, bylo Rakousko jejich panovníky požádáno o ozbrojený zásah. K němu také okamžitě došlo a do konce března byli revolucionáři poraženi.[2] Ve Francii se rakouské

[2] K této intervenci blíže Narciso NADA, *L'Austria e la questione romana dalla rivoluzione di luglio all fine della Conferenza diplomatica romana*, Torino 1953; Lajos

vměšování do vnitřních poměrů těchto států setkalo se značným odporem, mezi liberály a demokraty kvůli vlastním sympatiím s italskými revolucionáři, ve vládních kruzích pak především kvůli odporu vůči rakouskému vlivu na Apeninském poloostrově, který měl být v ideálním případě nahrazen francouzskou dominancí. Proto již na jaře 1831 premiér Casimir Périer varoval Rakousko, že v případě další vojenské intervence, jmenovitě v Papežském státě, bude do některého z přístavních měst papežova státu vyslán po moři expediční sbor, jehož přítomnost bude protiváhou rakouské vojenské přítomnosti. Tímto opatřením chtěl Périer jednak vyvážit rakouský vliv, jednak udělat dojem na francouzské voliče.[3]

Na počátku následujícího roku nastala situace, která Périerovi umožnila realizovat jeho hrozbu. V lednu 1832 rakouské jednotky na žádost papeže Řehoře XVI. opět intervenovaly proti povstání v Bologni v severní části Papežského státu. Jakmile se Périer o tomto zásahu dozvěděl, vyslal se souhlasem krále Ludvíka Filipa na Jadran 1548 vojáků, aby se zde zmocnili Ancony. Expediční sbor vyplul z Toulonu 7. února a díky příznivému větru se již 22. února objevil před Anconou. V průběhu následující noci se město ocitlo ve francouzských rukou.[4]

Tento čin doslova šokoval celou Evropu, a to hned z několika důvodů. V první řadě proto, že Francie svoji akci realizovala bez souhlasu papeže, dokonce proti jeho vůli. Vláda v Paříži tedy postupovala v ostrém rozporu s tehdy platným mezinárodním právem, neboť nechala obsadit teritorium státu, se kterým byla nejen v mírovém stavu, ale dokonce v přátelských vztazích. Navíc Francie jako katolická velmoc tehdy opakovaně deklarovala svůj zájem na zachování papežovy nezávislosti, ve skutečnosti ji však popřela tím, že nerespektovala suverenitu jeho státu a právo povolat si na pomoc cizí velmoc, v tomto případě Rakousko.

Périer nijak netajil, že de facto jediným důvodem celého podniku je demonstrace síly, která měla uspokojit tradičně protirakousky smýšlející Francouze a Rakousku ukázat, že nemůže v Itálii jednat dle své libovůle.[5] Na počátku března 1832 v parlamentu bez obalu prohlásil, že obsazení Ancony má sloužit k „*zadržení*

PÁSZTOR, *I cardinali Albani e Bernetti e l'intervento austriaco nel 1831*, in: Rivista di Storia della Chiesa in Italia 8, 1954, s. 95–128.

[3] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vídeň (dále jen: HHStA), Staatenabteilungen (dále jen: StA), Frankreich 277, Apponyi Metternichovi, Paříž, 22. 3. 1831; Winfried BAUMGART, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830–1878*, München–Wien–Zürich 1999, s. 279.

[4] Maria GISCI, *Un episodio dell rivalità franco-austriaca nello Stato Pontificio*, in: Rassegna storica del Risorgimento 17, 1931, s. 374; Lajos PÁSZTOR, *L'intervento austriaco nello Stato Pontificio nel 1832 e i cardinali Albani e Bernetti*, in: Studi Romagnoli 8, 1957, s. 529–595.

[5] H. A. C. COLLINGHAM, *The July Monarchy. A Political History of France 1830–1848*, London, New York 1988, s. 191; Pierre RENOUVIN, *Histoire des relations internationales II: de 1789 à 1871*, Paris 1954, s. 394.

nárůstu rakouské moci v Itálii“.[6] Ostatně již před počátkem celé expedice Périer nešetřil upřímností vůči rakouskému velvyslanci v Paříži, hraběti Antonu von Apponyimu, že „*to vůbec není v zájmu dobývání či potlačení povstalců, proč se chceme zmocnit Ancony, je to výhradně proto, abychom se jakýmkoliv způsobem podíleli na vaší intervenci, abychom zabránili tomu, že by se stala exkluzivně rakouskou záležitostí, konečně abychom takříkajíc také byli přítomni v Itálii*“.[7] Král Ludvík Filip se krátce poté vyjádřil obdobně, když prohlásil, že „*nemůžeme strpět, aby pouze Rakousko dominovalo v Itálii, a proto pokud ono intervenuje do jejích vnitřních záležitostí, pak chceme intervenovat společně s ním*“.[8] V praxi tak měly být neutralizovány důsledky intervence Rakušanů na severu Papežského státu a vynucen jejich brzký odchod, neboť Périer také deklaroval, že dokud oni budou v Bologni, Francouzi zůstanou v Anconě. Skutečnost, že si Rakušany Řehoř XVI. pozval, zatímco Francouzi byli nevítanými hosty, prvního ministra nijak netrápilo.[9]

Absurdní byla i Périerova ujištění, že jedním z cílů výpravy je podpora papežovy autority ve vlastním státě, neboť bylo od počátku zřejmé, že její výsledek bude přesně opačný. Tuto autoritu první ministr podkopal již jen tím, že ignoroval papežův nesouhlas s expedicí, dále pak rozhodnutím obsadit Anconu, kde panoval klid a jakýkoliv zásah zde byl, na rozdíl od vzbouřené Bologni, zcela zbytečný. Jak se záhy ukázalo, byl také kontraproduktivní, neboť chování Francouzů bylo vůči autoritě svatého otce vyloženě nepřátelské. Po připlutí k Anconě 22. března sice velitel eskadry, kapitán Gallois, domluvil na následující den schůzku s papežským legátem Gregoriem Fabriciem, avšak dohodu nedodržel a již v noci se svými muži bez souhlasu místních autorit obsadil město a pod pohrůžkou použití síly i citadelu, nad kterou nechal vyvěsit francouzskou modro-bílo-červenou vlajku. Fabricia i velitele pevnosti Giovanniho Lazzariniho nejen zajal, ale dokonce je prohlásil za válečné vězně, třebaže mezi oběma státy stále panoval mír.[10]

Jestliže okupace byla nelegální a způsob obsazení města a citadely pobuřující, pak neméně problematická byla i následující okupace. Zatímco francouzský

---

[6] Gustav HUBER, *Kriegsgefahr über Europa, 1830–1850*, Berlin 1932, s. 65.

[7] HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 26. 1. 1832, podobně i v Apponyi Metternichovi, Paříž, 10. 2. 1832.

[8] HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 11. 2. 1832.

[9] Garibaldi Bernettimu, Paříž, 30. 1. 1832, GISCI, *Un episodio dell rivalità franco-austriaca*, s. 414; Nicolas JOLICOEUR, *La politique étrangère de la France au début de la monarchie de juillet. de la non-intervention à la contre-intervention (1830–1832)*, in: Revue d'histoire diplomatique 121, 2008, s. 26.

[10] Périer Barantovi, Paříž, 9. 2. 1832, Armando SAITTA, *Le relazioni diplomatiche fra la Francia e il Regno di Sardegna, 1830–1848, volume secondo: 2 gennaio 1832 – 31 dicembre 1834*, Roma 1976, s. 63; Albert MALET, *L'Expédition d'Ancône*, in: Revue historique 38, 1888, s. 118–119; Giovanni NATALI, *La rivoluzione italiana del 1831–1832 e sue immediate conseguenze*, Bologna 1956, s. 106–107.

velvyslanec v Římě, hrabě Louis de Sainte-Aulaire, papeže ujišťoval, že Francouzi ho přišli chránit a neučiní nic k podkopání jeho moci, ve skutečnosti se Ancona pod jejich nadvládou stala centrem aktivit italských liberálů, s kterými sympatizovali jak řadoví vojáci, tak i Gallois a velitel pozemních jednotek Michele Combes. Oba důstojníci dříve sloužili pod Napoleonem I., druhý jmenovaný byl dokonce důstojníkem císařské gardy a společníkem císaře v jeho vyhnanství na Elbě, oba byli horlivými liberály a oba svorně nenáviděli Rakousko. Gallois již 24. února vydal provolání „Lidem Ancony", ve kterém tvrdil, že jeho síly jsou předvojem francouzské armády, která jim pomůže získat svobodu a ústavu a zbaví je rakouského jha. Sám Ludvík Filip vyjádřil údiv nad tím, jak velení této operace, vyžadující mimořádný takt, mohlo být svěřeno těmto dvěma mužům, a jejich jednání odsoudil.[11]

Combes a Gallois ve své protipapežské činnost zašli ještě dále: propustili věznì, rozpustili papežskou policii, vyzvali místní patrioty k vytvoření občanské gardy a chránili jejich polovojenské oddíly, které šikanovaly občany loajální k papežovi, dokonce je fyzicky napadaly a jednoho z nich zavraždily. Situace zašla tak daleko, že Francouzi zajali několik místních četníků, kteří se pouze bránili útoku liberálů. Na počátku března papežští vojáci a úředníci město raději opustili. Ani po brzkém odvolání obou velitelů se situace nezlepšila a teprve na počátku léta se vládě v Paříži podařilo situaci stabilizovat: paravojenské oddíly byly rozpuštěny, několik vůdčích radikálů bylo uvězněno, další byli vyhnáni a protipapežské demonstrace byly zakázány.[12]

Jako výsměch proto musela být v Římě přijata opakovaná ujištění francouzského ministra zahraničí Horace Françoise Sébastianiho, mimochodem také bývalého důstojníka Napoleonovy armády, že v případě potřeby bude papež moci použít francouzské vojáky v Anconě k zajištění veřejného pořádku i v jiné části svého státu. Urážející pak byla také přezíravost Périera vůči nunciovi v Paříži, Antoniu Gari-

[11] HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 12. 3. 1832; Prohlášení kapitána Galloise k obyvatelům Ancony, 24. 2. 1832; Franz WOLFRAM, *Besetzung und Räumung Ankonas durch Frankreich 1832–1838*, nevydaná disertace, Universität Wien 1930, s. 160–161; Nicomede BIANCHI, *Storia documentata della diplomazia europea in Italia dall'anno 1814 all'anno 1861, Volume III: Anni 1830–1846*, Torino 1867, s. 109–110; Cesar VIDAL, *Louis-Philippe, Metternich et la crise italienne de 1831–1832*, Paris 1931, s. 207; M. GISCI, *Un episodio dell rivalità franco-austriaca*, s. 374; G. NATALI, *La rivoluzione italiana*, s. 108.

[12] Francesca FALASCHI, *L'occupazione francese di Ancona del 1932*, in: Rassegna storica del Risorgimento 15, 1928, s. 126–139; Giuseppe LETI, *La Monarchia del luglio e la spedizione francese del 1832 in Ancona*, in: Rassegna storica del Risorgimento 16, 1929, s. 70–76; Alan J. REINERMAN, *Austria and the Papacy in the Age of Metternich. Volume 2: Revolution and Reaction, 1830–1848*, Washington 1989, s. 110–113.

baldimu, kterého až do 16. února o expedici formálně neinformoval,[13] aby mu teprve tehdy s úsměvem na tváři lakonicky oznámil: „*A nyní k vám jdeme na návštěvu*.“[14]

V Římě by se stěží našel někdo, kdo by byl z této návštěvy nadšený. Zpráva o příchodu Francouzů do Ancony vyvolala zděšení a současně překvapení, neboť Sainte-Aulaire do poslední chvíle papeži tvrdil, že Francie nepodnikne nic bez jeho souhlasu. Názor členů diplomatického sboru ve věčném městě na tento incident, srovnávaný s vpádem Saracénů,[15] pregnantně vyjádřil pruský vyslanec Christian Karl Josias von Bunsen, když prohlásil, že „*to, co se právě stalo, překonává všechno, co nám moderní dějiny nabízejí jako příklady bezpráví a porušení práva, s výjimkou několika akcí [Napoleona] Bonaparta*“.[16]

Sainte-Aulaire se dostal do velmi nepříjemné situace, kdy si mu Řehoř XVI. osobně stěžoval na porušení své suverenity a státní sekretář, fakticky ministr zahraničí, kardinál Bernetti mu jen v období od 25. února do 15. března poslal pět protestních nót, jednu ostřejší než druhou, ve kterých žádal okamžitý odchod francouzských jednotek. Bernetti dokonce papeži navrhl přerušení diplomatických vztahů s Francií, ovšem ten to odmítl a zaujal opatrnější postoj. Teoreticky měl právo vyhlásit Francii válku, v praxi by však takový krok byl sebevraždou, neboť Papežský stát neměl naději na vítězství. Jako hlava západního křesťanství si navíc Řehoř XVI. válečný konflikt nepřál, a již vůbec ne s katolickou velmocí.[17]

V dané chvíli měl Řehoř XVI. jen velmi omezený manévrovací prostor, jehož mantinely v mnoha ohledech determinoval postoj ostatních mocností, především pak Rakouska. To bylo neméně pobouřeno postupem Francie. Císař František I. napsal 11. března 1832 papeži osobní dopis, ve kterém označil přepa-

[13] Archivio Segreto Vaticano, Vatikán (dále jen: ASV), Archivio della nunziatura apostolica in Parigi (dále jen: Arch. Nunz. Parigi) 30, Garibaldi Bernettimu, Paříž, 10. a 15. 2., 16. 3. 1832.

[14] ASV, Arch. Nunz. Parigi 30, Garibaldi Bernettimu, Paříž, 17. 2. 1832.

[15] The National Archives, Londýn (dále jen: TNA), Foreign Office (dále jen: FO) 120/117, Seymour Palmerstonovi, Řím, 13. 3. 1832; Anton PROKESCH von OSTEN, *Mein Verhältniß zum Herzog von Reichstadt. Zwei Sendungen nach Italien*, Stuttgart 1878, s. 186.

[16] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlín (dále jen: GStA PK), Hauptabteilung (dále jen: HA) III, Ministerium des Auswärtigen (dále jen: MdA) I, 11613, Bunsen Fridrichu Vilémovi III., Řím, 25. 2. 1832.

[17] TNA, FO 120/117, Seymour Palmerstonovi, Řím, 24. 3. 1832; Antoine DEBIDOUR, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'a à la clôture du Congrès de Berlin (1814–1878)*, Paris 1891, s. 305; Emilia MORELLI, *La politica estera di Tommaso Bernetti*, Roma 1953, s. 65; Paul W. SCHROEDER, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1996, s. 696; F. FALASCHI, *L'occupazione francese di Ancona*, s. 122–132.

dení Ancony za čin, který „*patří před evropskou soudní stolici*“.[18] Velvyslanec v Římě, hrabě Rudolf von Lützow, přirovnal Anconu k známému brutálnímu únosu vévody z Enghienu, který nařídil Napoleon I.[19] A konečně muž zodpovědný za zahraniční politiku habsburské monarchie, kancléř Klemens Václav Lothar Nepomuk von Metternich-Winneburg, brojil proti myšlence francouzské expedice již od půlky ledna, kdy se o ní dozvěděl. Nechápal, proč by Francie posílala do Ancony své vojáky, když ve městě a okolí panoval, na rozdíl od severní části země, klid.[20] Současně ujistil francouzskou vládu, že rakouské jednotky opustí území Papežského státu záhy po porážce povstání, a proto expedice k Anconě postrádala smysl i z tohoto důvodu. Ba co víc, byla by kontraproduktivní, protože Rakušané se nemohli stáhnout z Bologně kvůli příchodu Francouzů do Ancony, neboť by tím projevili slabost.[21] Když se o okupaci dozvěděl, odsoudil ji jako „*atentát proti mezinárodnímu právu*“.[22] Byl pobouřen jak samotnou nelegálností celé akce, tak brutalitou, s jakou se Francouzi zmocnili města a citadely, a jejich aktivní podporou místních liberálů. Tento negativní postoj s Metternichem sdílela celá Vídeň, kde francouzský podnik vyvolal značný rozruch. Především příslušníci aristokracie se domáhali okamžitého vyhlášení války Francii, avšak kancléř ani císař kvůli Anconě rozhodně neplánovali vyvolat velký válečný požár.[23]

Metternich nechtěl vytrestat Francii na válečném, nýbrž diplomatickém poli, přesněji řečeno ji hodlal postavit na pranýř před očima celé Evropy, a tím učinit její nezákonnou přítomnost v Itálii neudržitelnou. Jeho plán byl založen na tom, že Řehoř XVI. vytrvá ve svém odporu a za podpory Rakouska, Ruska, Pruska a Velké Británie dosáhne odchodu francouzských jednotek ze svého území. Proto papeži doporučil, aby proti okupaci protestoval a žádal evakuaci Ancony, vojensky však proti francouzské posádce nezasahoval. V Římě byla tato rada na přelomu února a března akceptována. Současně Metternich oslovil zbývající tři mocnosti, aby je přesvědčil, že porušení svrchovanosti Papežského státu je záležitostí celoevrop-

[18] PROKESCH von OSTEN, *Mein Verhältniß zum Herzog von Reichstadt*, s. 187.

[19] F. WOLFRAM, *Besetzung und Räumung Ankonas*, s. 40.

[20] HHStA, StA, Frankreich 283, Metternich Apponyimu, Vídeň, 13. 1. 1832.

[21] HHStA, StA, Frankreich 283, Metternich Apponyimu, Vídeň, 25. a 31. 1., 10. a 22. 2. 1832.

[22] Alfred STERN, *Geschichte Europas von 1830 bis 1848. Erster Band*, Stuttgart, Berlin 1905, s. 228.

[23] HHStA, StA, Frankreich 284, Metternich Apponyimu, Vídeň, 29. 2., 2. a 9. 3. 1832; Archives du Ministère des affaires étrangères, Paříž (dále jen: AMAE), Correspondance politique (dále jen: CP), Autriche 416, Maison Périerovi, Vídeň, 9., 18., 23., 25. a 29. 2., 6., 14. a 22. 3. 1832; ASV, Archivio della nunziatura apostolica in Vienna (dále jen: Arch. Nunz. Vienna) 256D, Spinola Bernettimu, Vídeň, 21. 2., 3. a 6. 3. 1832; GStA PK, HA III, MdA I, 6019, TNA, FO 7/234, Forbes Palmerstonovi, Vídeň, 11. 2. 1832, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 1. a 13. 3. 1832; Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 30. 3. 1832;

ského významu a zvláště velmocí, které smluvně garantovaly jeho suverenitu. Proto vůči nim vznesl dotaz, zda lze vůbec „*dovolit nějaké vládě přisvojit si právo útoku proti jednotkám a pevnostem suveréna, s kterým je v mírovém stavu*,“[24] a požádal je o odsouzení tohoto aktu jako neslučitelného s mezinárodním právem.[25] S francouzskou vládou pak zahájil právní polemiku, když okupaci formálně odsoudil jako útok proti celé Evropě: „*Vpád do Ancony je atentátem proti suverenitě svatého otce… Není to útok proti Rakousku, je to útok proti principům mezinárodního práva a dvorům, které chrání toto právo ve svůj vlastní prospěch i ve prospěch celého společenského zřízení*.“[26]

Výzva rakouského kancléře nalezla okamžitý a pozitivní ohlas u jeho konzervativních spojenců v Rusku a Prusku. Car Mikuláš I. nesnášel Ludvíka Filipa a jeho režim, což jen přidalo na ostrosti jeho reakce. Okupaci Ancony nejen odsoudil ze stejného důvodu jako Metternich, ale dokonce byl připraven přerušit s Francií diplomatické styky, pokud by se tak rozhodlo učinit Rakousko. Francouzský velvyslanec v Petrohradě, baron Paul de Bourgoing, byl nucen hlásit do Paříže, že během svého působení v metropoli na Něvě zdejší kabinet dosud nic tak nerozhněvalo jako právě tato záležitost.[27] V Berlíně sice o přerušení diplomatických vztahů neuvažovali, šok a rozhořčení kvůli Anconě zde však byly stejné jako na carově dvoře. Její obsazení vyvolalo nejen značné rozhořčení, ale také debatu o nejisté budoucnosti suverenity evropských států.[28] Dle pruského ministra zahraničí Friedricha Ancillona nezažila Evropa od doby Napoleona I. tak flagrantní porušení mezinárodního práva: „*Toto první zjevné, hrubé a zbytečné porušení nejbytostnějších principů mezinárodního práva bez jiného motivu než osobních a okamžitých pohnutek může vyvolat obavu z dalších. V posledních patnácti letech jsme nebyli zvyklí na činy této povahy. Je nezbytné vrátit se do období Napoleona, abychom mohli najít příklady*

[24] TNA, FO 7/234, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 2. 3. 1832.

[25] GStA PK, HA III, MdA I, 6019, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 9., 14. a 28. 2., 2. a 6. 3. 1832; ASV, Arch. Nunz. Vienna 256D, Spinola Bernettimu, Vídeň, 10., 14. a 23. 3. 1832; A. J. REINERMAN, *Austria and the Papacy*, s. 107–116; F. WOLFRAM, *Besetzung und Räumung Ankonas*, s. 20.

[26] HHStA, StA, Frankreich 284, Metternich Apponyimu, Vídeň, 29. 2. 1832.

[27] TNA, FO 65/199, Heytesbury Palmerstonovi, Petrohrad, 14. a 20. 3. 1832; AMAE, CP, Russie 184, Bourgoing Sébastianimu, Petrohrad, 16., 20. a 23. 3. 1832; Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Mnichov (dále jen: BHStA), Ministerium des Äußern (dále jen: MA), Russland 2720, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, Petrohrad, 15. 3. 1832; Vicomte de GUICHEN, *La révolution de Juillet 1830 et l'Europe*, Paris 1917, s. 472; Harald MÜLLER, *Im Widerstreit von Interventionsstrategie und Anpassungszwang. Die Außenpolitik Österreichs und Preußens zwischen dem Wiener Kongreß 1814/1815 und der Februarrevolution 1848*, Berlin 1990, s. 328.

[28] GStA PK, HA III, MdA I, 6018, Ancillon Maltzanovi, Vídeň, 5. 3. 1832; TNA, FO 64/181, Chad Palmerstonovi, Berlín, 26. 2., 4. a 18. 3. 1832; AMAE, CP, Prusse 278, Bresson Sébastianimu, Berlín, 4., 6., 8. a 20. 3. 1832; BHStA, MA, Preußen 2610, Luxburg Ludvíku I. Bavorskému, Berlín, 5. a 28. 3. 1832;

takového bezpráví. Je obtížné v tomto neslýchaném chování velmoci vůči malému státu nevidět do nebe volající zneužití síly."[29] A v reakci na Metternichovu výzvu k diplomatické ofenzívě v Paříži Ancillon souhlasně dodal: „*Z politického hlediska je záležitost Ancony bezpochyby záležitostí mezi papežem a francouzskou vládou, ale z hlediska principů, které slouží jako základ a garance existence a nezávislosti všech států, se jedná o záležitost celé Evropy. Všechny státy, malé i velké, jsou stejně zainteresovány na zachování mezinárodního práva*."[30]

Vzhledem k odporu, který v Evropě okupace Ancony vyvolala, se Périer ocitl v nezáviděníhodné situaci. Ze strany zástupců tří východních velmocí byl vystaven natolik silnému tlaku, že někdy ztratil klid a reagoval přepjatě.[31] Například když se ho pruský vyslanec v Paříži, Heinrich von Werther, zeptal, zda po tomto incidentu vůbec v Evropě ještě existuje nějaké mezinárodní právo, Périer mu odsekl: „*Evropské mezinárodní právo, to jsem já, kdo jej chrání. Věříte, že je lehké zachovat smlouvy a mír? Je nezbytné, aby také byla zachována čest Francie; ona mě přinutila k tomu, co jsem učinil*."[32] Vzhledem k nepopiratelnému porušení mezinárodního práva ze strany Francie nebyl Périer schopen přijít s věrohodným argumentem podporujícím legálnost obsazení papežova města a v pravdě se o to ani příliš nesnažil. Když mu Apponyi neustále vyčítal, že tento akt byl „*brutálním a neslýchaným porušením mezinárodního práva*,"[33] šokoval rakouského velvyslance upřímností své odpovědi: „*Ano, ale papež se poddá*."[34]

Pozice prvního ministra byla o to složitější, že ani mezi Francouzi neexistovala pro celé dobrodružství jednoznačná podpora. Zvláště v konzervativních, a tedy většinou katolických, kruzích bylo jednoznačně odsouzeno jako bezdůvodné a protizákonné. Političtí radikálové naopak považovali celý podnik za nepraktický, neboť nebyl následován důslednější podporou liberalismu na Apeninském poloostrově.[35] I mnoho francouzských diplomatů a politiků od něj dávalo ruce pryč. Sébastiani se omluvil v diskusi o Anconě s tím, že byl zrovna nemocen, když byl

---

[29] GStA PK, HA III, MdA I, 6397, Ancillon Schölerovi, Berlín, 12. 3. 1832.

[30] GStA PK, HA III, MdA I, 6018, Ancillon Maltzanovi, Vídeň, 14. 3. 1832.

[31] GStA PK, HA III, MdA I, 4916, Werther Fridrichu Vilémovi III., Paříž, 8. 3. 1832; Apponyi Metternichovi, Paříž, 12. 3. 1832, HHStA, StA, Frankreich 281.

[32] François GUIZOT, *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, II, Paris 1859, s. 302; také v Antoine DEBIDOUR, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'a à la clôture du Congrès de Berlin (1814–1878)*, Paris 1891, s. 305.

[33] HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 16. a 19. 3. 1832.

[34] ASV, Arch. Nunz. Parigi 30, Garibaldi Bernettimu, Paříž, 12. 3. 1832.

[35] HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 7., 12. a 27. 2. 1832; GStA PK, HA III, MdA I, 4916, Werther Fridrichu Vilémovi III., Paříž, 13. 2. 1832; Nicolas JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux sous la monarchie de juillet et la seconde république (1830–1851)*, Bruxelles 2008, s. 258.

vydán rozkaz k jejímu obsazení, ministr námořnictva, hrabě Henri de Rigny, prohlásil, že „*Saracéni by se chovali lépe než kapitán Gallois*,“[36] Sainte-Aulaire nikdy nesouhlasil s podnikem, který Francii neměl přinést „*ani čest a ani zisk*,“[37] a velvyslanec v Londýně, legendární ministr zahraničí z dob Napoleona I. Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, o něm bez okolků hovořil jako o „*ďábelské expedici*“.[38] Přesto Périer vsadil na neústupnost v otázce okamžitého stažení jednotek z Ancony a toto odhodlání mu záhy přineslo úspěch.[39]

K úspěšnému úniku z politicko-právní pasti Périerovi napomohly shovívavost vlády v Londýně a nervozita panující v Římě. Na britských ostrovech byla široká veřejnost okupací Ancony šokována neméně než lidé na kontinentu a rovněž ji odsoudila jako nelegální a pošetilou.[40] Například deník *The Times* uveřejnil 6. března 1832 článek, jehož autor neváhal říci, že „*nikdo dosud neprojevil větší odklon od tradičních práv národní nezávislosti*“.[41] Liberální kabinet se tím ocitl ve velmi prekérní situaci, neboť považoval Francii za důležitého spojence Velké Británie. Proto také, na rozdíl od Ruska a Pruska, ostrovní velmoc francouzskou agresi oficiálně neodsoudila. Ministr zahraničí, Henry John Temple vikomt Palmerston, tak nevyslyšel Metternichovo přání, aby „*Anglie v průběhu diskuse o záležitostech Itálie prosazovala a podporovala vznešené zásady práv nezávislých států, na kterých je postavena civilizace a bezpečnost Evropy*“.[42] V neveřejném rozhovoru s rakouským zástupcem v Londýně, baronem Philippem von Neumannem, sice uznal argumenty Rakouska ohledně ilegálnosti celé akce a neakceptovatelné agrese při zmocnění se města, na veřejnosti však vystupoval jako obhájce Francie. Podobně schizofrenně jednali i další ministři a stoupenci vlády Jeho Veličenstva.[43]

---

[36] Karl HILLEBRAND, *Geschichte Frankreichs (1830–1871), Erster Theil*, Gotha 1877, s. 274.

[37] Sainte-Aulaire Barantemu, Řím, 25. 2. 1832, Claude de BARANTE, *Souvenirs du Baron de Barante de l'Académie française 1830–1832*, IV, Paris 1894, s. 470–471.

[38] Talleyrand kněžně de Vaudémont, Londýn, 6. 3. 1832, Le Duc de BROGLIE, *Mémoires du Prince de Talleyrand*, IV, Paris 1998, s. 427.

[39] Pietro SILVA, *La Monarchia di Luglio e l'Italia. Studio di storia diplomatica*, Torino 1917, s. 188 a 192.

[40] Talleyrand Périerovi, Londýn, 22. 3. 1832, Le Duc deBROGLIE, *Mémoires du Prince de Talleyrand*, s. 434; Nello ROSSELLI, *Inghilterra e regno di Sardegna dal 1815 al 1847*, Torino 1954, s. 513.

[41] HHStA, StA, England 196, Neumann Metternichovi, Londýn, 6. 3. 1832.

[42] TNA, FO 120/124, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 8. 4. 1832.

[43] TNA, FO 27/442, Palmerston Granvillovi, Londýn, 6. 3. 1832; TNA, FO 7/233, Palmerston Lambovi, Londýn, 7. 3. 1832; HHStA, StA, England 196, Neumann Metternichovi, Londýn, 13. 3. a 20. 4. 1832; HHStA, StA, England 199, Metternich Neumannovi, Vídeň, 29. 2., 2., 12. a 21. 3., 8. 4. 1832; GStA PK, HA III, MdA I, 5252, Bülow Fridrichu Vilémovi III., Londýn, 23. 3. 1832; AMAE, CP, Angleterre 636, Talleyrand Sébastianimu, Londýn, 23. 3. 1832;

Diskuse o Anconě se brzy dostala ze Zahraničního úřadu i na parlamentní půdu, kde Palmerston a jeho kolegové museli čelit v obou komorách tvrdé kritice konzervativců vedených hrdinou od Waterloo, Arthurem Wellesleym, 1. vévodou z Wellingtonu, za toleranci protiprávního jednání Francie v Itálii.[44] Palmerston zašel ve své podpoře Francii tak daleko, že v Dolní sněmovně prohlásil, že „*suverén, který je nucen povolat si na pomoc cizí sílu k zachování pořádku ve vlastním státě, nemůže více předstírat nezávislost, a nemá proto právo být překvapen z příchodu pomoci od někoho jiného, ačkoliv o ni nežádal*“.[45] Premiér, lord Grey, ho pak podpořil slovy, že „*do té míry, jak je mu expedice vůči Anconě známá, nevidí nic, co by mohlo změnit důvěru, kterou má v dobrou víru a upřímnost francouzského kabinetu*“.[46]

Zatímco shovívavost Velké Británie pomohla Périerovi ustát kritiku ze strany Rakouska, Ruska a Pruska, obavy z dalšího vývoje na papežově dvoře mu zajistily konečný triumf. I když Bernetti na počátku celé aféry akceptoval Metternichovu radu, aby důsledně požadoval odchod Francouzů z Ancony, časem začal být čím dál tím nespokojenější s umírněným postojem rakouského kancléře a cítil se jím být opuštěn, což, jak bude doloženo dále, nebyl pocit v Itálii zcela ojedinělý. Svatý stolec byl proto nakloněn rychlé dohodě s vládou v Paříži, a to i za cenu ústupků. Výsledkem byl podpis vzájemné smlouvy 16. dubna 1832, na jejímž základě měli Francouzi setrvat v Anconě do té doby, než papež požádá o jejich odchod a současně i odchod Rakušanů z Bologně. Jejich pobyt měl být do té doby financován Francií, což byl rozdíl oproti situaci rakouských jednotek v Bologni, u kterých Metternich prosadil zásadu, že platí ten, kdo zve, v tomto případě papež.[47]

Francouzská expedice paradoxně nepřispěla k rychlému odchodu Rakušanů z Papežského státu, ale naopak jejich přítomnost výrazným způsobem prodloužila.

Günther HEYDEMANN, *Konstitution gegen Revolution. Die britische Deutschland- und Italienpolitik 1815–1848*, Göttingen–Zürich 1995, s. 192; Alan J. REINERMAN, *An Unnatural 'Natural Alliance'. Metternich, Palmerston, and the Reform of the Papal States, 1831–1832*, in: The International History Review 10, 1988, 4, s. 549; Sir Charles K. WEBSTER, *The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841. Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question, I,* London 1951, s. 211–212.

[44] AMAE, CP, Angleterre 636, Talleyrand Sébastianimu, Londýn, 9. 3. 1832; HHStA, StA, England 196, Neumann Metternichovi, Londýn, 9. a 16. 3. 1832; K. HILLEBRAND, *Geschichte Frankreichs*, s. 271; P. SILVA, *La Monarchia di Luglio e l'Italia*, s. 207.

[45] HHStA, StA, England 196, Neumann Metternichovi, Londýn, 24. 3. 1832; také v Narcisco NADA, *La polemica fra Palmerston e Metternich sulla questione romana nel 1832*, in: Bollettino storico-bibliografico subalpino 52, 1954, s. 126.

[46] AMAE, CP, Angleterre 636, Talleyrand Sébastianimu, Londýn, 15. 3. 1832.

[47] Reiner MARCOWITZ, *Großmacht auf Bewährung. die Interdependenz französischer Innen- und Außenpolitik und ihre Auswirkungen auf Frankreichs Stellung im europäischen Konzert 1814/15–1851/52*, Stuttgart 2001, s. 123; A. J. REINERMAN, *Austria and the Papacy*, s. 117–123.

Metternich sice původně plánoval stáhnout císařské vojáky tak brzy, jak jen to bude možné, v reakci na okupaci Ancony tak však učinit odmítl, aby to nevypadalo, že kabinet ve Vídni jedná pod nátlakem Francie. Pro ponechání Rakušanů v Bologni pak měl ještě jeden vážný důvod: s ohledem na slabost papežových ozbrojených sil hrozilo, že po evakuaci rakouských jednotek dojde brzy k novému povstání, přesně jak se již stalo v roce 1831. Papež se s tímto názorem ztotožnil, a třebaže nebyl nadšený z toho, že je musel sám platit, jejich přítomnost v severní části svého státu považoval za blahodárnou záruku zachování klidu a pořádku do doby, než je bude schopen nahradit vlastními loajálními a dobře vycvičenými vojáky. V Paříži s tímto řešením také panovala spokojenost, neboť brzy se s ohledem na vlastní veřejné mínění ukázalo, že důležitější než odchod Rakušanů je setrvání Francouzů v Anconě. Ve Francii byla okupace města na Jadranu považována za geopolitickou výhodu a vzdání se jí mohlo vyvolat kritiku vůči vládě, která by s ní vyjádřila souhlas. Z tohoto důvodu byl Adolphe Thiers, premiér v roce 1836, dokonce připraven porušit smlouvu z 16. dubna 1832, když zpochybnil, že by se Francouzi stáhli v momentě, kdy tak učiní Rakušané.[48]

Když se nakonec Metternich s Řehořem XVI. dohodl v září 1838 na evakuaci Bologně, pro papeže již naštěstí nebyl ve Francii prvním ministrem Thiers, ale hrabě Mathieu Molé. Ten sice byl žádostí o odchod Francouzů překvapen a v první chvíli podmiňoval jejich stažení tím, že v budoucnu bude moci Francie intervenovat v Papežském státě společně s Rakouskem, ale nakonec se přání hlavy katolické církve zcela podvolil a vyslyšel jej v duchu smlouvy z roku 1832. I když jeho nadšení bylo stejně tak upřímné, jak moc byla pokrytecká slova adresovaná francouzskému zástupci ve Florencii, že Francouzi nemají motiv „*zůstávat v Anconě, které jsme se zmocnili pouze v zájmu nezávislosti svatého stolce*,“[49] podstatné nakonec bylo to, že 3. prosince byla Ancona evakuována, tedy tři dny poté, co poslední Rakušan opustil Bolognu. Jak moc si na přítomnost Francouzů v Anconě zvykla francouzská veřejnost je jasně patrné z tvrdé kritiky, která se na Molého snesla za její vyklizení ze strany opozice i jeho přátel. Za ochotu dostát závazku, který zdědil po Périerovi, nakonec draze zaplatil, když se odchod z Ancony stal jednou z příčin pádu jeho vlády na konci března 1839.[50]

---

[48] N. JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux*, s. 170 a 263; A. STERN, *Geschichte Europas*, s. 227; F. WOLFRAM, *Besetzung und Räumung Ankonas*, s. 128–129.

[49] Molé Bellocqovi, Paříž, 19. 11. 1838, Armando SAITTA, *Le relazioni diplomatiche fra la Francia, il Granducato di Toscana, e il Ducato di Lucca, II serie: 1830–1848, volume primo (18 agosto 1830 – 28 dicembre 1843)*, Roma 1960, s. 228.

[50] Garibaldi Lambruschinimu, Paříž, 28. 11. a 28. 12. 1838, Giuliano PROCACCI, *Le relazioni diplomatiche fra lo Stato pontifico e la Francia, II serie: 1830–1848, Volume Terzo (8 gennaio 1834 – 31 dicembre 1838)*, Roma 1969, s. 456 a 462–463; M. GISCI, *Un episodio dell rivalità franco-austriaca*, s. 408–410; A. J. REINERMAN, *Austria and the Papacy*, s. 222–238 a 302–322.

Apponyi nepochybně vyjádřil názor mnoha současníků, když blížící se konec okupace Ancony komentoval těmito slovy: „*Je štěstím vidět u konce skandál vyvolaný touto okupací, která je hodna století pěstního práva, a Bůh chraň, aby ještě někdy došlo k něčemu podobnému!*“[51] Celá aféra totiž dalece přesahovala politické a diplomatické kuloáry Papežského státu a pěti velmocí. Od samého počátku byla vnímána jako záležitost celoevropského významu, a to jak společenskou elitou, tak širokou veřejností ve větších i menších státech. Zpráva o obsazení města proto nalezla silnou a negativní odezvu nejen na území Rakouska, Ruska, Pruska, Francie a Velké Británie, ale také ve státech „druhořadého“ politického významu od Apeninského poloostrova po Pobaltí. Napříč Evropou byl tento čin shodně považován za zneužití síly vůči malému státu, který nebyl schopen se této zvůli bránit. Jak prohlásil piemontský ministr zahraničí, maršál Victor-Amédée Sallier de La Tour: „*Každá země a především ty, které nedisponují rozsáhlými prostředky ke své obraně, mají zájem na zachování principu nezávislosti států, principu, který byl znesvěcen tak trestuhodným způsobem*.“[52]

Nejsilněji pochopitelně na okupaci Ancony reagovali obyvatelé Itálie, kterých se celý incident bezprostředně dotýkal. Pro zdejší panovníky se jednalo nikoliv o projev síly, nýbrž slabosti a nezodpovědnosti vlády, která byla ochotna ohrozit politický klid poloostrova kvůli svému nejistému postavení uvnitř země a žárlivosti vůči jiné velmoci. V Piemontu, druhém vojensky nejsilnějším italském státě po Rakousku, byla okupace Ancony považována za závažné porušení mezinárodního práva a přirovnávána spíše k pirátské expedici, než činu civilizované vlády. I zde byly v souvislosti s touto událostí připomínány akty znásilňující mezinárodněprávní normy z doby francouzské republiky a císařství, navíc se zde i horečně zbrojilo.[53] Král Karel Albert byl totiž již dříve silně protifrancouzsky naladěn a po činu, který označil za „*agresi proti nezávislosti panovníků Itálie*,“[54] doufal, že rakouský císař konečně povede s Francií válku, do které by se sám aktivně zapojil po jeho boku.

[51] HHStA, StA, Frankreich 310, Apponyi Metternichovi, Paříž, 19. 10. 1838.

[52] Bombelles Metternichovi, Turín, 28. 2. 1832, Narciso NADA, *Le relazioni diplomatiche fra l'Austria e il Regno di Sardegna, II serie: 1830–1848, volume primo (5 agosto 1830 – 28 giugno 1833)*, Roma 1972, s. 364.

[53] TNA, FO 67/86, Foster Palmerstonovi, Turín, 20., 24. a 29. 2., 3. 3. 1832; ASV, Archivio della nunziatura apostolica in Torino 97, Gizzi Bernettimu, Turín, 29. 2. 1832; GStA PK, HA III, MdA I, 5493, Schoultz von Ascheraden Fridrichu Vilémovi III., Turín, 29. 2. a 17. 3. 1832; Barante Périerovi, Turín, 25. 2. 1832, A. SAITTA, *Le relazioni diplomatiche, volume secondo*, s. 80; Francesco LEMMI, *La politica estera di Carlo Alberto nei suoi primi anni di regno*, Firenze 1928, s. 94–95.

[54] Bombelles Metternichovi, Turín, 18. 2. 1832, N. NADA, *Le relazioni diplomatiche fra l'Austria e il Regno di Sardegna*, s. 357.

Podobně válkychtivý byl i modenský vévoda František IV., jenž nikdy neuznal režim Ludvíka Filipa.[55]

V Toskánsku a Království obojí Sicílie sice po válce nevolali, naopak se jí spíše obávali, odpor vůči okupaci zde však dosáhl podobné úrovně jako v Piemontu. Rozpaky panovaly i nad podporou liberálů v Anconě. Jak prohlásil neapolský ministr zahraničí, kníže Antonio Statella de Cassaro, „*přítomnost tříbarevné vlajky v Anconě je jako pohroma, která již zpustošila část Evropy*“.[56] I dosud spíše profrancouzský král Ferdinand II. v Neapoli ostře odsoudil Périerovo počínání a začal více tíhnout k Rakousku; jeho nedůvěra vůči Francii dosáhla takové úrovně, že dokonce odmítl sňatek s dcerou Ludvíka Filipa. Tento propad francouzského vlivu byl u italských reakcionářů a konzervativců všeobecný, což nepochybně souviselo i s jejich inklinací ke katolicismu.[57] Zde pak jejich postoj s vysokou pravděpodobností také ovlivňoval často bojovně naladěný katolický klérus. Někteří duchovní v Evropě vystupovali vůči Francii se značnou a neskrývanou averzí, jako například papežův zástupce v Mnichově, o kterém francouzský vyslanec v témže městě napsal: „*Monsignor d'Argenteau, zapomínajíc svůj episkopátní charakter, otevřeně káže po vzoru Petra Poustevníka křížovou výpravu katolických princů proti revoluční Francii*.“[58]

Právě v Německu panovalo nemenší rozčarování z chování Francie, jejíž italské dobrodružství zde bylo také pozorně sledováno a odsouzeno. Vzhledem k blízkosti této velmoci to bylo především jihozápadní Německo, odkud přicházela velmi hlasitá kritika. Zdejší panovníci se obávali vměšování Francie do jejich vlastních záležitostí způsobem, jakým tak učinila v Itálii.[59] Například bavorský vyslanec ve Vídni, hrabě Franz Gabriel von Bray-Steinburg, považoval okupaci za porušení „*těch nejposvátnějších zásad mezinárodního práva*“[60] způsobem, jaký neměl

[55] Eva SCHMID, *Wenzel Philipp baron von Mareschal, ein österreichischen Offizier und Diplomat, 1785–1851*, Wien 1975, s. 200.

[56] GStA PK, HA III, MdA I, 5588, Lottum Fridrichu Vilémovi III., Neapol, 6. 4. 1832.

[57] AMAE, CP, Naples 156, Latour-Maubourg Sébastianimu, Neapol, 19. 2. a 5. 3. 1832; HHStA, StA, Neapel 79, Lebzeltern Metternichovi, Neapol, 24. 2., 9., 13. a 30. 3., 6. 4. 1832; HHStA, StA, Toskana 53, Frank Metternichovi, Florencie, 25. 2. 1832; GStA PK, HA III, MdA I, 5588, Lottum Fridrichu Vilémovi III., Neapol, 24. a 29. 2. 1832; TNA, FO 79/63, Seymour Palmerstonovi, Florencie, 23. 2. 1832; Bianca Maria CECCHINI, *Per il Re, per l'Imperatore. Gli Stati italiani nei rapporti della diplomazia segreta francese e asburgica (1815–1847)*, Roma 1998, s. 196; N. BIANCHI, *Storia documentata*, s. 271–275; SILVA, *La Monarchia di Luglio e l'Italia*, s. 264.

[58] AMAE, CP, Bavière 206, Mortier Périerovi, Mnichov, 7. 3. 1832.

[59] BHStA, MA, Wien 2404, Gise Brayovi, Mnichov, 16. 3. 1832; TNA, FO 7/234, Lamb Palmerstonovi, Vídeň, 30. 4. 1832.

[60] BHStA, MA, Wien 2404, Bray Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 22. 2. 1832.

v historii obdoby.[61] Dále prohlásil: „*Francie se považuje za ochránce integrity a nezávislosti Papežského státu, prohlašuje, že chce zachovat poslušnost jeho poddaných vůči němu, a přesto v rozporu s jeho odmítnutím a protesty posílá na jeho území své jednotky, které přepadávají jeho pevnosti, odzbrojují a trýzní jeho vojáky, kteří se vůbec nebrání, projevují jim neúctu a propouští je, jako by se jednalo o občany Francie. Taková brutalita je pobuřující a nutně musí mít zhoubné následky*.“[62] Vzhledem ke geografické blízkosti Francie a špatné zkušenosti s její politikou z nedávné doby nepřekvapí ani odsouzení její expedice v Nizozemí a Švýcarsku.[63] Překvapivější je však zjištění, že i obyvatelé Kodaně byli konsternováni touto událostí a i zde se báli vypuknutí války mezi Rakouskem a Francií, neboť ta by s největší pravděpodobností přerostla v celoevropský konflikt, do kterého by mohlo být zataženo i Dánsko.[64]

Široký teritoriální a současně i hluboký společenský negativní ohlas francouzské okupace Ancony byl způsoben v první řadě tím, že od roku 1815 se jednalo o zneužití síly vůči státu, který byl sice mocensky inferiorní vůči Francii, ale stále byl, nebo lépe řečeno měl být, chráněn evropským právem. To bylo založeno především na smlouvách, které byly uzavřeny na sklonku napoleonských válek a položily základy pořádku Vídeňského kongresu, jehož cílem bylo zachování míru. Obsazení Ancony Francouzi bylo pro evropskou společnost šokující a negativní událostí právě proto, že jí ukázalo, že víra v sílu zákonů nejen nemusí, ale po únoru 1832 ani nemůže být absolutní. Pod tíhou tohoto zjištění si německé dvory stěžovaly, že „*mezinárodní právo přestalo existovat*,“[65] a Ancillon dodal, že „*tato expedice je proto skutečným atentátem proti mezinárodnímu právu a velkou politickou katastrofou. Okolnosti, které doprovázely okupaci, ještě zhoršují to, co je samo o sobě ohavné a pobuřující. Historie nabízí jen málo příkladů takto zjevného porušení všech* [*právních*] *zásad*“.[66]

S jistou nadsázkou lze říci, že „Ancona“ znamenala ztrátu pocitu jistoty v Evropě. Její obyvatelé na vlastní kůži pocítili agresivní jednání některé z velmocí, chování, o kterém v předchozích letech slyšeli pouze v souvislosti s politikou mocností vůči oblastem, které nebyly chráněny pořádkem Vídeňského kongresu. Nikoliv náhodou byla připomínána ozbrojená intervence Velké Británie, Ruska a Francie v Osmanské říši v souvislosti s řeckým povstáním, která nakonec vedla ke zni-

[61] BHStA, MA, Wien 2404, Bray Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 9., 13. a 29. 2. 1832.

[62] BHStA, MA, Wien 2404, Bray Ludvíku I. Bavorskému, Vídeň, 29. 2. 1832.

[63] AMAE, CP, Suisse 522, Rumigny Périerovi, Bern, 8. a 15. 3. 1832; AMAE, CP, Hollande 633, Mareuil Sébastianimu, Haag, 5. 4. 1832.

[64] AMAE, CP, Danemarck 201, Eyragues Périerovi, Kodaň, 10., 20. a 27. 3. 1832.

[65] George Fitz-Hardinge BERKELEY – Joan BERKELEY, *Italy in the Making. June 1846 to I January 1848*, Cambridge 1968, s. 122.

[66] GStA PK, HA III, MdA I, 6018, Ancillon Maltzanovi, Vídeň, 5. 3. 1832.

čení sultánovy flotily v bitvě u Navarina v říjnu 1827. Stejně jako v případě Ancony i zde se tak stalo v situaci, kdy mezi těmito státy panoval mír. O tři roky později vyslala Francie armádu do Alžírska, které od té doby okupovala. Poškozeným byl opět osmanský sultán, neboť Alžírsko bylo jeho provincií, a znovu se tak stalo v době míru mezi ním a francouzským králem. Vzhledem k absenci Osmanské říše v „rodině evropských národů" se evropská společnost dokázala s oběma událostmi „smířit": sultánovo impérium bylo nejen nechráněno mezinárodním právem, ale pro západní civilizaci také často cizím a nepřátelským prostředím. V případě území hlavy katolické církve tomu však bylo zcela jinak, zde byla agrese nejen nepochopitelná, ale také nepřijatelná. Evropanům se po únoru 1832 zdálo, že to, co si do té doby mocnosti dovolily vůči oblastem vyjmutým z ochrany pořádku Vídeňského kongresu, si nyní začaly dovolovat vůči státům, jejichž nezávislost měla být tímto pořádkem garantována. Nebylo náhodné, že kritika francouzského vpádu na území Papežského státu obsahovala i retrospektivní zmínky o Navarinu a Alžírsku, ostatně Francie byla přímým aktérem ve všech třech událostech. V samotném Římě se dokonce objevila obava, že Francouzi budou chtít po vzoru Alžírska zůstat v Anconě navždy. Ve věčném městě, Vídni, Londýně stejně jako v Paříži a dalších evropských metropolích se pak okupace Ancony stala symptomem agresivní politiky ohrožující celý, nyní již i ten „civilizovaný" svět.[67]

Šrám, který okupace Ancony způsobila v mezinárodních vztazích a současně i v evropské společnosti, byl nejen hluboký, ale také trvalý. Vytvořila precedent, Ancillonovými slovy „*trhlinu v mezinárodním právu*,"[68] a tím i vědomí, že může nastat situace, kdy nejen dojde k agresi vůči jinému evropskému státu při formálním zachování míru, ale že taková agrese bude opět tolerována.[69] Právě v tom, co bylo štěstím pro Francii v roce 1832, Sainte-Aulairovými slovy fakt, že Francouzům „*bylo umožněno beztrestně spáchat pošetilý a nespravedlivý čin*,"[70] spočívalo do budoucna neštěstí pro celý evropský státní systém. Menší státy, zejména ty na Apeninském poloostrově nacházející se mezi Rakouskem a Francií a na rozdíl od

[67] AMAE, CP, Angleterre 636, Talleyrand Sébastianimu, Londýn, 9. 3. 1832; HHStA, StA, Frankreich 281, Apponyi Metternichovi, Paříž, 13. 3. 1832; Garibaldi Bernettimu, Paříž, 2. 3. 1832, Giuliano PROCACCI, *Le relazioni diplomatiche fra lo Stato pontifico e la Francia, II serie: 1830–1848, Volume Secondo (18 luglio 1831 – 21 dicembre 1833)*, Roma 1963, s. 141; Heinrich von SRBIK, *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*, I, München 1925, s. 676; N. JOLICOEUR, *La politique française envers les états pontificaux*, s. 263; SILVA, *La Monarchia di Luglio e l'Italia*, s. 207; F. WOLFRAM, *Besetzung und Räumung Ankonas*, s. 79–80.

[68] AMAE, CP, Prusse 278, Bresson Sébastianimu, Berlín, 17. 3. 1832.

[69] Sandro BORTOLOTTI, *Metternich e l'Italia nel 1846. Saggio di storia diplomatica*, Torino 1944, s. 85.

[70] Mary D. R. LEYS, *Between Two Empires. A History of French Politicians and People between 1814 and 1848*, London, New York, Toronto 1955, s. 203.

Německa nechráněné společnou spolkovou armádou, se začaly obávat, že „*v případě, kdy jeden z nich požádá některou z velmocí o pomoc, francouzský kabinet v důsledku skutečné či domnělé nezbytnosti přinutí tentýž stát hroty svých bajonetů přijmout pomoc i z jeho strany*“.[71]

Za tento stav zdaleka nebyla kritizována pouze Francie, ale také ostatní mocnosti, které její agresi vůči Papežskému státu umožnily, ať již odmítnutím použití síly vůči ní, za což bylo z východních dvorů kritizováno především Rakousko jako italský hegemon, tak formálním souhlasem, což byl prohřešek Velké Británie. Za vzorový příklad může sloužit Piemont, tvořící nárazníkový stát mezi Rakouskem a Francií. Zde bylo kritizováno jak spolupachatelství Palmerstona, tak shovívavost Metternicha.[72] V lednu 1833 řekl La Tour rakouskému vyslanci, že východní mocnosti musí bránit silou porušování práva v podobě, v jaké se ho dopustila právě Francie v Anconě, neboť jinak menší evropské státy ztratí důvěru v jejich ochranu: „*Podmínky* [*míru*] *musí spočívat v neiluzorním dodržování stávajících smluv a v respektu velmocí k nezávislosti malých států. Pokud konzervativní mocnosti ještě připustí, aby dvě revoluční vlády* [*v Paříži a Londýně*] *porušily právo tím nejbrutálnějším zneužitím síly, důvěra, kterou v ně ostatní státy vkládají jako k jediné záštitě, bude nevyhnutelně otřesena. Tato ochrana, pokud má mít naději na úspěch, nesmí připustit, aby byl kdekoliv beztrestně porušován zákon, neboť v opačném případě riskuje, že protiprávní jednání uvidí triumfovat všude*.“[73] O dva měsíce později pak řekl pruskému vyslanci v Turíně, že nad Itálií stále visí Damoklův meč, neboť na jedné straně zde Francie může kdykoliv zopakovat vpád do Itálie, na straně druhé se dá očekávat stejná shovívavost od Rakouska, které proti tomu opět nic účinného nepodnikne.[74]

La Tourova slova potvrzují, že malá víra ve vymahatelnost práva šla ruku v ruce s obavou z jeho dalšího porušování ve stylu Ancony. Čas od času kolovaly po Evropě zvěsti o tom, že se Francouzi připravují k další intervenci v Itálii. Například již v roce 1833 se objevila fáma, že plánují obsadit přístavní město Civitavecchia v bezprostřední blízkosti Říma.[75] Dle těchto zvěstí nemusela být původcem agrese nezbytně Francie. Například v květnu 1836 jako reakci na námořní zbrojení Velké Británie si František IV. Modenský postěžoval v dopise Metternichovi, že

[71] HHStA, StA, Neapel 81, Lebzeltern Metternichovi, Neapol, 29. 11. 1833.

[72] Solaro Sambuymu, říjen 1835, Carlo LOVERA – Ilario P. RINIERI, *Clemente Solaro della Margarita III*, Torino 1931, s. 377; N. ROSSELLI, *Inghilterra e regno di Sardegna*, s. 516–520.

[73] Bombelles Metternichovi, Turín, 14. 1. 1833, N. NADA, *Le relazioni diplomatiche fra l'Austria e il Regno di Sardegna*, s. 457–458.

[74] GStA PK, HA III, MdA I, 5494, Waldburg-Truchsess Fridrichu Vilémovi III., Turín, 31. 3. 1833.

[75] Bertrand M. BUCHMANN, *Militär, Diplomatie, Politik. Österreich und Europa von 1815 bis 1835*, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1991, s. 416.

tato velmoc nejspíš také plánuje obrátit svoji sílu vůči Itálii, jak již sama učinila v Řecku a Francie v Anconě.[76]

Doslova pandemii podobných podezření poskytl rok 1840. Nejdříve na jaře v souvislosti s nevyhlášenou britsko-neapolskou válkou o síru, kdy Britové zajímali neapolská obchodní plavidla. Agresivní a nelegální chování ostrovní velmoci dalo vzpomenout na osm let starou záležitost, když Metternich prohlásil, že v něm spatřuje pokračování politického stylu po vzoru Navarina a Ancony, a Evropou současně opět kolovala zvěst, že Francouzi plánují obsazení Civitavecchia přepadem z moře, k čemuž přispěla skutečnost, že poblíž Říma tehdy zakotvila francouzská válečná loď.[77] Vzpomínka na Anconu byla umocněna tím, že ilegální chování Velké Británie vůči Království obojí Sicílie bylo srovnáváno s podobně agresivním přístupem téže velmoci vůči Číně, s kterou od roku 1839 vedla takzvanou opiovou válku. Jestliže v roce 1832 byla Ancona vnímána jako transfer agresivity Francie z Navarina a Alžírska do „vyspělé" Evropy, pak stejně bylo vnímáno spojení války Velké Británie o síru s Neapolí a opiové války s Čínou.[78]

Ve druhé polovině roku 1840 byly fámy o možném vpádu Francouzů na italské pobřeží způsobeny takzvanou rýnskou krizí, kdy Francie hrozila válkou zbývajícím mocnostem. Pokud by skutečně vypukla, pak by se Itálie společně s Porýním stala hlavním bojištěm. Adolphe Thiers, tehdy ve svém druhém premiérském období, přiživoval obavu z opakování incidentu v Anconě svými prohlášeními, že Molého největší chybou bylo ukončení okupace tohoto města a že pro Francii by bylo velmi výhodné mít opěrný bod na Apeninském poloostrově.[79]

Možnost útoku Francouzů proti některému italskému přístavu v případě vypuknutí celoevropské války se od srpna do listopadu 1840 stala oblíbeným tématem debat politiků, diplomatů i prostých obyvatel na obou stranách Alp, třebaže s největší intenzitou opět a zcela logicky zasáhla Apeninský poloostrov. V Papežském státě se nejen obávali návratu francouzských jednotek do Ancony, ale také jejich útoku proti Římu skrze Civitavecchia, jak na konci srpna napsal Metternichovi zá-

[76] Národní archiv České republiky, Praha, Acta Clementina 1, 4, František IV. Modenský Metternichovi, Reggio, 22. 5. 1836.

[77] HHStA, StA, England 230, Metternich Hummelauerovi, Vídeň, 25. 4. 1840, Metternich Neumannovi, Vídeň, 25. 4. 1840; BHStA, MA, Wien 2409, Lerchenfeld Ludvíku I. Bavorskému, 11. 5. 1840; Vincenzo GIURA, *La Questione degli zolfi siciliani 1838–1841*, Genève 1973, s. 78.

[78] Miroslav ŠEDIVÝ, *Italy during the Rhine Crisis of 1840*, in: European Review of History: Revue européenne d'histoire 22, 2015, 3, s. 487–490.

[79] BHStA, MA, Päpstlicher Stuhl 2498, Spaur Ludvíku I. Bavorskému, Řím, 15. 8. 1840; HHStA, StA, Toskana 62, Reviczky Metternichovi, Florencie, 27. 8. 1840; HHStA, StA, Toskana 61, Reviczky Metternichovi, Florencie, 6. 10. 1840; Archivio di Stato di Torino, Turín (dále jen: AST), Lettere ministri (dále jen: LM), Francia 268, Crotti Solarovi, Paříž, 29. 9. 1840; Karel Albert Solarovi, 8. 8. 1840, C. LOVERA – I. P. RINIERI, *Clemente Solaro della Margarita*, s. 93.

stupce rakouského velvyslance v Římě Ferdinand von Ohms: „*Za současné situace není překvapivé, můj kníže, že v Římě je zřetelně připomínána expedice z roku 1832, kterou Francie uskutečnila proti Anconě v době všeobecného míru, a že lidé se zde bojí možnosti dalšího útoku tohoto druhu proti nechráněným břehům ve Středomoří, například proti Civitavecchia, která je vstupní branou do střední Itálie. Francie disponuje padesáti ozbrojenými parníky, kterým stačí pouhých 25 hodin k dosažení bran Říma od francouzských břehů!*“[80] Z Florencie zase rakouský vyslanec hrabě Adam Reviczky von Revisnye hlásil, že vláda i prosté obyvatelstvo jsou „*sklíčeni obavou a strachem, že pan Thiers plánuje námořní útok proti Itálii ve stylu Casimira Périera*“.[81] Obavy v obou italských státech vedly k horečnému posilování obrany významných přístavních měst jako Civitavecchia, Ancona, Livorno a Portoferraio proti nenadálému přepadu z moře.[82]

Ačkoliv nakonec k žádnému francouzskému vpádu do Itálie nedošlo, v průběhu rýnské krize získala vzpomínka na okupaci Ancony nový rozměr, neboť slovo „Anconáda“ se stalo synonymem napříč Evropou pro námořní vojenskou expedici proti kterémukoliv místu na starém kontinentu či ve Středomoří. Takto posílena pak zkušenost z roku 1832 přežívala v myslích Evropanů i ve 40. letech, opět především na Apeninském poloostrově. Kdykoliv zde došlo k politickým turbulencím a dala se očekávat intervence jedné z velmocí, okamžitě se zrak obrátil k Francii, zda již neplánuje další „Anconádu“.[83] Logicky tato obava nabrala na intenzitě v průběhu roku 1847, kdy Itálie pomalu, ale jistě, směřovala ke konstitucionalismu a revoluci. Ve vládních kuloárech i v ulicích a kavárnách se často přetřásala otázka, zda bude Rakousko vojensky intervenovat, aby zabránilo šíření liberalismu, a zda poté Francie zopakuje rok 1832. Pravděpodobnost takového kroku zvyšovala i přítomnost francouzské eskadry u italských břehů.[84] Na klidu Italům nepřidala ani slova francouzského zástupce v Neapoli pronesená v srpnu 1847, že by papež měl

[80] HHStA, StK, Rom 63, Ohms Metternichovi, Řím, 29. 8. 1840.

[81] HHStA, StA, Toskana 61, Reviczky Metternichovi, Florencie, 18. 8. 1840.

[82] AMAE, CP, Rome 982, Rayneval Thiersovi, Řím, 13. a 22. 9. 1840, Duauly Thiersovi, Řím, 25. 10. 1840, Ancona, 6. 11. 1840; AMAE, CP, Toscane 175, Bellocq Thiersovi, Florencie, 3. a 9. 9. 1840; HHStA, StK, Rom 63, Ohms Metternichovi, Řím, 7. a 26. 9., 24. 10. 1840; AST, LM, Roma 342, Broglia Solarovi, Řím, 3. 9. 1840; AST, LM, Roma 343, Broglia Solarovi, Řím, 8. a 10. 10. 1840; TNA, FO 43/32, Moore Palmerstonovi, Ancona, 18. 11. 1840; TNA, FO 79/97, Aubin Hollandovi, Řím, 28. 10. 1840, přiloženo k Holland Palmerstonovi, Florencie, 2. 11. 1840; Beskickningsarkiv, Stockholm, Inkomna skrivelser, Kabinettet för utrikes brevväxlingen, E2 D:779, Bergman Ihremu, Florencie, 17. 11. 1840.

[83] La Rochefoucauld Guizotovi, Florencie, 26. 8. 1844, Armando SAITTA, *Le relazioni diplomatiche fra la Francia, il Granducato di Toscana, e il Ducato di Lucca, II serie: 1830–1848, volume secondo (9 gennaio 1844 – 29 febbraio 1848)*, Roma 1960, s. 36.

[84] TNA, FO 67/143, Abercromby Palmerstonovi, Turín, 21. 10. 1847; TNA, FO 44/2, Minto Palmerstonovi, Řím, 20. 11. 1847.

posílit posádku v Anconě pro případ rakouského útoku, aby obrana vydržela do příchodu Francouzů.[85] Obavy piemontského ministra zahraničí v témže měsíci z možného opakování „*katastrofy od Ancony*“[86] jsou tak pochopitelné, byť pro tentokrát neopodstatněné, neboť Ludvík Filip a jeho ministr zahraničí François Pierre Guillaume Guizot v průběhu roku 1847 opakovaně podávali upřímně míněná ujištění, že tentokrát se již „Anconáda“ opakovat nebude, a to ani v případě další rakouské intervence v Itálii, ke které nakonec nedošlo.[87] Tím pádem nemusel ani Palmerston uskutečnit svoji hrozbu, že pokud případná intervence Rakouska povede k nové okupaci Ancony ze strany Francie, pak „*Civitavecchia se stane místem, které Velká Británie poctí svojí návštěvou*“.[88]

Při hodnocení francouzského vpádu do Ancony je nezbytné mít na paměti nejen její krátkodobý, ale také dlouhodobý efekt. Toto závažné porušení mezinárodního práva podnítilo rozsáhlý odpor v tehdejší evropské společnosti a diskusi o stabilitě a spravedlnosti evropského státního systému, který měl zaručovat bezpečnost všem státům bez ohledu na jejich teritoriální rozlohu a vojenskou sílu. Jakkoliv již dříve panovaly otazníky nad touto spravedlností, právě v roce 1832, sedmnáct let po konci napoleonských válek, dostala víra v ní první vážnou trhlinu, která se v době předbřeznové nikdy zcela nezacelila. Okupace města cizího státu v době míru a současně i tolerance této agrese ostatními mocnostmi či dokonce její schválení v případě Velké Británie vyvolalo dojem, že co si velmoci do té doby dovolovaly vůči osmanskému sultánovi v Řecku a Alžírsku, nyní mohou beztrestně aplikovat i vůči zemím, které tvořily součást „civilizované“ Evropy a formálně byly chráněny mezinárodním právem.

Význam celého incidentu z února 1832 je o to větší, že ovlivnil nejen vztahy mezi státy, ale současně nalezl široký a veskrze negativní ohlas i mimo politické a diplomatické kruhy. Ten je jasně patrný nejen ze zmínek o obavách z jeho opakování v Itálii či jiných částech Evropy a Středomoří, ale také z geopolitických úvah

---

[85] AMAE, CP, Naples 172, Lutteroth Guizotovi, Neapol, 17. 8. 1847.

[86] Buol Metternichovi, Turín, 18. 8. 1847, Narciso NADA, *Le relazioni diplomatiche fra l'Austria e il Regno di Sardegna, II serie: 1830–1848, volume quarto (4 gennaio 1847 – 24 marzo 1848)*, Roma 1997, s. 115.

[87] HHStA, StA, Frankreich 335, Apponyi Metternichovi, Paříž, 19. 1. a 30. 12. 1847; GStA PK, HA III, MdA I, 4936/1, Arnim Fridrichu Vilémovi IV., Paříž, 25. 1. 1847; George BERKELEY – Joan BERKELEY, *Italy in the Making*, s. 183; A. J. P. TAYLOR, *The Italian Problem in European Diplomacy 1847–1849*, Manchester, New York 1970, s. 29.

[88] HHStA, StA, England 251, Dietrichstein Metternichovi, Londýn, 3. 9. 1847. Z prostudovaných pramenů není jasné, zda Palmerston pronesl hrozbu britské intervence v Itálii poprvé až na přelomu srpna a září 1847, v každém případě již v červenci kolovala v Turíně informace, že Palmerston údajně prohlásil: „*Pokud na poloostrově vypuknout nepokoje, je pravděpodobné, že Rakousko bude okupovat Bolognu a Francie Anconu. V takovém případě se Anglie zmocní Sicílie a vyhlásí zde ústavu španělských kortesů z roku 1812*.“ AMAE, CP, Piemont 319, Mortier Guizotovi, Turín, 26. 7. 1847.

v evropské společnosti, které bylo obzvláště silné v případě nacionalistů, a to jak německých, tak i italských. Jedním z argumentů ve prospěch vlastních národních států byla touha zamezit vměšování velmocí do záležitostí obou národů. Hlavním hybatelem této diskuse byla především nedůvěra ve spravedlnost ve vztazích mezi státy a obavy ze zneužívání síly, jak se stalo právě v případě okupace Ancony. I když mezi italskými vlastenci byly geopolitické debaty primárně reakcí na vztah Itálie k Rakousku, nikoliv náhodou byl v tomto směru i incident z roku 1832 významným impulsem, neboť Italové jeho opakování odmítali ve 40. letech s podobnou vehemencí jako vměšování Rakouska do záležitostí Apeninského poloostrova.[89]

[89] Zatímco pro Itálii neexistuje v otázce geopolitického myšlení před rokem 1848 ucelená studie, pro Německo je k dispozici práce irského historika Brendana SIMMSE *Nationalismus und Geopolitik in Deutschland vor 1847*, in: V. Rajšp – E. Bruckmüller (ed.), Recht, Geschichte, Nation, Ljubljana 1999, s. 397–403.

Miroslav Šedivý

Die französische Okkupation Anconas von 1832 und ihr Nachhall in Europa

Zusammenfassung

Im Februar 1832 besetzten französische Einheiten die päpstliche Stadt Ancona. Dieses Ereignis sollte außerordentliche Bedeutung für die Geschichte der internationalen Beziehungen des Vormärz haben, denn dieser Zwischenfall bedeutete eine flagrante Verletzung des internationalen Rechts: die Besetzung erfolgte gegen den Willen des Papstes und zugleich in Zeiten des Friedens zwischen Frankreich und dem Kirchenstaat. Das tatsächliche Ziel der französischen Expedition, die von der Regierung in Paris in keiner Weise geheim gehalten wurde, war, dass Frankreich nicht gewillt war zuzulassen, dass Österreich in dieser Zeit selbst im Kirchenstaat interveniert, und dies sogar auf dessen Einladung. Der Einmarsch französischer Soldaten in Ancona rief erheblichen Unwillen quer durch Europa hervor. Russland, Preußen und Österreich verurteilten diesen Vorfall als Attentat gegen die Souveränität des Kirchenstaats und die meisten kleinen Länder stimmten dieser Meinung zu. In Großbritannien stieß der ganze Zwischenfall ebenfalls auf scharfe Kritik, jedoch lehnte es die liberale Regierung in London ab, die Okkupation zu verurteilen, denn sie wollte die freundschaftlichen Beziehungen zu Frankreich erhalten. Diese nachsichtige Haltung ermöglichte schließlich dem Kabinett in Paris, die Besetzung durch den Vertrag mit dem Papst vom 16. April 1832 zu legalisieren, auf dessen Grundlage die französischen Einheiten bis Dezember 1838 in der Stadt verblieben. Die Okkupation von Ancona hatte nicht nur kurzfristige, sondern auch langfristige Folgen. Der Umstand, dass eine der Großmächte ihre militärische Macht gegen einen Kleinstaat missbrauchte und zugleich die sonstigen Mächte nicht wirksam gegen diese rechtwidrige Handlung einschritten, oder ihr sogar formell zustimmten, führten die Vertreter der Staaten „zweiter Ordnung“ und gleichzeitig auch einen erheblichen Teil der europäischen Gesellschaft zu der Überzeugung, dass man sich nicht mehr auf ein gerechtes Verhalten der europäischen Mächte verlassen kann und dass das europäische Staatensystem in der Form, wie es auf dem Wiener Kongress geschaffen wurde, keinen ausreichen Schutz gegen das egoistische und aggressive Verhalten der Großmächte bietet. Infolge dieser verbreiteten Meinung herrschten nicht nur Befürchtungen vor einer Wiederholung der „Anconnade“ von 1832, sondern es entbrannte auch eine geopolitische Diskussion über die zukünftige Gestalt von Europa und die Ordnung der Beziehungen zwischen den einzelnen Staaten. Intensiv war diese Debatte insbesondere unter den italienischen und deutschen Nationalisten.

Miroslav Šedivý

France's occupation of Ancona in 1832 and its reception in Europe

Summary

In February 1832, French units captured the Papal city of Ancona. This event was of extraordinary importance for the history of international relations in the pre-1848 period, because the incident represented a flagrant breach of international law: the occupation occurred against the Pope's will and furthermore at a period of peace between France and the Papal States. The true reason behind the French expedition, which the government in Paris did not attempt to conceal, was France's unwillingness to allow Austria to intervene alone in the Papal States at this time, even if it had been invited. The arrival of French soldiers in Ancona aroused much concern throughout Europe. Russia, Prussia and Austria officially condemned the act as an attack on the sovereignty of the Papal States, and most smaller countries concurred with this assessment. The whole incident was also subjected to sharp criticism in Great Britain, although the Liberal government in London refused to condemn the occupation as it wanted to keep friendly relations with France. This benevolent stance in the end allowed the Paris cabinet to legalise the occupation through a treaty with the Pope of 16 April 1832, on which basis French troops remained within the city until December 1838. The occupation of Ancona had not just short-term, but also long-term, consequences. The fact that one of the Great Powers had abused its power to act against a small state, and furthermore the other powers had not effectively intervened against this illegal act, or had even formally consented to it, led representatives of 'second tier' states and a large section of European society to the conviction that it was no longer possible to rely on European powers acting fairly, and that the European system of states in the form created at the Congress of Vienna did not provide sufficient protection against the egotistical and aggressive behaviour of these powers. This widespread opinion meant there was great concern that the 'Anconade' of 1832 would reoccur, and there was also geopolitical discussion on Europe's future form, and the relations between individual states. This debate was particularly strong amongst Italian and German nationalists.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 97–113 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 97–113

Lukáš Králík

Moravský zemský zákoník (1848–1948)

Moravian Provincial Code (1848–1948)

The phenomenom of the provincial codes creates inevitably an essential part of the field of the publication law. The subject of publication of legal acts itself forms basic law standard which is supposed to be common knowledge in the day-to-day legal practice as well as the jurisprudence. The Moravian provincial code as an official collection of law monarchy was established after core constitutional changes in 1848. Provincial codes still form part of current legal system of the Czech state.

Keywords: History, 19th and 20th centuries, Moravia, publication of law, provincial codes, collection of law, legal acts, application of law

Jako úvod k článku o moravské zemské sbírce předpisů by mohl sloužit příklad citace z nejznámější současné elektronické encyklopedie, kde se k tématu úředních zemských zákoníků říká následující „*…druhým oficiálním publikačním zdrojem jsou zemské zákoníky (nejen český, ale např. i moravský), které de facto vychází až od roku 1861 (únorová ústava)...*“[1] Autoři hesla se odvolávají na akademické kapacity, které prý měly schvalovat obsah stránky. Pravdou bohužel je, že

[1] Wikipedie, resp. Ius-wiki na online: http://www.ius-wiki.eu/historie/pfuk/cech/zkouska/skupina-a/otazka-39 (stav k 15. 2. 2016).

tento údaj neodpovídá skutečnosti. Právě takové kusé a nepřesné informace o tomto fenoménu publikačního práva by měly být jedním z důvodů pro kompletní a hlubší odborné zpracování tohoto tématu.

Principy a systém tzv. publikačního práva jsou nenahraditelnými součástmi českého právního řádu i jurisprudence. Jejich poznání a zařazení do kontextu historického vývoje našeho právního řádu z pohledu právněhistorického či komparativního, ale i teoretickoprávního, je nezbytnou součástí znalostí o fungování nejen legislativně technických pravidel.

Účelem této statě je také prokázat odborný názor, že formální publikace právních předpisů počala po roce 1848 fungovat na zemské úrovni ve stejné formě jako na centrální říšské úrovni a to se zaměřením na moravskou zemskou sbírku.[2] Zemské předpisy vydávané v rámci společného zákonodárství před rokem 1848, ale i po tomto revolučním roce, nebyly objektem zásadních studií. Pokud již bylo vůbec zmíněno jejich vydávání a vyhlašování, tak na velmi obecné a stručné úrovni.[3]

Tento text si klade za úkol uceleně a jednotně zmapovat z historickoprávního hlediska celou historii vydávání moravské zemské sbírky předpisů od roku 1850 do roku 1948 a začlenit ji do kontextu informací o publikačním právu na dalších zemských úrovních i na úrovni centrální.[4]

Dané teze nelze ale vznášet *tzv.* „*pouze od stolu*“. Je nezbytné pracovat přímo s fondy knihoven či archivů a nespoléhat pouze na informace z dosavadní právněhistorické literatury. Fondy obsahující svazky moravské zemské sbírky nejsou kompletní, a je tedy nutno zkombinovat svazky ročníků ve více knihovních a archivních fondech.[5]

Jako závěrečnou tezi, lze nastolit otázku, jak je důležité a potřebné pro dnešní praktikující právníky být seznámen s principy a systémem publikačního práva z hlediska právněhistorického, ale i teoreticko-právního pohledu. Jestliže se právník ztrácí v historických souvislostech a nezvládá je přenést do aktuální aplikační

[2] K samotné existenci moravské úřední sbírky předpisů po roce 1848 se velmi stručně vyjádřili např. Emanuel TILSCH, *Občanské právo. Část všeobecná*, Praha 1925, s. 47 nebo Jiří PRAŽÁK, *O upravení textu zákonů zemských*, Právník, roč. XXVI, 1887, s. 289–297, 325–332.

[3] K tématu vydávání zemských zákoníků např. Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, 2. vydání*, Praha 1964, s. 36 nebo Karel MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. vydání*, Praha 2003, s. 281.

[4] Tento článek vychází z článku Vladimír KINDL – Lukáš KRÁLÍK, *Moravský zemský zákoník (k některým otázkám publikace právních předpisů na slezském území v letech 1849–1918)*, in: Vilém Knoll (ed.), *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2009–2010*, Plzeň 2011, s. 104–112.

[5] Konkrétní bádání probíhalo v letech 2005–2008 a 2011–2013 ve fondech institucí jako Národní archiv v Praze, Národní knihovna v Praze, Parlamentní knihovna, Moravský zemský archiv a Moravská zemská knihovna v Brně, právnické fakulty v Praze a Brně a Rakouská národní knihovna ve Vídni.

praxe, může mít tento odborný deficit za důsledek značné výkladové problémy i v současné době. Nehledě na to, že některé předpisy ze zemských úředních sbírek mohou stále být součástí platného právního řádu.

Ústavní základy a první oficiální publikační norma na centrální úrovni

I před rokem 1848 trvala tradice vydávání úředních sbírek předpisů pro jednotlivé země monarchie. V Čechách i dalších zemích vycházely provinciální sbírky předpisů. Jako nepřímý předchůdce moravské zemské sbírky by mohla být označena Sbírka zákonů provinciálních pro Moravu a Slezsko, která vycházela od roku 1819. Provinciální sbírky sice vycházely pod úřední licencí, ale neměly formu závazné publikační sbírky předpisů, jelikož nebyl uzákoněn princip formální publikace. Plnily tedy funkci čistě deklaratorní či informační.

Březnová „oktrojovaná" ústava *(„Oktroyierte Märzverfassung")* z roku 1849 zajišťovala samostatnost jednotlivých korunních zemí. Zemské sněmy dostaly právo vydávat, ve shodě s císařem a říšským sněmem, zákony ve věcech zemských a zároveň také zákony navrhovat.

Ústava zemská pro Markrabství moravské stanovila, že v záležitostech zemských zastupuje zemi zemský sněm, který svolává císař každý rok, zpravidla v listopadu na cca 6 týdnů.[6] Císař měl vykonávat moc zákonodárnou ve věcech zemských spolu se zemským sněmem a oběma náleželo právo navrhovat zákony a museli je také oba schválit.[7] Zemský sněm mohl spravovat kromě vyjmenovaných působností i další věci a řízení dosavadního zemského zastupitelství. Měl bdít nad vykonáváním zákonů zemských. V záležitostech říšských mohl podávat návrhy skrze místodržícího na vyzvání výkonné moci říšské.

Výbor zemský se měl skládat ze šesti členů a hlasovalo se v něm prostou většinou. Vykonával přípravné práce pro zemský sněm a spravoval majetkovou agendu země a působnost, kterou převzal po bývalém stavovském výboru. Zemský výbor neměl výslovně právo zákonodárné v zemských věcech.[8] Další pravomoci mu mohl udělit zemský sněm. Skrze místodržícího dostával „nařízení" od výkonné moci. Pokud taková nařízení odporovala zákonu, měl místodržící právo je pozastavit a vyrozumět ministerstvo, aby rozhodlo.[9]

Zemská moravská ústava vyjmenovala druhy předpisů, které by měly v zemských věcech vycházet a to zemské zákony, „nařízení" a rozhodnutí zastupitelstva

[6] § 7 a § 21 císařského patentu ze dne 30. 12. 1849, publ. pod č. 18/1850 ř. z., jímžto se dává a prohlašuje ústava zemská pro markrabství moravské.

[7] § 34–36 patentu č. 18/1850 ř. z.

[8] § 56 patentu č. 18/1850 ř. z.

[9] § 60 patentu č. 18/1850 ř. z.

zemského. Ale nebylo již na ústavní moravské nebo říšské úrovni upraveno, jaké předpisy a kde by měly vycházet či co je třeba k jejich vyhlášení a platnosti.

Na říšskou centrální ústavu navazoval tzv. první publikační patent z roku 1849. V každé z korunních zemí došlo v roce 1849 ke zřízení „*zemského zákoníku a vládního věstníku*“.[10] Tento patent se stal vůbec první centrální říšskou publikační normou, kdy na základě jejího zákonného zmocnění vznikly oficiálně po roce 1848 jednotlivé zemské sbírky. První publikační patent zavedl v každé korunní zemi zákoník zemský a věstník vládní a to ve všech obyčejných jazycích zemských, které měly stejnou zákonnou platnost, a měl se připojovat německý překlad.

První ročník moravského zemského zákoníku

Korunní země byly znovu ustaveny a rozděleny od počátku roku 1850, což bylo výslovně upraveno v rámci nových předpisů pro politickou správu i pro Moravu.[11] Morava a Slezsko byly opět rozděleny na samostatné země (provincie). V každé zemi monarchie počal vycházet vlastní publikační zemský prostředek vyhlašující předpisy jak právní, tak i jiné akty nemající charakter závazného obecného předpisu.

Politickým a správním orgánem pro vládu na zemské úrovni se stalo místodržitelství místo dřívějšího gubernia, kdy v čele stál jako hlava moravský místodržitel. Zemské orgány na Moravě sídlily v Místodržitelském paláci v Brně.[12]

První svazek předpisů teritoriálně určených pro Moravu byl vydán pod názvem *Zákonník zemský a Věstník vládní pro Markrabství Moravské (svazek doplňující),*[13] v němčině *Landes-Gesetz und Regierungsblatt für das Markgrafthum Mähren (Ergänzungs- Band)*) a obsahoval „*patenty, listy oběžné a nařízení*“ s vročením „1849“*,* které vyšly od 2. 12. 1848 (tj. od nastoupení císaře Františka Josefa I. na trůn) do konce roku 1849 a byly „*jiným způsobem veřejně oznámené*“.

---

[10] § 4 cís. pat. č. 153/1849 ř. z., dopl. sv. („publikační patent“) ze dne 4. 3. 1849. Doplňovalo ho nařízení č. 31/1849 ř. z. ze dne 7. 12. 1849 a císařské nařízení č. 473/1850 ř. z. ze dne 20. 12. 1850.

[11] Oznámení místodržitele z 29. 12. 1849 pod č. 73/1850 mor. z. z.

[12] Místodržitelský palác (dříve Dikasteriální palác) na Dikasteriálním (později Lažanském náměstí). Palác sloužil již před zrušení místního augustiniánského kláštera za josefínských reforem v roce 1783, jako sídlo zemských úřadů, gubernia, soudu, které oficiálně sídlily v Brně jako hlavním městě Moravy. Titul hlavního města oficiálně a definitivně získalo Brno na úkor Olomouce v roce 1782. Již od roku 1773 byla zahájena adaptace kláštera na sídlo zemských a říšských úřadů a tehdy se klášter přejmenoval na Dikasteriální palác (sborový, kolegiátní, resp. soudní budova). Ještě za první republiky zde sídlil zemský prezident a za okupace německé orgány.

[13] V jiné verzi stejného ročníku byl název doplňujícího ročníku pozměněn na „*…pro korunní zem Moravskou*“.

K reálnému vydání prvního ročníku došlo zpětně až na přelomu roku 1850/1851 nebo na jaře roku 1851, v každém případě až po otištění následujícího (druhého) ročníku. Data vydání nejsou na titulní straně těchto ročníků uvedena.

Od druhého ročníku (1850) došlo k přejmenování publikačního prostředku na *Zákonník zemský a Věstník vládní pro korunní zem moravskou (Landesgesetz-und Regierungsblatt für das Kronland Mähren)*, v jehož první částce byl otisknut *Úvod k Zákonníku zemskému a věstníku vládnímu pro korunní zem moravskou (Einleitung zum Landesgesetz- und Regierungsblatte für das Kronland Mähren)* z 1. dubna 1850.

Úvod k moravskému zemskému zákoníku opisoval v podstatě obsah prvního centrálního publikačního patentu z 1849. Obdobně jako analogické úvodní publikační texty v dalších nově založených zemských úředních sbírkách předpisů plnil takový úvod funkci neformální publikační normy pro danou zemskou sbírku, která neměla sílu a závaznost právního předpisu, ale nastavovala *de facto* oficiální pravidla vyhlašování předpisů a vydávání úřední sbírky zemských předpisů.

Zákonné zmocnění pro vydávání moravského publikačního instrumentu vycházelo tedy jen z tohoto celoříšského publikačního patentu ve spojení s prováděcím nařízením.[14]

Podle textu Úvodu měl být Zemský zákoník moravský vydáván ve stejné formě jako říšský zákoník a měl být „*jediným zákonným způsobem*“ oznamování zákonů, patentů, nařízení a dalších předpisů.[15] Tento nový způsob *(tzv. princip formální publikace)* měl nahradit dosavadní vyhlašování formou patentů, sbírek zákonů, cirkulářů, oběžních listů či jiných způsobů oznamování. Jiný způsob vyhlášení se připouštěl zcela výjimečně, jen pokud by to situace naléhavě vyžadovala.

Zákoník měl obsahovat seznam zákonů a nařízení publikovaných v říšském zákoníku s připojeným krátkým obsahem, zákony přijaté moravským zemským sněmem, nařízení zemských úřadů a nařízení vydaná pro Moravu c.k. ministerstvem, pokud nevyšla v říšském zákoníku. Přesné datum každé částky mělo být vždy vyznačeno a navíc opublikováno v zemských novinách.

Den vydání a rozeslání jednotlivých částek určoval místodržitel a tato data byla v textu výslovně uvedena a navíc oznámena v zemských novinách. Předpisy nabývaly „*moci zavazující*“ (účinnosti) patnáctým dnem následujícím po datu vydání, pokud v nich nebylo výslovně stanoveno jiné datum.[16]

Jazyková otázka textů předpisů byla zmíněna v souvislosti s oznamováním a to v jazyce českém a německém, ale výslovně nebyl upraven autentický text (tedy závazné znění předpisů).

---

[14] § 5 patentu č. 153/1849, ř. z., dopl. sv. ve spojení s min. nařízením č. 6567 z 2. 9. 1849.

[15] Úvod k zákoníku 1850, s. V.

[16] Úvod k zákoníku 1850, s. VI.

Jednotlivé exempláře měly být zdarma rozesílány pouze všem úřadům v zemi, místodržitelství všech korunních zemí a na všechna vídeňská ministerstva. Na základě nepublikovaného ministerského nařízení měly všechny obce na Moravě i obce moravské ve Slezsku povinnost pořídit si zemský zákoník.[17]

Zakrátko na základě zmocnění císařského patentu odpadlo uveřejňování seznamu zákonů a nařízení publikovaných v říšském zákoníku. V plném znění z něho byly přetiskovány pouze ty císařské, vládní a ministerské akty, které měly platnost v moravské zemi.[18]

Ročník 1852 se sice vrátil k původnímu názvu prvního ročníku *Zákonník zemský a Věstník vládní pro Markrabství moravské,* ale název následujícího ročníku *Věstník vlády zemské v Markrabství Moravském (Landes-Regierungs-blatt für das Markgrafthum Mähren)* naznačuje výrazné zásahy do zatímního systému publikování právních předpisů v zemi.

Na základě centrálního říšského patentu totiž proběhly i změny na zemské úrovni ve formě nové centrální říšské publikační normy z roku 1852, která nahradila původní říšskou publikační normu z roku 1849.[19] Ministr spravedlnosti byl pověřen vykonáním centrálního patentu a to učinil svým dekretem.[20] Na zemské úrovni to bylo provedeno dekretem zemského místodržitele, který tak lze označit za vůbec první zemskou moravskou publikační normu.[21]

První moravská publikační norma z roku 1852 zavedla změnu, a to jak z pohledu názvu, tak i z pohledu jazykového. Pouze jazyk německý měl být jediný autentický a vedle něj bude otiskován český překlad (viz grafické uspořádání textu sbírky, kdy každá strana věstníku byla rozdělena do dvou paralelních sloupců, v levém sloupci text český, v pravém zrcadlově text německý).

Věstník byl rozdělen na dvě oddělení *(„Abteilung"),* kde v prvním oddělení byl uveřejňován od 1. ledna 1853 český překlad říšského zákoníku, neboť publikace celostátně autentického českého znění říšského zákoníku byla od tohoto data na říšské úrovni zrušena. Druhé oddělení věstníku, s vlastním číslováním, sloužilo jako dřívější samostatný svazek zemského zákoníku. Byla zde publikována nařízení, vynesení a další akty zemských i ústředních úřadů a ministerstev.

Časté změny názvu zemského publikačního prostředku byly charakteristické i pro období neoabsolutismu. V letech 1856–1857 název setrval na *Věstník vlády zemské v Markrabství Moravském*, ale v letech 1858–1859 zněl opět *Věstník vlády zemské pro Markrabství Moravské*.

---

[17] Nařízení č. 12983 z 16. 11. 1849.

[18] Cís. pat. č. 473/1850 ř. z. ze dne 20. 12. 1850.

[19] Říšský patent č. 260/1852 ř. z. ze dne 27. 12. 1852 byl republikován jako nejvyšší patent č. 337/1852 mor. z. z.

[20] Vysoký dekret min. práv č. 20.720 z 31. 1. 1852.

[21] Dekret c.k. místodržitele hraběte Lažanského z 11. 1. 1853 pod č. 1/1853 mor. z. z.

Nabývání účinnosti předpisů vydaných na zemské úrovni v zemských zákonících bylo upraveno v publikačním patentu, kdy se měly předpisy považovat za řádně vyhlášené a závazné počátkem 15 dne následujícím po dni vyhlášení, pokud výslovně v textu zemské úřady neupravily účinnost jinak.[22] Tato lhůta zůstala nezměněna i po vydání nového publikačního patentu pro celou monarchii v letech 1852 a 1860. Na rozdíl od lhůty pro předpisy říšské, kdy byla v roce 1852 původní 30denní legisvakance prodloužena na 45 dní, zůstal okamžik, kdy „nařízení zemská vešla ve skutek" či „nabývala moci zavazující" na úrovni zemské, stále stejný až do roku 1918.

Tisk a vydávání moravské sbírky

Tiskem zákoníku byl od počátku vydávání v roce 1850 pověřen tiskař František Gastl z Brna, který byl navíc zmocněn zákoník prodávat všem zájemcům. Jeho firma vydávala moravský zemský zákoník od roku 1850 do roku 1855.

Jeho tiskařský podnik si nesl tradici z 18. století, kdy Jan Jiří Gastl (narozen 25. září 1766 v Brně a zemřel tamtéž 8. ledna 1814) se vyučil knihkupcem ve Vídni u svého strýce Johanna Georga Weringanda, univerzitního knihkupce. Provozoval své knihkupectví v Brně od roku 1784, kdy odkoupil Mantgoldův obchod s knihami, uměním a muzikáliemi. Později koupil filiálku obchodu Jakuba Strassmanna (1788), knihkupectví Franze Gaertnera v Olomouci (1799) a tiskárnu Františka Karla Siedlera. Založil také první brněnskou veřejnou půjčovnu knih v roce 1791 na rohu Panské a Sedlářské (dnešní Masarykovy ulice) s 2300 svazky, když požádal zemské gubernium společně s Josefem Georgem Trasslerem o souhlas.

V roce 1806 rozšířil brněnské knihkupectví zakoupením skladu hebrejských knih po zemřelém Josefu Hraschanském. Ve svém podnikání expandoval i do knihtiskařství. Privilegium Františka II. z března 1810 mu zajistilo tisk schematismů. Vydával i české knihy a toleranční kalendáře.[23] Spolupracoval nejméně od roku 1805 se sběratelem Janem Petrem Cerronim (1753–1826), úředníkem moravskoslezského gubernia, historikem a archivářem při sběru kolekcí grafických listů. Gastl pro něj přejímal zásilky s grafickými listy ze zahraničních aukcí a zajišťoval vyplácení příslušných obnosů. Celý podnik po roce 1814 zdědil jeho syn, Jan Nepomuk Gastl. Od roku 1837 provozoval firmu jeho bratr František a to až do roku 1853.

V roce 1815 měl Gastl koupit tiskárnu Neumann, která tak ukončila svou dlouholetou tradici. Starou tradiční židovskou firmu v Brně, jejíž počátky sahají nejméně do roku 1751, založil František Josef Neumann a vedl ji do roku 1760.

[22] První publikační patent č. 153/1849 ř. z., dopl. svazek ze 4. 3. 1849. Doplňovalo ho nařízení č. 31/1849 ř. z. ze dne 7. 12. 1849 a č. 473/1850 ř. z. ze dne 20. 12.

[23] Viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=11801 (stav k 15. 2. 2016).

Podle jiných údajů až v roce 1753 založil na Zelném trhu (na rohu s Radnickou ulicí) první hebrejskou tiskárnu na Moravě, kam se do té doby hebrejské tisky musely dovážet. Jako první na Moravě obdržel privilegium k tisku knih v Brně a prodeji knih na Moravě a v rakouském Slezsku.[24] Po zakladateli převzala podnik jeho žena, Anna Františka. Tato podnikavá vdova založila 1766 v Mikulově ještě německo-česko-latinskou tiskárnu. Od ní převzal část tiskárny v roce 1777 její syn František Leopold, který se mimochodem vyučil u slavného tiskaře Trattnera ve Vídni, a převedl ji na svého syna Josefa Františka. Tiskárna získala titul občanské tiskárny v roce 1781, posléze titul c. k. dikasteriální tiskař mezi lety 1785 až 1786[25] a nakonec titul c. k. guberniální tiskař v roce 1793. Ve vedlejší větvi, syn zakladatele, František Karel, vedl židovskou tiskárnu, která v roce 1782 dostala povolení tisknout německy a fungovala do roku 1797. Firmu převzal společník Josef Rossman, získal titul privilegovaná hebrejská a německá tiskárna v roce 1800 a její činnost je prokázána do roku 1806.[26]

Oznámením místodržitelství z roku 1856, podepsaného místodržitelem hrabětem Leopoldem Lažanským, byl výslovně upraven tisk a náklad vládního věstníku v letech 1856 až 1858.[27] Obě dvě činnosti měla obstarávat Brněnská knihtiskárna dědiců Rudolfa Rohrera, které redigovaný rukopis odevzdávalo místodržitelství, resp. přímo administrátoru tiskárny M. Sturmovi. O této smlouvě bylo rozhodnuto přímo ministerstvem vnitra.[28] Rohrerova společnost převzala vydávání po tiskárně Gastlově a obstarávala jej od ročníku 1856 až do roku 1923 (ročníku 1922).

Vydavatel měl podle smlouvy povinnost dodávat úřední výtisky jednotlivým úřadům, ostatní soukromý prodej byl v jeho diskreci, stejně jako výše nákladu. Text předpisů měl být německo-český a dodržovat formu stanovenou publikačním patentem z roku 1852. Do čtyř týdnů po skončení ročníku měl vycházet abecední a chronologický rejstřík všech vydaných předpisů. Na konci každého čtvrtletí měl být vydán chronologický seznam částek i předpisů.

Rohrerovu tiskárnu založil Rudolf Rohrer, který se narodil v roce 1805 v Krakově. V roce 1831 (nebo 1832) koupil brněnské Trasslerovy závody. Rohrer byl s Trasslerovými i příbuzensky spřízněn, jelikož dcera zakladatele Jana Jiřího

[24] Viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=2910 (stav k 5. 2. 2016).

[25] Funkce tiskaře sloužila těmto zemským institucím, což potvrzuje i pozdější titul „guberniální".

[26] Karel CHYBA, *Slovník tiskařů v Československu o nejstarších dob do roku 1860*, Praha: Památník národního písemnictví, 1966–84. Digitální verze na http://www.clavmon.cz/chyyba (stav k 15. 2. 2016).

[27] Oznámení c.k. moravského místodržitelstva č. 1/1856 mor. z. z. ze dne 17. 3. 1856.

[28] Rozhodnutí min. vnitra č. 606 z 30. 1. 1856.

Trasslera, Judita se přivdala do Rohrerovy rodiny v Brně a byla matkou Rudolfa.[29] Rudolf Rohrer zmodernizoval brněnský závod, zavedl čtyřbarevný tisk či tisk zlatem a stříbrem. Tiskl publikace v obou zemských jazycích, tedy německy i česky.[30] Po jeho smrti v roce 1838 vedla závod jeho manželka Hedwiga až do roku 1852. Po její smrti fungovala firma pod názvem „*Dědicové R. Rohrera*" (*„Rudolf Rohrers Erben"*). Od roku 1860 nastoupil do vedení syn, Rudolf Maria starší *(„der Ältere*"), který povýšil rodinu a její podnikání v rámci města i monarchie. Velmi se angažoval i politicky, když zastával řadu veřejných funkcí a získal titul rytíře. V průběhu doby byl např. náměstkem starosty Brna (1892–1914) a poslancem Moravského zemského sněmu za Německou liberální stranu, viceprezidentem Obchodní a živnostenské komory a prezidentem Moravskoslezské pojišťovny, členem představenstva řady kulturních spolků, zejména spolku Deutsches Haus, Deutsche Lesehalle, Brünner Deutscher Turnverein, Brünner Freiwillige Rettungsgesellschaft a řady jiných. [31] Firma sídlila nejdříve na ulici Bašty (v té době Judentorbastei) a posléze postavila výstavní dům i s továrnou na rohu ulice Kostelní (dnes Rašínova) a Solniční, přímo proti dnešnímu sídlu Nejvyššího správního soudu.

Friedrich Karl Ernst Rohrer, který se roku 1915 se stal veřejným společníkem rodinné firmy, po smrti staršího bratra Rudolfa Marii mladšího v roce 1917 převzal vedení a vlastnictví podniku. Absolvoval ještě praktickou výuku v nakladatelství v německém Lipsku. Po vojenské službě roku 1918 a v roce 1921 rozšířil podnik o nakladatelství učebnic (od roku 1928 se na vedení podílel společně s manželkou). V roce 1919 si pronajal nakladatelství Wladarz v Badenu u Vídně a roku 1924 zde založil pobočku firmy Rudolf M. Rohrer.[32] V roce 1935 předal vedení firem v Brně a Badenu své ženě jako veřejné společnici firmy, roku 1941 se komandistou firmy Rudolf M. Rohrer stal Oskar Judex.[33]

---

[29] Trassler provozoval tiskárny nejen v Brně, které založil již v roce 1786, ale především ve svém hlavním závodě v Opavě i Krakově a jeho společnost vydávala slezský zemský zákoník.

[30] Na okraj je zajímavé podotknout, že Rohrer byl amatérský přírodovědec, botanik, autor první tiskem vydané květeny Moravy a tehdejšího rakouského Slezska (1835) a od roku 1830 pěstoval v malé botanické zahrádce v augustiniánském klášteře na Starém Brně domácí i cizokrajné rostliny.

[31] Viz http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_udalosti&load=2910 (stav k 15. 2. 2016). Rodina sídlila ve slavné Rohrerově vile od architekta Leopolda Bauera na Veslařské ulici v Brně-Pisárkách, kterou postavil další známý brněnský komunální politik a dlouholetý starosta a historik Christian d´ Elvert.

[32] Matka Margaretha Rohrer byla do roku 1927 veřejnou společnicí (po úmrtí byla z obchodního rejstříku vymazána), roku 1929 z firmy vystoupily komandistky (všechny tři sestry): Karolina (provd. Krützner ová), Margaretha (provd. Machanková) a Elisabeth (provd. Jasikoffová).

[33] Německý vládní komisař zemského hlavního města Brna (s vkladem 10 000 Kč).

Po osvobození Československa v roce 1945 byla firma jako německý majetek zabavena na základě Benešových dekretů a rozhodnutím Zemského národního výboru v Brně v ní byla zavedena národní správa, správci se stali Josef Juran, senátor v Rosicích, Jan Dlabač, ředitel tiskových podniků Rovnost v Brně a František Píšek, šéfredaktor Rovnosti v Brně. V roce 1948 skončil podnik pod jménem Rohrer, tiskové podniky v Brně, národní správa a v roce 1951 byla firma vymazána z obchodního rejstříku, majetková podstata firmy byla nejprve začleněna do Tiskařských podniků Rovnost v Brně, v roce 1950 do Svobody, tiskařských závodů, n. p. v Praze.

Vyhlašování v moravském zemském zákoníku po roce 1860

V ročnících 1860–1861 nastalo krátké spojení moravského a slezského publikačního instrumentu, podmíněné krátkodobým administrativním sloučením těchto zemí. Podle příkazu publikačního patentu byly zastaveny zemské vládní věstníky[34] a nově začala vycházet jednotná moravskoslezská sbírka.

Samostatné částky vydávané ještě během roku 1860 jako *Nařízení zemských úřadův na Moravě* obdržely posléze v souborném vydání celého ročníku název *Nařízení zemských úřadův na Moravě a ve Slezsku* a byly tištěny v trojjazyčné jazykové mutaci (německy jako *Verordnungen der Länder Behörden in Mähren und Schlesien*, polsky jako *Rozporzadzenia wlada krajowych w Morawie i Szlazku*).[35]

Císařský publikační patent z roku 1860 byl proveden na moravské zemské úrovni novou zemskou publikační normou uveřejněnou ihned na počátku první částky. Jelikož to byla (kromě neoficiálního Úvodu k prvnímu ročníku moravské zemské sbírky z 1. dubna 1850) první oficiální norma ve formě právního předpisu, můžeme ji nazvat jako „*první moravskou zemskou publikační normu*“ z roku 1860.[36]

Vyhlášky výnosů a nařízení úřadů zemských, které podle říšského publikačního patentu nahrazují II. oddělení bývalých zemských vládních věstníků, se měly vydávat v němčině a jazycích zemských odděleně od přetisků říšských předpisů. Úřady a ústavy veřejné měly dostávat výtisk této moravské zemské sbírky. Obce také měly obdržet výtisky v jazyce běžném, jakým se v nich hovořilo. Výtisky měla zasílat přímo tiskárna Rohrer v Brně, které bylo vydávání ministerstvem financí

[34] Císařský patent č. 3/1860 ř. z. ze dne 1. 1. 1860.

[35] Podrobněji k historickému vydávání slezské zemské úřední sbírky viz Lukáš KRÁLÍK, *Slezský zemský zákoník*, Acta Universitatis Carolinae Iuridica (připraveno do tisku)

[36] Oznámení c.k. moravského místodržitelstva ze dne 19. 9. 1860 č. 1/1860 mor. z. z., o provedení Nejvyššího patentu z 1. 1. 1860 *(tzv. moravská zemská publikační norma).*

ponecháno.[37] Představení obcí měli za povinnost zajistit uschování a archivaci částek sbírky pro své nástupce.

V novinách *Brünner Zeitung*[38] měl být zveřejněn obsah každého ročníku říšského zákoníku i zemského moravského a to v každém jazyce zemském, stejně jako informace o vydání každé částky.[39] Tisk probíhal u Františka Gastla, který později vydával i první ročníky zemského zákoníku. V průběhu ročníku 1848 se název ustálil na *Brünner Zeitung*, který přetrval až do roku 1921. Po vzniku republiky bylo zavedeno od ročníku 1919 i české znění vedle původního pouze německého.

Ročník 1862 přinesl opětovné rozdělení jednotného moravsko-slezského publikačního prostředku na samostatnou moravskou a slezskou část. Nový název zněl *Nařízení zemských úřadův na Moravě (Verordnungen der Landes-Behörden in Mähren)*.[40]

Nová etapa publikace zemských předpisů nastala císařským publikačním patentem z února 1863 o vyhlašování a počátku účinnosti zemských zákonů (zemský publikační patent z roku 1863).[41] Zároveň souvisejícím prováděcím rozhodnutím státního ministerstva (vydaným den po patentu) byly dosavadní zemské publikační sbírky přeměněny (znovu) na zemské zákoníky.[42]

Na moravské úrovni provádělo zemský publikační patent z roku 1863 oznámení místodržitelství, které se tak stalo další moravskou zemskou publikační normou. Konzervoval se dosavadní stav, ponechala se v platnosti zemská publikační norma z roku 1860 a pouze se změnil název publikačního prostředku na *Zákony*

[37] Bod 5. oznámení č. 1/1860 mor. z. z.

[38] Vycházely od roku 1755 pod názvem *Wochentlicher Intelligenz-Zettel aus dem Frag-Amt der Kayserlich-Königlichen privilegierten Lehen-Bank zu unser lieben Frauen in Brünn* v Brně nákladem Frag-Amt der k.k. Lehenbank, od roku 1778 pod názvem *Brünner Zeitung der kaiserl.-königl. privileg. Mährischen Lehenbank* nákladem Frag-Amt der k.k. Lehenbank, po roce 1811 pod názvem *Mährisch-ständische Brünner Zeitung* nákladem Mährische Stände (Moravské stavy) s *Amstblattem* jako přílohou, dále od ročníku 1814 s názvem *Brünner politische Zeitung.* Po roce 1818 se navrátily ke stavovskému názvu z roku 1811 a to až do roku 1848.

[39] Bod 7. oznámení č. 1/1860 mor. z. z.

[40] Více k tématu slezského zemského zákoníku viz Vladimír KINDL – Lukáš KRÁLÍK, *Slezský zemský zákoník (k některým otázkám publikace právních předpisů na slezském území v letech 1849–1918)*, in: Kamila Bubelová (ed.), Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. narozeninám, Olomouc 2010, s. 225–229.

[41] Cís. pat. č. 19/1863 ř. z. ze dne 17. února 1863, o vyhlašování a počátku účinnosti zemských zákonů.

[42] Rozhodnutí č. 1387 z 18. 2. 1863.

a nařízení zemská pro Markrabství Moravské (Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren).[43]

V následujícím ročníku 1864 byl do moravského zemského zákoníku umístěn první zemský právní předpis pod názvem „*zákon*“.[44] Vydával řád obecní a řád volební v obcích,[45] ve druhé částce tohoto ročníku. Morava se tak stala chronologicky poslední ze zemí původní Koruny české, v níž ožilo zemské zákonodárství na nových základech. V Čechách a ve Slezsku se tak stalo v roce předcházejícím.[46] Poslední zákon pro markrabství moravské byl přijat v prosinci 1917 a vyšel v ročníku 1918. Týkal se odvodnění pozemků v obci Mladějov. Forma a obsah sbírky již nedoznaly žádných zásadních změn až do roku 1918.

Zbylé předpisy vyhlašované v moravské sbírce mezi lety 1860 až do konce roku 1918 byly většinou ve formě vyhlášek, oznámení místodržitele či zřídka nařízení ústředních orgánů.

Moravská zemská sbírka po roce 1918

Po vzniku republiky přetrval systém formální publikace obecných právních předpisů i dalších správních aktů zemských či centrálních úřadů v jednotlivých zemských sbírkách. Po nastavení nových republikových ústavních pravidel již sbírky nemohly fungovat jako formální publikační prameny pro zemské zákony a nařízení přijaté v rámci zákonodárné pravomoci zemským sněmem a hlavou státu jako dříve. Stále však plnily dřívější funkci publikace podzákonných předpisů přijímaných zemskými orgány i zároveň republikace aktů ústředních orgánů.[47]

Převrat v roce 1918 se ve vydávání zákoníku projevil poněkud opožděně. Ještě v den vyhlášení samostatné republiky vyšla částka s předpisy označenými jako nařízení a vyhlášky „c.k. místodržitele“, které ale byly přijaty ještě před tímto přelomovým datem.[48] Až v následujících částkách vydaných již v listopadu 1918 se projevily nové poměry. Některé předpisy, i když byly vyhlášeny již v novém státě, měly stále označení původní, poněvadž byly přijaty ještě před vznikem republiky.

[43] Oznámení z 20. 3. 1863 pod č. 1/1863 mor. z. z. Toto oznámení provádělo cís. pat. č. 19/1863 ř. z. ze dne 17. 2. 1863, o vyhlašování a počátku účinnosti zemských zákonů.

[44] Zákon č. 4/1864 mor. z. z. ze dne 26. 3. 1864.

[45] Přijatý na moravském zemském sněmu 15. 3. 1864.

[46] Poměr vydaných zákonů vůči ostatním předpisům v ročníku sbírky např. v roce 1864 byl 6 ku 65, dále např. 1/36 (1865), 1/38 (1866), 5/30 (1867), 10/40 (1868), 8/58 (1869), 21/85 (1870), 4/49 (1880), 19/92 (1890), 7/95 (1900) a 20/92 (1910).

[47] Více k funkci a charakteru zemských sbírek po roce 1918 viz Lukáš KRÁLÍK, *Zemské věstníky a vznik republiky*, in: Ladislav Vojáček – Jaromír Tauchen (eds.), III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů: sborník z konference, Brno 2015. s. 131–142.

[48] Částka č. LXV. ze dne 28. 10. 1918, např. nařízení pod č. 142 ze dne 19. 10. 1918.

První popřevratová částka vyšla až 9. listopadu 1918 a obsahovala již předpisy se změněnými náležitostmi.[49]

Název zákoníku se zpětně měnil až od ročníku 1921 na *Zákony a Nařízení zemská pro Moravu* a vycházel jen v české jazykové mutaci (souborně vyšel ročník 1919 s novým pojmenováním až v roce 1921!).

V prvních ročnících nové republiky byly otiskovány pouze různé druhy podzákonných právních předpisů jako nařízení, oznámení a vyhlášky správce moravského místodržitelství, později presidenta zemské správy politické. Paradoxní je, že podle názvu měla sbírka obsahovat i zákony, ale od roku 1917 nebyl žádný vydán. Tisk a náklad od roku 1924 obstarával moravský zemský výbor v Brně.[50] Více než 90 procent obsahu sbírky po roce 1918 zabíraly vyhlášky a další akty zemských orgánů.

V roce 1929 nový zemský věstník, který byl společný pro zemi Moravsko-slezskou, reagoval na nové politicko-správní rozdělení. Vydávání zemského věstníku bylo upraveno novou publikační normou a to vyhláškou ministra vnitra, která zaváděla jeden věstník pro všechny země podle názvu, i když v praxi vycházely pak samostatně pro každou nově zřízenou zemi jako samosprávný celek.[51]

Sbírka se tedy stala i formálně pouhým věstníkem pod novým názvem *Zemský věstník pro Moravu a Slezsko*. Lišila se nejen svým názvem, ale především funkcí. Plnila již pouze funkci úředního věstníku, který publikoval podzákonné předpisy. Žádné zemské zákony nemohly již být publikovány, neboť k jejich přijímání nebyly již nastaveny pravomoci na ústavní úrovni.

Obsahově se ročníky od roku 1928 do roku 1938 nelišily od předchozích. Ročně bylo vydáváno cca mezi 25–40 pouze podzákonných předpisů, z nichž převážnou většinu tvořily vyhlášky. Autorem byl v drtivé většině prezident zemské správy (zemský prezident) nebo zemský úřad (politická správa). Od roku 1935 se začala publikovat usnesení zemského zastupitelstva.[52] Vnitřně se dělily předpisy do dvou kategorií, a to věcí zemského zastupitelstva, zemského výboru a komisí, případně jejich okresních ekvivalentů. Druhou kategorií byly věci ústředních orgánů, zemského úřadu a jiných orgánů veřejné správy.

V období protektorátu po roce 1939 byla od částky 10 přejmenována sbírka na *Landes Verordnungsblatt für Mähren und Schlesien* (od roku 1941 bylo

[49] Např. první takto vůbec podepsaný a označený předpis nařízení správní komise při moravském místodržitelství ze dne 5. listopadu 1918, publ. pod č. 145 z částky č. LXVI. vydané a rozeslané dne 9. 11. 1918, podepsaný správcem místodržitelství.

[50] Zemské úřady sídlily tradičně i po vzniku republiky v Zemském domě (Novém zemském domě II.) na Žerotínově náměstí (dřívější Raduitovo náměstí), novém sídle zemských úřadů již od roku 1907.

[51] Vyhláška pod č. 22/1928 mor. z. z, výnos ministerstva vnitra č. 33.446/1928/3 ze dne 21. 6. 1928.

[52] Vyhláška č. 2360/8/35/pres. publ. pod č. 36/1935 mor. z. z. ze dne 23. 10. 1935.

vypuštěno z názvu Slezsko). Dodržovala se původní struktura na dvě části, kdy v jedné části byly publikovány předpisy ústřední vlády, a ve druhé části zemské předpisy. Jinak předpisy dodržovaly formu i obsah předválečných sbírek. V roce 1940 bylo rozpuštěno zemské zastupitelstvo.[53] V letech 1941 a 1942 byla sbírka dvojjazyčná. Posledním protektorátním ročníkem byl rok 1944, kdy poslední normou vydanou za tohoto režimu se stal oběžník z 5. listopadu 1944.[54]

Od ročníku 1942 české znění předpisů vycházelo pouze v příloze sbírky vydávané zemským úřadem.[55]

Prvním předpisem po roce 1945 vydaným v obnovené sbírce se staronovým názvem byla nová publikační norma z července 1945.[56] Morava stihla vydat již tento první poválečný ročník se všemi náležitostmi, a to s novou, v úvodu zařazenou, publikační normou, která upravovala pravidla publikace v novém prostředí.

Věstník byl vydáván Zemským národním výborem v Brně a měl výslovně sloužit pro veřejné vyhlašování tří druhů předpisů. Za prvé to byly záležitosti předsedy zemských zastupitelských sborů. Druhou skupinou byly záležitosti zemských a okresních zastupitelských sborů a jejich komisí. V třetí kategorii se nalézala opatření vlády, ústředních úřadů a jiných orgánů veřejné správy. Vnější forma se měla řídit výnosem ministerstva vnitra z roku 1928.[57] Vyhláška o veřejném vyhlašování usnesení moravsko-slezského národního výboru doplnila novou publikační normu.[58] Další z publikačních moravských norem z roku 1946 jen výslovně notifikovala, že ministerstvo informací bere na vědomí, že moravský zemský národní výbor vydává v Brně tento „periodický tiskopis“.[59]

V poválečných letech byly publikovány opět jen vyhlášky, směrnice a výnosy. Upravovaly jen věci, které byly čistě technického individuálního charakteru bez obecného přesahu jako zápisy ze zasedání zemského národního výboru, jmenování lidí do komisí, rozvrh prací, vypisování konkursů a jmenování do funkcí. Průměrně vycházelo okolo 30–40 předpisů ročně s velmi krátkými texty. Drtivá

[53] Vyhláška č. 2360/ 261/pres. publ. pod č. 13/1940 mor. z. z. ze dne 2. 7. 1940.

[54] Posledním protektorátním předpisem byl oběžník z 5. 11. 1944 pod č. 10/1944 mor. z. z.

[55] Sídlil na stále stejném místě od svého počátku v polovině 19. století na Lažanského náměstí (dnes Moravské náměstí a tehdy přejmenované na náměstí Adolfa Hitlera, později náměstí Rudé armády).

[56] Vyhláška zem. nár. výb. publ. pod č. 5/1945 mor. z. z. z 3. 7. 1945, o vydávání zemského věstníku pro Moravu a Slezsko (č. 6646/pres.-1945)

[57] Výnos ministerstva vnitra č. 33.446/1928/3 ze dne 21. 6. 1928.

[58] Vyhláška zem. nár. výb. publ. pod č. 19/1945 mor. z. z. z 31. 10. 1945, č. 365/sekr.-1945, o veřejném vyhlašování usnesení moravskoslezského zemského národního výboru

[59] Výnos č. 384/sekr.-1946 z 12. 3. 1946, publ. pod č. 30/1946 mor. z. z., o povolení vydávání zemského věstníku pro Moravu a Slezsko.

většina byla ve formě vyhlášek, dále také opatření, oběžníky, směrnice a nařízení. Moravská zemská sbírka pak definitivně zanikla s koncem roku 1948.[60]

Závěrečné shrnutí

Primárním cílem tohoto příspěvku bylo doložení vydávání úřední moravské zemské sbírky právních předpisů vzniklé po roce 1848 především z pohledu historickoprávního a komparativního a to po celou dobu jejího trvání až do roku 1948.

Úřední moravská sbírka právních předpisů byla nedílnou součástí právního řádu rakouské monarchie i československého státu a to od roku 1850 do roku 1948, tedy skoro celé jedno století. Vyhlašovaly se v ní předpisy, které se až tímto vyhlášením na zemské úrovni staly platnými a účinnými. Tvořila součást rakouského a posléze československého právního řádu. Vycházela na základě stejných ústavních, zákonných či úředních zmocnění jako ostatní zemské sbírky v monarchii a zavedla princip formální publicity na úrovni markrabství moravského po roce 1848.

Nakonec je důležité zdůraznit, a to z pohledu základní zásady povinnosti znalosti právního řádu, že i v dnešní době mohou být předpisy vyhlášené v této zemské sbírce součástí aktuálního právního řádu.

[60] Poslední částka pod č. 9 vyšla dne 10. 12. 1948.

Lukáš Králík

Das mährische Landesgesetzbuch (1848–1948)

Zusammenfassung

Primäres Ziel dieses Beitrags war ein Nachweis der regelmäßigen Herausgabe der amtlichen mährischen Landessammlung der nach 1848 entstandenen Rechtsvorschriften vor allem aus historisch-juristischer und komparativer Sicht, und zwar über die gesamte Zeit ihres Bestehens bis 1948. Die amtliche mährische Landessammlung für Rechtsvorschriften war integrierender Bestandteil der Rechtsordnung der österreichischen Monarchie und des tschechoslowakischen Staats, und zwar von 1850 bis 1948, also fast ein ganzes Jahrhundert. Es wurden in ihr Vorschriften verkündet, die durch diese Veröffentlichung auf Landesebene geltend und wirksam wurden. Die Landessammlung war Bestandteil der österreichischen und dann der tschechoslowakischen Rechtsordnung. Sie erschien aufgrund der gleichen verfassungsmäßigen, gesetzlichen oder amtlichen Legitimation wie die sonstigen Landessammlungen in der Monarchie und führte nach 1848 das Prinzip der formellen Publizität auf dem Niveau der Markgrafschaft Mähren ein. Schließlich ist es wichtig, zu betonen, und zwar aus Sicht des Prinzips der Pflicht, die Rechtsordnung zu kennen, dass auch heute in dieser Landessammlung verkündete Vorschriften Teil der aktuellen Rechtsordnung der Tschechischen Republik sein können.

Lukáš Králík

Moravian Provincial Code (1848–1948)

Summary

The primary objective of this paper was to substantiate the issuance of the official Moravian provincial collection of laws (statute book) which was formed subsequent to 1848 from a mainly law history and comparative perspective, over the whole of its duration until 1948. The official Moravian collection of laws was an integral part of the law of the Austrian monarchy and the Czechoslovak state from 1850 until 1948, i.e. almost one whole century. Regulations were proclaimed in it which came into force and effect from its issuance. It was a part of Austrian, and subsequently Czechoslovak, law. It was based on the same constitutional, legal and official authority as other provincial collections of laws within the monarchy, and introduced the principle of formal publicity at the level of the Margraviate of Moravia subsequent to 1848. Finally, it is important to stress, from the perspective of the basic principle of an obligation to have knowledge of the legal system, that even today regulations enacted in this provincial collection of laws may be a part of current Czech Republic law.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 115–159 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 115–159

Pavel Marek

Bloudící kněz, nebo církevní reformátor? K životnímu dílu Bohumila Zahradníka Brodského (1862−1939)[1]

Wandering priest, or Church reformer? The life's work of Bohumil Zahradník Brodský (1862−1939)

This paper analyses the life's work of this Catholic priest and writer, in particular aiming to evoke his interventions and role in the Catholic clergy reform movement which, following the end of the First World War and establishment of an independent Czechoslovak Republic, demanded reform of the Church and its transformation into a national church community. Already at the turn of the 19th and 20th century, he was one of the critics of ultramonatism and Austro-Catholicism and changes in social and legal conditions put him amongst the protagonists of the Union of Czech Catholic Clergy. He set up its radical faction and in 1920 was one of the founders of the Czechoslovak Church. In the process of seeking out the church's doctrinal focus, he promoted its orthodoxisation. The study places his efforts within a wider context and besides the introduction and conclusion evokes this in three differently-focused sections – in a biography, in a summary of his efforts in Czech literature and in his operation in the Church sphere.

Keywords: History, 19th and 20th centuries, Austria-Hungary, Czechoslovakia, ultramontanism, Austro-Catholicism, church reform, Catholic Church, Czechoslovak Church, Orthodox, Bohumil Zahradník-Brodský

[1] Příspěvek vznikl v rámci plnění grantového úkolu GAČR č. 16-01723S.

Úvod

Jména bratrů Zahradníkových, staršího Bohumila a mladšího Isidora (1864–1926), na přelomu 19. a 20. století budila zájem široké veřejnosti a často se objevovala na stránkách denního tisku, zdaleka nejen agrární strany, kam se svou politickou inklinací zařadili. Oba byli katolickými kněžími a jejich nadání a schopnosti je přivedly k překročení okruhu pastorační práce a vstupovali do dalších oblastí politické, vědecké a kulturní činnosti. Je obtížné říci, který z nich více pronikl do povědomí lidí, zda spisovatel, beletrista, autor přemnohých románů a povídek Bohumil, nebo poslanec vídeňské říšské rady, jeden z mužů 28. října 1918, ministr železnic Kramářovy všenárodní koalice a nakonec diplomat Isidor. Skutečností však je, že nevelký časový generační posun a společenské změny po druhé světové válce z těchto někdejších celebrit udělaly takřka zapomenuté postavy národních dějin, které zůstávají víceméně pouze v paměti historiků. Zdá se, že toto tvrzení platí především pro Bohumila, jehož jméno žije téměř výhradně v literární sféře s nálepkou plodného autora stojícího mimo proud oficiální literatury, neboť Isidorovy zápisy jsou patrné v událostech na počátku moderní české státnosti, první Československé republiky, která je v historiografii přece jen frekventovaným tématem.

Proto je předmětem našeho zájmu sonda do života a díla Bohumila Zahradníka s důrazem na analýzu jeho aktivit jako kněze, neboť zde je jeho stopa výrazná, málo známá, a přitom hodnotící souhrnný pohled na tuto jeho činnost dosud postrádáme.[2] Příspěvek se z hlediska zdrojů opírá o poznatky získané analýzou písemností nacházejících se v jeho osobním fondu uloženém v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze. Vycházíme však také z poznatků získaných při studiu archiválií vážících se k dějinám českého katolického modernismu, reformního hnutí katolického duchovenstva a počátkům československé a pravoslavné církve. Sekundární literatura reflektující celou jeho osobnost se omezuje na slovníková hesla, z nichž má význam pro svůj faktografický základ, resp. bibliografickou registraci článků a pojednání o životě a díle, stať v Lexikonu české literatury.[3] Informační charakter mají odstavce týkající se Zahradníkovy kněžské působnosti

[2] Osobnost Isidora Zahradníka reflektuje práce Pavel MAREK, *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném života na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc 2010, s. 316–338; tam je uvedena i další literatura. Mírně upravený přetisk viz: TÝŽ, *Kněz a politik PhDr. Isidor Zahradník. K životu a dílu proklamátora Československé republiky,* Historica Olomucensia 38, 2010, s. 63–87.

[3] Jho (= Jiří HOLÝ), *Bohumil Zahradník-Brodský,* in: Luboš Merhaut (ed.), Lexikon české literatury, Osobnosti, díla, instituce, díl 4, sv. 2, Praha 2008, s. 1668–1671; další slovníková hesla srov. Antonín DOLENSKÝ (ed.), *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků*, Praha 1934, s. 509; *Československo. Biografie.* Série 3, 5. 10. 1936 a série 23, 3. 1. 1940, Praha 1936–1941; *Bohumil Zahradník-Brodský,* in: Jaroslav Kunc, Slovník soudobých českých spisovatelů. Krásné písemnictví v letech 1919–1945, sv. 2, Praha 1945, s. 948–949.

v Ouběnicích v obdivuhodném místopisném díle Antonína Podlahy *Památná místa království českého* z roku 1912[4] a nejvíce o něm čteme v Petráňových historických pracích věnovaných dějinám obce.[5] Literární rozměr Zahradníkovy osobnosti, vedle příležitostných článků v novinách a časopisech publikovaných zejména při příležitosti životních výročí,[6] příp. jako nekrologů, reflektuje vedle kompendií Martina C. Putny[7] monografie Karla Čvančary z roku 1923 motivovaná nakladatelskou propagací Zahradníkovy osobnosti při vydávání jeho sebraných spisů.[8] Obdobným duchem jsou poznamenána stručná pojednání pocházející z pera vlastivědných a regionálních badatelů.[9] Teprve v posledních letech registrujeme dílčí příspěvky literárněvědného charakteru, které se nespokojují s paušálním a povrchním hodnocením literárního díla a podrobují je dílčímu, ale objektivnímu zkoumání (Bohumil a Martina Jirouškovi,[10] Jiří Štaif[11]). Duchovní rozměr Zahradníkovy postavy ve větší míře, ale v dílčím záběru překládá v podstatě pouze německý

---

[4] Antonín PODLAHA, *Památná místa království českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů a jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království českém*, Praha 1912, s. 125. http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=1230844&mcp=&s=jpg&author= − ověřeno 31. 12. 2015.

[5] Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic,* Praha 2011.

[6] Srov. *Bohumil Brodský*, Náš domov 11, 1902, seš. 7, 15. 7., s. 193–194; *56 a 65, Ke dni 21. srpna t. r.,* Rozkvět 20, 1927, č. 34, s. 3; *Nejčtenější český spisovatel Zahradník-Brodský dožívá 65 let,* Svoboda 9, 1927, č. 197, 21. 8., s. 1–2; Edvard REICH, *O jednom „starém pánu", který jest však stále mlád,* Venkov 22, 1927, č. 197, 20. 8., s. 1–2.

[7] Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918,* Praha 1998, 801 s.; TÝŽ a Martin BEDŘICH (ed.), *Česká katolická literatura v kontextech: 1918–1945,* Praha 2010.

[8] Karel ČVANČARA, *Bohumil Brodský. Jeho význam, dílo a život*, Praha 1923.

[9] Čeněk HABART, *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko,* sv. 2, Sedlčany 1928, s. 436–438; sv. 3, s. 664–665; *Podblanicko*, Benešov 1940, s. 86, 122. Srov. také popularizace − http://klub-literatury-praha.webnode.cz/ze-sveta-literatury/bohumil-zahradnik-brodsky/ – ověřeno 1. 1. 2016.

[10] Srov. např. Martina a Bohumil JIROUŠKOVI, *Proticelibátní tendence v díle zběhlého faráře Josefa Šacha*, in: Sex a tabu v české kultuře 19. století, Praha 1999, s. 135–141; Bohumil JIROUŠEK, *Obraz války v románové a povídkové tvorbě Bohumila Zahradníka-Brodského*, in: Odraz první světové války v umění a vědě, Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 7. listopadu 2003, České Budějovice 2005, s. 110–115; Bohumil JIROUŠEK – Martina JIROUŠKOVÁ-HALAMOVÁ, *Působení Bohumila Zahradníka-Brodského na Podblanicku*, in: Luboš Velek (ed.), Stopy dějin pod Blaníkem, Pocta Jiřině a Erichu Rennerovým od jejich kolegů, přátel a žáků, České Budějovice 2006, s. 37–42.

[11] Jiří ŠTAIF, *Jan Cimbura z Putimi a Helena Prchalová z Bříz, Krásná literatura a sociální dějiny,* in: Eduard Kubů – Jiří Šouša – Aleš Zářický (eds.), Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848−1948, Diskurs mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu, Praha 2014, s. 66–78.

profesor Martin Schulze Wessel.[12] Náboženský profil kněze B. Zahradníka-Brodského glosují také pasáže našich pojednání věnovaných problematice náboženské krize po skončení první světové války a jejího vyústění.[13]

Vedle úvodu a závěru je naše pojednání rozděleno na tři nestejně rozsáhlé kapitoly. První překládá letmý nástin Zahradníkova curricula, druhá v přehledu shrnuje poznatky o jeho literární práci, která tvořila – jak se on sám domníval – hlavní obor jeho životního směřování, a třetí část studie představuje její jádro a je věnována evokaci jeho názorů na náboženské otázky a hledání Zahradníkova místa v moderních českých náboženských dějinách. V relativně krátké době prošel třemi církvemi. Nejméně ve dvou z nich byl vnímán jako kontroverzní osobnost a odcházel z nich ve zlém. Chceme najít odpověď na otázku, zda se jednalo o hledače, náboženského myslitele, nebo jeho životní příběh spíše koresponduje s osudy jemu podobných kněží, generace duchovenstva toužící po nalezení východiska z konfrontace mezi moderní, industriální a sekularizovanou dobou a představou církví o jejich postavení a roli ve společnosti a v životě každého člověka.[14]

Nástin základních dat ze života Bohumila Zahradníka-Brodského

Bohumil Zahradník pocházel z nuzných sociálních poměrů, což poznamenalo celý jeho život. Narodil se v Hostačově u Žlebů (dnes část obce Skryje v okrese Havlíčkův Brod) 21. srpna 1862 zámeckému zahradníkovi Karlu Zahradníkovi

[12] Martin SCHULZE WESSEL, *Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve, Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského 1918*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahl (eds.), Bůh a bohové, Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Sborník příspěvků z 22. ročníku sympózia k problematice 19. století, Plzeň, 7. – 9. března 2002, Praha 2003, s. 245–254; srov. i TÝŽ, *Revolution und religiöser Dissens, Der römische-katholische und russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848–1922,* München 2011, s. 130n.

[13] Pavel MAREK, *České schisma, Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924,* Olomouc–Rosice 2000; TÝŽ, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924),* Brno 2005; TÝŽ, *Josef Žídek, Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě,* Olomouc 2010; TÝŽ a Martin LUPČO, *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století, Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992,* Brno 2012.

[14] Jiří HANUŠ a kol., *„Služebníci neužiteční", Kněžská identita v českých zemích ve 20. století,* Brno 2015; Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus,* Praha 2015; Tomáš PETRÁČEK, *Sekularizace a katolicismus v českých zemích, Specifické rasy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa,* Ostrava 2013; TÝŽ, *Adaptace, rezistence, rezignace, Církev, společnost a změna v novověkých dějinách,* Ostrava 2013; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914,* Brno 2007.

a jeho ženě Marii, roz. Krupské.[15] Zahradnické řemeslo se v rodině dědilo, i jeho otec se narodil do rodiny zámeckého zahradníka v Chotěboři, praxi získal v letní rezidenci rakouských císařů v Schönbrunnu, ale brzy tehdejší kariérou vedoucího zahradníka pohrdl a láska ho přivedla na Moravu, nejprve zahradničil v Brně, potom ve Vilémově u Golčova Jeníkova, Hostačově a nakonec se ocitl v Německém Brodu, kde zaujal pozici městského zahradníka.[16] O Bohumilových pěti sourozencích nic nevíme, známe pouze bratra Isidora. Zato o situaci v rodině hodně vypovídá pozdější vzpomínka: „*Otec měl v Brodě 160 korun ročního platu, šest sáhů pařezů a byt. Z toho živil šest dětí, bylo to nuzování. V domácnosti nebývalo často ani haléře, žilo se nad pomyšlení skromně, všechno vynakládali na děti a jejich výchovu. Není divu, že se udřeli, předčasně zestárli a záhy zemřeli.*“[17] Na druhé straně neradostné mládí neovlivnilo jeho vřelý vztah k venkovu a práci v zemědělství, spíše naopak. Stal se sice knězem a spisovatelem, ale to, co se naučil u otce, nejen zúročil, ale zdokonalil. Na faře v Ouběnicích se věnoval květinářství, zelinářství a ovocnictví na úrovni, která výrazně přesahovala rámec odpočinkové zábavy vyvažující intelektuální práci. Pěstoval na 300 odrůd růží, kterými zásoboval jak četné přátele z okruhu literátů, tak organizátory pražských národních slavností, pro něž byl významným dodavatelem květinové výzdoby. Našel se však zejména jako ovocnář, stromky se naučil roubovat a vyhledával nejlepší sorty. Pustil se do pěstování meruněk a broskví, avšak jeho největší chloubu reprezentovaly ryngle. Nádherné ovoce vozil na žebřiňácích k železnici a zdarma, jako dárky a pozornost, je posílal přátelům do Prahy. Jeden čas dokonce sedlačil na farním poli se dvěma kravkami, než poznal, že si ukousl větší krajíc chleba, než mohl sníst.[18] Tak alespoň přednášel o moderních technologiích zemědělského hospodaření a organizoval svépomocná rolnická sdružení (meliorační družstvo, nákupní družstvo, hospodářský spolek, Raiffeisenka), která měla pomoci dostat život na venkově na vyšší úroveň. Jako mnoho dalších venkovských kněží se věnoval včelařství.

Ale vraťme se zpět do let Zahradníkova mládí. V rodné obci prožil pouze prvních pět let svého života, v roce 1867 se rodina stěhovala do Německého Brodu; přesto si k tomuto kraji vytvořil srdečný vztah a mnohokrát se sem později vracel, aby odtud čerpal náměty pro své literární práce. V tomto tehdy osmitisícovém městečku na Českomoravské vrchovině (od roku 1945 nese název Havlíčkův Brod)

---

[15] Podle údajů na Zahradníkově náhrobku v Praze na Olšanech Karel Zahradník zemřel v roce 1890 a Marie Zahradníková v roce 1885.

[16] *U Bohumila Zahradníka-Brodského v Průhonicích,* Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl., s. 2.

[17] Edvard REICH, *Bohumil Zahradník-Brodský jako praktický zemědělec a jeho práce na šíření pokroku zemědělského*, Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl., s. 2.

[18] K faře patřilo 40 ha zádušních pozemků, které farář pronajal místním domkářům. Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic, Mikrohistorie české vesnice,* Praha 2001, s. 148.

chodil do hlavní (obecné) školy a v letech 1874–1882 tu absolvoval osmileté reálné gymnázium. Na studia ve zralém věku velmi rád vzpomínal bez ohledu na to, že systém výuky byl po všech stránkách velmi náročný a o volném času mohli řádní studenti pouze snít. Imponovali mu zejména učitelé z okruhu želivských premonstrátů („*Byli to ideální učitelé a národovci*“), kteří vynikali hlubokými vědomostmi a vlasteneckým zápalem. „*Mezi studenty nebylo bohatých, a proto premonstráti dostávali materiál, který z jejich rukou bral všechno to nadšené národní zanícení spolu s citlivým pochopením pro duchovní vyzrávání. Byli jsme všichni vlastenci a vedle toho naše duše byly v úzkém styku s dušemi lidu. Z toho vyrůstala touha nemalomyslněti, ale konati dobré, ve kterém byla spása národa. Naši profesoři nikdy nevnucovali náboženské otázky řídíce se zásadou, že v prvé řadě musí býti člověk dobrý, v čemž spočívá hluboký smysl náboženství.*“[19] Takovým byl v prvé řadě jeho třídní profesor Heřman Kratochvíl vyučující český a německý jazyk a latinu. Zatímco jména profesorů matematiky a fyziky (Antonín Dufek) nebo přírodopisu (Josef Novák) nezmiňoval,[20] mladý suplent František Bačkovský (1854–1909), literát a budoucí nakladatel, zanechal v jeho duši hlubokou stopu díky distribuci a prodeji knih umožňujících seznámit se s velikány tehdejší české literatury v čele se Svatoplukem Čechem, Jaroslavem Vrchlickým, Janem Nerudou, Josefem Václavem Sládkem, Františkem Heritesem aj. Tyto údaje signalizují formování hlubšího zájmu o literaturu, jenž se projevoval také tím, že redigoval školní časopisy Kvítky (1879) a Diblík (1881) a patřil mezi jejich nejpilnější autory a přispěvatele.

Studium na německobrodském gymnáziu bylo pro studenty zpoplatněno. Jakým způsobem se s tímto problémem Bohumil Zahradník vyrovnával, nevíme, snad mu bylo školné promíjeno. Jeho sociální status ho však dohonil po maturitě, kdy se ocitl na křižovatce rozhodování, co dál. Uvádí, že se tehdy ocitl bez rady i pomoci. Uvědomoval si, že pokračování ve studiu na vysoké škole nebude možné. Rodina nemá prostředky, aby mu to umožnila. Přitom byl naplněn touhou po vzdělání a práci. Dychtil po možnosti „*vyšinout se z českých poměrů*“. Tlačila ho ctižádost propojená s temperamentem a elánem mládí.[21] Jedinou schůdnou cestou, která se nabízela, byl vstup do kněžského semináře a absolvování diecézního kněžského učiliště v Hradci Králové. Této myšlence se však prý bránil, toužil po svobodě

[19] *U Bohumila Zahradníka-Brodského v Průhonicích*, Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl., s. 2.

[20] Dagmar DANIELOVÁ, *František Petr (1863–1938) – život a dílo historika Havlíčkova Brodu*, Pardubice 2013, s. 25. Rkp. diplomové práce na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice, https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/53334/DanielovaD_FrantisekPetr_MM_2013.pdf.pdf;jsessionid=42C1E4C483866316C2D65F2E60DC4DFF?sequence=3 – ověřeno 30. 12. 2015. – Petr byl spolužákem B. Zahradníka-Brodského, jedním z těch 44 studentů, kteří s ním v roce 1882 složili maturitu. Autorka v práci popisuje mj. také jejich korespondenci z let 1921–1935, avšak její komentář ukazuje, že bratry Zahradníkovy směšuje do jedné postavy.

[21] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

a životě bez omezování a jeho povahové ustrojení odmítalo askesi, kontemplaci a pobyt v uzavřeném prostředí. Ale neměl na vybranou. Za dané situace sám – s odstupem času – léta 1882–1886 označoval za období, kdy prý hodně trpěl, několikrát byl připraven společenství bohoslovců opustit, ale žádná z možností, jež se nabízely, nebyla schopná mu zajistit budoucnost. Plnější uspokojení mu údajně poskytovala snad jen literární tvorba, kterou rozvíjel a své první pokusy začal publikovat v novinách a časopisech.

Věrohodné na těchto údajích čerpajících údaje ze vzpomínek je, že sdílel osud mnohých mladých mužů své doby, kteří nedisponovali vnitřní touhou po kněžství a stali se katolickými duchovními „proti své vůli", ze „sociálních důvodů". Většina z nich tím udělala kompromis mezi vizí a realitou, který však vyzněl ve svém důsledku ve prospěch privátního zájmu jedince a objektivně se obracel proti církvi.

Kněžské svěcení Bohumil Zahradník přijal 11. července 1886[22] z rukou pražského pomocného biskupa Karla Boromejského Schwarze (1828–1891),[23] zastupujícího nemocného královéhradeckého biskupa Josefa Jana Evangelistu Haise (1829–1892), a zahájil tak pastorační práci trvající přes třicet let. Jeho prvním působištěm se stala středočeská Zruč nad Sázavou s kostelem Povýšení sv. Kříže a tři roky svého kaplanského působení označoval za jedno z nejšťastnějších období svého života už proto, že se setkával se vstřícností jak ze strany faráře, tak lidí, s nimiž se stýkal. Našel zde přátelský kruh českých inteligentů se zájmem o veřejný život. Společně sdíleli české noviny a časopisy, hráli ochotnické divadlo, bavili se. Měl příležitost pohybovat se i ve vyšší společnosti na barokním zámku v Horce nad Sázavou, jeho majitel rytíř Stangler (1811–1893)[24] ho naučil střílet a zde jsou kořeny jeho celoživotního zájmu o hony a lov zvěře. Založil farní knihovnu a vzorně pečoval o její růst nákupy nových titulů sanovaných z výtěžků divadelních představení. Pestrá společnost, v níž se pohyboval, ho inspirovala a nabízela vzory pro hrdiny literárních prací a příspěvky otiskované v katolicky orientovaném tisku. Pilně přispíval zejména do nedělní přílohy Čecha, do Blahověstu, a první povídky vydával nákladem Katolického tiskového spolku.[25] Nadšení mladého kaplana

[22] Data vysvěcení se v literatuře různí, některé zdroje uvádějí jako měsíc vysvěcení červen.

[23] http://podbrdsko-encyklopedie.cz/cz/schwarz-karel-boromejsky/ − ověřeno 31. 12. 2015.

[24] http://opac.nm.cz/authorities/34877;jsessionid=11F44F50371E2A24792D39CA8FD4FC69 – ověřeno 2. 1. 2016.

[25] Ještě před vysvěcením vyšla první a v roce absolutoria další dvě Zahradníkovy (pod pseudonymem Brodský) apologeticko-beletristické práce Bouře na horách (Praha 1885), Pro pokoj duše (Praha 1886), Pomsta Lollardů (Praha 1886), po nichž rychle následovaly další Za své i cizí viny (1887), Boj o štěstí (Praha 1887), Z našeho kraje (Praha 1889), Husitské obrázky

Zahradníka provázelo i při krátkodobém pobytu na výpomoc do kostela sv. Petra a Pavla v Ledči nad Sázavou, kde nacházel tak široké společenské vyžití, že omezoval i literární tvorbu.

Tato idyla však skončila nečekaně brzy (alespoň podle tvrzení obsažených v Zahradníkových pamětech), už v roce 1889, a souvisela se Zahradníkovým přechodem na nové kněžské působiště do Ouběnic,[26] malé vesničky (od roku 1975 součást města Bystřice) poblíž Benešova; patronem kostela sv. Markéty[27] byla rodina Jana Schebka (1823–1889).[28] Nejednalo se o přeložení, ale když se kaplan dověděl o úmrtí tamního faráře Františka Jirouška (1810–1889), rychle složil farní zkoušku, navštívil všechny církevní hodnostáře, kteří mohli ovlivnit výsledek konkursu, a celkem překvapivě se stal jeho vítězem. Sám úspěch příliš neočekával, neboť podmínku tříleté kněžské praxe naplňoval jen stěží. Spojoval ho se zaneprázdněností pražského arcibiskupa Františka z Pauly kardinála Schönborn-Buchheim-Wolfstahl (1844–1899),[29] ovšem zřejmě budeme pravdě blíže konstatováním, že Zahradníkovi přímluvci, zejména patroni, byli vlivní. Po letech psal, že se tehdy těšil jako malé dítě. Chtěl být svým pánem a toužil udělat si osadu podle vlastních představ. Dne 18. září 1889 nového faráře na hranicích obce vítalo banderium, zvonily zvony a u fary čekali nadšení farníci. Když však s odstupem času na tuto událost vzpomínal, připojil k ní kritickou glosu. V davu lidí před jeho novým bydlištěm viděl také opozici, lidi, s nimiž se neznal, ale jimž přicházel nevhod. Chtěli prý mít farářem administrátora, který před Zahradníkovým příjezdem obcházel jednotlivé statky, agitoval a sebral údajně na 600 podpisů proti nástupu nového duchovního a odmítal faru opustit. Farář jakoby poprvé narazil na realitu života a zdálo se mu, že ve srovnání se Zručí n. S. jsou zdejší lidé jiní. Stěžoval si na

(Praha 1890), Hlasatelé svobody (Praha 1890), Nevěřící věřící (Praha 1891), Bez víry a bez vlasti (Praha 1891) atd. Knihy vyšly v edici Hlasy katolického spolku tiskového.

[26] K Ouběnicím srov. Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918),* Ouběnice 2000; 2. vyd. *Příběh Ouběnic, Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001; TÝŽ, *20. století v Ouběnicích, Soumrak tradičního venkova,* Praha 2009.

[27] A. PODLAHA, *Památná místa*, s. 125–126.

[28] Milan M. BUBEN, *Schebkové,* Střední Evropa, 1993, č. 28, s. 103–108. – Schebkové byli podnikatelé železničních staveb a z této činnosti velmi zbohatli a kupovali venkovské dvory a panství. V roce 1885 se Jan Schebek stal majitelem velkostatků Zruč n. S., Hodkov, Zbraslavice a Ostrov. Státní oblastní archiv Praha, f. Vs Zruč n. S., 1785–1947. Rodinné písemnosti Schebků jsou ve fondu Vs Hodkov, 1696–1949. Schebkové měli patronát nad kostely ve Zruči, Zbraslavicích, Bělici a Ouběnicích. V posledním případě do roku 1908, kdy se patronkou stala Marie Dyndová, majitelka obchodního domu J. Novák v Praze, ve Vodičkově ul.

[29] *Jeho eminence kardinál František de Paula Schoenborn kníže-arcibiskup pražský. Nástin a příběhy z jeho života a smrti jakož i vypsání pohřebních slavností od 25. do 30. června 1899*, Praha 1899.

„českou náturu“ s její hrubostí, závistí a potměšilostí. Vybavil si obraz zanedbané[30] a rozvrácené farnosti a litoval, že se jako mladý a nezkušený „zajíc“ lépe neinformoval na místní poměry a neprověřil si pověsti, které se k němu dostaly. Mohl tomu všemu včas předejít. Tvrdil, že se potýkal s protivníky, cítil se opuštěný, osamocený a bezmocný, opět v hmotné nouzi, bídě a nedostatku.[31] Byl prý naivní a jen „*zlý duch kdesi po straně se chechtal mým horoucím snům*“.[32] Toto dvojaké přijetí údajně předznamenalo jeho život v Ouběnicích, jež se mu staly nakonec osudem na celých třicet let. Marně usiloval o přeložení jinam a jeho frustrace se během let stupňovala. O faře se nakonec vyjádřil těmito slovy: „*Z blízka to byla věznice, hořká, neúprosná a celý život vážící.*“

Nechceme toto osobní svědectví zlehčit kvůli jeho autenticitě, nicméně se nám zdá, že je součástí Zahradníkovy literární stylizace do role oběti dobových, zejména církevních poměrů, jak o tom v dalším textu ještě uslyšíme. Na druhé straně můžeme připustit, že srážka s realitou života v malé a uzavřené lokalitě Zahradníkovo životní směřování ovlivnit mohla. Z retrospektivního pohledu totiž v jeho úsilí identifikujeme dvě propojené linie.

První linie směřovala jakoby do jakési izolace, resp. do vytváření druhého světa, v němž nacházel uspokojení a kompenzaci za „újmy“ pociťované na poli svého kněžského působení. Jeho prvním a jediným světem přestala být pastorace a hledal uplatnění v zahradničení, v literární práci a pěstování styků s literárním prostředím, v politické oblasti, v založení rodiny atd. Praktické aktivity v zemědělské sféře jsme už zmínili.

Kvantitativní rozsah jeho vlastní literární tvorby je obdivuhodný, ještě se o tom zmíníme. Ouběnická fara opakovaně (i když občas) hostila osobnosti pohybující se v literární sféře v čele s Jindřichem Šimonem Baarem, Jakubem Demlem, Antonínem Klášterským, Jaroslavem Vrchlickým, Františkem Serafínským Procházkou, Františkem Heritesem, Jaromírem Boreckým, Jiřím Stanislavem Guthem-Jarkovským nebo Aloisem Jiráskem.[33] Osobní styk provázela korespondence. Ouběnický farář jezdil do Prahy a jako přední funkcionář nebo člen se účastnil akcí a podniků pořádaných podpůrným spolkem spisovatelů Svatobor (od 1904 člen vedení), Nakladatelským družstvem Máje, Uměleckou besedou, Syndikátem českých spisovatelů (1918, ve výboru) atd., příp. Všeslovanskou jednotou a Sokolem.

---

[30] Tomuto tvrzení však odporují údaje v Podlahově knize o opravě kostela, skončené v roce 1888, o pořízení nových věžních hodin (1883) a stavbě nového hlavního oltáře chrámu. A. PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 121. Zahradník se mohl v 90. letech 19. století soustředit na zvelebení interiérů. Stěžoval si hlavně na to, že musel za 30 let zpětně doplňovat matriky.

[31] Historik Ouběnic J. Petráň však jeho životní styl označuje za chování „venkovského bonvivána“. J. PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině,* s. 176.

[32] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[33] Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině,* s. 176.

Těžiště jeho angažovanosti v agrární straně spadá až do let první republiky, ale vazba na agrární proud českého politického katolicismu je průkazná už v období existence Předlitavska.[34]

Životní kapitolu svého rodinného soužití s Annou Plešingerovou (1870–1935) Zahradník přirozeně tajil a tak naše informovanost zůstává na povrchu. Víme, že Anna oficiálně vystupovala na ouběnické faře jako hospodyně, nicméně se jednalo o nadanou ženu, která se pokoušela o literární tvorbu a v obecném povědomí je zakotvena jako překladatelka z angličtiny (H. G. Wells, J. London, R. S. Hichens, H. R. Haggard aj.).[35] Tato fakta nás vedou ke spekulaci, že se v Zahradníkově domově neobjevila náhodou a nešlo o pouhou shodu okolností.[36] Sama měla bratra knězem, Jan Plešinger (1875–1952) působil mj. jako katecheta,[37] překládal z němčiny, byl editorem a autorem teologicko-historických prací a po vzniku Církve československé byl ve 30. letech profesorem církevních dějin a dějin

[34] Kapitolu o Zahradníkově práci v agrární straně bude třeba teprve vytvořit sesbíráním drobných střípků z jeho aktivit. Víme, že se výrazně angažoval na půdě spolku Svobodné učení selské (existoval v letech 1924–1945) jako člen jeho výboru, ředitel vyšší lidové školy pro venkov a slavnostní řečník při zahajovacích slavnostech kursů SUS na venkově. V roce 1924 byl zvolen řádným členem Československé akademie zemědělské (existovala v letech 1924–1952), kde pracoval v literárním a osvětovém odboru a v komisích pro zemědělské intelektuály a sociologické. V agrární straně byl pověřen vzdělávací prací mezi mládeží a jezdil po celém státě přednášet. Ve 30. letech patřil mezi vážné kandidáty na místo senátora Národního shromáždění. NA Praha, f. 298 Svobodné učení selské, 1924–1945; NA Praha, f. 566 Československá akademie zemědělská, (1920) 1924–1952 (1953); Edvard REICH – Bohumil SPÁČIL, *Československá akademie zemědělská v prvním desítiletí, 1924–1934,* Praha 1935; Lubomír SLEZÁK, Agrární strana a Svobodné učení selské, in: Jiří Šouša a kol. (eds.), K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, Praha 2001, s 315–324.

[35] *Exotické povídky,* Praha, Čs. podniky tiskařské a vydavatelské, 1920; Rider Henry HAGGARD, *Jess, román z burské války*, Praha 1912; Rider Henry HAGGARD, *Jess, román z Transwaalu*, Praha 1919. Knihovna Lidového deníku, sv. 11.; Robert Smythe HICHENS, *Černý pes,* Praha 1919; Robert Smythe HICHENS, *Berberská ovce, román a několik povídek z pouště,* Praha 1917. Knihy Topičova sborníku, sv. 10; Robert Smythe HICHENS, *Berberská ovce, Román a několik povídek z pouště,* 2. vydání, Praha 1928; Herbert George WELLS, *Osvobozený svět,* Praha 1919. Topičovy dobré knihy přeložené, sv. 21.

[36] Osobně se znali z doby ještě před Zahradníkovým nástupem do Ouběnic. Anna se narodila ve sklářské rodině v Česticích, kde chodila do obecné školy a pak do klášterní v Rožďalovicích. Jako hospodyně nastoupila na faru v Ouběnicích proti vůli rodičů, z lásky. Srov. Č. HABART, *Sedlčansko,* s. 437.

[37] Jako katecheta působil na Žižkově a po Zahradníkově odchodu na ministerstvo se stal jeho nástupcem jako farář v Ouběnicích. BA, *Na ouběnické faře,* Český zápas 55, 1972, č. 31–32, 6. 8., s. 3. V rozporu s tímto tvrzením jsou údaje publikované Č. Habartem a převzaté B. a M. Jirouškovými, že na faru nejprve dojížděl kaplan A. Škácha a od podzimu 1920 ji převzal farář T. Sedláček. Srov. B. JIROUŠEK – M. JIROUŠKOVÁ-HALAMOVÁ, *Působení,* s. 43.

náboženství na Vysoké škole bohoslovecké CČS;[38] jeho jméno dnes žije především díky knize *O dějinném vývoji celibátu* (Praha 1932), jeho habilitační a dobově zřejmě kontroverzní práci. Skutečností je, že sblížení a lidské porozumění, které Zahradník vysvětloval svým osaměním v Ouběnicích (byl extrovertem, veselým a živoiálním člověkem vyhledávajícím přátelství lidí), vyústilo 11. srpna 1908 v uzavření tajného sňatku. Oddávajícím[39] byl přítel, kněz, spisovatel a cestovatel Alois Svojsík (1875–1917). Šlo pochopitelně o velmi riskantní podnik, neboť ze Zahradníkovy strany se jednalo o porušení slibu kněžského celibátu. Nelze říci, že by tuto okolnost nevnímal, ale tehdy už měl vnitřně jasno a tvrdil: Kristus sám ženitbu nezakazoval a za své apoštoly si dokonce zvolil jedenáct ženatých mužů. Proto nechtějme být chytřejšími, než byl náš Mistr. Většina kněží celibát nedodržuje, je pro ně utrpením a dělá z nich nešťastníky. Jejich děti vyrůstají v nepřirozených poměrech a nesou si následky po celý život. Porušování celibátu ve společnosti vyvolává pohoršení a diskredituje kněze i celou církev. Proto je třeba kněžský celibát zrušit. Duchovní to osvobodí, neboť budou moci žít nejen ve shodě s předpisy, ale i se svým svědomím. Vysvětloval, že nechtěl žít jako pokrytec, na jedné straně fungovat jako manžel a na druhé straně svou ženu vydávat za kuchařku.[40] Ve skutečnosti se však ocitl v pasti, neboť dvojím životem žil vůči církvi. Zdá se, že tento fakt si nechtěl připustit, což jasně vyplývá z jeho líčení neúspěšných pokusů o dosažení vyšších a výnosnějších funkcí v církvi, kdy ani neuvažuje o tom, že jedním z faktorů majících vliv na tuto skutečnost měly rovněž informace o jeho kněžském životě na faře. V roce 1919 svůj sňatek dovršil na půdě státu[41] a dal jím výzvu a příklad dalším kněžím v rámci realizace reformního programu katolického duchovenstva taktikou označovanou za via facti. Patřil k nejhlasitějším odpůrcům kněžského celibátu. V roce 1937 po smrti své první ženy uzavřel druhý sňatek s Růženou Novákovou. Zahradník také rád cestoval a většinou se svou ženou sjezdil fakticky celou Evropu.

---

[38] Srov. Jaroslav HRDLIČKA, *Život a dílo prof. Františka Kováře: příběh patriarchy a učence,* Brno 2007, s. 157, 167–170.

[39] Někteří autoři svatbu spojují s Prahou, ale to koriguje samotný Zahradník ve svých pamětech. Proběhl v době Svojsíkovy návštěvy v Ouběnicích „*abychom měli větší duševní klid*". LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života. Srov. Veleslav RŮŽIČKA, *Bohumil Zahradník-Brodský, K 100. výročí jeho narození,* Český zápas 45, 1982, č. 38, 20. 9., s. 2.

[40] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[41] Druhý sňatek proběhl 18. 9. 1919 v Praze na Staroměstské radnici, svědky byli spisovatel František Herites (1851–1929) a presidiální šéf ministerstva školství JUDr. Osvald Janota (1881–1936), oddávajícím náměstek starosty, národní demokrat Ing. Josef Rotnágl (1875–1958). Někteří autoři druhý sňatek spojují s datem 19. 1. 1919.

Druhou linii Zahradníkova životního směřování vnímáme jako aktivizační, nesenou snahou změnit venkovské poměry, v nichž se pohyboval. Chtěl povznést život na venkově na vyšší kulturní úroveň a lidi tam žijící kultivovat. Tímto záměrem odůvodňoval své vstupy do veřejného dění v Ouběnicích. Jeho úspěšný ovocnářsko-zelinářský „podnik" měl činem podpořit přednáškovou a spolkovou činnost a působit jako inspirativní příklad a vzor pro podnikání na vesnici. Stál za iniciativami, které vedly ke zřízení místní pošty (1903), četnické stanice (1904) a telegrafního úřadu (1911). Velmi stál o to, aby Ouběnice měly možnost se napojit na železniční dopravu (1917, zastávka Tomice). S bratrovou pomocí prosadil stavbu silnice a nové školní budovy.[42] Skutečnost, že se v roce 1901 stal čestným občanem obce, měla reálný základ a nic na tom nemění fakt, že ocenění bylo oficiálně zdůvodněno jeho zásluhami o zvelebení interiérů kostela. Celou vesnici získal pro agrární stranu, všichni obyvatelé až na jednoho byli za první republiky jejími voliči. Stejné cíle však sledovala i Zahradníkova literární tvorba. Opakovaně tvrdil, „*v každé mé knize je skryta výchovná tendence*". Jeho trochu černobílé literární postavy pohybující se ve schématech dobra a zla tuto tezi dokládají.

Jako duchovní si Bohumil Zahradník v Ouběnicích počínal dobře. Mezi věřícími byl oblíbený, při bohoslužbách měl kostel plný, jako výborný lidový řečník uměl lidi oslovit svými promluvami. Jeho obraz trochu kalí role katechety, který neváhal šířit a upevňovat náboženství mezi žáky i za pomoci rákosky,[43] což je však výtka (aniž bychom tuto metodu schvalovali, spíše naopak) vychovatele z jiné doby. Už jsme se zmínili o tom, že vlastně dokončil práci svého předchůdce faráře F. Jirouška při opravách chrámu a jeho interiéry vybavil novými obrazy a vitrážemi, byly vyměněny boční oltáře, postaven nový Boží hrob, zarámována křížová cesta, koupeny varhany a kříž proti kazatelně. Pořídil nová mešní roucha a bohoslužebné potřeby.[44] Kde se tedy vzala jeho tvrdá slova o ouběnickém vězení, z něhož byl „vysvobozen" až v únoru 1919?

Zdá se nám, že první desetiletí 20. století bylo v Zahradníkově životě a práci kritickým obdobím poznamenaným několika událostmi, které vyhodnotil jako osobní neúspěchy s tak hlubokými dopady, že obraz vzorného a agilního kněze se rozplynul a postupně ho nahrazuje postava nespokojeného a ostrého kritika vnitřních poměrů v římskokatolické církvi, v první řadě vysoké církevní hierarchie. Kritický pohled, v soukromí údajně spojovaný s úvahami o opuštění pastorační práce a přechodem do zaměstnání mimo církev,[45] postupně dospěl k přesvědčení o nut-

[42] J. PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině,* s. 155n. V řadě aktivit postupoval ve spolupráci se svým jmenovcem, s učitelem Janem Zahradníkem (1879–1957).

[43] Tamtéž, s. 207, pozn. č. 354.

[44] A. PODLAHA, *Památná místa*, s. 125.

[45] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

nosti změnit poměry, systém, provést v církvi reformy. Pokud bychom hledali konkrétní události, jež zřejmě k tomuto vnitřnímu zvratu přispěly, našli bychom je především v Zahradníkových marných snahách získat postavení kanovníka v Královské kolegiátní kapitule sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v letech 1902–1904. Duchovenské místo v Praze Zahradník považoval ve srovnání s Ouběnicemi nejen za získání finančně výhodnějšího beneficia, ale s ohledem na tradice a prestiž Vyšehradské kapituly, v níž vždy působili významní kněží, kteří se zasloužili o církev svou literární, vědeckou, uměleckou činností, za uznání osobních kvalit a docenění vlastní literární práce. Sám to vyjádřil ještě lapidárněji: „[…] *Odvážil jsem se učinit pokus dostat se na lepší beneficium, kde bych si mohl po úmorné práci oddechnout a nabýt vhodné příležitosti, abych mohl, než mně veškeré síly opustí napsati něco, co bych psal bez onoho trpkého nádechu, že píšu mnoho kvůli honoráři, jehož nezbytně k životu potřebuji.*“[46]

V roce 1905 se pak pokusil o získání místa děkana na Karlštejně. Když čteme Zahradníkovo líčení okolností spojených s touto kauzou v jeho pamětech, zdá se téměř neuvěřitelné, jaký okruh příznivců, osobností působících v církevní, kulturní a politické sféře, se mu ve spolupráci s bratrem podařilo zmobilizovat do role přímluvců a garantů. Přesto ani tentokrát nebyl úspěšný, proto na další pokusy sám rezignoval. Důvody, proč v konkursech neuspěl, přesně neznáme, jednání byla důvěrná. Spekulovalo se o jeho výbušné osobní povaze, v kruzích vysoké církevní hierarchie by prý působil jako rušivý element. V živé paměti byla aféra spojená s jeho postojem ke knize pražského světícího biskupa Wenzela Frinda (1843–1932)[47] *Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht in polyglotten Staaten und Ländern mit besonderer Rücksichtsnahme auf Oesterreich und Böhmen vom sittlichen Standpunkte aus*,[48] reagující na česko-německé jazykové spory. Zahradník jako národovec se netajil nesouhlasem s Frindovými závěry, což ve všech církevních kruzích nebylo zcela akceptováno a kauza se odrazila také na stránkách Katolických listů.[49] Zahradník se domníval, že právě jeho literární

[46] Tamtéž.

[47] *Zemřel Václav Frind,* Časopis katolického duchovenstva 78, 1932, č. 9, s. 582–583; Kurt Augustinus HUBER, *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen, Ausgewählte Abhandlungen,* Hrsg. von Joachim Bahlcke und Rudolf Grulich, Műnster 2005, s. 601–646. https://books.google.cz/books?id=djlY7Qv9CeUC&pg=PA601&lpg=PA601&dq=Wenzel+Frind&source=bl&ots=UWmdnXocPp&sig=SIZ2zJnCsLwS8jdk2HsDNpxHzrk&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwjMnuX-55LKAhUDJHIKHVUIAdkQ6AEIRjAK#v=onepage&q=Wenzel%20Frind&f=false – ověřeno 5. 1. 2016. Další literatura je uvedena v tomto pojednání v pozn. na s. 602.

[48] Wien, Manz'sche k. u. k. Hof-, Verlags- und Universitäts- Buchhandlung I. Kohlmarkt 1899, xv. Přetisk: Wenzel FRIND, *Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht,* Brno 2006, 416 s. Deus et gentes, sv. 2.

[49] V roce 1905 prý děkan kapituly Josef Burian (1854–1922) při náhodném setkání s Isidorem Zahradníkem v Karlových Varech mu řekl: „*Mně to, pane doktore, mrzí, že Váš pan bratr nedostal vyšehradský kanonikát. Zavinil si to sám, neměl si smočit s tím Frindem.*“ Bohumil

činnost, již považoval za službu církvi, ho doslova předurčuje na Vyšehrad. Informace ze zákulisí však ukazovaly, že se v tomto hodnocení hluboce mýlil, neboť lidé zaujímající rozhodující místa v místní církvi ji vnímali jako volontérství, považovali ji za volnočasovou zábavu, která ho navíc odváděla od pastorační práce. Existují náznaky, že Zahradníkův poměr vůči arcibiskupovi pražskému, kardinálu Lvu Skrbenskému z Hříště (1863–1938),[50] nebyl oboustranně nijak vřelý, což nakonec v roce 1907 vyústilo do otevřené krize a narušený vztah se už nikdy nepodařilo urovnat. Podnětem k vyhrocení postojů se stala aféra v Ouněticích. Zahradník, který byl dosud příznivcem a podporovatelem starosty obce Josefa Jedlana, dal podnět k jeho odstranění z funkce, neboť prý špatně nakládal s finančními prostředky. Starosta se bránil a nakonec se svými společníky podal na faráře stížnost určenou do rukou pražského arcibiskupa. Ten stěžovatelům[51] hned slíbil, že duchovního přeloží na jiné místo a teprve následně udělal kroky k vyšetření případu, aniž by o tom kněze informoval nebo chtěl znát jeho stanovisko. Situace vyústila ve výbuch Zahradníkova hněvu. V afektu poslal arcibiskupovi urážlivý dopis a do zásilky přibalil – vrátil církevní vyznamenání – diplom oceňující jeho působení v církvi a pláštík kleriky (expositorium canonicale),[52] symbol trvalého úřadu, s tím, že je připraven na kněžské působení rezignovat, neboť „*hořký a skrovný chléb církve, který jím,*

Zahradník to komentoval slovy: „*Bravo, pane děkane! Královská česká kapitula, sestávající z Čechů, se bojí volit českého literáta, protože si dovolil poukázat na impertinentní jednání německého biskupa proti české národnosti. My, Češi, jsme přece Kubíci, co?*“ LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[50] Jiří STIBOR – Radek FUKALA – Miloš TRAPL, *Skrbenští z Hříště,* in: Lumír Dokoupil (ed.), Biografický slovník Slezska a severní Moravy, sv. 4 Opava – Ostrava 1995, s. 118–125; Jitka JONOVÁ, *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého Stolce*, Uherské Hradiště 2013. – Zahradník arcibiskupa a jeho rodinu charakterizoval těmito větami: „*Celá ta rodina je ústavácká, zarytí Němci, kteří by patřili mezi nejpřednější nepřátele českého národa, kdyby nebyli až dojemně – chudí!* […] *Mimoděk jsem si vzpomněl, kterak otec jeho Eminence, zasílaje jednu opravu do Neue Freie Presse hrdě se přiznával, že je už 25 roků odběratelem tohoto krásného orgánu, který, kdyby mohl, nadělal by z nás polabských Slovanů.*“ LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[51] Pod starostovu stížnost se podepsali také Matěj Pěkný, Josef Vondra, Karel Zeman a Vojtěch Červ. Zahradník je ve svých pamětech charakterizuje vesměs jako málo důvěryhodné existence, s nimiž se dostal do konfliktu, nějak se jich dotkl a urazil je, a nyní mu to opláceli. Několik z nich přitom v minulosti zaštítil svou prestiží, příp. jim finančně či jinak pomohl. Proto se nemohl smířit s tím, že pražský arcibiskup, aniž by si zjistil, o jaké osoby jde, a jaké je skutečné pozadí stížnosti, jim dal zapravdu.

[52] Michal SKLENÁŘ, *Tridentská reforma diecézního kléru a její vybrané vnější projevy, Kněžský oděv jako odraz požadavků kladených na diecézní kněžstvo po Tridentském koncilu,* Praha 2013, s. 45, 60, 77, 102–104, diplomová práce na Katolické teologické fakultě UK, vedoucí práce Jan Kotas. Dostupné na https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/123155/ – ověřeno 6. 1. 2016.

dovedu si v klidu a bez pokořování vždycky nalézt“.[53] Odpověď, kterou dostal prostřednictvím konsistoře, byla sice vysvětlující, nicméně rigorózní a avizovala, že dopis bude mít dohru u církevního soudu. Nakonec k němu nedošlo, protože se Zahradník omluvil, nicméně případ znovu podlomil farářovu důvěru vůči svým nadřízeným a obecně vysoké církevní hierarchii. Nemohl se smířit s tím, že arcibiskup a vikář více věřili lidem s pochybnou minulostí a charakterem, než knězi, který svým každodenním úsilím dokazoval svůj poměr vůči církvi a jejímu poslání.

O hloubce Zahradníkovy roztržky s pražským arcibiskupem svědčí skutečnost, že nebyla zapomenuta ani po uplynutí několika roků a svým způsobem napomohla tomu, že od sklonku první světové války ho nacházíme v řadách reformního duchovenstva. V pamětech evokuje epizodu z roku 1915, kdy kardinál Skrbenský přijel do Ouběnic na generální vizitaci. Prý ho vítal jako knížete a hostil, ale odezvou byl úřední tón. „*Zadostiučiněním je mi, že jsem Skrbenskému při rozmluvě mohl říci mnoho, co mu jistě žádný kněz předtím neřekl.* […] *Přes dvě hodiny jsme spolu debatovali a při té příležitosti měl jsem příležitost poznati celou duševní ubohost a obmezenost tohoto červeného pána. Byl všecek nešťasten, když jsem ho honil do úzkých a nakonec se rozčilil, když jsem mu řekl, že žádného vyznamenání nepřijmu. Není divu, že, že jeho msta zasáhla mne ještě z Olomouce. Bylo to vlastně moje štěstí, protože jsem zůstal volný k létům budoucím, kdy baron Skrbenský opouštěl Olomouc*[54] *a kdy v Čechách místo France Josefa vládl Masaryk. Po celou dobu války jsem tušil, že svoboda se blíží a nám zadostiučiní, že jsem ani jednou na kostel a faru praporu nevystrčil, zvoniti nedal, Te deum na oslavu 'vítězství' rakouských nezpíval...* […] *Před převratem dávno už jsem věděl, že naše svoboda bude jinak vypadati, než jak nám ji z Vídně nabízeli. Byl jsem přítomen 13. dubna*[55] *a i 17. května 1918*[56] *slavnostem v Obecním domě pražském a po obou slavnostech byl jsem přítomen soukromým přátelským večírkům u Zlaté Husy, kde zahraniční slovanští hosté nadšeně byli přivítáni a kde byly pronášeny řeči plné velezrady. Moje svědomí mi pravilo, teď že přišla doba, aby také v kněžském stavu provedeny byly reformy odpovídající jak potřebám náboženství, tak naší minulosti a naším tradicím.*“[57]

---

[53] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[54] Po smrti olomouckého arcibiskupa Františka Saleského Bauera (25. 11. 1915) zaujal jeho místo Lev Skrbenský z Hříště (konsekrován 21. 6. 1916) a v tomto postavení zůstal do 30. 11. 1920, kdy v Římě rezignoval a uvolnil stolici pro Antonína Cyrila Stojana (1851–1923).

[55] Představitelé českého kulturního a politického života provedli tzv. „národní přísahu“. Její text přednesl Alois Jirásek.

[56] Ve dnech 16. a 17. 5. 1918 v Praze proběhly divadelní slavnosti k 50. výročí položení základního kamene k Národnímu divadlu, jichž se účastnili zástupci slovanských a románských národů habsburské monarchie. Manifestovaly jejich právo na sebeurčení.

[57] Tamtéž.

Jako farář Bohumil Zahradník zůstal v Ouběnicích do 15. února 1919,[58] kdy opustil kněžské povolání a stal se úředníkem Ministerstva školství a národní osvěty v Praze, nejprve v pozici odborového a od roku 1922 ministerského rady. V této době se plně angažoval v reformním hnutí katolického duchovenstva a stál u počátků formování jeho radikální frakce sdružené ve skupině nazvané Ohnisko. Na ministerstvo nastoupil pravděpodobně na popud ateisty, sociálně demokratického ministra školství Gustava Habrmana (1864–1932)[59] a trochu necitlivě, ale logicky obdržel vyřizování agendy týkající se církví. Nemohl být přitom nestranný a po vzniku Církve československé usiloval o její etablování, a jak sám uvedl, pomáhal asi dvěma stovkám kněží římskokatolické církve najít zaměstnání mimo pastoraci, na poštách, ve finanční a celní správě, na ministerstvech a hlavně na menšinových školách a na Slovensku. Kromě toho netajil, že participoval na řadě sňatků kněží potírajících celibát cestou via facti. Pracoval se zápalem a s nadějí, že po upevnění nové církve se tito muži stanou její oporou a vrátí se ke svému původnímu povolání za nových podmínek. V pamětech k tomu poznamenal: „*Mohu bez chlouby říci, že jsem pro naše duchovenstvo vykonal mnoho.*“[60]

Současně si však povzdechl: „*Dokud jsem měl vliv, plazili se kněží přede mnou, písemně i ústně mě velebili jako svého otce a zachránce, a než uplynul rok s rokem, totéž duchovenstvo podávalo na ministerstvo školství písemné petice, abych byl ze svého místa odstraněn.*“[61] Zahradník zde narážel na skutečnost, že jeho úsilí se velmi rychle dostalo do rozporu se zájmy katolické církve a politického katolicismu. Ještě před pádem druhé Tusarovy vlády se radova politická pozice na ministerstvu otřásla. Na ministerstvo začaly chodit petice požadující Zahradníkův odchod z úřadu. Sám se (zřejmě mylně) domníval, že jejich inspirátorem byl bývalý přítel, kněz, agrárník František Jan Kroiher (1871–1948).[62] Jeho roli na ministerstvu považoval za neúnosnou i pražský arcibiskup František Kordač (1852–1934).[63] Před těmito tlaky ho nebyl schopen chránit ani bratr, ministr železnic. Nakonec dostal na vybranou: buď na ministerstvu školství přejde do oddělení osvěty (kde však prý po něm příliš netoužili), nebo si vezme dovolenou.

---

[58] V pamětech však uvádí, že konsistoři ohlásil svůj odchod z Ouběnic k 31. 12. 1919. LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-6/23 – Všehochuť z mého života.

[59] http://www.historiecssd.cz/h/habrman-gustav/ – ověřeno 8. 1. 2016.

[60] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[61] Tamtéž.

[62] Pavel MAREK, *Senátor agrární strany František Jan Kroiher*, in: Blanka Rašticová (ed.), Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24. – 25. května 2006, Uherské Hradiště 2006, s. 107–112.

[63] Pavel MAREK, *Arcibiskup pražský prof. dr. František Kordač: nástin života a díla apologety, pedagoga a politika,* Olomouc 2005.

Zahradník nakonec zvolil druhou variantu a od 15. září 1920 do 15. února 1921 nechodil do úřadu a plně se věnoval práci ve prospěch Církve československé, kterou na počátku roku 1920 pomáhal zakládat. Jeho tehdejší aktivity byly mimořádně bohaté. Když se však o Vánocích v roce 1920 dověděl, že nový ministr školství Josef Šusta (1874–1945)[64] chystal jeho penzionování, protože ho jako úředníka nemohl ani akceptovat, ani potřebovat, rozhodl se „zdravotní dovolenou" přehodnotit a požádal o návrat na ministerstvo. Po velkém váhání se mohl vrátit, avšak s podmínkou, že rezignuje na církevní agendu a přejde do jiného oddělení, v němž převezme péči o záležitosti literatury a divadla (referát písemnictví). Těm se na ministerstvu dosud nikdo hlouběji nevěnoval. Z údajů, které máme k dispozici, vyplývá, že Zahradník vlastně obdržel „trafiku": ocitl se v kanceláři bez pracovního stolu, neměl pracovní náplň a do 4. října 1921 ho také nikdo neúkoloval a nekontroloval. Neměl co dělat. Na jedné straně měl 59 let a jeho propuštění politicky nepřicházelo v úvahu, na druhé straně pro něj jako bývalého duchovního nebyla odpovídající práce. Zvolené řešení zřejmě reprezentovalo optimální východisko z citlivé situace. Nikomu nebude vadit a v krátké době odejde do důchodu.

Bohumil Zahradník se s novou situací kolem své osoby na ministerstvu vypořádal v klidu a s nadhledem. Sice si stěžoval, že „*jako příliš prononcovaný kacíř*" je poškozován platově, neboť nepostupuje do vyšších tříd, ale na druhé straně si práci rychle našel a zaměřil se na řešení problematiky sociálního postavení literátů, snažil se vytvořit systém jejich finanční podpory, chtěl prosadit starobní a invalidní pojištění spisovatelů a angažoval se při koncipování nakladatelského a autorského zákona,[65] který se podařilo dotáhnout do konce až po roce 1924, kdy odešel do důchodu. V této druhé fázi práce na ministerstvu prožil v Církvi československé zápas o její ideovou orientaci. Byl vůdčí silou tradicionalistické frakce, a když ho Farského modernisté z církve de facto vytlačili, stáhl se do ústraní. Rezignoval na svou pozici nejen na ministerstvu, ale i v Církvi československé a fakticky tím uzavřel životní kapitolu zahájenou rokem 1918 a angažovaností při prosazování církevních reforem.

Posledních 15 let životního úsilí Bohumila Zahradníka je svým způsobem částečným a symbolickým návratem do období ouběnického působení. V Průhonicích si koupil pustnoucí usedlost s pozemkem a vybudoval si tu zahradu pro svou sadařskou a zelinářskou práci, která ho opět pohltila. Žil zde od jara do zimy a pak se vracel do svého druhého domova v Praze v tehdejší Hoffenštokově ul. č. 5, aby se plně věnoval literární práci, psaní, v němž nacházel uspokojení a klid v duši. Všední dny si zpestřoval zájezdy po celé republice v rámci svých aktivit v agrární straně. S Církví československou se rozešel a přestoupil do pravoslavné církve, v níž však stál víceméně v pozadí, zasahoval spíše jako komentátor událostí a byl

[64] Jiří LACH, *Josef Šusta 1874–1945: a history of a life, a life in history,* Olomouc 2003.

[65] Jednalo se o zákon č. 106/1923 Sb., o smlouvě nakladatelské, a zákon č. 218/1926 Sb., o právu k dílům literárním, uměleckým a fotografickým (autorské právo).

v písemném a občas i osobním styku s jejími protagonisty z okruhu vladyky Gorazda (Pavlík, 1879–1942).[66] Věnoval se rodině, přicházely nemoci, špatně chodil a téměř ztratil zrak. Smrt ho zastihla ve věku 77 let 26. listopadu 1939 v Průhonicích,[67] pohřben byl 30. listopadu v Praze na Olšanech. Pravoslavné pohřební obřady vedl v zastoupení přítele vladyky Gorazda (Pavlík) farář Alois Václav Čikl (1900–1942)[68] za asistence o. Čestmíra Kráčmara (1894–1971)[69] a ThDr. Vladimíra Petřka (1908–1942),[70] zádušní mše proběhla v neděli 3. prosince v katedrále sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ul.

Bohumil Zahradník-Brodský jako literát a spisovatel

Nyní se budeme krátce věnovat literárnímu profilu Bohumila Zahradníka; přídomek Brodský byl jeho literárním pseudonymem odvozeným od města Německý Brod, v němž, jak víme, prožil mládí a studentská léta. S psaním beletrie, zpočátku črt, povídek a novel, nakonec se jeho doménou stala tvorba románů, začal na střední škole okouzlen literárním dílem kněze, buditele a romanopisce Václava Beneše Třebízského (1849–1884), v té době nejoblíbenějšího spisovatele na českém venkově. Když byla jeho první črta otištěna v časopise Jitřenka, literatuře propadl: „*Bylo to ve mně a nedalo se to umlčet*.“[71] V kněžském semináři prý zpočátku „*neměl ani chuti, ani příležitosti psáti*“, ale pod vlivem přátel, s nimiž se znal z gymnázia a kteří mu slíbili technickou pomoc, „*začal jsem tedy v dřevěné boudě seminářské zahrady, často za mrazů a vánic, ve volných chvílích psáti*“[72] a jeho první práce otiskované pod pseudonymem vycházely v různých katolicky orientovaných časopisech. Už při nástupu do pastorace „*nutkalo mně to psáti, byl jsem o rukopisy žádán, věci se líbily – aspoň v oněch kruzích, které tuto literaturu četly – a věřil jsem poctivě, že prospívám dobré věci*“.[73] Poměrně záhy údajně poznal, že

[66] Jaroslav ŠUVARSKÝ, *Biskup Gorazd,* Praha 1979; Martin JINDRA, *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945*, Praha 2015.

[67] *Spisovatel Zahradník-Brodský mrtev,* České slovo 11, 1939, č. 326, 28. 11., s. 3; *Hostačovský zámek,* Venkov 34, 1939, č. 279, 28. 11., s. 1–2; *Vzpomínají,* Venkov 34, 1939, č. 280, 29. 11., s. 4; *Nad stovkou,* Venkov 34, 1939, č. 281, 30. 11., s. 6.

[68] P. MAREK – M. LUPČO, *Nástin dějin pravoslavné církve,* s. 407–408; http://www.ustrcr.cz/cs/alois-vaclav-cikl-1900-1942 – ověřeno 9. 1. 2016.

[69] Tamtéž.

[70] Libor RACLAVSKÝ, *Cesta k oběti, Životní příběh kněze Aloise Václava Čikla,* Zlín 2014.

[71] LA PNP Praha, f. B. Zahradník-Brodský, kart. 1-6/23 – *Literární počátky našich spisovatelů. Bohumil Zahradník-Brodský,* Světozor 16, 1915, č. 13, 26. 11., výstřižek.

[72] Tamtéž.

[73] Tamtéž.

pro typ Třebízského historické povídky nemá předpoklady, jako autor ho přestal kopírovat, a literární náměty začal hledat ve svém okolí, v životě současné vesnice. Stal se autorem venkovské prózy, ale uměl také zachytit dění ve městě. Inspiraci a nápady čerpal z prostředí života rolníků a chalupníků, statkářů, šlechty, podnikatelů, dělníků, kněží. Důraz přitom kladl na sociální vidění reality. „*Látky k pracím nabízely se mi takřka samy.*[…] *U všech mých prací byl zárodek zachycen z viděného prostředí a všichni hlavní hrdinové a hrdinky žili nebo žijí.*“[74]

Později, když své dílo rekapituloval, prohlašoval, že zpočátku byla jeho tvorba „katolická“ (zhruba do roku 1890), čímž rozuměl, že psal a svá díla vydával pro potřeby katolického tábora a v jeho nakladatelstvích. Během času se však od ní začal odklánět, neboť prý v tomto prostředí „*postrádal pravdu, čestnost a pochopení práv českého národa*“.[75] Díky podpoře ze strany politika, spisovatele, novináře a redaktora Ferdinanda Schulze (1835–1905),[76] který mu otevřel stránky Zlaté Prahy, a básníka Augustina Eugena Mužíka (1859–1925), redaktora Ilustrovaného světa a Besed lidu,[77] se mu podařilo udělat první kroky mimo takto vymezený okruh. Zahradníkovy literární práce vydávala komerční nakladatelství, v relativně velkém nákladu, připravovala reedice děl a také řadu sebraných spisů. To mělo během času dopad jak na charakter jeho tvorby, tak také na čtenářské spektrum. K pestrosti námětů jeho literárních prací se přidal erotický nádech. Zajímavé příběhy prostupovala láska ve všech podobách. Koncipoval dramatické zápletky, jimž mnohdy nechyběl detektivní podtext. Vyprávění koncipoval jednoduše, pochopitelně a jasně, chtěl, aby text byl zábavný, oddechový, a dovedl čtenáře zaujmout a rozptýlit. Proto záměrně rezignoval na úvahy a filozofování. Usiloval o to, aby charaktery jeho postav byly dobře čitelné a reálné, jak je viděl ve svém okolí.[78]

Zahradník se programově věnoval ženským postavám z vesnického prostředí s úmyslem vytvořit obraz emancipované dívky, manželky a matky schopný inspirativně oslovit čtenáře, člověka žijícího na venkově. Zdůvodňoval to tvrzením, že za mnoha rodinnými tragédiemi vyvolanými lehkomyslností mužů a jejich nevěrou stojí nedostatečné vzdělání žen. „*Vzdělaná venkovská žena naše bude naší pýchou i nadějí, protože vyzbrojené její srdce učiní ji schopnou splnit všechny ony veliké úkoly, které žena a matka má a jimiž se stává nenahraditelnou perlou nejen rodiny,*

[74] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[75] Tamtéž.

[76] *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, Slovníková příručka,* vyd. 3., Praha 1982, s. 235.

[77] Besedy lidu byly tribunou lidových spisovatelů a malířů a publikovali zde své práce např. Antonín Nečásek, Rudolf Jaroslav Kronbauer, František Herites, Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Mikoláš Aleš, Alfons Mucha, Jan Dědina, Zdeňka Liebscherová aj.

[78] Václav BRTNÍK, *Bohumil Zahradník-Brodský,* Literární rozhledy 11, 1927, č. 10, s. 365–368.

ale hlavně celého národa, k němuž ona základy upravuje.“[79] Zdálo se mu, že úděl venkovské ženy není povzbudivý. Je to život neplacené služky, dělnice, kuchařky a rodičky dětí bez náležité podpory mužů. Proto venkovská žena musí být ze své zatemněnosti vysvobozena a uschopněna k samostatnému přemýšlení a úsudku. Je třeba jí dát do rukou Bibli jako pramen nebeské útěchy, populárně psané dějiny českého národa a dobrou četbu. Obraz venkovské ženy Zahradník koncipoval záměrně v duchu ideologie agrarismu. Byl přesvědčen o tom, že základem národa je venkov. Proto je národ vychováván a formován především venkovskými ženami a matkami. Ženu však neizoloval od „selského lidu“ a tvrdil, že i ten je třeba povznést, aby „*obstál v horečné konkurenci ostatních tříd a stavů a zůstal nám pevnou zárukou žulového základu národa…*“ Historie podle jeho názoru ukázala, že dějiny českého národa psal venkov vedený vlasteneckými kněžími a učiteli. Zdálo se mu, že právě v Raisových Zapadlých vlastencích, Západu a Pantátovi Bezouškovi je obsaženo vše, co řídilo jeho směřování. Chtěl navázat na minulost a stát se oním vlasteneckým knězem 19. století, který vede a vychovává, poučuje a dává příklad dobrého i špatného. To platilo zejména v letech do první světové války.

Pokud jde o uměleckou úroveň literární tvorby Bohumila Zahradníka-Brodského, náležející z části k proudu českého ruralismu, autor je však i tvůrcem sociálního a salónního románu, při jejím hodnocení v dobové i současné literární kritice panuje shoda. Jednalo se o velmi pilného tvůrce[80] oscilujícího na hranici řemeslné zdatnosti. Jeho dílo se ocitlo v propadlišti literárních dějin. Martin C. Putna je vyložil z kontextu katolického písemnictví[81] a autor pro něj reprezentuje typ „*druhovyšehradského pisatele*“,[82] případně „*megaploditele konvenčních salonních románů*“.[83] Bohumil Jiroušek v něm vidí odrůdu červené knihovny, literaturu „*víceméně triviální*“, která však obsahuje i řadu pozitivních „*psychologických postřehů*“, a oceňuje jeho vliv na formování postojů obyčejných lidí.[84] Jiřímu Štaifovi nabízí

[79] Antonín MATULA, *Bohumil Brodský a lidová výchova,* Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl.

[80] Byl schopen ročně napsat šest až sedm románů, přitom se této práci věnoval od září do března, od rána do noci. Soupis jeho literárního díla obsahuje asi kolem 150 položek románů, povídek a povídkových souborů. Sebrané spisy vycházely v první řadě v letech 1903–1913 (21 sv.) a ve druhé řadě v letech 1914–1936 (86 sv.). Několik románů bylo zdramatizováno a zfilmováno.

[81] Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918,* Praha 1998, s. 176n.

[82] Tamtéž, s. 193.

[83] Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945,* Praha 2010, s. 283.

[84] B. JIROUŠEK, *Obraz války,* s. 115.

vítaný materiál pro studium sociální skladby dobové společnosti.[85] Někteří Zahradníkovi současníci byli při hodnocení vstřícnější, i když i oni potvrzují, že tehdejší oficiální literární dějepis autora zlehčoval, přehlížel a dokonce prý umlčoval,[86] ale také oni sami hledali pozitiva v podstatě mimo přísně vymezenou uměleckou sféru. Např. Arne Novák (1880–1939) v Lidových novinách při příležitosti Zahradníkových 70. narozenin (1932) se jeho literární tvorbou nezabýval vůbec, stejně jako v Českém slově Jindřich Vodák (1867–1940). František Götz (1894–1974) v Národním osvobození naznačil, proč navzdory všemu, co bylo dosud o Brodském jako spisovateli řečeno, na přelomu 19. a 20. století mezi širokou čtenářskou veřejností reprezentoval nejpopulárnějšího a nejčtenějšího českého romanopisce. „*Snad jen Baar a Jirásek ho překonali v tomto směru za poslední léta*“.[87] Jeho knihy prý putovaly do „*nejposlednějších chalup v horách*“, byly ve farních a školských knihovnách, ve veřejných knihovnách patřily k nejžádanějším.[88] Dobová kritika ho označila za „lidového spisovatele“, jehož romány nejsou „*literaturou uměleckých moderních výbojů, chtěl jen zachytit vlnění života, příběhy prostých lidí, trpících, odstrčených, milujících, zklamaných*“.[89] Podle Josefa Knapa (1900–1973) je Brodského literární dílo rozsáhlým a dokumentárním obrazem společenské proměny doby na přelomu 19. a 20. století.[90]

Jinými slovy řečeno, zatímco u oficiální literární kritiky Zahradník-Brodský propadal, u prostého venkovského, nenáročného čtenáře vítězil. Prvoplánově mu nešlo o umění. „*Nejsem hvězdou, pouze hvězdičkou, ale i těch je snad třeba, protože těch, kdož lační po duševním chlebě, je mnoho a těch, kdož duši širokých vrstev lidových rozumějí a ji chápou, není nikdy nazbyt. Psáti o lidu a pro lid – jest, po mém názoru nejčestnějším povoláním spisovatelovým. A tak si myslím, že moje skromná brázda nebyla marná a zbytečná, a hádám, že bych ještě jednou se narodiv, stal se zase českým spisovatelem!*“[91] Psal pro prostého lidového čtenáře, chtěl ho vzdělávat a připoutat ke knize, věděl, co ho zajímá a co chce číst, vycházel vstříc jeho vkusu. Současně netajil, že literární tvorba v širším slova smyslu byla pro něj koníčkem, náplní volného času na zapadlém venkově, prostředkem zvýšení

[85] J. ŠTAIF, *Jan Cimbura,* s. 77–78.

[86] Václav BRTNÍK, *Lidový spisovatel,* Zvon 32, 1931/1932, č. 47, s. 654.

[87] Josef ŠACH, *Bohumil Zahradník-Brodský sedmdesátníkem,* Naše kniha 13, 1932, č. 15, 1. 9., s. 222; Viktor HÁNEK, *Nejoblíbenější spisovatel,* Venkov 37, 1942, č. 194, 16. 8., s. 1. – Stejně žádanými tvůrci byli však také Ignát Hermann, Karel Václav Rais a Karel Klostermann.

[88] Viktor HÁNEK, *Nejoblíbenější spisovatel,* Venkov 37, 1942, č. 194, 16. 8., s. 1.

[89] Tamtéž.

[90] Josef KNAP, *Poslání lidového spisovatele,* Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl., s. 3.

[91] LA PNP Praha, f. B. Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – *Literární počátky našich spisovatelů. Bohumil Zahradník-Brodský,* Světozor 16, 1915, č. 13, 26. 11., výstřižek.

společenské prestiže, ale i zdrojem rozmnožení údajně nedostatečných finančních příjmů.

V církevně reformním hnutí

Z církevně-náboženského hlediska je Zahradníkův případ příběhem toho, jak se ze vzorného katolického kněze, za něhož byl veřejností považován a také se tak navenek choval, stal spolutvůrce církevního schismatu a dvojnásobný proselyta. Když v roce 1921 psal své krédo, tvrdil, že neměl v úmyslu „*oloupit lid o náboženství*“, ale v důsledku vnitřních poměrů v katolické církvi prošel metamorfózou a z naivního a důvěřivého idealisty se stal tvrdý kritik požadující v organizaci provedení změn a reforem. Nerozešel se s vírou v Boha, „*pro svou osobu jsem rozřešil věc tak, že jsem se vrátil k slovanskému, cyrilometodějskému náboženství, k pravoslaví, ve kterém byli naši předkové pokřtěni a vychováni*“,[92] ale s římskokatolickou církví zasaženou austrokatolicismem a jeho důsledky, s katolickým systémem garantovaným římským papežem. Pokud se opřeme o Zahradníkovy soukromé, pro veřejnost neurčené a nepublikované zápisy,[93] jeho výtky určené katolické církvi lze rozdělit do tří okruhů, přičemž se prvoplánově netýkají věroučné problematiky. Pokusíme se jeho text parafrázovat.

1) Římskokatolická církev nestojí na straně lidu a národa, ale podřizuje se a slouží světským zájmům státu a jeho vládnoucích elit. Vzdálila se ideálům prvotní církve a přestala být představitelkou pravého Kristova učení. „*U nás se církev postavila na stranu císaře a šlechty, jakoby před Bohem byl lid méněcenný a méně Bohu milý. Náboženství tím trpí. Kořen zla je v tom, že na papežském stolci nestřídají se papežové podle skutečné schopnosti, ale podle příslušnosti k panujícímu režimu. Papežové jsou Italy, většina kardinálů rovněž, a vládne starý duch římských Césarů.* […] *Český člověk je náboženský, ale není přitom slepý a hluchý. Viděl, jak Řím ochotně vyhovoval Vídni a nikdy nenašel slova odsouzení a zastání, když národu bylo ubližováno.*“

2) Současný výchovný systém římskokatolické církve zaměřený na mladou generaci nepřispívá k upevňování víry a šíření náboženského přesvědčení, nýbrž produkuje náboženskou vlažnost a přispívá k jejímu odvratu od církve. Negativní roli v něm sehrávají jak katechetové, tak představení bohoslovců v seminářích. Díky katechetům je v duších středoškolských studentů „*utloukáno náboženské přesvědčení, neboť místo laskavého a rozumného vedení nastoupilo špehování, nebylo pochopení pro mladé*“. Většina z nich nemá takové vzdělání, aby žákům imponovala. „*Suše a nevraživě se vtloukala do hlav náboženská látka, náboženství se stá-*

[92] *U Bohumila Zahradníka-Brodského v Průhonicích,* Venkov 27, 1932, č. 197, 21. 8., příl., s. 1.

[93] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života. – O tento materiál se opírají další odstavce našeho textu a je z něj také citováno.

valo postrachem studentů. Ožehavé otázky jako husitismus, českobratrství atd. vykládány stranicky, bez pochopení pro českou duši a církevní formalismus byl ceněn více, než křesťanská morálka a etika."

Studenti přicházejí do seminářů se skepsí. Ty by mohly mnohé změnit, ovšem kdyby byly na výši doby a měly jiné vedení. Výchova kněží se ocitla na scestí. Celý seminární život, výchova směřuje k ničení povahy a duše kněžského dorostu. Všude se pěstuje donašečství, pokrytectví, povrchnost. Biskup přicházel zřídka, vždy jako církevní kníže a ne jako otec. Všichni před ním pociťovali strach, a když odcházel, všichni si oddechli, dostavil se pocit ulehčení. Na nic se neptal a neprojevoval zájem o bolesti bohoslovců. Ve výchově nejde o vytváření vztahu k povolání a o formování osobnosti. Hlavní je jít do kaple, navenek nasadit asketickou masku, umět poprosit za odpuštění většinou v malicherných záležitostech – potom je všechno v pořádku a bohoslovce je považován za povolaného a dostává se mu přízně.

Výuka na bohosloveckých učilištích a fakultách je suchopárným biflováním látky. Chybí věda a průprava pro budoucí pastorační činnost. Je to příval slov, citátů a definic, při němž duše skomírá podvýživou. „*O nějakém nadšení pro bohatý a úrodný náboženský život duševní nebylo ani zdání.*" Když šel vysvěcený kněz do praxe, snad uměl nosit kněžský oblek, uměl pokrytecky klopit oči a pronášet naučené estetické fráze, ale nedovedl se shovívavě dívat na lidské slabosti a jeho největší zbraní bylo pouštět hrůzu slovy o věčném zatracení. Nedovedl se sblížit s lidmi, nenaučil je milovat své náboženství prakticky. Neuměl propojit náboženské pravdy s chodem veřejného života. Propagoval výlučnou četbu katolického tisku, který však lidi zotročuje. „*Není zrůdnější tisk, než klerikální.*" Nebyl připraven pro sdílení náboženské snášenlivosti.

3) Vnitřní život církve negativně poznamenávají některé nezdravé praktiky a zastaralá disciplinární ustanovení. Důraz na kázeň, bezvýhradnou poslušnost a potlačování vlastního názoru převažuje nad náboženskými zřeteli. Kněžím je vštěpováno, že církev je jediná instituce, která hlásá spravedlnost. „*Já jsem viděl v ní řadu nespravedlností. Všude jsem viděl pokryteckou nespravedlnost. Viděl jsem, jak jsou rozdělována tučná a hubená beneficia, ne podle schopností a práce, ale podle toho, jak kdo dovede křivit páteř a hrát komedii vůči nadřízeným. Viděl jsem, jak se jednomu promíjí všechno darebáctví, jen když má nahoře strýčka a u druhého hledají malichernosti, protože se neumí přetvářet. Viděl jsem, že představení jsou ovlivňováni šlechtici nebo vlivnými muži, byť jejich život byl pohoršlivý, ve srovnání s dobrým a prostým občanem. Viděl jsem, jak patronátní právo stalo se léčkou, aby byli kněží vrženi do otrocké poníženosti a byla zbraň na zkrocení kněží, kteří jsou nahoře nepohodlní. Vikáři byli vybíráni lidé s máslem na hlavě a v hlavách měli často velmi málo hodnoty, jen když dobře sloužili zájmům vrchnosti v církvi. V církvi je ubohost rozdávání bezcenných titulů a hodností, jen aby byla upevněna poslušnost a oddanost. Viděl jsem mnoho mstivosti a tvrdé bezohlednosti představených vůči kněžím, kteří se nechtěli nechat zotročit. Ach, co*

jsem toho viděl a pozoroval! […] *Mohu říci pouze to, že moje ideály a důvěra v oficiální církevnictví opadávaly.*"

Vedle patronátního systému Zahradník považoval za největší zátěž pro současnou církev celibát kněží. Požadoval jeho reformu. Nevadila mu ani tak samotná instituce kněžského bezženství, jako spíše skutečnost, že není, podle jeho názoru, v praxi ve velké míře dodržována. Svůj vlastní případ doprovodil těmito slovy: „*A tu přišla chvíle, kdy jsem po velikých duševních zápasech došel k přesvědčení, že mé síly na zdolání lidské přirozenosti nestačí. Všechno líčení milosti Boží, které prý učiní člověka tak silným, že nemůže se ženy a styků s ní obávati, rozplynulo se vniveč. Šel jsem tou cestou, kterou jde ohromná většina kněží, že jsem uzavřel tajný sňatek.* […] *Tenkrát jsem poznal celou nahotu fariseismu, do něhož je kněžstvo v tomto ohledu vtaženo.* […] *Mohl jsem žíti se svou před světem neoddanou ženou ve skrytu fary jakkoliv, jen kdybych ji býval před světem nerespektoval a za ni se styděl. Kdybych byl se takovým padoušstvím poskvrnil, mohl jsem se státi vikářem, kanovníkem a Bůh ví jakým hodnostářem.* […] *Za kulisami farního domu bylo dovoleno vše. Nedovedl jsem toho, a proto jsem to jako kněz daleko nepřivedl. Děkuji za to Bohu. Mrzí-li mě co z minulého života, je to pouze okolnost, že jsem neměl dost odvahy zpřetrhat všechno ve své duši a jíti do civilního zaměstnání. Byl bych se dočkal dětí, kterých tak hořce já i žena postrádáme.*"

Zahradníkův pohled na situaci v katolické církvi v českých zemích na přelomu 19. a 20. století je pochopitelně subjektivní, nevyvážený, ale nemůžeme říci, že zcela nepravdivý. Objektivnímu pohledu se v této dimenzi přiblížíme potvrzením jednoho jeho výroku, „*že snad není všudy tak*". Skutečností je, že Zahradník se v dlouhodobějším časovém horizontu ocital mimo většinový proud kněží, „*kteří tupě šli cestou, ať se sebevíce příčila zdravému rozumu*", jak on ho vnímal. Katolickou církev opustit však měl strach, obával se, že tehdejší (katolická) společnost ještě není na takovou skutečnost dostatečně připravena. Své vnitřní rozpoložení komentoval slovy: „*Tenkrát vlastně jsem byl ve své duši už schismatikem. Pohrdl jsem vší tou přetvářkou, falší, farizejstvím a toužil jsem, abych aspoň k stáru mohl se této hnusné komedie zbaviti*."[94] Do té doby chtěl jít cestou kněze usilujícího o reformu církve. Zdá se, že měla dvě etapy. V první časové fázi prosazoval změny na půdě katolické církve, ve druhém období se angažoval v Církvi československé (husitské). Pokusme se o její evokaci.

Na stezce reformního kněze se B. Zahradník-Brodský ocitl někdy na počátku 20. století v souvislosti se založením Jednoty katolického duchovenstva v Království českém v roce 1901.[95] Jednalo se o relativně početnou stavovskou organizaci kléru v Čechách, jejíž ambice sahaly k úsilí řešit ve spolupráci s církevní hierarchií

[94] Citáty jsou opět převzaty z LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[95] Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890–1914, Kapitoly u dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století,* Olomouc 2003, s. 232–239.

palčivé problémy oslabující a narušující pastorační práci duchovenstva. Kriticky se stavěla zejména k otázce platů kněží, jejich důchodového zajištění a kongruálních příspěvků, k systému patronátu, k problematice výuky náboženství ve školách atd., ale chtěla upravit i další záležitosti týkající se např. zapojení duchovních do veřejného a politického života. Požadavky na změny působily v dobovém kontextu pochopitelně „revolučně", přičemž jejich vyznění umocňovaly některé radikální návrhy překračující oblast tzv. vnější reformy církve. Ty na její půdě formulovali radikálové z okruhu České katolické moderny.[96] Zahradník se pro program Jednoty nadchl. V pamětech píše: „*Když první Jednota se vytvořila, cítil jsem, jakoby van nového života vcházel do českého kléru. Čekal jsem na to lačně, protože jsem prahl po očistě kněžského života i náboženství a trpce jsem sledoval úpadek náboženského cítění ve všech lidových vrstvách. Veliké učení Husovo, Komenského, Chelčického objevovalo se jako červánky na obloze, které oznamují, že se český lid vrátí – veden svým kněžstvem – k prvotní čistotě mravů a víry a tím k upevnění svého charakteru. Jaký by to vyrostl národ, kdyby dnes, v době obecné vzdělanosti, zahořel těmitéž zásadami, jakými se jeho první světlonosiči dávali unášeti! Jak bychom celému světu ukázali, že jako z Nazareta z malých Čech vyroste obrovský květ křesťanství hlásajícího a také skutkem projevujícího bratrství, rovnost, volnost!*"[97]

Na druhé straně je zajímavé, že se Bohumil Zahradník na rozdíl od bratra Isidora neangažoval v okruhu České katolické moderny, ačkoliv její počátky souvisely s aktivitami literátů Sigismunda Ludvíka Boušky (1867–1942)[98] a Karla Dostála-Lutinova (1871–1923)[99] a s uměleckou revuí Nový život,[100] a není známo, že by jeho jméno bylo spojováno s jejím radikálním křídlem tzv. rozvojistů.[101] Jak

[96] K historii České katolické moderny dnes existuje už obsáhlá literatura. Výčet relevantních titulů srov. Pavel MAREK, *Katolický modernismus v českých zemích a jeho vyústění,* in: Pavel Marek a kol., Jan Šrámek a jeho doba, Brno 2011, s. 126–133.

[97] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[98] Vilém BITNAR, *Sigismund Ludvík Bouška: Informační stať o životě a díle básníka,* Praha 1932, 75 s.; Roman MUSIL – Aleš FILIP (eds.), *Zajatci hvězd a snů: katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907),* Praha 2000; Oldřich SVOZIL – Pavel MAREK (eds.), *„Jsem disgustován": vzájemná korespondence Sigismunda Ludvíka Boušky a Karla Dostála-Lutinova,* Olomouc 2002.

[99] Pavel MAREK – Ladislav SOLDÁN, *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí: nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu,* Třebíč 1998.

[100] Ladislav SOLDÁN, *Karel Dostál-Lutinov a Nový život: dva sloupy Katolické moderny,* Rosice 2000; Eva BUKOVÁ – Jaromír KUBÍČEK – Miloš PAPÍRNÍK, *Nový život: 1896–1907,* Brno 2009. Rejstříky moravského tisku, sv. 6.

[101] Název skupiny je odvozen od pojmenování časopisu Rozvoj redigovaného Emilem Dlouhým-Pokorným (1867–1936). Srov. Pavel MAREK, *Emil Dlouhý-Pokorný: život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*, Brno 2007.

však napovídá shora citovaný výrok, jehož stylizace je silně ovlivněna atmosférou počátku 20. let 20. století, dodatečně se s levým křídlem modernistů ztotožnil. Příkaz k ukončení činnosti Jednoty v roce 1907, inspirovaný vydáním papežské encykliky *Pascendi dominici gregis* a formulovaný pražským arcibiskupem Lvem Skrbenským z Hříště, vnímal velmi nepříznivě a s rozhořčením, ostatně stejně jako velká většina její dvoutisícové členské základny, neboť cítil, že ztotožnění jejího úsilí se snahami a názory evropských katolických modernistů, k nimž encyklika směřovala,[102] neodpovídá skutečnosti. S katolickými modernisty byl Zahradník ve spojení nepřímo, prostřednictvím bratra a přátel, např. Jindřicha Šimona Baara (1869–1925)[103] a už shora zmíněného, zcestovalého a liberálně orientovaného Aloise Svojsíka,[104] který se v letech války zapojil do národního odboje proti monarchii. Právě on, a nepochybně i ve spolupráci s Bohumilem Zahradníkem, stál v pozadí známé poslanecké iniciativy Isidora Zahradníka z roku 1917, který na půdě Českého svazu formuloval návrh na reformu katolické církve a úpravu církevních poměrů v českých zemích určenou pro vídeňskou vládu. Vůdce agrárníků Antonín Švehla (1873–1933)[105] ji sice smetl se stolu,[106] což však nic nemění na faktu, že bratři Zahradníkovi ještě před vznikem Československé republiky patřili do úzkého okruhu katolických kněží, kteří ostře kritizovali austrokatolicismus a zamýšleli se nad změnami, kterými bude muset projít katolická církev po skončení války. Jednalo se v podstatě o spontánně vzniklou a neorganizovanou, resp. roztříštěnou frakci příslušníků nižšího českého kléru.

---

[102] Srov. např. Claus ARNOLD, *Malé dějiny katolického modernismu,* Praha 2014.

[103] Jan MUKAŘOVSKÝ (ed.), *Dějiny české literatury,* 4, *Literatura od konce 19. století do roku 1945,* Praha 1995, s. 606.

[104] P. Alois Svojsík (16. 2. 1875 Praha – 3. 11. 1917 Praha), vystudoval katolickou teologii, v roce 1897 vysvěcen na kněze a stal se kaplanem v kostele Nejsvětější Trojice v klášteře Trinitářů ve Spálené ulici na Novém Městě v Praze. Věnoval se cestování (projel všechny kontinenty) a publicistice, napsal stovky článků do novin a časopisů, ovládal devět cizích jazyků a přednášel doma i v zahraničí. V roce 1899 vyšel jeho překlad knihy Ludwiga von Hammerstein Od ateismu k plné pravdě a v roce 1913 v české literatuře průkopnický rozsáhlý cestopis Japonsko a jeho lid. Ve své době patřil k nejpopulárnějším českým katolickým duchovním. Václav PETERA, *Géniové církve a vlasti,* rkp., http://www.cdct.cz/petera/o_dile.php – ověřeno 22. 1. 2016. Zde opravujeme údaje o jeho a Kroiherově poslanecké činnosti ve vídeňské říšské radě. Srov. P. MAREK, *Církevní krize,* s. 28–29; Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft,* Bd. 2, Műnchen 2012.

[105] Daniel E. MILLER, *Antonín Švehla – mistr politických kompromisů,* Praha 2001.

[106] P. MAREK, *Církevní krize,* s. 28–29; LA PNP Praha, f. František Teplý, sig. I-N 82, dopis Jindřicha Šimona Baara Františku Teplému, 22. 6. 1917; Muzeum Jindřicha Šimona Baara v Klenčí p. Č., f. Jindřich Šimon Baar, korespondence, kart. 8 – dopisy Františka Kroihera Jindřichu Šimonu Baarovi, 21. 10. 1917 a 21. 11. 1917.

Chování a vystupování Bohumila Zahradníka v letech války a zejména v jejím závěrečném roce, kdy ho nacházíme mezi signatáři dokumentů proklamujících odhodlání ustavit národní stát,[107] dokumentuje jeho zásadní rozchod nejen s habsburskou monarchií, ale také existenci odhodlání přispět ke změně poměrů v místní církvi, nově upravit její vztah ke státu a odstranit deficity jejího vnitřního života způsobené systémem austrokatolicismu. V pamětech se zmiňuje o svých častých rozhovorech s A. Svojsíkem, který aspiroval na pozici mluvčího kněží nespokojených se situací v církvi: „*Často jsem o tom hovořil s Aloisem Svojsíkem, který několikráte ke mně zajel, nedočkav se, bohužel, onoho krásného okamžiku, až udeří slavná hodina osvobození. Zemřel předčasně tento ušlechtilý muž a já v důsledku našich úmluv napsal jsem memorandum o nutných reformách církevních. Toto memorandum jsem dal přečísti panu Dr. Drtinovi, Macharovi a Dr. Šámalovi*[108] *a oni mé návrhy schválili.*“[109] A na jiném místě píše – převzal jsem dědictví po Svojsíkovi, který, jak bylo domluveno, měl zaujmout pozici ve vedení nového státu a připravit úpravu církevních poměrů.

Předchozí řádky o Zahradníkových postojích a názorech vyjadřují jeho sebereflexi a čtenář by z nich mohl vyvodit nepřesný závěr o vůdčí roli tohoto kněze v poválečném reformním hnutí katolického duchovenstva, které až do roku 1924 více či méně ovlivnilo církevní poměry v počáteční periodě existence Československé republiky. Realita těchto let byla však složitější. Zásadní událostí, jež poznamenala situaci na české církevně politické a náboženské scéně, se stalo ustavení, resp. obnovení pražské Jednoty českého katolického duchovenstva 7. listopadu 1918.[110] Za touto iniciativou stála skupina kněžstva[111] v čele s Jindřichem Šimonem

[107] V květnu 1917 byl signatářem Manifestu českých spisovatelů českým poslancům na říšské radě ve Vídni. O aktivitách z roku 1918 jsme se již zmínili.

[108] Filozof, univ. prof. František Drtina (1861–1925), člen Maffie a budoucí tajemník ministerstva školství; Josef Svatopluk Machar (1864–1942), básník a publicista, spolupracovník protirakouského odboje; Přemysl Šámal (1867–1941), jeden ze zakladatelů Maffie.

[109] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života. – Ve dnech 28. a 29. října 1918 pobýval v Praze a osobně prožíval euforii z ustavení Československé republiky. „*Co jsem za ty dva dny v Praze prožil, nedá se vypsati.*“ V Obecním domě se setkal mj. s Gustavem Habrmanem, budoucím ministrem školství – jejich rozhovor předznamenal Zahradníkův brzký příchod do církevního oddělení.

[110] K dramatickým okolnostem předcházejícím jejímu založení srov. P. MAREK, *Český katolicismus,* s. 423–425.

[111] Archiv Národnímu muzea Praha, f. Akta a korespondence Jednoty katolického duchovenstva, kart. 1; *Vzkříšení Jednoty duchovenstva česko-slovenského,* Věstník katolického duchovenstva 19, 1918, č. 4, 10. 10., s. 41. – V téže době se problematikou reformy církve zabýval také profesor plzeňské reálky Karel Farský. Formuloval její zásady, resp. požadavky kléru vůči církvi, a v období kolem ustavení Jednoty chtěl své kroky koordinovat s B. Zahradníkem.

Baarem, Xaverem Dvořákem (1859–1939),[112] Františkem Kroiherem, Josefem Kuškou (1873–1953)[113] aj. Bratři Zahradníkovi, nebo např. i Karel Farský (1880–1927),[114] k ní nepatřili a na ustavující shromáždění nebyli pozváni. Přesto přišli a Isidor Zahradník, tehdy už ministr železnic Kramářovy vlády, jeho průběh svým vystoupením výrazně ovlivnil ve smyslu radikalizace postojů; k ustavení Jednoty totiž došlo přes nesouhlas arcibiskupa Huyna a ordinariát sdružení akceptoval až dodatečně po jeho emigraci a po konzultacích s Vatikánem. Autorita Isidora Zahradníka v českém kněžstvu byla tehdy tak výrazná, že v zákulisí se po ustavující valné hromadě o něm vážně uvažovalo jako o kandidátovi na předsedu Jednoty. Baar, který od počátku k celé akci přistupoval se skepsí, ač ho členská základna Jednoty vnímala jako svou přirozenou vůdčí osobnost, přesvědčoval Bohumila Zahradníka, aby v případě bratrova odmítnutí tuto funkci převzal sám. Průběh ustavující schůze výboru Jednoty, který do svého čela zvolil Baara, ukázal, proč spojení bratří Zahradníků s Jednotou nebylo přímočaré, resp. pro určité kruhy duchovenstva reprezentovalo problém, a to bez ohledu na fakt, že byli vnímáni jako lidé s možnostmi prosadit změny ve prospěch církve. Jejich roli limitovaly osobní vlastnosti a povahové rysy, Isidorova autoritativnost, samostatnost a neústupnost, a Bohumilova výbušnost, vznětlivost a sebevědomí. V obou případech šlo o kontroverzní postavy. Isidor Zahradník se stal čestným předsedou Jednoty, zatímco Bohumila nezvolili ani do výboru organizace, měl status řadového člena spolku.

Pravděpodobně zde, v reflexi existence nedůvěry ze strany odpůrců, a ne ve skutečnosti, že formující se reformní hnutí katolického duchovenstva si nepočínalo dost cílevědomě a důrazně, jak to v pamětech interpretoval,[115] je třeba hledat příčiny, proč Zahradník v listopadu 1918, separátně, bez vazby na další skupiny kněžstva, pouze v dílčí spolupráci a po konzultaci s Janem Žížalou (1878–1940)[116] a Xaverem Dvořákem, sáhl k přípravě dotazníkové akce mezi duchovenstvem mající zjistit jeho požadavky a představy o reformách katolické církve. Výsledky tohoto průzkumu chtěl dát k dispozici výboru Jednoty, aby s nimi mohl pracovat a sestavil reprezentativní, skutečnosti odpovídající program reformního hnutí duchovenstva.

---

[112] Pavel MAREK, *Xaver Dvořák,* in: Biografický slovník českých zemí, 15, Praha 2012, s. 495; LA PNP Praha, f. Xaver Dvořák, sig. 2/D/6.

[113] Pavel MAREK, *Josef Kuška*, in: Michal Pehr a kol., Cestami křesťanské politiky, Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích, Praha 2007, s. 151; http://www.ustrcr.cz/cs/josef-kuska – ověřeno 23. 1. 2016.

[114] Václav KADEŘÁVEK – Zdeněk TRTÍK, *Život a víra ThDr. Karla Farského,* Praha 1982.

[115] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[116] *Jan Žížala mrtev,* Národní listy 80, 1940, č. 46, 17. 2., s. 3.

Nejednalo se tedy o akci namířenou proti Jednotě.[117] Kněžím v českých zemích rozeslal okolo šesti tisíc letáků s vlastními návrhy a žádal o jejich schválení, odmítnutí nebo formulaci nových. Z dnešního pohledu byly postuláty přece jen směsicí nároků relevantní i marginální povahy. Za podstatné považujeme tyto: 1) zrušení patronátního systému a vytvoření nového, který povede ke spravedlivému obsazování míst na farách; 2) volba biskupů duchovními a věřícími; 3) vyřešení problému dostatečného hmotného zabezpečení kněží působících v pastoraci i ve výslužbě; 4) zavedení mateřského jazyka do bohoslužeb a obřadů; 5) odstranění celibátu kněží a biskupů; 6) demokratizace konsistoří a vikariátů. Okrajový charakter měl poslední požadavek: 7) umožnit duchovním, aby mohli nosit vousy a netrvat na nošení kolárků. Pravdou je, že Zahradníkova akce nedotýkající se teologické problematiky vyvolala mezi duchovenstvem relativně velký zájem, část kněží byla doslova nadšena, což lze připsat na jedné straně dobové atmosféře po skončení války, euforii, kterou všichni prožívali v rámci „národní a demokratické revoluce", na druhé straně dostali možnost volně vyjádřit svůj názor na některé palčivé otázky dotýkající se jejich života, resp. související s jejich profesním působením. Podle zjištění historika Martina Schulze Wessela Zahradník v anketě obdržel 2072 odpovědí, z nichž prý tři čtvrtiny byly souhlasné, buď absolutně, nebo s dílčími připomínkami.[118] Autor tyto výsledky interpretuje jako projev přitakání více než poloviny českého duchovenstva (v českých zemích). Závěry našeho zkoumání problému nejsou tak optimistické, souhlasné stanovisko vyjádřila zhruba jedna čtvrtina kněží. Domníváme se také, že samotnou Zahradníkovu anketu nelze prvoplánově vyložit jako akci proti autoritě římskokatolické církve;[119] v tomto duchu podle našeho názoru vyzněla až prezentace jejích výsledků na schůzi Jednoty katolického duchovenstva 23. ledna 1919 v pražském Obecním domě v Zahradníkově podání. České katolické duchovenstvo se spíše vymezilo proti systému austrokatolicismu, jisté strnulosti poměrů, jež podle jeho názoru negativně ovlivňovala pastorační práci. Ve prospěch této hypotézy hovoří bezvýhradný souhlas kněží s prvním a třetím postulátem a velká podpora čtvrtého a šestého požadavku Zahradníkova dotazníku, zatímco ve zbývajících případech se objevují také námitky.

Zahradníkovo vystoupení na schůzi Jednoty 23. ledna 1919 můžeme označit za jeden z významných mezníků poválečného církevně-reformního hnutí; bylo též předělem v jeho privátním životním úsilí. Způsobilo akceleraci hnutí ve smyslu vy-

[117] Srov. M. SCHULZE WESSEL, *Tužby katolického duchovenstva,* s. 246. Zahradník sám v letáku uvádí: „*Máme nyní Jednotu duchovenstva a ta jest povolána, aby se chopila práce.* […] *Jakmile bude zjištěno smýšlení duchovenstva, bude požádán výbor Jednoty, aby bezodkladně sestavil komise …* […] *Výsledek této akce zašlu výboru Jednoty duchovenstva …*" LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/13 – dotazník. Další doklady by bylo možno citovat ze Zahradníkovy korespondence s J. Š. Baarem.

[118] M. SCHULZE WESSEL, *Tužby katolického duchovenstva*, s. 247.

[119] Tamtéž, s. 246.

tyčení, formulace a precizace programu, urychlilo vývoj, vtisklo mu rysy radikalismu, vyvolalo vnitřní diferenciaci mezi kněžími očekávajícími změny v církvi a jeho autora vyneslo do okruhu vůdčích postav. Zahradník svou anketu vyhodnotil, ale poznatky současně interpretoval a komentoval v duchu svých vlastních představ o změnách a podobě nové, demokraticky uspořádané, prvotní, cyrilometodějské církve.[120] Ty se po obsahové stránce nijak zásadně neodlišovaly od návrhů předložených jinými kněžími (např. Baarem nebo Farským); na rozdíl od nich měl ale také představu, jak reformy uskutečnit – chtěl k nim úřední cestou vyzvat papeže a do věci zainteresovat státní orgány. Důvod, proč upoutal pozornost a proč na sebe strhl mimořádný zájem celé kněžské veřejnosti, představovala formální stránka prezentace požadavků. Zapojil do ní všechen svůj temperament lidového a davového rétora, který přes svůj kněžský stav nejenže nehledal slova, zúročil vlastní zkušenosti divadelního ochotníka, ale problematiku zjednodušoval a paušalizoval, ve výrocích přeháněl, což mělo ve svých důsledcích negativní dopady v podobě dezinterpretace jeho slov účastníky schůze. Někteří ho nepochopili vůbec, jiní dávali jeho slovům záměrně jiný smysl, jen aby vyvolali senzaci. Do obecného povědomí se tak dostala teze tvrdící, že pro případ nepřijetí reforem papežem Zahradník vyhrožoval schismatem. Velmi radikálně zhodnotil problematiku celibátu kněží a z jeho nedodržování neuváženě obvinil až polovinu všech duchovních. Tyto skutečnosti na přelomu ledna a února 1919 rozpoutaly v kněžstvu a také v tisku velkou polemiku spojenou s útoky na Zahradníka a v samotné Jednotě vyvolaly vnitřní krizi. Když předseda Baar, prosazující jeho kooptaci do výboru Jednoty, neboť si byl dobře vědom momentálního politického vlivu obou bratří Zahradníkových, reflektující Bohumilovo etablování na církevním oddělení ministerstva školství a nechtějící připustit, aby v reformním hnutí vznikla dvojkolejnost, narazil na odpor opozice, na funkci rezignoval. Jeho stoupencům pak dalo velkou práci, aby aféru urovnali a nakonec Zahradníkův vstup do výboru Jednoty schválili.

Na Zahradníkovu hlavu se z mnoha stran doslova sypaly kritické výroky typu: „*Jsem tak roztrpčen řečí samozvaného zástupce a soudce kněžstva pana Brodského…* […] *Projev, který četl, vyvolal ve mně otázku, zda takto mluví kněz. Buď není ten pán dobře při smyslech, anebo se již dávno s kněžstvem rozešel.* […] *Celá ta nekněžská řeč má dle mého soudu tento trojí účinek: 1. Urazila mnohé řádné kněze, 2. Pohoršila mnoho mladých kněží vzbudivše v nich nedůvěru a nevážnost ke kněžskému stavu, a 3. Podryla u věřících důvěru a úctu, které kněží ještě požívali…*“[121] Byl označován za kněžského Munu[122] a vyskytly se hlasy, že je

[120] Zahradníkův projev přináší příloha Práva národa č. 1 a 2 z roku 1919 a pražské noviny Čech – *Reformní návrhy sekčního chefa faráře Zahradníka-Brodského,* Čech 44, 1919, č. 24–29, 25. – 30. 1., s. 4–6. Přetisk: P. MAREK, *České schisma, s*. 231–250.

[121] Muzeum J. Š. Baara Klenčí p. Č., f. J. Š. Baar, kart. 2 – dopis Emanuela Cívky J. Š. Baarovi, 4. 2. 1919.

dokonce podplacen liberály, aby vyvolal v církvi rozkol.[123] „*Zahradník připomínal mi španělského býka, který se zapálenýma očima a zpěněnou tlamou pobíhá arénou hledaje, koho by nabral na rohy.* […] *To však, co prováděl Brodský, nebyla činnost reformní, ale bolševismus. Drancování a plenění.* […] *Ale metoda Zahradníkova se mi oškliví, protože nás činí kořistí karikatury.*“[124] Na druhé straně však existovali také Zahradníkovi příznivci kvitující, že se konečně našel také někdo, kdo překonal strach a jménem kněží promluvil. „*Každý, kdo klidně, vážně a rozumně uvažuje, už v zájmu celého kléru a celé pastorace nové doby bude o provedení jednotlivých reforem prositi.*“[125]

Bohumil Zahradník se od útoků na svou osobu jednoznačně distancoval, např. těmito slovy: „*Cítím bolest až hluboko v duši pro útoky, které činí se na mne, ale přemáhám se kvůli těm tisícům, kteří mi věnovali důvěru. Protestuji proti nařčením z nepravověrnosti, v mém referátu nebylo nic nepravověrného. Jsem pravověrným, mám svůj fond víry a jsem si vědom své zodpovědnosti na věčnosti. Ale upozorňuji na sta žádostí kněžských v ministerstvech o přijetí do státních služeb a na sta kněží studujících na univerzitě oboru laické. Nehrozil jsem schismatem, ale varoval jsem důtklivě před dalekosáhlými následky, nebudou-li provedeny reformy a nespokojenost duchovenstva zažehnána.*“[126] Schůzi asi tisíce duchovních z 23. ledna 1919 s odstupem času komentoval slovy: „*Byla to pravá revoluce, a kdyby bylo duchovenstvo pevnějšího charakteru, mohli jsme tehdy vybojovati vše.*“ O významu své dotazníkové akce měl vysoké mínění: „*Dáno tím znamení k velikému reformnímu boji.*“[127]

Od formy Zahradníkova vystoupení v pražském Obecním domě se distancovali, resp. k ní měli výhrady i mnozí jeho přátelé a stoupenci. Přesto ho ve střetu s opozicí hájili a zabránili přijetí usnesení o udělení důtky jako trestu za výroky urážející kněžstvo. Protože znali jeho povahové rysy, uvědomovali si, že izolace by vedla k rozštěpení reformního hnutí. Jeho přijetí do výboru Jednoty prosadili v zájmu kontroly a usměrnění Zahradníkových aktivit. Jak už víme, v téže době

---

[122] Alois Muna (1886–1943), stoupenec Leninova puče v Rusku, v roce 1918 zakladatel Československé komunistické strany na Rusi, do roku 1929 politik a poslanec za KSČ.

[123] Muzeum J. Š. Baara Klenčí p. Č., f. J. Š. Baar, kart. 11 – dopis V. Protivy J. Š. Baarovi, b. d. (asi únor 1919).

[124] Muzeum J. Š. Baara Klenčí p. Č., f. J. Š. Baar, kart. 11 – dopis Josefa Pospíšila J. Š. Baarovi, 15. 2. 1919. – Proti Zahradníkovu projevu směřoval pastýřský list českého episkopátu z 26. 1. 1919 a prohlášení litoměřického biskupa Josefa Grosse (1866–1931).

[125] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/15 – dopis Josefa Žídka B. Zahradníkovi, 15. 12. 1919. Srov. Pavel MAREK, *Josef Žídek, Nástin života a díla reformního kněze, zakladatelské postavy pravoslavné církve na Moravě,* Olomouc 2010, s. 36–37.

[126] *Pokračování výborové schůze dne 26. února 1919.* Jednota 1, 1919, č. 6–7, s. 51.

[127] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

zanechal kněžského působení, pracovně se přesunul na ministerstvo a usadil se v Praze. Jeho práce v úřadu i v reformním hnutí v roce 1919 nese znaky horečnaté činnosti. Nejdůležitější kroky na půdě Jednoty se pokusíme evokovat ve stručném přehledu.

V první polovině roku 1919 byl Zahradník vůdčí osobností a nejhlasitějším mluvčím radikálního proudu reformního hnutí katolického duchovenstva. Založil (23. dubna 1919) a fakticky vedl[128] zpočátku tajnou honoračním frakci Jednoty nazvanou Ohnisko, která chtěla reformy v církvi oficiálně prosadit vyjednáváním s papežem, tedy cestou legální dohody. Její první veřejné vystoupení 10. června 1919 však ukázalo, že této možnosti sama příliš nevěřila, protože prý „*na Řím platí jen nátlak*". Proto ve skutečnosti plédovala pro uplatnění taktiky vyjednávání spojeného s nátlakem na papeže. Zahradníkovo Ohnisko vytyčilo vlastní program[129] a prezentovalo ho na stránkách časopisu Právo národa, redigovaného dalším z radikálů Matějem Pavlíkem (1879–1942).[130] Je tvořen deseti postuláty: 1) do bohoslužby zavést český a slovenský jazyk; 2) v rámci katolické církve zřídit československý patriarchát, avšak ne pouze titulární, nýbrž vybavený pravomocemi z prvních století křesťanské epochy; 3) garantovat svobodu náboženství pro všechny občany; 4) povznést opravdový náboženský a mravní život a prohloubit náboženskou výchovu; 5) zrušit nucený celibát katolických kněží a zavést princip jeho dobrovolného přijetí podle vzoru prvotní církve; zbavit tím život kněží nebezpečí pohoršení a odstranit strašný stav rozpoltění v jeho duši; 6) rozšířit pravomoci věřícího lidu v církvi, aby neměl jen povinnosti, ale také určitá práva, jakými disponoval kdysi v prvotní církvi; 7) zkvalitnit studium a výchovu bohoslovců; 8) upravit breviář, aby nebyl knihou mechanické recitace, ale stal se pomůckou náboženského povznesení mysli k Bohu; 9) nehromadit církevní majetek v rukách některých jedinců (olomouckého a pražského arcibiskupství); majetek některých bohatých klášterů obrátit v dobro celku; 10) správu těch řádů a řeholí, které působí na území

[128] Oficiálně činnost Ohniska organizoval mladý duchovní František Bělař, ale hlavou byl B. Zahradník. Členskou základnu sdružení tvořilo asi kolem 200–300 lidí. Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské (dále jen ÚAMCČSH) Praha, f. K 40/797 – rukopis Antonína Procházky. – Ferdinand Prášek označuje Zahradníka za „*předsedu pro veřejnost*". Ferdinand PRÁŠEK, *Vznik československé církve a patriarcha G. A. Procházka,* Praha 1932, s. 52.

[129] Paralelně vznikal program Jednoty katolického duchovenstva v Čechách a programy moravských Jednot v olomoucké arcidiecézi a brněnské diecézi.

[130] Jaroslav ŠUVARSKÝ, *Biskup Gorazd: 1879–1979,* Praha 1979; Pavel ALEŠ (ed.), *Pastýř a martyr, Sborník vzpomínek, statí a úvah o životě a odkazu sv. biskupa Gorazda k 50. výročí od jeho úmrtí a 5. výročí svatořečení,* Olomouc 1992–1995; Pavel ALEŠ (ed.), *Směřování, Texty a dokumenty k 80. výročí od svěcení prvního českého pravoslavného biskupa sv. Gorazda*, Olomouc 2002; Pavel MAREK, *Kněz reformista, Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda,* in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř – Libor Vykoupil (eds.), Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006, s. 378–394.

Československé republiky, a pokud slouží dobrému účelu a zasluhují si další existenci, přenést z ciziny na domácí půdu. Výčet požadavků doplňuje vysvětlení: naplněním těchto požadavků chceme dosáhnout osvobození církve od absolutismu, strohé, nemístné a zbytečné centralizace. Toužíme naplnit se duchem prvotních křesťanů. Chceme odstranit všechno, co je pociťováno jako cizí těleso v organismu národa. Usilujeme zvroucněním náboženského života a přilnutím k nejvnitřnějším vývojovým silám československého národa přispět ke spáse lidí a k rozkvětu vlasti.[131] Tlak na papeže měl být vyvinut prostřednictvím tzv. taktiky via facti,[132] tj. výhrůžky uvedení reforem do života církve kněžstvem bez souhlasu církevní hierarchie.

Když se vedení Jednoty rozhodlo vyslat k papeži do Říma delegaci, která s ním měla dohodnout reformy církve v Československu, Zahradník obdržel nabídku stát se jejím členem. Odmítl ji s ohledem na svou nedostatečnou jazykovou vybavenost, ovšem na druhé straně prosadil, aby Svatému otci doručila zvláštní memorandum Ohniska (s upozorněním na taktiku via facti), se svým bratrem pro delegáty zorganizoval „instruktáž", vybavil je analýzou současné situace v kurii a zajistil, aby do „věčného města" odjeli s vědomím a tichou záštitou státní administrativy. Výsledky mise v Římě víceméně očekával a od léta 1919 patřil k největším propagátorům uvádění reforem do života církve bez ohledu na postoje hierarchie. De facto vedl a organizoval sňatky kněží, propagoval je v tisku a duchovní sezdával. V této věci se ostře střetával s novým vůdcem Jednoty F. Kroiherem, přičemž názorové diference vedly k ochlazení osobního poměru a vyústily v nepřátelství, které způsobilo, že přestal být zván na schůze výboru Jednoty. Tuto skutečnost těžce nesl, proto se od organizace odpoutal a od podzimu 1919, bez ohledu na fakt, že se krok za krokem zvyšovalo napětí mezi ním a K. Farským, podpořil jeho Klub reformního kněžstva, který jasně směřoval k přípravě založení nové církve.

V roce 1919 Bohumil Zahradník patřil ke kandidátům Jednoty na obsazení místa pražského arcibiskupa po odchodu německy smýšlejícího Paula hraběte Huyna. Na stránkách jejího časopisu, na schůzích a v korespondenci však padala i jména dalších kandidátů: Isidor Zahradník, Method Zavoral (1862–1942), František Kroiher, Alois Kolísek (1868–1931), Antonín Podlaha (1865–1932), Xaver Dvořák, Jindřich Šimon Baar, Karel Farský, Vojtěch Šanda (1873–1953),[133] Prokop Šup (1866–1921), Theodor Perútka aj.[134] Posledních šest jmenovaných kněží

[131] *Co chceme?* Právo národa 2, 1919, č. 13, 1. 8., s. 217. Srov. Rudolf URBAN, *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche,* Marburg–Lahn 1973, s. 25.

[132] Dr. S.: *Via facti.* Právo národa 2, 1919, č. 15, 1. 9., s. 249.

[133] Šanda byl jednou z klíčových osobností delegace Jednoty vyslané do Říma. K životopisu srov. Lukáš NOSEK, *Christologická a soteriologická analýza díla Synopsis theologiae dogmaticae spicialis od ThDr. Vojtěcha Šandy*, Praha 2007, s. 13–32. Diplomová práce na TF UK v Praze, vedoucí prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.

[134] Srov. P. MAREK, *Církevní krize, s*. 134–136.

nacházíme na oficiálním soupisu sestaveném na schůzi Klubu reformních kněží 15. září 1919, tedy v okamžiku, kdy to bylo bezpředmětné a papežská kurie měla o osobě arcibiskupa už pár dní jasno. Když tisk 9. září 1919 zveřejnil, že Svatý otec vybral na toto místo Františka Kordače (1852–1934),[135] v reformním hnutí zavládla panika. Do protestní kampaně se zapojil také B. Zahradník, který jeho osobnost zpochybňoval jako první hned po vzniku republiky zveřejněním zkreslených informací týkajících se jeho údajně protinárodního chování v letech války. Tvrdil: Kordač je vzorným knězem. V této oblasti ho nelze kritizovat. Existují však důvody, proč je v českých zemích jako hlava církve persona non grata. Kdyby byl do funkce jmenován před dvaceti nebo deseti lety, národ i kněží by ho vítali. Dnes však působí jako nepřijatelný anachronismus. „*V rozhárané době nynější potřebovali jsme muže nejen vzdělaného, ale také osvíceného, prozíravého a taktního.*“[136] Kordač je netolerantní. Nesnese vedle sebe nikoho, kdo má jiný názor a protivníka je schopen znemožnit. Po revoluci byli z veřejného života odstraněni všichni, kteří podporovali minulý režim. A nyní je jmenován do čela církve „*muž až vášnivě hájící Rakousko a dům Habsburský*“. Jako arcibiskup je knězem pro všechny katolíky, ne pouze pro monarchisty. Je přítelem šlechty. Odmítá reformu katolické církve. Buď své postoje změní, nebo na nich setrvá a bude důsledný – pak to bude „*polibek smrti katolického náboženství v Čechách*“.[137] Zahradník označil jmenování F. Kordače arcibiskupem za „*srozumitelnou ránu pěstí do tváře*“.[138]

Ve druhé polovině roku 1919 se zdá, jakoby B. Zahradník z čela radikální frakce reformního hnutí z části ustoupil. Skutečností je, že vedení nástupnické organizace Ohniska Klubu reformních kněží Jednoty katolického duchovenstva převzal K. Farský. Ze Zahradníkových vzpomínek usuzujeme, že buď se jedná o optický klam, nebo on sám mu dal více prostoru. V této časové fázi viděl svého služebně podřízeného na ministerstvu celkem pozitivně. Mj. píše: „*Vybral jsem si za sekretáře Dr. K. Farského… Neznal jsem ho předtím, pouze z jeho dopisů se mi zdálo, že je … mužný kněz. Měl doktorát – kolik doktorů jsem poznal, kteří mimo diplom neměli jiné ušlechtilé vlastnosti – byl profesorem na střední škole, žurnalistický živný a jeho strýc býval kanovníkem. Tohle vše mi ho doporučovalo a Farský přišel ke mně.*“ Zahradník ho od počátku do všeho zasvěcoval, takže brzy prý převzal do svých rukou „*všechnu moc*“. „*Stal se vedoucí osobností, dovedl se přizpůsobit každému směru a názoru*“, takže v něm viděl „*zdatnou sílu reformního hnutí*“,

[135] Pavel MAREK – Marek ŠMÍD, *Arcibiskup František Kordač, Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika,* Olomouc 2013.

[136] Bohumil ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, *K informaci.* Právo národa 2, 1919, č. 18, 15. 10., s. 298.

[137] Tamtéž, s. 299.

[138] Tamtéž, s. 298.

„*které jsem chtěl učiniti hnutím husitským a slovanským*“.[139] Na druhé straně to však neznamená, že byl mimo dění a neúčastnil se diskusí řešících budoucnost reformního hnutí. Ze tří variant, jež přicházely po nezdaru delegace Jednoty v Římě v úvahu, prosazoval cestu dohody s episkopátem, legální postup, a schisma vnímal jako krajní krok, jako nouzové východisko z neřešitelné situace. Episkopát chtěl dohnat do kouta a tlakem ze všech stran (via facti) si vynutit jeho souhlas s reformami. Protože požadavky reformního hnutí směřovaly do oblasti církevní disciplíny a netýkaly se věroučných otázek, věřil v celkový úspěch: „*Nechceme nic proti dogmatům, jen proti disciplíně.*“[140] Proto také na ustavujícím sjezdu Církve československé (dále CČS) 8. ledna 1920 se myšlence jejího založení sice nebránil, ovšem doporučoval rozhodnutí odložit do budoucna, nespěchat, a při hlasování o vzniku církve záměr nepodpořil.[141] Uvědomoval si, že nejsou připraveny zejména materiální podmínky pro její existenci. Ve věroučné oblasti nepočítal s odklonem od katolicismu, měl představu o konstituování národní katolické autokefální církve s volnou vazbou na Řím.

Shora uvedený výrok o zdrženlivosti při hlasování nelze interpretovat jako distanci od nově založené CČS. Opak je pravdou a B. Zahradníka je nutno považovat vedle K. Farského za nejvýznamnější postavu počátků církve a její výstavby. Jeho jméno nacházíme na všech dokumentech proklamujících její ustavení. Působil ve dvanáctičlenném církevním výboru, který církev řídil. Záhy byl zvolen předsedou konsistoře. Patřil mezi tři nejpracovitější řečníky a organizátory (společně s K. Farským a E. Dlouhým-Pokorným), kteří objížděli české země, propagovali českou bohoslužbu a jejím prostřednictvím agitovali pro přestup do CČS a pro založení církevních obcí. Jako misionář nové církve prožíval snad nejhektičtější období svého života. Už na konci roku 1919 ho Farský podezříval, že se chtěl stát její ústřední postavou.[142] On sám s odstupem času viděl svou cestu k 8. lednu 1920 takto: „*Doufal jsem, že nová Jednota, neohrožená policií, přijde věci na kloub. Šla. Už jsem se viděl v cíli svých snů. Potom přišla římská cesta, valná hromada, jmenování Kordačovo a všechna ta bezhlavost a bezradnost kléru, který přesazen ze zatuchlého vězení na boží slunce nedovedl důsledně jíti za sluncem svobody*

[139] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života. – K Farskému se Zahradník vyslovil i takto: „*Byly mně odporučovány různé osoby, ale já jsem nešťastnou náhodou obrátil svůj zřetel na člověka, ve kterém jsem se tak hluboce zklamal, jak jsem mu důvěřoval. Ostatně mou slabostí byla vždy a zůstala veliká důvěřivost. Posuzoval jsem vždy každého podle sebe, nehledal u nikoho žádných záludností a věřil, že každý jde za ideou a ne za vlastními ambicemi.*“

[140] *Valný sjezd Klubu reformního duchovenstva.* Venkov 25, 1920, č. 8, 9. 1., s. 3.

[141] *Valný sjezd klubu reformního duchovenstva*. Čech 45, 1920, č. 11, 11. 1., s. 4–6; *Valný sjezd klubu reformního duchovenstva*. Právo národa 3, 1920, č. 2, 15. 1., s. 2–5.

[142] Archiv pravoslavné církve (dále APC) v Olomouci, f. Matěj Pavlík-Gorazd, korespondence, dopis K. Farského M. Pavlíkovi, 31. 12. 1919.

a náboženské očisty. Jako Lotova žena stálo. […] *Jen houfek nebojácných šel za heslem Jablonského.*[143] *Napřed jsem se narodil a potom teprve mě pokřtili. Tak došlo k 8. lednu. Říkají tomu schisma. Budiž. Já tomu říkám: očištění svědomí, usmíření Boha a ozdravění morálky. Kdo má pravdu, zda my, či ti, kteří otáčejí své hlavy zpět ke Gomoře, dovíme se bezpečně tam nahoře. Já se toho soudu nebojím, ano, já se naň těším.*"[144] Na jiném místě pamětí v souvislosti s ustavením církve píše: „*Byl to okamžik velmi důležitý, tušil jsem, že nastává boj za život a na smrt.*"

Obraz tvrdého střetu predikovaný v předchozí větě nabízí různý výklad. Domníváme se, že ho lze vztáhnout i k Zahradníkově původní představě o smyslu schismatu. V týdnech kolem tohoto aktu si pohrával s myšlenkou, že odtržení od katolické církve bude pouze dočasnou záležitostí, vyhrocením poměru mezi reformním hnutím a církevní hierarchií, ukázkou míry odhodlání kněží prosadit změny, výhrůžkou, kam může situace dojít, pokud nebude vedení církve vstřícné. Věřil, že schisma ho „přivede k rozumu", proběhnou nová jednání a dojde k obnovení jednoty. Situace, jaká nastala po konstituování CČS, ho však z těchto iluzí rychle vyléčila. Řím zakladatele a stoupence nového církevního společenství jako „odpadlíky" exkomunikoval, nějaké jednání nepřicházelo vůbec v úvahu, a skutečně nastal boj na život a na smrt, který však bytostně ohrožoval pouze CČS.

CČS vznikla v podstatě na „zelené louce", představy úzké skupiny zakladatelů o její budoucí existenci musíme označit za vágní, což platí jak pro její věroučnou orientaci, organizaci a materiální zajištění, tak i pro výkon pastorace. Protagonisté církve v podmínkách její existence, „za chodu", museli teprve řešit všechny fundamentální otázky, aby ji udrželi a uvedli do života. Bohumil Zahradník tuto situaci přesně identifikoval a reflektoval. Byl přesvědčen o tom, že pokud se vedení církve nepodaří získat podporu, pomoc a záštitu ze strany jiných subjektů, státu nebo jiných církví, CČS se neudrží. Své vnitřní rozpoložení a zároveň odhodlání vyjádřil těmito slovy: „*Tuše, že my sami bychom neodolali náporu Říma, bohatého, vlivného a na zbraně se neohlížejícího, začal jsem působit k tomu, aby naše církev se k některé jiné velké církvi přimkla, aniž by přitom svou samostatnost a svéráznost ztratila. Měli jsme na vybranou buď Východ, nebo Západ.*"[145] Situace v CČS velmi rychle vykrystalizovala do stavu vnitřního názorového rozštěpení, kdy část elit se chtěla přimknout k etablované církvi, zatímco jiná část takový postup odmítala, neboť si byla vědoma závazků a povinností vyplývajících z přijaté pomoci. Dilema se pochopitelně týkalo i Zahradníka: „*Přirozeně, že jsem celou svou vahou se*

[143] Boleslav Jablonský (1813–1881), vl. jm. Karel Tupý, katolický kněz, národní buditel a český obrozenecký básník.

[144] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[145] Tamtéž.

zasazoval o vyjednávání s Východem. Vždyť husitská jednání s Cařihradem[146] *a Ruskem nás k tomu vybízela. Náš lid nebyl a není zralý k nějaké radikální náboženské revoluci.*[147] *Je v něm sice vkořeněna nechuť k Římu, ale přitom lpí na obřadech a apoštolských tradicích. Čeští bratři nic takového nám nemohli poskytnout. Po převratu se sice augšpurští a helvetští evangelíci spojili se pod společným zněním: Čeští bratři,*[148] *ale podstata jejich náboženství zůstávala protestantská. Náš lid má vrozenou nechuť k protestantismu a raději by zůstal v římské církvi, než aby k nim přešel, což se nejlépe ukázalo při sčítání lidu, kdy po usilovné agitaci dosáhli pouze 40 000 nových členů, kdežto my jich získali na statisíce a byli bychom jich získali mnohonásobně více, kdybychom byli mohli našim kněžím zajistiti příjmy, z nichž by svou existenci uhájili.* […] *Rovněž k anglikánům*[149] *jsme jíti nemohli, protože anglikáni sami jsou v úpadku a odvolávají se orthodoxních církví, aby jim dali apostolicitu, tj. posloupnost biskupů od apoštolů. Celé naše dychtění a také celé naše politické myšlení nás nutilo, abychom se navázali na slovanský Východ. Dal jsem tedy návrh na navázání vyjednávání se srbskou pravoslavnou církví, která je ze všech východních církví nejdemokratičtější a nám i nejbližší. Právě se osamostatnila zřízením vlastního patriarchátu a politické spojení naší republiky vyžadovalo cenu a váhu našeho spojení*."[150]

V předposlední větě se Zahradník stylizoval do role iniciátora spojení CČS se srbskou pravoslavnou církví, což neodpovídá pravdě,[151] na druhé straně v podstatě až do Pavlíkovy (Gorazdovy) chirotonie (podzim 1921)[152] byl ústřední postavou

---

[146] Jednání o spolupráci husitů s pravoslavnými zahájil v roce 1451 Jan Rokycana (asi 1396–1471).

[147] Zahradníkova narážka směřuje zejména k osobnosti Karla Farského a jeho blízkých spolupracovníků, kteří se chtěli od katolicismu odpoutat také v teologickém směru a měli ambice formulovat nové, moderní náboženství 20. století a nabídnout je nejen CČS, českému národu, ale lidstvu. Na půdě CČS se srážka této vize s představami vyznavačů tradičního křesťanství promítla do vzniku tzv. pravoslavné krize. CČS se rozštěpila na dvě části, v čele radikálního křídla modernistů stál Farský, zatímco tradicionalisté se přiklonili k pravosloví a jejich vůdčí postavou se stal nejprve B. Zahradník a potom M. Pavlík (Gorazd). Srov. Pavel MAREK, *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924*, Olomouc 2015.

[148] K ustavení Českobratrské církve evangelické došlo v prosinci 1918.

[149] Zahradník tu má na mysli kontakty s evangelickou církví metodistickou.

[150] Tamtéž.

[151] P. MAREK – M. LUPČO, *Nástin dějin, s*. 53.

[152] Matěj Pavlík v časové fázi po založení CČS patřil k jejímu radikálnímu křídlu vedenému Farským, poměrně záhy se však od něj odpoutal a pod vlivem vladyky srbské pravoslavné církve Dositeje (Vasić, 1878–1945) přešel k pravoslaví a stal se prvním biskupem CČS s pravoslavným svěcením. K Dositejově osobnosti srov. Pavel MAREK – Volodymyr BUREHA, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953,* Brno 2007, s. 445–447.

vyjednávání mezi oběma církvemi. Tuto roli převzal z rukou K. Farského. S českou pravoslavně orientovanou komunitou byl ve styku prostřednictvím Miloše Červinky (1863–1936) už od roku 1919 a v následujícím roce navázal kontakty s představiteli srbské pravoslavné církve, v prvé řadě s duchovním vyslanectví SHS v Praze Milivojen Crvčaninem (1892–1978)[153] a vladykou srbské pravoslavné církve v Niši Dositejem (Vasić). Jeho prostřednictvím počátkem září 1920 poslal do Bělehradu tzv. první memorandum[154] – byl jeho autorem[155] –, které obsahovalo představu české strany o okolnostech a podmínkách spolupráce mezi CČS a srbskou pravoslavnou církví. Deklarovalo ochotu CČS přijat pravoslavnou věrouku, což řešilo tápání jejích protagonistů ve věroučné orientaci církve, a otevíralo jisté možnosti, jak se vypořádat s problémem absence vlastních biskupů a systému výchovy bohoslovců. Zahradník věřil, že srbská církev v postavení mateřské církve vůči CČS pomůže i materiálně, protože bylo nutno sanovat mj. např. i platy kněží. Prosazení memoranda na půdě CČS v Zahradníkovi vyvolalo velkou euforii. Když se vracel z přátelské večeře s vladykou Dositejem (Vasić) a bloudil ulicemi Prahy: „*Myslil jsem si, co by říkali, kdyby ještě žili, velcí naši duchové, Palacký, Rieger, Sladkovský, Mattuš atd., kteří marně horovali o tom, k čemu jsme my ruku přiložili.*“ V této chvíli se domníval, že se mu podařilo dotáhnout jednání s pravoslavnou církví do úspěšného konce a vytvořil předpoklady pro zahájení „*veliké slovanské a náboženské obrody našeho národa*“.[156]

Nelze však skrývat, že Zahradník si orientaci CČS na srbskou pravoslavnou církev doslova „vyvzdoroval“ na K. Farském za cenu osobního rozchodu. Stěžoval si na to, že Farský byl racionalisticky založen a stále přicházel s novými nápady, aniž by původní dotáhl do stadia realizace. Vadilo mu, že tíhl k protestantismu

---

[153] K Crvčaninovi srov. P. MAREK – M. LUPČO, *Nástin dějin,* s. 404.

[154] Jeho přijetí předcházely diskuse na červnovém sjezdu delegátů církevních obcí v Praze a zejména „zářijový puč“, kdy Zahradník se svými stoupenci formou „vnitřního převratu“ v církvi pro tento akt připravil půdu. Později mu odpůrci pravoslavné orientace CČS vytýkali diktátorství a násilnické postupy, díky nimž prý CČS zavedl tam, kam její členové nechtěli. Kritizovali, že v memorandu slíbil organizační „splynutí“ obou církví, přičemž oni žádali pouze spolupráci při zachování samostatnosti a plné nezávislosti CČS. Ve skutečnosti však Zahradníkův poměr k pravoslaví a k srbské pravoslavné církvi byl složitější. V jeho chování identifikujeme prvky pragmatismu. Plánoval vybudování Církve československé pravoslavné, počítal však s tím, že jakmile se stabilizuje a etabluje, v teologické, pastorační i organizační rovině provede reformy podle svých vlastních představ.

[155] Doslovný text prvního memoranda otiskují všechny zásadní práce věnované této problematice, srov. např. František KOVÁŘ, *Církev pravoslavná a římská. Několik kapitol k poznání obou církví,* Praha 1920, s. 36–39; *Valný sjezd delegátů Církve československé konaný v sobotu a v neděli dne 8. a 9. ledna 1921 v Praze, (Těsnopisecký zápis),* Praha 1921, s. 27–30; Alois SPISAR, *Ideový vývoj církve československé, (Nástin),* Praha 1936, s. 331–334

[156] Bohumil ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, *Církev československá a srbská,* Český zápas 3, 1920, č. 36, 24. 9., s. 2.

a anglikanismu a své názory do krajnosti hájil. V pamětech pak napsal: „*Zjevovala se jeho antidemokratická a despotická povaha a jeho jízlivý způsob jednání rozčiloval mě čím dále tím více. Po třikráte jsem kvůli němu odešel z důležitých schůzí a pouze přímluvě mé ženy a ostatních bratří lze děkovati, že jsem se zase k práci vrátil.* […] *Představoval jsem si naši církev jako demokratickou, kde by všichni spolupracovali na velikém díle náboženského obrození a zatím Dr. Farský tvrdošíjně žádal, aby šlo vše dle jeho přání. A nešli-li, snažil se jednání nájezdy a pokoutními instrukcemi rozbít, maje za sebou houfek svých stoupenců, které kryl a jejichž přáním vyhovoval.* […] *Nevraživost Dr. Farského rostla den po dni a na schůzích konsistoře a ústředního výboru docházelo k přestřelkám a srážkám, při nichž jedovatá jízlivost Farského celou mou duši roztrpčovala.*“[157]

Na přelomu let 1920 a 1921, kdy srbská pravoslavná církev memorandum projednávala a v bělehradském parlamentu prosazovala přijetí dokumentů a opatření jako předpokladu pro zahájení svého misijní působení v Československu, Zahradník sehrál roli garanta tohoto mezicírkevního spojení. Přijal ji a vykonával s velkým pracovním nasazením, proto příklon CČS k pravoslaví, resp. vznik Církve československé pravoslavné, potvrzený zasedáním synodu srbské pravoslavné církve 15. června 1921,[158] je v podstatě dílem B. Zahradníka, byť východisko z vnitrocírkevní krize spojené s těmito událostmi naznačil už M. Pavlík. Pravoslavizace CČS, bez ohledu na skutečnost, že stála na vratkých nohách, je dalším vrcholem Zahradníkova působení v poválečném církevně-reformním hnutí, ale současně i labutí písní. Z hlediska vlivu na události v církvi se jeho role v dalším období minimalizovala. Nebylo to způsobeno pouze tím, že v zápase o vůdčí roli v CČS s K. Farským začal prohrávat, ale čím dále tím více vystupovalo do popředí jeho znechucení poměry v církvi, cítil se podrážděný a uzrávalo v něm rozhodnutí vrátit se opět k milované literární práci a ke svým pěstitelským zálibám. Přestal jezdit na přednášky a čekal na uzavření dohody se srbskou pravoslavnou církví.

V první polovině roku 1921 ve volbách kandidoval na místo biskupa CČS. Tuto životní epizodu komentoval následovně: „*Vida, že Dr. Farský vidí ve mně nebezpečného rivala v hodnosti biskupské, prohlásil jsem na schůzi, že v církvi žádné hodnosti nepřijmu. Byl jsem natolik naivní, že jsem se domníval, že ho to vykolejí. On však si přál, abych byl nadobro odstraněn. Počítaje zcela správně s mou citlivostí, poslal proti mně zápasníka, který byl ovšem schopen provésti poslední jeho*

[157] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[158] APC v Olomouci, f. Matěj Pavlík-Gorazd, složka Korespondence se srbskou církví, bez sig., dopis patriarchy Dimitrije CČS, 31. 5. (16. 6.) 1921; ÚAMCČSH Praha, f. K 40/981; A. SPISAR, *Ideový vývoj církve československé,* s. 353–355; Alois SPISAR, *Je církev československá církví pravoslavnou?,* Český zápas 7, 1924, č. 23, 5. 6., s. 4–5; *Československá pravoslavná církev a srbský synod,* Čas 31, 1921, č. 163 – výstřižek uložen NA Praha, f. Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí, i. č. 1221, kart. 2463.

úkol. […] *Dr. Farský z jakési bezohledné umíněnosti, velikášství a slavomamu odstraňoval, jak se dalo, každého, kdo mu byl nepohodlný. Kde to šlo přímo, užíval úskoků i jízlivosti. Posmíval se každému, a hlavně mně, pro neznalost theologie, ostouzel a popichoval a nejčastěji dovedl někoho jiného nastrčiti, aby zaň pracoval. Byl to zvláště Šlapák ze Žižkova, bývalý katecheta a nyní úředník Úvěrní banky, který uměl rafinovaně bodati.*“[159] Krátce poté, co se Zahradníkovi podařilo zajistit vazbu CČS na srbskou pravoslavnou církev, v Tiskovém družstvu CČS došlo k „inscenovanému převratu“, podle jeho názoru byl z Farského popudu vytlačen z jeho vedení a na protest odmítl přijat ve volbách znovu kandidaturu. Krajně roztrpčen po příchodu ze schůze domů napsal dopisy a rezignoval také na funkce v ústředním výboru a konsistoři CČS. V důsledku těchto rozhodnutí se stal de facto řadovým členem CČS.

Bohumil Zahradník se k okolnostem svého odchodu z vedení církve, které bylo nedlouho poté stvrzeno přechodem do církve pravoslavné, několikrát vrátil. Dne 18. srpna 1921 v dopise adresovaném M. Pavlíkovi napsal: „*Mluvilo se prý na schůzi také o mně a Farský jako obyčejně dělal neviňátko a neví, co se mi stalo a že jsme se prý rozešli jako přátelé. Co slovo, to lež. Já mu před panem biskupem* [Dositejem (Vasić), pozn. aut.] *řekl, že jsem šel do ústraní jen kvůli němu a teď, hle, on nic neví. A tiskové družstvo je věc cizí. Jak to přijde, že má v rukou oficiální orgán, jehož renomovaným redaktorem hned po schůzi se Farský udělal, ač na schůzi ani nebyl. Musil bych napsati několik archů, abych pověděl, jaká je jeho faleš a ne upřímnost. Blaze vám na Moravě! Vy také církev jednou zachráníte. Bude-li sněm, jak jsem slyšel, snad na něj přijedu…*“[160] S odstupem času, v roce 1932, navazoval: „*Hlavní příčina, proč jsem ustoupil do pozadí, bylo mé vědomí stáří a také vědomí, že bych musel na dobro zanechati literatury. Tušil jsem, jaké boje a zálezy se hlásí, mé teologické vědomosti byly nedostatečné a stýkání s lidmi potměšilých charakterů jako byl dr. Farský,*[161] *příčilo se mé povaze. Toho jsem učinil věda, že Ty jsi povolanější, než já. Jdi statečně za svým cílem, zanecháš*

[159] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[160] APC Olomouc, f. Matěj Pavlík-Gorazd, složka korespondence B. Zahradníka-Brodského M. Pavlíkovi, bez sig., dopis B. Zahradníka M. Pavlíkovi, 18. 8. 1921.

[161] Vedle Farského Zahradník silně kritizoval také chování E. Dlouhého-Pokorného, který „*svým kolísáním, neurčitostí a jakýmsi čistě kněžským měněním svého názoru stal se živlem spíše rozkladným, než tvořivým*“. Nakonec ho vnímal jako svého konkurenta na biskupský úřad v CČS, který v členské základně církve získal větší důvěru, než on. „*Ujišťoval, že on žádné hodnosti nepřijme, byl rozhodným stoupencem myšlenky spojení se Srby. Žádal mě, abych byl silný, abych se nedal Farským vyprovokovat. A zase přišla změna. Přidal se k Farskému… Mě obvinil, že se stále rozčiluji a že jsem svým terorem prosadil spojení se Srby. Nebude mu ovšem nikterak překážeti, aby za nějaký čas prohlásil, že byl vždy pro spojení slovanské.*“ LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

v dějinách českých krásnou památku. Pomodli se za mne, aby mi Bůh dal zdraví a lehkou hodinu smrti.“[162]

Přestože se Zahradník dále v CČS a následně ani pravoslavné nijak neangažoval, neznamená to, že přerušil se svými přáteli a stoupenci styky a že dění v obou církvích pečlivě nesledoval. Nicméně dodržoval předsevzetí, které udělal v červenci 1921, že zůstane v pozadí. Své rozhodnutí zdůvodnil tak, že by jeho osoba odpůrce dráždila a „*v pohnuté naší době je nutno, aby nade všechny osobní zájmy položen byl zájem české reformace. Nikdo mi nebude moci vytknouti, že jsem se ohřál při ohníčku, jejž jsem zapálil. Ztratil jsem dvě léta literární práce, ztratil jsem hodně svého zdraví, byl jsem a jsem dosud praeterován*[163]*...* […] *Aspoň nebude moci nikdo mi vytknouti, že jsem své ideální snažení pokazil nějakou živelností, a doufám, že přijde doba, kdy historie střízlivě posoudí mě i ministrovo jednání.*[164] *Ale ať tento posudek dopadne jakkoliv, ani největší nepřítel mi nebude moci dokázati, že jsem se dopustil něčeho nečestného a že jsem se zpronevěřil svým ideálním snahám.*“[165]

Závěr

Naším cílem bylo shrnout fakta o životním úsilí duchovního a spisovatele Bohumila Zahradníka-Brodského, jedné z výrazných postav patřící ke kněžské generaci 20. let 20. století,[166] kterou je možno vnímat jako dovršitele úsilí o reformu katolické církve inspirovaného z jedné strany katolickým modernismem a z druhé strany snahou vypořádat se s režimem austrokatolicismu negativně ovlivňujícím její pastorační působení. Setkáváme se s postavou nadaného muže pocházejícího ze sociálně slabého prostředí, toužícího po vzdělání a disponujícího ambicemi uplatnit své schopnosti. Výběr kněžského povolání u něj nebyl výrazem vnitřní touhy sloužit Bohu a oddat se službě církvi a lidem. Stejně jako řada vrstevníků zvolil kompromis, který mu otevřel cestu k sociálnímu vzestupu za cenu oslabení kněžské spirituality. Evokace aktivit poměrně jasně ukazuje, že jeho veřejná a privátně-zájmová angažovanost překrývala práci kněze, aniž bychom však mohli tvrdit, že po vnější stránce ji až do období na počátku 20. století zanedbával. Sám v pamětech opakovaně zdůrazňoval, že kněžské prostředí nevyhledával, resp. se mu vyhýbal,

[162] Tamtéž, dopis B. Zahradníka M. Pavlíkovi, 26. 8. 1932.

[163] Přeskočen ve služebním postupu.

[164] Narážka na ministra školství Josefa Šustu.

[165] LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[166] Pavel MAREK, *Identita kněžské generace 20. let 20. století,* Církevní dějiny 7, 2014, č. 15, s. 9–30.

a o duchovních neměl příliš vysoké mínění.[167] Do všech záhybů jeho duše nelze nahlédnout, zdá se nám však, že se nestal ateistou, víru v Boha neztratil, ale v jeho případě se setkáváme s knězem liberálního smýšlení, který se krok za krokem rozcházel s katolickou církví, resp. se vymezoval vůči podobě katolicismu, jaká se utvořila v průběhu 19. století v habsburské monarchii. Jako národně uvědomělý Čech, vlastenec a nacionalista vlastně protestoval proti systému a zásadám ultramontanismu a dospěl k představě o konstituování národní církve, v počáteční fázi katolické a posléze československé, aby se nakonec ztotožnil s ideou pravoslaví chápaného jako návrat k ideám cyrilometodějství. Jako tradicionalista odmítl teologický modernismus v pojetí Karla Farského.[168] Nelze však nevidět, že Zahradníkův rozchod s římským katolicismem, jehož pozadí vytvářel prakticismus, cílený nezájem a neznalost teologie, nerespektování a osobní interpretace církevních ustanovení, měl také osobní pozadí, v pocitu nedostatečného ocenění kněžského působení ze strany církevní hierarchie. V každém případě však máme co do činění s jednou z vůdčích postav českého církevně-reformního hnutí, které významně zasáhlo do národních kulturních dějin 20. století. Církevním reformátorem v užším slova smyslu nebyl. Patřil do skupiny kněží, kteří hledali soulad mezi osobním přesvědčením a realitou doby, kterou prožívali.

Pocházel z početné rodiny zahradníka, z níž je známý ještě jeho mladší bratr Isidor, řádový kněz-premonstrát, poslanec vídeňské říšské rady a také později ministr první vlády Československé republiky z roku 1918. Po středoškolských studiích v Německém (dnes Havlíčkově) Brodu (1874–1882) absolvoval kněžské bohoslovecké učiliště v Hradci Králové a v roce 1886 byl vysvěcen na kněze římskokatolické církve. Po epizodách kaplanského působení ve Zruči nad Sázavou a v Ledči nad Sázavou se v roce 1889 stal farářem v Ouběnicích a prožil zde následujících třicet let. Pastorační působení v lokalitě odlehlé od centra doplňoval literární prací a veřejně-osvětovou a politickou prací v agrární straně.

Hlubší zájem o literární tvorbě Zahradník projevoval od mládí a první črty a povídky publikoval už v době středoškolských studií, kdy napodoboval historickou prózu národního buditele a romanopisce Václava Beneše Třebízského. Brzy se však z tohoto vlivu vymanil a jeho doménou se staly náměty ze současného života a inspiraci nacházel v životě venkovanů, ale i v městském prostředí. Jednalo se o sociálně laděné příběhy, dobře řemeslně zvládnuté a atraktivní pro prostého lidového čtenáře milostnou zápletkou a detektivním nádechem. Žánrově opouštěl okruh

[167] V pamětech např. na jednom místě píše: „*Kněžstvo je kasta jako jsou bráhmanové, derviši atd., a kdo v nich hledá něco jiného, je na velikém omylu. Kněžství přestalo býti ideálním povoláním, stalo se výdělečnou živností…* […] *Náboženské přesvědčení je jim daleko a kdo by jim mohl nabídnouti více, ten by je získal z 90 % všechny.*“ LA PNP Praha, f. Bohumil Zahradník-Brodský, kart. 1-G/23 – Všehochuť z mého života.

[168] V této souvislosti mluvil o „církevním radikalismu“ a vnímal ho jako negaci náboženství.

didakticky orientované katolické literatury a jeho tvorba se dále vzdalovala umění a její význam nacházíme ve snaze dokumentárně zachytit proměny společnosti na přelomu 19. a 20. století. Bez ohledu na to Zahradník ve své době patřil mezi nejpilnější a nejčtenější autory. U literární kritiky sice neuspěl, avšak čtenáři jeho povídky a romány milovali jako oddechovou četbu. Zahradníkovo veřejné působení v Ouběnicích zahrnovalo širokou škálu aktivit. Zasahoval do místní politiky, pracoval ve spolcích a krajanům dával příklad vzorné práce v zemědělské oblasti jako pěstitel, ovocnář, včelař, propagátor moderních technologií a zemědělské techniky. V řadě oblastí přispěl ke zkvalitnění života na vesnici. Výběr kněžské profese byl u Zahradníka východiskem z nouze. Pocházel ze sociálně velmi slabých poměrů a svou touhu po vzdělání mohl naplnit pouze studiem teologie. Navenek se tato skutečnost zpočátku příliš neprojevovala, byl vzorným knězem, i když pastorace ho očividně nenaplňovala a literární i veřejné působení ho odvádělo od prohlubování kněžské spirituality. V jeho nitru krok za krokem rostl rozpor mezi jeho vlastním svědomím a přesvědčením a praxí ultramontanismu a austrokatolicismu života církve v habsburské monarchii. Díky sebevědomému vystupování, porušování celibátu a snahám uspokojit osobní ambice v církevních kruzích obdržel nálepku kontroverzního kněze. Ocital se v kruhu stejně nespokojených duchovních, kteří chtěli poměry změnit a uvažovali o reformě katolické církve. Po společenských a státoprávních změnách souvisejících s ukončením první světové války a vznikem samostatné Československé republiky se zapojil do reformního hnutí katolického duchovenstva. V listopadu 1918 zorganizoval mezi duchovenstvem anketu směřující ke zjištění jeho názoru na rozsah církevních reforem. Dne 23. ledna 1919 výsledky svého průzkumu zveřejnil a akce ho katapultovala mezi vůdčí postavy reformního hnutí. Postavil se do čela radikální frakce Jednoty katolického duchovenstva, zformuloval její program směřující k vytvoření české národní autokefální katolické církve a podpořil myšlenku jednání reformního hnutí s papežem, které mělo vyústit v uvedení reforem týkajících se organizace církve, bohoslužebného jazyka a zrušení celibátu kněží do života. Pro případ nezdaru jednání o reformách podpořil myšlenku jejich uvedení do praxe církve bez povolení, tzv. taktikou via facti. V roce 1920 se stal spoluzakladatelem národní Církve československé a prosazoval její věroučnou orientaci na pravoslaví.

Pavel Marek

Irrgläubiger Priester, oder Kirchenreformator? Zum Lebenswerk von Bohumil Zahradník-Brodský (1862−1939)

Zusammenfassung

Die Persönlichkeit des Priesters und Schriftstellers Bohumil Zahradník-Brodský ist zwar in der tschechischen Geschichtsschreibung nicht unbekannt, trotzdem vermissen wir jedoch bislang einen tieferen Blick auf seine Person und eine Bewertung seiner Lebensanstrengungen. Er stammte aus einer kinderreichen Gärtnerfamilie, von der noch sein jüngerer Bruder Isidor bekannt ist, ein Ordenspriester (Prämonstratenser), Abgeordneter des Reichsrats in Wien und auch späterer Minister der ersten Regierung der Tschechoslowakischen Republik von 1918. Nach dem Besuch des Gymnasiums in den Jahren 1874–1882 in Německý Brod (heute Havlíčkov Brod) absolvierte er das theologische Priesterseminar in Hradec Králové und wurde 1886 zum Priester der Römisch-katholischen Kirche geweiht. Nach Episoden als Kaplan in Zruč nad Sázavou und in Ledeč nad Sázavou wurde er 1889 Pfarrer in Ouběnice und verlebte dort die folgenden dreißig Jahre. Das Pastoralamt in dem vom Zentrum abgelegenen Ort ergänzte er mit literarischen Arbeiten sowie Volksbildungstätigkeit und politischer Arbeit in der Agrarpartei. Auch war er ein sehr fleißiger und bei den Lesern beliebter Verfasser von Erzählungen und Novellen, in denen er sich bemühte, die Wandlungen der Gesellschaft zur Wende des 19. und 20. Jahrhunderts widerzuspiegeln. Bei der Literaturkritik hatte er zwar keinen Erfolg, doch die Leser seiner Erzählungen und Romane liebten diese Freizeitlektüre. Zahradníks öffentliche Tätigkeit in Ouběnice umfasste eine breite Palette an Aktivitäten. Er griff in die Lokalpolitik ein, arbeitete in Vereinen und war den Landsleuten ein Beispiel vorbildlicher Arbeit in der Landwirtschaft als Züchter, Obstbauer, Imker, Propagierer moderner Verfahren und moderner Agrartechnik. In zahlreichen Bereichen trug er für ein besseres Leben auf dem Dorf bei. Er war Gegner des Ultramontanismus und Austrokatholizismus im Leben der Kirche in der Habsburgermonarchie. Wegen seines selbstbewussten Auftretens, Verletzungen des Zölibats und der Bemühungen, seine persönlichen Ambitionen in Kirchenkreisen zu erfüllen, erwarb er sich den Ruf eines kontroversen Priesters. Nach den gesellschaftlichen und staatsrechtlichen Veränderungen nach Ende des ersten Weltkriegs und mit dem Entstehen der selbstständigen Tschechoslowakischen Republik schloss er sich der Reformbewegung der katholischen Geistlichkeit an. Im November 1918 organisierte er unter der Priesterschaft eine Umfrage, um ihre Meinung zum Umfang der Kirchenreformen zu ermitteln. Im Jahr 1920 war er Mitbegründer der nationalen Tschechoslowakischen Kirche und bemühte sich, die Orientierung ihres Dogmas auf den orthodoxen Glauben durchzusetzen.

Pavel Marek

Wandering priest, or Church reformer? The life's work of Bohumil Zahradník Brodský (1862−1939)

Summary

Although the figure of priest and writer, Bohumil Zadradník-Brodský is not unknown within Czech historiography, there has as yet been a lack of a deeper investigation of his character and an assessment of his life efforts. He came from the large family of a gardener, and his younger brother Isidor is also well-known, a Premonstratensian common priest, deputy of the Imperial Council in Vienna and later also a minister in the first government of the Czechoslovak Republic in 1918. Following his secondary studies in Německý Brod (Deutschbrod, today's Havlíčkův Brod) (1874–1882), he studied at the priests' theological school in Hradec Králové, and was ordained a priest in the Roman Catholic Church in 1886. Following episodes as a chaplain in Zruč nad Sázavou and Ledeč nad Sázavou, he became parish priest in 1889 in Ouběnice where he spent the following thirty years of his life. Besides his pastoral work remote from the centre of events, he took to writing and public information and political work in the Agrarian Party. He was also a very hard-working and popular author of stories and novels in which he tried to capture the changes in society at the turn of the 19th and 20th centuries. Although he was not popular amongst literary critics, his readers loved his stories and novels as light reading. Zahradník's public work in Ouběnice included a wide range of activities. He intervened in local politics, worked in organisations and gave people a model of exemplary work in agricultural fields such as grower, fruit farmer, beekeeper, and a promoter of modern technology and agricultural equipment. He helped to improve rural life in a number of fields. He was an opponent of ultramontanism and Austro-Catholicism in Church life in the Habsburg Monarchy. His confident manner, violation of celibacy and endeavours to satisfy his personal ambition in Church circles labelled him as a controversial priest. Subsequent to the social and legal changes brought about by the end of the First World War and the establishment of an independent Czechoslovakia, he became involved in the Catholic clergy reform movement. In November 1918, he organised a poll amongst the clergy aiming to ascertain its opinion on the extent of Church reforms. In 1920, he co-founded the national Czechoslovak Church and promoted its doctrinal links to the Orthodox Church.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 161–182 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 161–182

Josef Tomeš

Benešův prezidentský protikandidát. Politický profil profesora Bohumila Němce (1873–1966)*

Beneš's presidential rival. A political profile of Professor Bohumil Němec (1873–1966)

Christian Socialists played an important role in the interwar Austrian party system. Their ambivalent approach to parliamentary democracy corresponds to an estranged political culture. The party demanded the implementation of corporate elements within the political system. Repeated failures to create a government coalition with a stable majority in the National Council, fears of a loss of power to the rapidly rising Nazis and the consequences of the Great Economic Crisis strengthened thoughts within the Christian Socialists of extra-parliamentary government. In spring 1933, authoritative party representatives took advantage of exceptional events in the National Council to accede to the gradual elimination of parliamentary democracy. The passive position of the opposition and the de facto lack of interest of the Austrian public helped in the implementation of these authoritative changes.

Keywords: History, 19th and 20th centuries, Austria-Hungary, Czechoslovakia, Bohumil Němec, politician, Czechoslovak national democracy, Castle

* Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu Grantové agentury ČR č. P410/12/0468 *Česká politická pravice v osudových letech 1938–1945*.

Politická činnost významného českého přírodopisce, profesora Bohumila Němce, od jehož úmrtí uplynulo v letošním roce půl století, stála dosud ve stínu jeho působení vědeckého. Národní paměť a zčásti i historická věda a publicistika sice zaznamenaly roli, kterou sehrál v předvečer prezidentské volby v prosinci 1935, ale vesměs ji přehlížely jako dějinný akcident, jehož aktérem se stal řízením osudu jinak apolitický učenec. Zájem o politické dění a aktivní účast v něm přitom lemovaly Němcovy osudy od raného mládí a charakterizovaly jeho pozoruhodně všestrannou osobnost.[1]

Narodil se 12. března 1873 v Prasku na Královéhradecku v rolnické rodině. Po maturitě na gymnáziu v Novém Bydžově studoval v létech 1891–1896 přírodní vědy, matematiku a fyziku na filosofické fakultě české univerzity v Praze. Záhy se soustředil především na studium botaniky u profesora Ladislava Čelakovského a zoologie u profesora Františka Vejdovského, přičemž projevoval výrazné předpoklady pro vědeckou práci, široké badatelské zájmy i organizační schopnosti. Roku 1895 se stal asistentem profesora Čelakovského v Botanickém ústavu české univerzity a o čtyři roky později se ve svých šestadvaceti letech habilitoval. Na konci devadesátých let absolvoval studijní stáže na německých univerzitách, především na univerzitě v Jeně. V roce 1900 na sebe upozornil objevem statolitových orgánů rostlin a mixoploidie v kořenu cibule a záhy získal evropské uznání jako zakladatel rostlinné anatomie a experimentální cytologie v českém prostředí. Publikoval množství fundovaných studií v domácích i zahraničních vědeckých časopisech a od počátku 20. století i samostatné monografie (*Studien über die Regeneration*, Berlín 1905; *Vztahy rostlin k vnějšímu světu*, 1907) a syntetické práce, často i s popularizačním přesahem (*Dějiny nejdůležitějších rostlin kulturních*, 1908).[2]

Jako příslušník generace, jež končila středoškolská a začínala vysokoškolská studia na počátku devadesátých let 19. století, se záhy dostal do víru soudobého ideového a politického kvasu v české společnosti a stal se stoupencem a aktivním účastníkem pokrokového hnutí, požadujícího důslednou opozici proti rakouské vládě a habsburské dynastii, obnovení českého státu v rámci monarchie, širokou

[1] Cenný pramenný materiál pro poznání a posouzení Němcovy politické činnosti obsahuje jeho písemná pozůstalost, uložená v Archivu Akademie věd ČR, a především soubor memoárových textů, před časem vydaný pracovníky tohoto archivu: Bohumil NĚMEC, *Vzpomínky*. Jan Janko, Václav Podaný ve spolupráci s Hanou Barvíkovou (eds.), Praha 2002. S politickým a veřejným působením Bohumila Němce se pozoruhodně vyrovnává americký historik Stanley B. Winters v jedné z úvodních studií k uvedené edici (Stanley B. WINTERS, *Vzpomínky Bohumila Němce na českou vědu a kulturu*, in: B. Němec, Vzpomínky, s. 27–61), jakož i sborník z vědeckého kolokvia o životě a díle profesora Němce, uspořádaného péčí Archivu Akademie věd ČR 30. května 2006 (*Kolokvium o životě a díle Bohumila Němce*, Vlasta Mádlová (ed.), Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, Praha 2013).

[2] O Němcově mimořádném vědeckém přínosu již v počátcích jeho kariéry svědčí i relativně obsáhlé encyklopedické heslo, věnované mu v *Ottově slovníku naučném* XVIII, Praha 1902, s. 67.

politickou demokratizaci, sociální reformy a zapojení dělnictva do národního zápasu. Pro „pokrokářský" program ho získal syn jeho pražské bytné František Soukup, pozdější vůdčí představitel české sociální demokracie, jenž ho uvedl do studentského spolku Slavie.[3] V letech 1891–1893 vyvíjel Němec vedle svého studia mnohostrannou politickou činnost: účastnil se bouřlivých schůzí a demonstrací, z nichž některé organizoval, stal se členem výboru a knihovníkem spolku Slavie, pořádal veřejné přednášky a diskusní večery, publikoval v pokrokářských listech[4] a do češtiny přeložil spis A. E. F. Schaeffleho *Die Quintessenz des Sozialismus* pod titulem *Jádro socialismu*.[5] „*Konali jsme mnoho drobné práce literární, propagační, zvláště mezi mladým dělnictvem, kulturně extenzní četnými přednáškami, vydavatelské…, sociální, pracovali v menšinách, pořádali akce pro druhou českou univerzitu*," vzpomínal po letech. „*Byli jsme pro politiku, jejímž cílem byl samostatný český stát, chtěli jsme, aby to byl stát sociálně spravedlivý, a mnozí z nás chtěli stát socialistický. Nikdo z nás se proti tomu nestavěl, jen když to bude náš stát a bude pokrokový*."[6]

S policejní represí se poprvé seznámil 8. listopadu 1891, když byl zadržen při návratu z tábora lidu na Bílé hoře, ale podařilo se mu přesvědčit policisty, že se vrací z geologického průzkumu. [7] Perzekuce hnutí v pozdním létě 1893 ho zastihla na prázdninách doma v Prasku; unikl jí hlavně díky Františku Soukupovi, jenž včas zničil usvědčující materiál proti němu, byl však povolán k výslechu na zemský trestní soud.[8] Poté se rozhodl stáhnout z politického i spolkového života a intenzivně se věnovat vědecké práci: „*Uvědomil jsem si s bolestí, že je konec doby snů a horoucích citů, že třeba upravit život jinak. Umínil jsem si pracovat, vášnivě a neúnavně pracovat vědecky. I tím možno prospět národu a lidstvu. Toto své*

[3] Srov. B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 515: „*Soukup mi stručně načrtl zásady pokrokové strany, která byla demokratická, chtěla bojovat pro sociální spravedlnost, rovnost žen a mužů, tedy pro možnost ženského studia na vysokých školách, pro samostatnost českých korunních zemí na základě českého státního práva, pro odluku státu od církve, tj. osvobození náboženského života od státního a naopak, (…) pro zmodernizování vysokých škol, zřízení druhé české univerzity na Moravě atd.*"

[4] Kromě jiného napsal sérii politických úvah, nazvanou *Pokrokové kapitoly* a anonymně otištěnou ve třech pokračováních v prvním ročníku Časopisu pokrokového studentstva: Pokrokové kapitoly I–III. Časopis pokrokového studentstva 1, 1893, č. 2, s. 17–20; č. 3, s. 37–40; č. 4, s. 57–59. Srov. B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 519.

[5] Albert Eberhart Friedrich SCHAEFFLE, *Jádro socialismu*, Praha, b. r. [1893]. Jméno překladatele není uvedeno.

[6] B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 515.

[7] Tamtéž, s. 518.

[8] Tamtéž, s. 519.

předsevzetí jsem splnil. Odstranil jsem vše, co by mne mohlo usvědčit, … a skutečně jsem na léta utonul ve vědecké práci."[9]

Dramatická atmosféra počátku devadesátých let a prožitek pokrokového hnutí výrazně formovaly politický profil mladého vědce a předznamenaly mnohé jeho pozdější názory a postoje, prodchnuté syntézou českého nacionalismu, slovanofilství, politického demokratismu a sociálního cítění. Pokrokářské mládí se hluboce zapsalo do jeho paměti: po celý život se k němu vracel a ve své publicistické i spolkové činnosti patřil ke strážcům jeho odkazu. Nakonec mu věnoval i jednu kapitolu ve svých memoárech.[10] Přitom reprezentoval původní, ještě nediferencované pokrokářství první poloviny devadesátých let, nesené idealistickým nadšením a „omladinářskou" revoltou; v době rozkladu hnutí a jeho vyústění do různých směrů a stran stál již mimo aktivní politiku.

V pokrokářských řadách se také kriticky vyhraňoval vůči T. G. Masarykovi, kterého jinak uznával za nespornou vědeckou i politickou autoritu, a realistickému hnutí. Nesouhlasil s Masarykovou charakteristikou pokrokářství jako romantického směru, a dokazoval, že mělo program „*velmi konkrétní, mnohem konkrétnější než v té době měla strana realistická, která byla velmi opatrnická a nejasnostmi zakrývala otázky, o nichž se bála mluvit otevřeně*".[11] S Masarykem se v té době jednou střetl i v odborné oblasti, když ve Slavii přednášel o problému sebevraždy a tvrdil, že k sebevraždě vedle ztráty víry vede také sociální bída.

Ačkoliv od roku 1893–1894 již Němec aktivně politicky nepůsobil, naplňoval přece programové intence pokrokářství, zdůrazňující všestranný rozvoj národního společenství a posilování českých pozic ve všech oblastech lidské činnosti. Úspěšně reprezentoval českou vědu a vzdělanost nejen v rámci Rakousko-Uherska, ale i na celoevropském a světovém fóru. Proslavil se řadou objevů, od roku 1901 řídil Ústav anatomie a fyziologie rostlin české univerzity v Praze, v roce 1903 se stal mimořádným a roku 1907 řádným profesorem této univerzity. A přitom nezměnil své politické přesvědčení, své sebevědomé české vlastenectví s protirakouským a protiněmeckým akcentem, své demokratické a antiklerikální postoje.

Do politického života, který opustil jako vysokoškolský student, se vrátil po čtrnácti letech coby univerzitní profesor. V roce 1907 vstoupil do reorganizované Národní strany svobodomyslné (mladočeské), kde se věnoval především osvětové a kulturní činnosti, a od roku 1912 zastupoval stranu v české zemské školní radě. Po vypuknutí první světové války se v souladu se svým dosavadním politickým vývojem zapojil do domácí protirakouské rezistence („Maffie"), jíž poskytl i své odborné služby: vytvořil tajný inkoust, používaný Františkem Sísem v korespondenci s jeho bratrem Vladimírem, působícím v Sofii jako spojka k zahraničnímu

[9] Tamtéž, s. 516.

[10] Tamtéž, s. 515–524, kapitola *Omladina.*

[11] Tamtéž, s. 515.

odboji.[12] Od roku 1915 patřil k opozici proti aktivistické linii tehdejšího vedení mladočeské strany po Kramářově a Rašínově zatčení a v květnu 1917 byl jedním z protagonistů přechodu strany z aktivistických na radikálně nacionální, osvobozenecké pozice. Stal se členem redakční rady a čelným přispěvatelem protiaktivistického týdeníku *Národ* a výrazným představitelem odbojové politické skupiny, jež se kolem tohoto časopisu sdružila a jež posléze dala základ zednářské lóži Národ. V posledním válečném období se podílel na koncentračních snahách českých politických stran. Účastnil se jednání, jež vedla k vytvoření nové všenárodní občanské strany – České státoprávní demokracie – a stal se členem jejího výkonného výboru. Od léta do listopadu 1918 byl za svou stranu činný v kulturní komisi Národního výboru československého.

V předvečer převratu 28. října 1918 se stal členem nově ustaveného českého správního výboru pro státní obilní ústav a dopoledne 28. října se účastnil převzetí této klíčové zásobovací instituce do českých rukou.[13] Vzápětí byl zvolen jedním z místopředsedů výboru a byl mu přidělen finanční referát (státoprávní demokracii ve správním výboru dále zastupovali JUDr. Josef Matoušek a PhMr. Josef Dlabola). Spolu s ostatními členy se okamžitě ujal svého úřadu: „*Rozeslali jsme telegramy, aby se všechny vlaky vezoucí zásoby (obilí, mouku, cukr, maso, zemáky aj.) zastavily před hranicemi zněmčeného území a aby vůbec nebyl žádný železniční materiál pouštěn za hranice českých zemí. Vydány byly rozkazy, aby místní národní výbory zabezpečily zásoby ve všech místech a aby byla organizována výkupní služba, kde to bylo možno, z dosavadních výkupních komisařů, pokud to byli Češi a byli spolehliví. Rakousko svěřovalo tuto funkci nejraději židovským obchodníkům s obilím a nepochybuji, že mezi nimi bylo mnoho počestných lidí…*“[14]

Uprostřed pilné práce se letmo podíval oknem na Václavské náměstí a uviděl zde zástupy lidí. V tom okamžiku ho nenapadlo, že právě začal historický převrat. Za poledne sepsal provolání k českým zemědělcům, aby „*darovali ochotně a s radostí našemu státu ze svých výrobků, co z přinucení dávali nepřátelskému Rakousku a čeho je nezbytně třeba pro zásobování měst, průmyslových míst a vůbec všech osob, které nejsou samozásobiteli*“.[15] Ve své práci v Obilním ústavu pak pokračoval i odpoledne, kdy už z venkovských měst přicházely telegrafické a telefonické dotazy, týkající se problémů zásobování. Mimo jiné jednal s libereckým okresním hejtmanem, jemuž vysvětlil, že zásobování Liberce a dalších pohraničních území bude záležet na loajalitě zdejšího obyvatelstva vůči novému československému

[12] Srov. Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*, Praha 1937, s. 151. Šlo o jeden ze tří tajných inkoustů, používaných českým domácím odbojem za první světové války.

[13] Ve svých vzpomínkách označil tento akt, deklarovaný Antonínem Švehlou, za „*první oficiální akt nového státu československého*“. B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 528.

[14] Tamtéž, s. 529.

[15] Tamtéž.

státu. Teprve navečer, po skončení práce, odešel do Národních listů, kde se shromáždili téměř všichni členové politické skupiny kolem týdeníku Národ a za radostné nálady se seznámili s textem prvního zákona československého státu, koncipovaného dr. Aloisem Rašínem a přijatého krátce předtím Národním výborem. Následujícího dne, 29. října 1918, se zúčastnil schůze zemské školní rady. Hned po zahájení si vzal slovo a jménem Národního výboru prohlásil radu za orgán československého státu a požádal všechny její členy o aktivní práci v nových státoprávních poměrech.[16]

Profesor Němec se tak stal spoluaktérem pražského převratu v říjnu 1918, přičemž se podílel především na „prozaické" části tehdejšího dění. Celkový obraz převratu si dodatečně zmapoval na základě svědectví dvou jeho protagonistů, Františka Síse a Aloise Rašína, která stenograficky zaznamenal. První bylo učiněno – z Němcova popudu – na schůzi redakčního kruhu časopisu Národ 1. listopadu 1918, druhé na schůzi výkonného výboru České státoprávní demokracie 4. listopadu 1918.[17] V následujících letech patřil k nekompromisním obhájcům zásadního historického významu 28. října 1918 a odpůrcům všech pokusů o jeho bagatelizaci, stejně jako o snižování role domácího odboje za první světové války.

V důsledku své válečné odbojové činnosti se v březnu 1919 aktivně podílel na založení české zednářské lóže Národ, v níž převzal druhou nejvýznamnější funkci, a posléze i na ustavení Velké národní lóže československé. V zednářském hnutí pak působil až do poloviny třicátých let, avšak přes vysoký stupeň svého svěcení zde s výjimkou počátečního období nevyvíjel zvláštní aktivitu a zachovával si vůči němu i určitý kritický odstup. Podobně jako u dalších vůdčích osobností lóže Národ – Františka Síse, Aloise Rašína, Přemysla Šámala, Jana Kaprasa či Viktora Dyka – bylo Němcovo svobodné zednářství především specifickým produktem domácí protirakouské konspirace za první světové války.[18]

Po vzniku Československé republiky se profesor Němec stal 14. listopadu 1918 členem jejího prozatímního parlamentu, Revolučního národního shromáždění, za Českou státoprávní demokracii, resp. Československou národní demokracii, a v letech 1920–1929 reprezentoval tutéž politickou stranu jako senátor Národního shromáždění. V zákonodárných sborech se zaměřoval zvláště na školskou a kulturní problematiku a na podporu českých menšin v pohraničí i v cizině. Tato činnost souzněla s jeho kontinuálním působením v zemské školní radě i s funkcemi v Národní radě československé. Paralelně vykonával i významné funkce akademické: ve školním roce 1919–1920 byl děkanem filosofické fakulty Univerzity Karlovy a v tomto postavení připravil její rozdělení na fakultu filosofickou a přírodovědeckou; v roce 1921–1922 zastával úřad rektora Univerzity Karlovy, přičemž zahájil

[16] Srov. tamtéž, s. 530–531.

[17] Oba stenogramy viz tamtéž, s. 531–533 a 534–536.

[18] Blíže o tom viz: Jana ČECHUROVÁ, *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*, Praha 2002, s. 84–89.

stavbu nové budovy právnické fakulty.[19] Od roku 1930 řídil vydávání prestižní všeobecné encyklopedie – *Ottova slovníku naučného nové doby* (Dodatků Ottova slovníku naučného).

V československé politice dvacátých let náležel profesor Němec k výrazným představitelům Československé národní demokracie, stoupencům a přátelům dr. Karla Kramáře. Obhajoval národní charakter československého státu, pevný postoj a stálou nedůvěru k českým Němcům, tradice domácího odboje z první světové války… a kriticky se stavěl vůči politice „Hradu", T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a jejich souputníků. Svá stanoviska k oficiální státně politické linii meziválečného Československa a k útokům „Hradu" proti národně demokratické straně i k Masarykově, Benešově a Kramářově osobnosti opakovaně vyjádřil v dobové publicistice a s odstupem na mnoha místech svých memoárů:

„*Dělali jsme vůči Němcům v první své republice příliš smířlivou politiku. Ani Masaryk, ani Beneš je neznali. Doufali, že je získají ústupky, oni však si naši blahovolnost vykládali jako naši slabost. (…)*

Masaryk vytýkal straně národně demokratické, přirozeně také Kramářovi, šovinismus. Sám byl proti šovinismu, ale i proti nacionalismu. (…) Co však je nacionalismus? To přece není stejnoznačné se šovinismem! Je-li nacionalismus láska k národu, práce pro jeho rozvoj, pokrok a blaho, není to přece nic úhonného. Jen kdyby s tímto nacionalismem byla spojena nenávist k jinému národu, čímž by vznikl šovinismus, bylo by to mravně úhonné. Za celou dobu činnosti v straně mladočeské a národně demokratické jsem nikdy nezažil něco, co by bylo možno prohlásit za šovinismus. (…)

Národní demokracii mohl Masaryk vytknout nejvýše, že stála na stanovisku, že jsme státem národním a že státním jazykem v republice má být jazyk český a slovenský. Stáli jsme na stanovisku, že bez těchto dvou přívlastků by náš stát ztratil raison d´être. Vznikl z idey sebeurčení českého a slovenského národa, nikoli z idey sebeurčení Němců a Maďarů. (…)

Masarykův odpor ke straně národně demokratické a k dr. Kramářovi vzrostl až k nenávisti. Jen proto mohl ji nazvat patologickou sedlinou, a to dokonce v Prager Tagblattu. Kramář měl vždy respekt k Masarykovi a jakousi úctu asi jako ke svému učiteli. Nesouhlasil s ním, ale nikdy proti němu neřekl příkrého slova. Nicméně Masaryk se dal strhnout k výrokům o Kramářovi, že ‚bude muset být jednoho dne umlčen' anebo ‚dr. Kramář překáží'. Jindy zval jej uraženým a ješitným starcem. (…) Těchto a jiných projevů, většinou anonymních, ač se vědělo, že je psal

[19] Usiloval též o vybudování nové ústřední budovy univerzity, v níž by zároveň měla své sídlo i Česká akademie věd a umění, Královská česká společnost nauk a další vědecké instituce. Tuto stavbu, ač pro ni „byly již zaraženy piloty", údajně zastavil tehdejší ministr financí (a pozdější rektor Karlovy univerzity) prof. Karel Engliš jako „přílišný luxus". B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 578 (Přílohy – Curriculum vitae).

Masaryk, jsme opravdu litovali. Nemohu zamlčet, že na mne dělaly dojem, že Masaryk dovede být zlým, jde-li o jeho osobu, jeho názory.“[20]

Na přelomu dvacátých a třicátých let se profesor Němec hlásil k integrálně nacionalistickému křídlu Československé národní demokracie a postupně se sbližoval s pravicovým křídlem agrární strany. Když se před zemským sjezdem strany počátkem roku 1930 zformovala frakce tzv. radikálních národních demokratů, vedená Adolfem Duškem, Karlem Locherem a Vítězslavem Štěpánkem, kandidovala ho na funkci předsedy zemského výboru; na sjezdu pak získal plnou třetinu všech odevzdaných hlasů.[21] Na jaře 1935 se však spolu s četnými národně demokratickými intelektuály a dalšími prominenty postavil proti sloučení národní demokracie se Stříbrného Národní ligou a ze strany vystoupil; své rozhodnutí vysvětlil osobním dopisem předsedovi dr. Karlu Kramářovi.[22] Tato skutečnost nikterak nezkalila přátelský vztah obou mužů.[23] Němec, jenž po dlouhá léta patřil ke Kramářovým obhájcům proti atakům Hradu a velmi si vážil jeho charakteru a „*srdečné otevřenosti*“,[24] pronesl v den Kramářovy smrti smuteční proslov v rozhlase[25] a promluvil i na Kramářově pohřbu. S několika dalšími osobnostmi pak pečoval o Kramářův odkaz; podílel se na založení Společnosti dr. Karla Kramáře a stal se jejím předsedou.[26]

---

[20] B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 524 a 568–569. – Uvedené kritické postoje pozoruhodně souznějí s „protihradními“ polemikami Viktora Dyka z dvacátých let. Srov. Viktor DYK, *Ad usum pana presidenta republiky*, Praha 1929.

[21] Srov. Vladimír FIC, *Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930–1938*, Praha 1983, s. 20.

[22] Němcovi se příčila jak skandalizační demagogie Národní ligy, tak autokratické vystupování dr. F. X. Hodáče a jeho praktiky ve vedoucí stranické funkci. Mrzelo ho též, že se spolu s celou národně demokratickou intelektuální elitou nemohl vyslovit k připravovanému sloučení, že byl „odsouzen k mlčení“. K budoucnosti Národního sjednocení se stavěl značně skepticky. Přitom vyjadřoval svoji loajalitu ke Karlu Kramářovi i k národně demokratickým ideovým a politickým principům, kterou ostatně ve svých dalších veřejných aktivitách osvědčoval. – Dopis B. Němce K. Kramářovi 4. 5. 1935. Archiv Národního muzea, fond Karel Kramář, č. 2–3, 7137–7138.

[23] O vztahu Bohumila Němce a Karla Kramáře srov.: Stanley B. WINTERS, *Vzpomínky Bohumila Němce na českou vědu a kulturu*, in: B. Němec, Vzpomínky, s. 36–39.

[24] B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 573.

[25] Projev, z větší části otištěný následujícího dne v Národních listech, vzdával hold Kramářově státnické osobnosti a zvláště vyzdvihoval jeho pevný charakter, čestnost a nezištnost ve službě národu: „*Odešel v něm muž čistého štítu, velkého ducha a ryzího srdce. Po celý život byla mu vzdálena jakákoli záludnost, všecky jeho myšlenky a všecka jeho práce nesly se k národu a Slovanstvu. Z celého svého života nemusil nic skrývati, za nic se nemusil styděti. Byť měl za života sebevíce odpůrců, žádný mu nemůže upřít, že byl muž naprosto čestný, čisté povahy a mužného ducha*.“ Bohumil NĚMEC, *Za dr. Karlem Kramářem*, Národní listy 77, 1937, č. 114, s. 3, 27. 5.

[26] Archiv AV ČR, fond Bohumil Němec, kart. 52, sign. IV, inv. č. 2077 –2081.

V letech 1933–1936 zastával profesor Němec funkci předsedy Národní rady československé, tradiční kulturně politické instituce, jež měla za úkol koordinovat postup českých a slovenských politických stran, společenských, hospodářských a kulturních organizací v otázkách celonárodního významu, podporovat české a slovenské menšiny v zahraničí i české obyvatelstvo v poněmčených pohraničních oblastech českých zemí.[27] Své poslání plnil velmi svědomitě, uvážíme-li současný rozsah jeho akademických povinností, vědecké, popularizační a redakční práce. V této funkci vedl v červenci 1935 československou delegaci do Švýcarska, kde si čeští krajané připomněli dvacáté výročí zahájení Masarykovy zahraniční akce (v den tehdejšího 500. výročí upálení Mistra Jana Husa), a pronesl tu dva projevy: jeden v Curychu, druhý v Ženevě. Národní radu zastupoval téhož roku i ve výboru svatováclavských oslav, uspořádaných v září 1935 v Praze, při nichž rovněž pronesl stručný projev. Celkový poněkud katolický ráz oslav způsobil, že byl, ač starý antiklerikál, za svou účast volán k odpovědnosti v zednářské lóži Národ. Nepochopení národního významu oslav ze strany lóže přispělo pak k jeho rozchodu se zednářským hnutím,[28] i když důležitější roli zde asi hrála konfrontace, související s následujícími událostmi v závěru roku 1935. [29]

Němcova politická dráha mimoděk vyvrcholila – pro něho poněkud fatálně – v prosinci 1935, kdy byl z iniciativy agrární pravice navržen jako kandidát na úřad prezidenta republiky proti Edvardu Benešovi. Agrárníci a další pravicové politické strany se pokusili využít abdikace T. G. Masaryka k získání dominantní pozice ve státě, k oslabení liberálně-socialistického seskupení „Hradu“ a změně vnitro- i zahraničněpolitického kursu republiky směrem „doprava“. Vedle politických motivů tu jistě působila též nechuť této části politického spektra k Benešovi osobně, k jeho zákulisním praktikám i k jeho okolí. Profesor Němec patřil k dlouholetým otevřeným kritikům „Hradu“ a Beneše zvláště, a proto jeho kandidatura, reflektující samozřejmě význam jeho vědecké a kulturní autority, měla opodstatnění a logiku a nepříčila se profesorovým politickým a osobním ohledům. Přijal kandidaturu s podmínkou, že získá potřebnou podporu všech českých a slovenských nesocialistických stran.

K Němcovu zvolení bylo ovšem třeba hlasů Hlinkovy slovenské ľudové strany, které vadil profesorův pokrokářský antiklerikalismus, opakovaně osvědčený již v době jeho parlamentního působení i v jeho publicistice, a kterou se nakonec

---

[27] Národní rada československá vznikla roku 1919 reorganizací Národní rady české, založené v roce 1900 a plnící obdobné poslání v podmínkách Rakousko-Uherska. Předsednictví Národní rady přijal profesor Němec po rezignaci Adolfa Prokůpka v dubnu 1933 na naléhání tajemníka rady Augustina Seiferta.

[28] „*Přísahali na evangelium svatého Jana, blouznili o mystickém tajemství a zde nedovedli pochopit, že běží o národní zájem, Nemám nic proti zednářské organizaci, ač jsem se během doby přesvědčil, že se její činnost úplně rozplynula ve formalitách*.“ B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 562.

[29] Srov. J. ČECHUROVÁ, *Čeští svobodní zednáři ve XX. století*, s. 328 a 359.

prostřednictví obratného Jana Jiřího Rückla, jednajícího s požehnáním Vatikánu, podařilo získat pro Benešovu kandidaturu.[30] Rovněž případná podpora henleinovců, z Němcovy strany zajisté nežádoucí, narážela na kandidátův výrazně protiněmecky zaměřený český nacionalismus. Hradní tábor, zejména socialistické strany a jejich tisk, zahájily proti Němcově kandidatuře bojovnou a nevybíravou kampaň, podpořenou velkou částí veřejnosti včetně komunistů. „Prosincový blok", formující se pod praporem Němcovy kandidatury, se rozpadl dříve, než se mohl dotvořit. Profesor Němec, jenž zprvu odolával nátlaku, činěnému na něho z hradních kruhů, a trval na své kandidatuře, pokud ji podpoří rozhodující počet českých a slovenských hlasů, se nakonec v předvečer prezidentské volby kandidatury vzdal s prohlášením, že si nepřeje dát v sázku jednotu národa a státu. Zároveň ji odvolali i sami její iniciátoři a rozhodli se dát své hlasy Benešovi. Ve Vladislavském sále však přesto Němce volili poslanci a senátoři Národního sjednocení – strany, s níž se na jaře téhož roku rozešel.

Dramatický československý prosinec 1935, události, jež provázely Masarykovu abdikaci a volbu nového prezidenta, jsou v historické literatuře dostatečně popsány a rozebrány.[31] Avšak úloha Bohumila Němce v tomto dění bývá většinou odbyta jako účelové využití či zneužití renomovaného, leč politicky nezkušeného vědce v osudovém historickém okamžiku. Přestože tímto intermezzem vstoupil profesor Němec – nesrovnatelně více než ostatními svými veřejnými aktivitami – do českých politických dějin i do historického povědomí národa, o pohnutkách a okolnostech jeho rozhodnutí, následných postojích a krocích, natož prožitcích či pocitech v této situaci se mnoho neví.

Je třeba zdůraznit, že profesor Němec nebyl žádný apolitický či politicky naivní učenec, využitý v politickém boji dvou soupeřících křídel meziválečné československé politiky. Ve veřejném a politickém životě se pohyboval po celá desetiletí, měl za sebou zkušenost z domácí rezistence za první světové války i z budování československého státu, více než deset let zasedal v parlamentu a přes vytížení vědeckou a pedagogickou prací se stále věnoval i politické publicistice. Zastával vyhraněné politické postoje, které hájil vždy otevřeně a čestně v zájmu národa

[30] Jan Jiří Rückl (1900–1938), český průmyslník, publicista a politik. Vystudoval práva a filosofii na Karlově univerzitě v Praze a politické vědy v Paříži a Mnichově. Od začátku 20. let se politicky exponoval v Československé straně lidové, posléze se stal předsedou její Mladé generace a členem předsednictva zemského výboru strany v Čechách. Udržoval důvěrné kontakty s vysokými římskokatolickými církevními hodnostáři doma i v zahraničí, zvláště u Svatého stolce. V létě 1935 hlavní organizátor a výkonný předseda I. celostátního sjezdu katolíků v ČSR. Za svoji činnost vyznamenán velkokřížem rytířského Řádu Božího hrobu a titulem skutečného papežského komořího. Před prezidentskou volbou v prosinci 1935 vyjednal jako prostředník Vatikánu podporu pro kandidaturu Edvarda Beneše v českých a slovenských katolických politických kruzích, zejména u Andreje Hlinky a jeho strany, jejíž postoj nakonec rozhodl o výsledku volby.

[31] Z novější literatury se problematikou nejkomplexněji zabývá monografie Antonín KLIMEK, *Boj o Hrad 2. Kdo po Masarykovi? (1926–1935)*, Praha 1998, s. 436–476.

a státu, nikoliv z osobních aspirací, jež bohatě saturoval ve své vědecké práci. Netajil se ani svými kritickými pohledy na Masaryka a Beneše a jejich politickou linii.

Zcela seriózně a čestně se choval i během několika dnů své prezidentské kandidatury a srdnatě vzdoroval kampaním svých odpůrců. Přitom svou osobností, mezinárodním věhlasem svého vědeckého díla, širokou osvětovou a publikační činností a konečně výše popsanou politickou angažovaností představoval jistě důstojného kandidáta na prezidentský úřad, byť mu chyběla Masarykova a Benešova zkušenost v zahraniční politice a státnická praxe.

Jakkoliv hodnotíme počínání jednotlivých politických seskupení i jednotlivců kolem prezidentské volby, pociťujeme s odstupem času rozpaky nad skutečností, že se Němcova legitimní kandidatura mohla stát terčem hrubých útoků jako přímo svatokrádežný čin. Profesora Němce tyto reakce mrzely ještě po letech. K historii své prezidentské kandidatury se opakovaně vracel ve svých životopisech i memoárových textech,[32] naposledy – a nejobšírněji – ve svých deníkových zápiscích z posledních týdnů života.[33] Právě u těchto dosud nepublikovaných vzpomínkových reflexí, nezatížených autocenzurou a spontánně se vyrovnávajících s třicet let starou minulostí, se nyní podrobněji zastavíme.

Své ohlédnutí zahajuje dvěma krátkými, ale pozoruhodnými vzpomínkami. První z nich dokazuje, že o Němcově kandidatuře na prezidentský úřad se uvažovalo již půl roku před Masarykovou abdikací a nikoli v agrárnickém zákulisí: „*V červnu 1935 jsem šel navečer po nábřeží domů se senátorem Františkem Soukupem z Národní rady… A tu mi Soukup povídá: ‚Mluvili jsme ve straně o volbě presidenta. Nedohodneme-li se s Benešem – a vypadá to zle – vzali bychom tebe. Nikdo z nás by proti tobě nebyl.‘ Byl jsem překvapen a řekl jsem: ‚Ještě je dost času o tom mluvit a vy se možná dohodnete. Beneš je někdo, já nic. – Právě proto na tebe myslíme,‘ řekl Soukup. ‚Budeš všem přijatelný.‘*“

---

[32] Srov. např.: Archiv AV ČR, fond Bohumil Němec, kart. 10, sign. Ic, inv. č. 55–56; B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 589.

[33] Do obyčejného, nestránkovaného školního sešitu formátu A5, nadepsaného *Denní poznámky 1966*, si třiadevadesátiletý profesor nepravidelně zapisoval nejrůznější aktuální údaje o svém zdravotním stavu, počasí, četbě, návštěvách, které přijal, či dopisech, jež odeslal, apod. Většinou jde o útržkovité poznámky, poskytující intimní svědectví o posledních týdnech života velikého vědce. Výjimku tvoří zápisy z 22., 23. a 24. února 1966, v nichž se naposledy – neznámo, zda na nějaký vnější popud, či v předtuše blížící se smrti (zemřel zhruba šest neděl poté, 7. dubna 1966) – vyjádřil ke své prezidentské kandidatuře (22. a 24. února) a nadto stručně připomněl svou činnost za německé okupace a své reakce na tehdejší ohrožení samotné fyzické podstaty národa (23. února). Špatně čitelné, místy roztřesené písmo kontrastuje s věcnou obsažností a kompoziční úrovní textu, ostatně neurčeného k publikaci. Sešit není součástí Němcovy pozůstalosti, uložené v Archivu Akademie věd ČR, ale z pietních důvodů zůstává v držení profesorova vnuka, Ing. Ivana Šmída, jenž jej laskavě zapůjčil pisateli tohoto článku a dovolil mu citovat z něj vybrané pasáže.

Druhá vzpomínka se vztahuje k Němcově návštěvě u prezidenta Masaryka v čele delegace Národní rady československé 28. října 1935: „*Když jsme byli presidentu Masarykovi gratulovat, naklonil se tento ke mně, když jsem ho předtím žádal, aby presidentství neopouštěl, a zašeptal mi: ‚Není vděčnosti. Tlačí na mne bezohledně. Za těchto okolností nechci být dále presidentem.*“

A pak následuje meritorní svědectví o prosinci 1935:

„*Krátkou dobu před rezignací Masarykovou byl jsem v Národní radě a tu bez ohlášení ke mně přišel Beran. Řekl mi, že mne přichází jménem své strany, strany živnostenské a slovenské Hlinkovy požádat o kandidaturu na presidentský úřad. (...) Byl jsem překvapen a zeptal jsem se, zdali nemají vhodnější osobu. Řekl, že ne. Pak jsem se ptal, zdali by hlasy české a slovenské stačily, abych byl zvolen. On, že ano. (...) Ptal jsem se, jaké by měli na mne požadavky. On, že žádné. Znají [mne] všichni a vědí, že by mými podmínkami byla ústava. Řekl jsem, že prozatím slibuji, že o tom budeme ještě mluvit, a rozešli jsme se.*

Šel jsem hned domů a řekl, co se stalo, své paní. Tázala se, zdali myslím, že bych na tu funkci stačil. Řekl jsem, že o tom budeme spolu přemýšlet a mluvit.

Týž večer, co se mnou mluvil Beran, přišel ke mně do bytu redaktor Venkova poslanec Vraný s kolegou, který pak vydal brožuru o volbě dra Beneše,[34] *ale předčasně zemřel. Vraný říkal, že jsou rádi, že jsem přijal kandidaturu, a že nelze čekat na mé definitivní rozhodnutí a že již do dnešního čísla Venkova napsal o mé kandidatuře článek. Byl jsem poněkud překvapen a věděl jsem, že jsem definitivně v tom. Ptal jsem se na Hodžu. Vraný řekl, že jde pevně za mou kandidaturou. Říkal, že mne budou mnozí přemlouvat a mně hrozit, abych se nedal svést. Nejlépe, abych odjel někam na venkov na neznámé místo a tam vyčkal. To však jsem nechtěl. (...)*

Druhý den přišel dr. František Soukup a velmi mne přemlouval užívaje autority Masarykovy. Řekl jsem mu: ‚Domluvte se, vy Češi a Slováci, a jakmile budete mít jednoho společného českého nebo slovenského kandidáta, ihned se vzdám.‘ Navečer ke mně přišla deputace Stivín, Soukup a Klouda a velmi do mne mluvili, abych se vzdal kandidatury. Klouda mi říkal, že Beneš se vzdá ministerstva zahraničí, a co prý bude dělat? Odpověděl jsem jim slovy, která jsem řekl Soukupovi, aby se dohodli na jednom kandidátu, a že se ihned vzdám. Dosud jsou zde dva směry, dvě skupiny, jedna pro Beneše, druhá proti.

Levicová žurnalistika se na mne vrhla, i Lidové noviny Stránských, které nakonec zatáhly do svých hloupých útoků i mou nevinnou choť. Osobně bylo působeno na lidovce, Slováky a nejvíce na Hodžu. Ten i ve své straně proti mně působil, ne nečestně, ale politicky pracuje ke sjednocení. Když jsem se ptal Vraného asistenta, řekl mi, že ten ve své straně prohrál a že s pláčem odešel. Okamžitě jsem telefonoval Beranovi a Vranému, že se kandidatury vzdávám, ježto by mi nestačily

[34] Němec má na mysli novináře Ferdinanda Kahánka (1896–1940), v letech 1934–1939 zástupce šéfredaktora deníku Venkov, autora publikace *Zákulisí presidentské volby dr. Beneše* (1939).

k volbě české a slovenské hlasy, které bych dostal. Němci by mne byli jednomyslně volili, ale jejich hlasy jsem nechtěl být zvolen a oni to uznali.(...)

Moji známí mi říkali, že na mou kandidaturu asi hradní tisk ani socialisté nezapomenou a že budu trpět do smrti. Což se stalo, ale mne nezlomili. Prager Tagblatt napsal, že jsem se ve volbách zachoval zcela čestně. Zajímavo je, že proti Masarykovi kandidoval rektor německé university v Praze dr. A[ugust] Naegle. Jeho kandidaturu mu nikdo nebral za zlé a Masaryk ho k sobě zval i k poradám, ačkoliv dr. Naegle byl úhlavním nepřítelem české university, našeho národa i naší demokratické republiky. Nikdo mi nemohl vytknout něco mravně závadného. Naše žurnalistika se osvědčila skvěle. Redaktor Jan Ziegloser mi věnoval sbírku útoků na mou osobu."[35]

V poznámce z následujícího dne připojil profesor Němec ještě svoji charakteristiku dr. Edvarda Beneše: „*Nepochybuji o tom, že to dr. Beneš dobře myslel s českým a slovenským národem. Ale nebyl dobrým politikem – příliš věřil sobě a jiným. Jeho ‚jasný optimismus', jak říkal o něm prof. Weigner, byl zcela klamný a doplatili jsme na něj hrozně. Koncem prosince 1937 přijal deputaci českých posluchačů techniky vedenou prof. Jaroslavem Peklem, mým bývalým asistentem, a na jejich novoroční gratulaci odpověděl jim, že je naše republika zcela zabezpečena, že se nemusíme báti, jenom nesmíme pochybovat o správnosti naší zahraniční politiky. Jaká tragédie! Věřil dr. Beneš tomu, co povídal? Už v roce 1937 mně říkal v Ženevě zástupce Společnosti národů v Paříži, že se Hitler chystá nás přepadnout a že za 14 dní bude po nás.*"[36]

V únoru 1936 se profesor Němec vzdal funkce předsedy Národní rady československé, když odtud předtím na protest proti jeho prezidentské kandidatuře vystoupili zástupci levicových stran, sociální demokraté a národní socialisté; zůstal ovšem členem jejího předsednictva. Pokračoval též ve své politické publicistice a účastnil se boje na obranu republiky. V době eskalujícího napětí v létě 1938 vydal spolu s profesorem Karlem Dominem manifest *Národu československému*, podepsaný několika politickými a četnými vědeckými a kulturními osobnostmi a postupně publikovaný v řadě krajinských listů.[37] Manifest varoval před krajními

---

[35] Bohumil NĚMEC, *Denní poznámky* (rukopis). 22. 2. 1966 – *Kandidatura*. V pokračování svých vzpomínek na prezidentskou volbu v prosinci 1935 (*Denní poznámky*. 24. 2. 1966 – *Ještě k mé kandidatuře*) pak dodává: „*Byli jsme opravdu demokratickou republikou a za prezidenta mohl kandidovat každý bezúhonný muž. (...) Všude jinde se v kulturních státech kandidáti po volbě chovají k sobě přátelsky a ne nepřátelsky, jen u nás jsem se stal vyvrhelem. Alois Hajn vyslovil podivení, že se chovám, jako by se nic nebylo stalo. A to se prý mýlím*."

[36] Tamtéž, 23. 2. 1966 – *Přizpůsobení*.

[37] Manifest mj. podepsali bývalí národně demokratičtí ministři Bohdan Bečka a Ladislav Novák, profesoři Karlovy univerzity Vilém Funk, Miloslav Hýsek, Josef Hutter, Max Křepinský, Karel Titz, a Václav Vojtíšek, malíři Vincenc Beneš a Ota Bubeníček, sochaři Břetislav Benda a Ladislav Šaloun, hudební skladatel J. B. Foerster, spisovatelé Růžena Jesenská, Antonín Klášterský a J. S. Machar, architekt Antonín Engel a další. Poprvé byl otištěn 26. 6. 1938 v *Českém*

ústupky nepřátelům československého státu, „*kteří vždy spatřovali v každé naší dobré vůli jen projev slabosti*“, a před jakoukoli revizí mírových smluv po první světové válce i československé ústavy, jež by znamenala počátek konce „*svobodného, národního státu Čechů a Slováků, který byl vytvořen společnou prací a velkými obětmi domácího i zahraničního odboje*“. A naléhal na občany, aby se v zájmu svém i v zájmu budoucích generací sjednotili při důsledné obraně státu: „*Dnes, více než kdy jindy, je nutno vystoupiti rázně a nebojácně, jak učinila nedávno s naprostým úspěchem, přiznaným s projevy uznání i v cizině, naše armáda, a vykřiknouti do světa, hlavně spřátelených států, že zejména po událostech minulých dnů není možno jednati o dalších ústupcích (...) se živly státu vysloveně nepřátelskými, které by všude jinde byly již dávno postaveny před soud pro úklady proti státu.(...) Raději čestnou smrt, než vzdát se výsostných práv státního národa! Vazalství pod cizím poručnictvím, nebo dokonce diktátu, nesmíme se podrobiti!*“[38]

Po Mnichovu, v říjnu 1938, profesor Němec spolukoncipoval a podepsal dopis třiadvaceti pražských a brněnských vysokoškolských profesorů, navrhující, jak v pohnutých dobách upevnit vládní systém Československé republiky: posílit pravomoci prezidenta republiky, zavést jeho přímou volbu lidem a zrušit vázané kandidátky.[39] V několika článcích se vyrovnával s mnichovským traumatem, kritizoval Benešovu zahraniční politiku[40] a volal po očistě dosavadní československé politické scény a státní byrokracie.[41]

Krátce před německou okupací, 11. března 1939, odešel na svém univerzitním působišti do penze, nikoli však do ústraní. Nadále zůstával šéfredaktorem *Ottova slovníku naučného nové doby* a časopisu *Vesmír*, předsedou Národní rady badatelské a členem výboru Národní rady československé, přeměněné po okupaci

---

deníku v Plzni, během července a srpna 1938 v dalších regionálních listech, naposled 2. 9. 1938 v *Malostranských novinách* v Praze.

[38] *Národu československému*. Malostranské noviny XI, 1938, zvláštní vydání, 2. 9. 1938, s. 1.

[39] Archiv AV ČR, fond B. Němec, kart. 53, sign. IV, i. č. 2113.

[40] „*Osudnou chybou naší zahraniční politiky bylo její doktrinářství. (...) Ačkoliv se u nás nešetřilo slovem demokracie a do omrzení se opakovalo, že demokracie je diskuse, vládl ve skutečnosti osobní dogmatismus, který skončil katastrofou. Nebude v budoucnu lépe, nebude-li navždy znemožněno osobní neomylnictví. Nade všecku osobní prestiž musí býti prospěch národa*.“ Bohumil NĚMEC, *O lepší politiku*, Národní listy 78, 1938, č. 284, 16. 10., s. 1.

[41] „*(...) je třeba vyměniti v našem politickém životě některé vedoucí osoby a nahraditi je novými. Mnozí staří politikové jsou příliš zatíženi chybami a nedostatky, než aby mohli zabezpečiti naši lepší budoucnost. Nebude lépe, dokud český občan nezaujme k novým representantům státu jiný poměr: čestný a mužně občanský. Masaryk rád užíval slova slušný. Ano, v novém životě musí býti více mravní slušnosti a méně podlízavosti. (...) Jenom lidé nezatížení starým bezmezným stranictvím, nezištní a obětaví, vědomí si svých povinností k národu a státu mohou přinést nové, radostnější poměry. Jen ti mohou mít odvahu, aby očistili všechny naše veřejné instituce*.“ B. NĚMEC, *Noví lidé*, Národní listy 78, 1938, č. 288, 20. 10., s. 1.

na Národní radu českou. Za protektorátu a druhé světové války se především snažil udržet alespoň minimální podmínky pro kontinuitu české vědecké práce. Po uzavření českých vysokých škol okupanty podporoval z pozice předsedy Národní rady badatelské české vědce, kteří se ocitli bez prostředků, i rodinné příslušníky vědeckých pracovníků, kteří se stali obětí nacistické perzekuce.[42] Až do konce války se mu podařilo udržet populárně vědecký časopis *Vesmír*, a to bez jakýchkoli úliteb okupantům. Poměrně dlouho – zhruba do léta 1941 – se mu dařilo vydávat Dodatky Ottova slovníku, rovněž bez výraznějších projevů „usměrnění" v duchu protektorátní loajality; teprve poslední sešity z let 1941–1943, posléze souborně vydané roku 1943 jako dvanáctý svazek díla, jeví výrazné stopy autocenzury. Za této stále se zhoršující situace se spolu s redakcí rozhodl vydávání slovníku po dobu války ukončit. Nebylo jeho vinou, že se poslední, zhruba připravený svazek encyklopedie již po válce nedočkal svého dokončení a publikace.[43]

Profesor Němec nebyl přímo zapojen v odboji, i když s řadou aktivních odbojářů udržoval styky, případně je či jejich rodiny podporoval. Na druhé straně se nijak neexponoval v protektorátních politických strukturách, i když zastával „oficiální" funkce ve vědecké a kulturní sféře. Přes svůj známý protiněmecky orientovaný český nacionalismus, výrazně deklarovaný ještě v době mnichovské krize, zůstal stranou pozornosti nacistických represivních orgánů, snad i coby někdejší odpůrce Edvarda Beneše; pouze v roce 1942 byl nepřímo denuncován v protizednářském pamfletu *Golem – metla Čechů*.[44] Odboje se aktivně účastnil jeho syn Pavel Němec, jenž se na podzim 1939 před persekucí v protektorátu uchýlil na rodinný velkostatek na Slovensku, zde se podílel na organizaci komunistické protifašistické rezistence a po vypuknutí Slovenského národního povstání se stal náčelníkem štábu jednoho z významných partyzánských oddílů,[45] a synovec, univerzitní profesor dr. František Ulrich, v roce 1941 smrtelně zraněný při zatýkání gestapem.[46]

---

[42] Z fondu Národní rady badatelské bylo takto po dobu okupace každoročně rozděleno 500–800 tisíc korun. – B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 589.

[43] Srov. Josef TOMEŠ, *Encyklopedie a doba. Z análů české encyklopedistiky*, in: Jindřich Dejmek a Josef Hanzal (eds.), České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka, Praha 1997, s. 519–521.

[44] Walter JACOBI, *Golem – metla Čechů. Rozklad českého nacionalismu*, Praha 1942.

[45] Pavel Němec (1912–1987), biochemik a technický mikrobiolog. V letech 1936–1939 studoval na přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, 1945–1946 na přírodovědecké fakultě Slovenské univerzity v Bratislavě, kde promoval. Na jaře 1939 navázal kontakty s českým odbojem, v srpnu 1939 přesídlil na statek svých rodičů v Oslanech na středním Slovensku a zde se zapojil do slovenské komunistické rezistence. Počátkem roku 1943 byl zatčen slovenskou státní bezpečností a osm měsíců vězněn; po propuštění přešel do ilegality. Roku 1944 se aktivně účastnil Slovenského národního povstání jako náčelník štábu partyzánského oddílu „Pavel" v rámci Nitranské partyzánské brigády; v říjnu 1944 byl raněn. Od roku 1945 působil trvale na Slovensku, kde založil výzkum antibiotik a chemoterapeutik. Od roku 1952 byl profesorem chemicko-technologické fakulty Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě, od roku 1955

Pod dojmem mimořádně tvrdé nacistické represe projevoval obavy z „vykrvácení" národní elity a obhajoval ideu přežití národa s minimem lidských ztrát. Vzdor své radikálně nacionalistické minulosti se v tomto dějinném kontextu přimlouval za realistickou národně obrannou politiku v mezích možného, kterou nazýval s odvoláním na abdikační projev prezidenta Beneše „přizpůsobením". Ještě krátce před svou smrtí k tomu napsal: „*Hitlerův režim byla vláda hrůzy, teroru, krve. Proti ní jsme stáli bezmocni a naši studenti neměli než zpěv ‚Kde domov můj?', té něžné hymny na krásu naší domoviny. Hitler měl už vypracovanou cestu, jak nás duševně i tělesně zotročit. (...) Řekl jsem, že přizpůsobení znamená využít vhodných vnějších poměrů a vystříhat se nevýhodných a škodlivých. Pro malý, bezbranný a opuštěný národ je tato metoda jedinou, aby zachoval svou existenci. Otevřený odboj znamenal by vyvraždění národa, mlčet znamenalo by zbabělost. (...) Jestliže z Anglie nás naši emigranti, kteří byli v suchu a teple, stále vyzývali k bran-ném odporu, bylo to neodpovědné, neboť jsme neměli jiné zbraně než kůly z plotu*."[47]

Po osvobození se profesor Němec ocitl pro své předválečné pravicové politické postoje a především pro svou prezidentskou kandidaturu v nemilosti, nicméně bylo respektováno jeho mimořádné postavení ve vědeckém světě. Na začátku roku 1946 byl pozván na přírodovědeckou fakultu Slovenské univerzity v Bratislavě, aby zde jako hostující profesor přednášel fyziologii a biologii rostlin. Pozvání přijal a následující tři roky pedagogicky a vědecky působil na bratislavské univerzitě; do Prahy se vrátil na jaře 1949. V roce 1945 ukončil své šéfredaktorství ve *Vesmíru* a místopředsednictví Královské české společnosti nauk, roku 1946 rezignoval na funkci předsedy Národní rady badatelské, podržel si však některé funkce v domácích i zahraničních vědeckých společnostech a doživotní místopředsednictví kuratoria Hlávkovy nadace.

Na rozdíl od nemarxistických reprezentantů „ideologických" vědeckých oborů a vědců, kteří se v letech 1945–1948 politicky exponovali v protikomunistickém táboře, nebyl po únoru 1948 atakován komunistickou mocí či propagandou. Určitou roli zde jistě sehrál jeho mimořádný, v řadě směrů zakladatelský význam v přírodních vědách, mezinárodní věhlas, v zásadě materialistické filosofické východisko a postavení jeho syna, komunistického odbojáře a aktivního člena KSČ. Na počátku

---

členem korespondentem Slovenské, od roku 1973 Československé akademie věd. Srov. heslo Němec, Pavel in: *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Encyklopédia odboja a SNP*, Bratislava 1985, s. 333.

[46] František Ulrich (1899–1941), mineralog; v letech 1928–1934 docent, od roku 1934 mimořádný profesor přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Zabýval se krystalografií, rentgenometrií, geochemií a studiem parageneze; byl po něm nazván uranový nerost ulrichit. Za německé okupace působil v domácím odboji, kde vyvíjel rozsáhlou zpravodajskou činnost. Když ho v říjnu 1941 přišlo do jeho pankráckého bytu zatknout gestapo, postavil se mu na odpor a snažil se prostřílet; v přestřelce utrpěl smrtelné zranění, jemuž krátce poté v Petschkově paláci podlehl.

[47] Bohumil NĚMEC, *Denní poznámky* (rukopis), 23. 2. 1966 – *Přizpůsobení*.

padesátých let se však i nad ním začaly stahovat mraky: na podzim 1952 nebyl jmenován členem nově utvořené Československé akademie věd a následujícího roku mu dokonce byla jakožto prominentu „buržoazní republiky" podstatně snížena penze.[48] Pravděpodobně v důsledku návštěvy vlivného sovětského vědce, upozornivšího kompetentní československá místa na uznání, jemuž se těší Němcovo dílo v Sovětském svazu, se profesorovo postavení rázem změnilo: důchod mu byl vrácen, v listopadu 1953 byl jmenován akademikem a o dva roky později dokonce pověřen – ve dvaaosmdesáti letech – funkcí předsedy Encyklopedické komise ČSAV. Odůvodnění ve věci navrácení důchodu přitom výstižně formulovalo oficiální vztah komunistického režimu k profesoru Němcovi a jeho politické minulosti, nastoupený v roce 1953 a platící vlastně až do profesorovy smrti roku 1966:

„*Prof. Dr. Němec sledoval ve své vědecké činnosti materialistický filosofický směr. Po více jak padesát let udržoval vědecké i osobní styky s ruskými a sovětskými biology a byl jimi uznáván za autoritu v tomto vědním oboru. Propagoval u nás Mičurincovo dílo již v roce 1935, jak o tom svědčí jeho články v odborných časopisech. (...) Jde o učence světového jména, jehož význam ocenil u příležitosti jeho osmdesátých narozenin osobním blahopřejným dopisem tehdejší předseda vlády s. Antonín Zápotocký.*

I když navrhovatel v údobí prvé republiky zastával význačné postavení ve veřejném životě jako poslanec a senátor reakční strany a byl dokonce stranami tohoto zaměření kandidován na presidentský úřad, nelze ho jednostranně hodnotiti jako reakčního politika. Politikem ve skutečném slova smyslu nebyl nikdy. Bylo spíše jeho málo záviděníhodným osudem, že jako význačný vědec byl reakčními stranami využit k tomu, aby svým věhlasným jménem a svou vědeckému světu známou osobností kryl jejich protilidové cíle."[49]

Došlo k jakémusi tichému rozdvojení Němcovy osobnosti: na jedné straně zůstal věhlasný a všemi uznávaný vědec, akademik oficiální Československé akademie věd, vytvořené komunistickým režimem podle sovětského vzoru, na druhé kandidát „reakčních" stran či „fašizující pravice" nebo dokonce „fašistického bloku" na úřad prezidenta republiky. U prvního se nepřipomínala jeho politická činnost, ani jeho prezidentská kandidatura, druhý se v literatuře (v učebnicích, v syntézách československých dějin, v historických monografiích) blíže nespecifikoval, takže vzhledem k celkem běžnému příjmení i křestnímu jménu mohl u nezasvěcených vzniknout dojem, že jde o dvě různé osoby.

[48] Snížení nebo úplné odebrání penze na základě vládního nařízení č. 22/1953 postihlo tehdy celou řadu politických, hospodářských i kulturních osobností první republiky (například profesora Karla Engliše či někdejšího přednostu politického odboru Masarykovy prezidentské kanceláře dr. Josefa Schieszla); navazovalo na akci B z roku 1952, v jejímž rámci byli tzv. „bývalí lidé" vystěhováváni z Prahy, většinou do pohraničí.

[49] Archiv AV ČR, fond Bohumil Němec, kart. 10, sign. Ic, inv. č. 57.

Přitom sám akademik Němec ve svých životopisech, které občas pro úřední či odborné účely vypracovával, svou politickou činnost v minulosti netajil a popisoval ji věrně, věcně, bez retuší a omluv.[50] Až do roku 1964 předsedal Politickému klubu omladinářů-devadesátníků, v němž převládali někdejší národní demokraté,[51] a účastnil se akcí Spolku pro postavení pomníku Viktoru Dykovi, jehož byl (mj. společně se Zdeňkem Nejedlým) zakládajícím čestným členem. V těchto společnostech i při různých vědeckých a kulturních výročích pronášel projevy, jež rozhodně nebyly ani svým obsahem, ani svou formou politicky konformní. Své politické názory neměnil ani nezapíral; týkaly se ostatně spíše minulosti, k současnému dění se veřejně nevyjadřoval. K panujícímu režimu se stavěl loajálně, držel si však od něj určitý odstup, stejně jako režim od něho. A přes své problematické postavení dokázal svést s režimními institucemi zdánlivě marný boj o zachování samostatnosti Hlávkova nadání – a v tomto zápase zvítězit![52]

Jeho případ nebyl v „lidově demokratickém" a „socialistickém" Československu ojedinělou výjimkou – režim toleroval řadu dalších vědeckých, kulturních a ojediněle i politických osobností temporis acti. Zvláštní ovšem bylo, že jej jeho reprezentanti v polovině padesátých let, ve věku víc než pokročilém, jmenovali do čela Encyklopedické komise ČSAV, jež měla připravit projekt a zajistit vydání nové všeobecné encyklopedie, první svého druhu po únoru 1948, tedy díla s ideologickou i politickou dimenzí. V této funkci vytrval čtyři roky, přičemž se obklopil řadou spolupracovníků, dotud provázených nepřízní režimu.[53] Přijímal návštěvy zahraničních encyklopedistů, včetně západních, a roku 1958 dokonce s oficiální

[50] Srov. B. NĚMEC, *Vzpomínky*, s. 588–589 (Curriculum vitae).

[51] Srov. Archiv AV ČR, fond Bohumil Němec, kart. 52, sign. IV, inv. č. 52 sq. – V klubu, založeném v roce 1919 (dobový pravopis: Politický klub Omladinářů – Devadesátníků), se sdružovali dosud žijící účastníci pokrokového hnutí devadesátých let 19. století nebo jejich potomci. Jeho členové se pravidelně scházeli v saloncích různých pražských restaurací či kaváren (například restaurace v Riegrových sadech, kavárny „Opera" na Smíchově či restaurace „Pelikán" na Příkopech); součástí schůzí bývaly přednášky, věnované historickým událostem a osobnostem, spojeným s pokrokářským hnutím. Ve výboru klubu zasedali na počátku šedesátých let prof. MUDr. Josef Pelnář (další akademik), novinář a bývalý generální tajemník Československé národní demokracie František Hlaváček, diplomat Ing. Odon Pára, herečka Leopolda Dostalová a další. Na základě výborové schůze, konané 5. 3. 1964, se klub dnem 21. 4. 1964 „dobrovolně rozešel". Blíže viz: Lucie WITTLICHOVÁ*, Politický klub omladinářů-devadesátníků*, Časopis Národního muzea-A 166/1997, č. 3–4, s. 123–137.

[52] Blíže k tomu viz: Jiří POKORNÝ*, Odkaz Josefa Hlávky*, Praha 2005, s. 182–188; TÝŽ, *Bohumil Němec a Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových*, in: Kolokvium o životě a díle Bohumila Němce, s. 9–13.

[53] Jedním z nich byl významný pražský nakladatel Bohumil Janda, jehož profesor Němec roku 1956 prosadil do funkce ředitele tehdy zřízené Encyklopedické kanceláře Československé akademie věd.

delegací navštívil světovou výstavu EXPO 58 v Bruselu. S utužením politických poměrů na konci padesátých let však jeho působení skončilo.[54]

Příznačná byla i oslava profesorových devadesátých narozenin v březnu 1963, jež proběhla jednak oficiálně na prezídiu ČSAV na Národní třídě, jednak v Politickém klubu omladinářů-devadesátníků v pražské restauraci „Pelikán" na Příkopech. Jubileum mělo bohatou publicitu nejen v odborném, ale i v denním tisku; stručným článkem je připomnělo i Rudé právo.[55] Všeobecně se vyzdvihovaly oslavencovy vědecké zásluhy i lidské kvality, ale nikde se neobjevila ani drobná zmínka o jeho politické činnosti, natož o prezidentské kandidatuře.

Podobně tomu bylo o tři roky později, když profesor Němec zemřel. Rudé právo přineslo obsáhlý nekrolog na první a druhé straně, přestože v oněch dnech obsáhle referovalo o právě skončivším XXIII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu.[56] Článek lapidárně shrnoval a oceňoval Němcovo rozsáhlé vědecké dílo včetně jeho přínosu encyklopedického,[57] připomínal mimořádnou vitalitu, již si profesor udržel takřka do konce svého dlouhého života, a nepřímo se „vyrovnal" i s jeho působením politickým: „*I při této mnohostranné činnosti byl profesor Němec strhován do veřejného života. Jeho účast v politickém životě však rychle mizela z veřejného povědomí, kdežto výsledky jeho vědeckého bádání, uložené mj. ve více než 650 vědeckých pracích, jsou stále citovány ve světové vědecké literatuře a mají platnost nepomíjející. Pro ně se také stal členem Československé akademie věd, jakož i váženým členem vědeckých společností sovětských, německých, polských, amerických, švédských a jihoslovanských… Historicky posuzována, měla rozsáhlá vědecká práce akademika Němce pronikavý vliv na progresivní rozvoj světové biologie*."[58]

---

[54] Blíže k tomu viz J. TOMEŠ, *Encyklopedie a doba*, s. 521–522. Podrobnou dokumentaci k činnosti prof. Němce v Encyklopedické komisi i Encyklopedické kanceláři ČSAV a při přípravě nerealizovaného prvního projektu *Příručního slovníku naučného* viz: Archiv AV ČR, fond B. Němec, kart. 53.

[55] Devadesát let akademika B. Němce. *Rudé právo*, 1963, roč. 43, č. 71, 12. 3., s. 2.

[56] [Ks.] Zemřel nestor československé vědy. *Rudé právo*, 1966, roč. 46, č. 98, 9. 4. s, 1 a 2. Autorem nekrologu byl novinář a spisovatel Ladislav Khás, dlouholetý šéf tiskového odboru ČSAV a redaktor *Věstníku ČSAV*.

[57] „*Vědecký zájem Němcův se záhy rozprostíral po mnoha oborech tak, že ho přímo předurčoval pro funkci hlavního redaktora naší předválečné encyklopedie*." Tamtéž, s. 2.

[58] Tamtéž, s. 2. – Krátce před Němcovou smrtí uveřejnil oficiální kulturně politický týdeník *Kulturní tvorba* větší článek, věnovaný životu a dílu tohoto významného vědce a hojně citující jeho výroky, pronesené v rozhovoru s autorem; ani zde se ovšem výslovná zmínka o profesorově politické minulosti neobjevila, jedině nepřímý náznak: „*Kdysi se o svou pravdu asi hodně tvrdě pral a tam, kde opustil svůj vlastní vědní obor, to – marná sláva – nebylo vždy předvídání na základě prověřených zákonů*." (Miroslav SMETANA, *Život zralý století*m, Kulturní tvorba 4, 1966, č. 11, s. 5). Avšak v prosinci 1965 přineslo Rudé právo k třicátému výročí volby Edvarda Beneše prezidentem republiky článek Václava Vrabce *Presidentská volba*, v němž

Krátce po Němcově smrti vyšel třetí díl *Příručního slovníku naučného*, obsahující jeho relativně obsáhlé biografické heslo (s portrétní fotografií), pozitivně hodnotící jeho vědecký přínos, ale zcela pomíjející činnost politickou a dokonce i encyklopedickou.[59] Ty pak zcela věcně zaznamenal až poslední naučný slovník „socialistické" éry – *Malá československá encyklopedie*, vydaná ve druhé polovině osmdesátých let.[60]

Profesor Bohumil Němec byl nejen jedním z největších, ale i nejvšestrannějších českých vědců 20. století. K šíři jeho působení nesporně patřila i činnost politická, objímající zhruba čtyřicet let. Nehledal v ní realizaci, slávu či prospěch; chápal ji především jako službu svému národu, který pro jeho generaci představoval prioritní hodnotu. Na rozdíl od vědecké práce mu přinesla hodně napětí, hořkosti a nezasloužených odsudků, prokázal v ní však názorovou integritu a pevný charakter. V jeho biografii má nepominutelné, podstatné místo.

---

nešlo Němcovu osobnost a roli pominout: „*Mezitím hledali agrárníci vhodného kandidáta. Hodža i Malypetr odmítli. Kramář byl zase neúnosný a z řady dalších, jako byl prof. Pekař, dr. Hácha a jiní, neodmítl jedině politicky nezkušený prof. Němec, předseda tzv. Národní rady*." (Václav VRABEC, *Presidentská volba*, Rudé právo 45, 1965, č. 350, 18. 12., s. 4.)

[59] *Příruční slovník naučný III*., Praha 1966, s. 288. – Němcovu prezidentskou kandidaturu zaznamenal následující *Malý encyklopedický slovník A–Ž* (Praha 1972, s. 769), připravený do tisku na konci šedesátých let, naopak ji zcela pominul *Ilustrovaný encyklopedický slovník* (II. díl, Praha 1981, s. 639) z počátku osmdesátých let.

[60] *Malá československá encyklopedie IV*, Praha 1986, s. 459.

Josef Tomeš

Benešs Präsidenten-Gegenkandidat. Das politische Profil von Professor Bohumil Němec (1873–1966)

Zusammenfassung

Professor Bohumil Němec (1873–1966) war einer der größten und vielseitigsten tschechischen Naturwissenschaftler des 20. Jahrhunderts, dem erhebliche internationale Anerkennung zuteil wurde. Zu seinem breiten Wirkungsbereich gehörte auch die politische Betätigung. Als Angehöriger der Generation, die Anfang der neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts ihre Mittelschulbildung beendete und die Hochschulstudien aufnahm, geriet er bald in den Wirbel der damaligen ideellen und politischen Wirren in der tschechischen Gesellschaft. Er wurde zum Vertreter und aktiven Teilnehmer der fortschrittlichen Bewegung, die eine konsequente Opposition gegen die österreichische Regierung und die Habsburgerdynastie, eine Erneuerung des tschechischen Staats im Rahmen der Monarchie, eine breite politische Demokratisierung, soziale Reformen und die Einbeziehung der Arbeiterschaft in den nationalen Kampf forderte. Diese Orientierung führte ihn 1907 in die Reihen der liberalen Partei Jungtschechen. Nach dem Entstehen der Tschechoslowakischen Republik, an dem er aktiv politisch und organisatorisch beteiligt war, wurde er Mitglied der Tschechoslowakischen Volkspartei, die er 1918–1920 in der Revolutionären Nationalversammlung und 1920–1929 als Senator der Nationalversammlung repräsentierte. In der tschechoslowakischen Politik der zwanziger Jahre zählte er zu den hervorstechenden Vertretern und Freunden von Dr. Karel Kramář, während er sich kritisch gegen die Politik der „Burg“ genannten Gruppe um T. G. Masaryk und Edvard Beneš stellte. Ende der zwanziger und Anfang der dreißiger Jahre bekannte er sich zum integral nationalistischen Flügel der Tschechoslowakischen Volkspartei und näherte sich allmählich dem rechten Flügel der Agrarpartei an. Die politische Laufbahn von Němec fand ihren Höhepunkt im Dezember 1935, als er auf Initiative der Rechten in der Agrarpartei als Kandidat für das Amt des Präsidenten der Republik gegen Edvard Beneš aufgestellt wurde. Die Kandidatur nahm er mit der Bedingung an, dass er die erforderliche Unterstützung aller tschechischen und slowakischen nichtsozialistischen Parteien erlangt. In den Tagen seiner Präsidentschaftskandidatur verhielt er sich völlig seriös und ehrenhaft und widerstand mutig den Kampagnen seiner Widersacher. Dabei stellte er mit seiner Persönlichkeit, dem internationalen Ruf seines wissenschaftlichen Werks, seiner breiten Volksbildungs- und Publikationstätigkeit und schließlich mit seinem oben beschriebenen politischen Engagement sicherlich einen würdigen Kandidaten für das Präsidentenamt dar, wenn ihm auch Masaryks a Benešs Erfahrungen in der Außenpolitik und deren staatsmännische Praxis fehlten. In seinem politischen Engagement suchte er weder Selbstverwirklichung noch Ruhm oder Vorteile. Er verstand es vor allem als Dienst an der Nation, die für seine Generation den höchsten Wert darstellte. Im Unterschied zu seiner erfolgreichen wissenschaftlichen Arbeit brachte ihm das politische Engagement jedoch viel Spannung, Unannehmlichkeiten und unverdiente Verurteilungen, doch bewies er in ihm die Integrität seiner Anschauungen und einen festen Charakter. Dank dessen zählt Bohumil Němec zu den bedeutenden Persönlichkeiten der tschechischen und tschechoslowakischen Geschichte.

Josef Tomeš

Beneš's presidential rival. A political profile of Professor Bohumil Němec (1873–1966)

Summary

Professor Bohumil Němec (1873–1966) was one of the greatest and most all-round Czech scientists of the 20th century, and he received significant international recognition. The extent of his work included political activities. As a member of a generation which had completed secondary education and begun higher education studies at the beginning of the 1890s, he was soon caught up in the ideological and political turbulence in Czech society at the time. He became a proponent and active participant in the progressive movement which demanded a rigorous opposition to the Austrian government and the Habsburg dynasty, the restoration of the Czech state within the monarchy, wide political democratisation, social reforms and getting the labour force involved in the national struggle. These beliefs led him in 1907 to join the liberal Young Czech Party. Following the establishment of the Czechoslovak Republic, in which he was actively involved both politically and organisationally, he was a member of the Czechoslovak National Democracy Party, which he represented between 1918 and 1920 in the Revolutionary National Assembly, and between 1920 and 1929 as a senator in the National Assembly. Amongst Czechoslovak politicians of the 1920s, he was great advocate and friend of Dr Karel Kramář, while he took a critical stance towards 'the Castle' – T G Masaryk and Edvard Beneš. At the turn of the 1920s and 1930s, he declared himself a member of Czechoslovak National Democracy's integral nationalist wing and over time moved closer to the right wing of the Agrarian Party. Němec's political career peaked in December 1935 when he was proposed as a candidate for the office of President of the Republic by the Agrarian right-wing against Edvard Beneš. He accepted this candidature on condition he acquired the necessary support of all Czech and Slovak non-socialist parties. Over the few days of his presidential candidature, he behaved with all seriousness and resisted the campaign of his opponents honestly and courageously. His character, the international repute of his scientific work, his extensive educational and publishing activities and finally the above described political engagement meant that he was an honourable candidate for the office of President, although he lacked Masaryk and Beneš's experience in foreign policy and experience of statesmanship. He did not seek out self-fulfilment, fame or advantage in his political engagement. He instead perceived this above all as a service to his nation, which was of key importance for his generation. In contrast to his scientific work, it brought him a lot of stress, inconvenience and undeserved attacks, but here he nevertheless demonstrated integrity of opinion and strong character. As a result, he is one of the major figures of Czech and Czechoslovak political history.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 183–220 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 183–220

David Majtenyi

Osobnost Osvalda Závodského (1910–1954) s důrazem na jeho účast v občanské válce ve Španělsku[1]

Osvald Závodský (1910–1954), his personality and his engagement in the Spanish Civil War

The present study focuses on the personage of Osvald Závodský, an important representative of the security apparatus of the Communist Party of Czechoslovakia and later also an employee of the Ministry of the Interior. Závodský took active part in the communist assumption of power in February 1948, and continued his engagement in the fight against so called internal enemy afterwards. The peak of the political power he attained when he was appointed the Director of the State Security in 1950. However, several months later, he experienced a great downfall as a victim of political processes which started to take place in Czechoslovakia at that time. He was condemned to death and executed in March 1954. In this context, the study asks whether Závodský was one of the initial instigators of the political trials of the 1950s, or merely a victim of one of them. Yet, almost unknown chapters of his life represented his previous participation in the Spanish Civil War in the years 1936–1939, and subsequently in the resistance movement during the Second World War. Therefore, this study also focuses on the organizational background of our volunteers' departures to Spain, and, on the basis of archival research, it offers a fresh perspective on this interesting, yet ambiguous figure of the newly emerging communist power in Czechoslovakia at that time.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia, Spanish civil war 1936–1939, international brigades, State security

[1] Tato práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum – DKRVO, IČ 00023272, 2016/25.

Jméno Osvalda Závodského je jak laickou tak i odbornou veřejností spojováno především s obdobím, kdy byl po roce 1945 profesionálním komunistickým funkcionářem, členem tzv. pevného jádra strany, posléze dokonce zastávajícím post velitele tehdy takřka všemocné Státní bezpečnosti a kdy se z pozice své funkce podílel na porušování zákonnosti. Akcentována je ještě popřípadě návaznost jeho osoby na nadcházející politické procesy v padesátých letech, jejichž obětí se nakonec sám stal, semlet mašinérií, kterou zprvu pomáhal aktivně roztáčet. Byla to možná dnešníma očima sice paradoxní, v té tobě však nikoliv výjimečná konfrontace s dějinnými událostmi. Hledět na jeho osobu pouze tímto úhlem pohledu, by bylo však krajně zjednodušující a jeho osobnost plně nevystihující. Dnes již polozapomenutou kapitolu jeho života zahrnuje jeho činnost v období občanské války ve Španělsku v letech 1936–1939, které se aktivně zúčastnil. Je to o to více překvapující a nespravedlivé zároveň vzhledem k faktu, že patřil k významným důstojníkům mezi československými interbrigadisty. Rovněž tak i jeho následná odbojová činnost za druhé světové války ve Francii se doposud vymykala pozornosti obce historiků i amatérských badatelů. Známá slova vyřčená Georgem Orwellem, že Španělská válka pro něj znamenala rozhodující obrat v jeho životě a teprve od té doby věděl, jaké je v něm jeho místo, můžeme, jak ještě uvidíme z následujících řádků, poměrně přesně aplikovat právě i na životní osudy Osvalda Závodského.

Osvald Závodský se narodil 27. října 1910 ve Svinově (něm. Schönbrunn), který v současnosti tvoří městský obvod statutárního města Ostravy, v tehdejší době byl samostatný a administrativně spadal pod Moravskou Ostravu. Na svět přišel jako třetí dítě a první syn Františka Závodského (*23. 3. 1884 – †13. 12. 1932), který původně pocházel z Příboru u Nového Jičína a Marie rozené Špokové (*4. 9. 1885), pocházející z Nošovic, kteří byli sezdáni 17. srpna 1908 v Moravské Ostravě (Mährisch Ostrau). Jeho šest sourozenců, Františka (*3. 12. 1907), Marie (*4. 6. 1909), Josef (*19. 3. 1912), Odon (*29. 10. 1913 – †28. 12. 1986), Rostislav (*18. 4. 1920) a Jaroslav (*1. 5. 1922) bylo spolu s ním nuceno žít ve velice obtížných sociálních podmínkách. Celá rodina se hlásila k římskokatolické konfesi.[2] Matka pocházela z velice chudých poměrů, byla dcerou dělníka a otec byl sice původně živnostníkem – holičským mistrem, nicméně rozrůstající se rodina se musela velice uskromňovat. Tento fakt byl navíc umocněn skutečností, že oba rodiče velice

[2] Archiv města Ostravy (dále AMO), fond Archiv města Vítkovice (1850–1924), fond Domovské matriky VII., inv. č. 31, fol. 186; přípis Mgr. Tomáše Karkozsky z Archivu města Ostravy z 31. 3. 2015; AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Oddací list (Trauungs-schein) Františka Závodského a Marie Špokové; Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále ABS), Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: dotazník Osvalda Závodského z 15. 11. 1948; Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), Sbírka matrik Severomoravského kraje (1579–1949), inv. č. 11935, sig. Bi-XV-10: Kniha narozených a pokřtěných – Osvald Závodský; ZAO, Opava, Sbírka matrik Severomoravského kraje (1579–1949) – obec Nová Ves 1871–1911, inv. č. 8735, sig. MO-I-54: Oddavní kniha – sňatek Františka Závodského a Marie Špokové.

brzy zemřeli a děti se byly nuceny protloukat životem bez jejich pomoci. Rodinnému holičskému řemeslu se později v budoucnu věnoval nějakou dobu pouze mladší bratr Osvalda Odon.[3] Osvald Závodský se jevil jako nadprůměrně inteligentní již ve svém dětství, o čemž svědčí, že po absolvování 5 tříd obecné školy navštěvoval další čtyři roky ostravské gymnázium. Je navíc zřejmé, že nepostrádal vlohy ke zvládnutí jazyků, o několik let později plynně hovořil německy, francouzsky i španělsky. „Osík" jak ho později nazývali jeho kamarádi – spolubojovníci ze Španělska – se skutečně trochu odlišoval, četl Nezvala, Šaldův Zápisník i Fučíkovu Tvorbu.[4] Starost o rodinné příslušníky způsobená předčasným úmrtím obou rodičů, byla pravděpodobně příčinou, že navzdory talentu a píli musel zvolit praktičtější a pro pomoc rodině jednoduší cestu a místo dokončení gymnázia, se na pokračovací škole učil v obchodním kursu obchodním příručím. Tento obor skýtal v jeho případě ne nepodstatnou výhodu, že už si mohl i jako učedník přivydělávat. On sám

[3] Osoba Osvaldova o tři roky mladšího bratra Odona Závodského je také velice zajímavá. Vyučený holič byl po zrušení komunistického Svazu mládeže aktivně činný v Národním hnutí pracující mládeže (NHPM), které po okupaci republiky v březnu 1939 přešlo do ilegality. Odon Závodský byl, jako člen ilegálního krajského vedení NHPM v Ostravě, 13. prosince 1939 zatčen ostravským gestapem, kterému se podařilo proniknout do tohoto hnutí. Za tuto svou činnost, soudem ve Vratislavi klasifikovanou jako protistátní, byl odsouzen na 10 let vězení. To si odpykával ve věznici v Ratiboři, odkud byl v lednu 1945 evakuován do věznice Bützow - Draibergen. Po osvobození vlasti se začal angažovat v politice a stal se podobně jako Osvald funkcionářem KSČ. Začínal na KV KSČ v Ostravě jako vedoucí oddělení průmyslu. Po zatčení a odsouzení svého bratra byl ze svého místa vyhozen. V letech 1951–1961 působil v kulturně propagačním oddělení n. p. Vítkovické stavby. Spolu s Osvaldovou manželkou Helenou patřili k hlavním iniciátorům prvních pokusů o Osvaldovu plnou rehabilitaci. V letech politického tání působil jako šéf Československého rozhlasu v Ostravě, v době „Pražského jara" plně podporoval Dubčekovo vedení. V září 1968 se dokonce stal na návrh Oldřicha Černíka i vládním zmocněncem Československého rozhlasu a z titulu své funkce se podílel na obnovení činnosti Čs. rozhlasu po sovětské okupaci. V roce 1970 byl odvolán jak ze své funkce zmocněnce, tak i ředitele Čs. rozhlasu v Ostravě. Záhy byl i vyloučen z KSČ. V období normalizace v 70. a 80. letech Odon Závodský aktivně působil v Československém svazu protifašistických bojovníků, rovněž byl členem historicko-dokumentační komise při městském výboru SPB v Ostravě. Shromáždil značné množství materiálů o životě politických vězňů – účastníků odboje v ratibořské káznici, o činnosti pokrokového hnutí mládeže na Ostravsku před druhou světovou válkou. Odon Závodský zemřel v prosinci 1986. NA, Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945–1989 Praha – komise, svazek 31, a.j. 741: Dopis ÚV KSČ ze dne 6. 6. 1956, přípis Mgr. Tomáše Karkozsky z Archivu města Ostravy z 31. 3. 2015, Bohumír KUBÁT, *Odbojář Odon Závodský,* Hlas revoluce, č. 10, 7. 3. 1987, http://www.tesin.cz/?kdo-je-kdo=odon-zavodsky.

[4] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: dotazník Osvalda Závodského z 15. 11. 1948; Národní archiv (dále NA), Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 618 – Osvald Závodský; Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA – VHA), Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský; RGASPI, Moskva, f. 545, op. 2, d. 121 a d. 1468.

i v pozdějších letech uváděl jako svou původní kvalifikaci úředník popřípadě právě obchodní příručí.

Na přelomu dvacátých a třicátých let pracoval ve skladu koloniálu a později jako montér, příležitostný dělník nebo na dráze, těžká doba toho ani v případě talentovaného mladíka mnoho nenabízela. To se již navíc blížilo období, kdy hospodářská krize bude mířit i do středu Evropy. Zatím však nic nenasvědčovalo tomu, kam se bude odebírat jeho pozdější politická kariéra. Ačkoliv to nebyl ani později klasický typ salonního komunisty a jeho život byl od mládí skutečně tvrdý, s komunistickou myšlenkou v té době ještě nijak nekoketoval.

Do osudu Osvalda Závodského zasáhla povinnost, díky které musel přenechat starost o mladší sourozence na o dva roky mladším Josefovi a starších sestrách. Domovskou příslušnost měl v té době v Táborské ulici č. 8 Moravská Ostrava III. Odtud pak 22. března 1932 tehdy již 22letý Osvald předstoupil před Krajské vojenské velitelství v Ostravě, v příslušném záznamu se dále dozvídáme … *162 centimetrů vysoký, 61 kg, oči modré vlasy světlé, nos tupý, ústa souměrná, obličej kulatý*…navzdory *„sníženému ostrozraku levého oka“*, byl při hlavním odvodu odveden k vykonání vojenské prezenční služby v délce 14 + 4 měsíců činné služby. Tím se před ním otevírala perspektiva přibližně roku a půl kasárenského drilu a vojenského života.[5]

Do branné moci byl zařazen tradičně 1. října 1932, kdy byl jako nováček prezentován u Pěšího pluku 34 *Střelce Jana Čapka* v moravských Hranicích, kde byl jako vojín zařazen k jeho 2. rotě. V úvodu služby absolvoval obvyklý přijímač, tedy všeobecný vojenský výcvik, po jehož zdárném dokončení byl přeložen k 1. polní rotě. Po jeho dokončení absolvoval od 3. března 1932 do 6. března 1933 poddůstoj-

[5] Délka vojenské základní služby se v průběhu trvání první republiky několikrát měnila a pro lepší názornost si není na škodu průběh těchto změn připomenout. Původně byla na základě branného zákona č. 193/1920 Sb. z. a n., který vyhlašoval všeobecnou brannou povinnost, navrhována vojenská služba v délce dvou let, ale pouze pro přechodné tříleté období stabilizace. Po následné další tři roky mělo dojít k redukci na 18 měsíců a po uplynutí těchto přechodných stabilizačních období (6 let) se měla ustálit na konečných 14 měsících. V dalších letech však došlo ke změnám, které opět upravovaly délku presenční služby. Především na naléhání Hlavního štábu, který by jinak nebyl schopen garantovat dostatečnou úroveň vojenského výcviku, bylo zákonem č. 51/1927 Sb. z. a n. rozhodnuto o zachování osmnáctiměsíční základní vojenské služby. Z toho vyplývalo, že branci, kteří byli odvedeni v roce 1926 a později, sloužili stejně dlouho jako odvedenci z „přechodných“ stabilizačních let 1923–1925. Délku služby pak opět redukoval tentokráte na 14 měsíců zákon č. 66/1932 Sb. z. a n. Od počátku bylo jasné, že tato redukce nebude mít dlouhého trvání. Již o dva roky později došlo, vzhledem k mezinárodní situaci, k prodloužení presenční vojenské služby na 24 měsíců, v platnost byla tato změna uvedena zákonem č. 267/1934 Sb. z. a n.. Osvald Závodský byl případ odvedence z března 1932, tudíž se na něj ještě vztahovala 18měsíční základní vojenská služba. Karel STRAKA – Tomáš KYKAL, *Historie československé armády 2. – Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918–1932*, Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2013, s. 60–61; Karel STRAKA, *Historie československé armády 3. – Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*, Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2007, s. 44–45.

nickou školu pro příslušníky presenční služby. Vedl si velice zdárně a školu dokončil s prospěchem velmi dobrý jako 14 z 82 frekventantů a byl umístěn jako písař u 6. polní roty. Poté působil jako velitel družstva při výcviku, opět s hodnocením dobrý. Svou vojenskou kvalifikaci si dále zvyšoval, od 10. dubna do 1. července jako instruktor náhradní zálohy s prospěchem velmi dobrým, od 2. července do 30. září konal výcvik „*v rotě, četě i praporu*" jako velitel družstva opět velmi dobrým hodnocením a konečně od 1. října do 28. března 1934 prodělal výcvik jako instruktor nováčků a velitel družstva s hodnocením velmi dobrý. O tom, že požíval autority i u svých nadřízených svědčí hodnocení, které na něj v průběhu služby vypracoval jeho velící důstojník: *Mírný, úslužný, spolehlivý, pořádný a ukázněný*, později ještě doplnil *velmi dobře způsobilý jako velitel družstva, rovněž jako instruktor a jako velitel hlídek a způsobilý jako střelec z kulometu*. To vše se pochopitelně nemohlo nepromítnout i do hodnostního povyšování, 16. března 1933 byl povýšen na svobodníka a konečně 1. února 1934 na desátníka. Do civilu byl Osvald Závodský propuštěn 29. března 1934 a následně přeložen do I. zálohy jako desátník v záloze.[6] Tento souhrn vojenské služby se může zdát na první pohled možná nijak zajímavý, ale důležitý je. Na základě výše zmíněných údajů můžeme vyvrátit tvrzení Osvalda Závodského z pozdějších let, že ke komunistické cestě inklinoval právě během své vojenské služby, protože „*měl neustálé problémy se svými nadřízenými a byl označen jako politicky nespolehlivý*".[7] Toto tvrzení bylo podle všeho účelové a archivní záznamy to jednoznačně potvrzují, vojenskou prezenční službu absolvoval takřka jako vzorný voják.

Návrat do normálního civilního života, pro většinu absolventů základní vojenské služby toužebně očekávaný okamžik, měl pro Osvalda Závodského poněkud hořkou příchuť způsobenou faktem, že hospodářská krize v Československu právě kulminovala. Možnost nalezení jakéhokoliv zdroje obživy, byla i na průmyslovém Ostravsku pro čerstvého navrátilce z vojny velice obtížná. Nechme promluvit archivní dokumenty.

„*Po příchodu z vojny nemohl nalézt zaměstnání. Předtím pracoval jako dělník na stavbě i u vrchní stavby. V rodině jich bylo sedm a živili se velmi těžko. V roce 1934 se poprvé sešel s komsomolem. Tehdy strana vedla nezaměstnané do boje za požadavky a tehdy se poprvé přímo setkal se stranou.*"[8]

V následujících letech se protloukal životem doslova, jak se dalo, živil se jako slévač, montér nebo dělník na příležitostných stavbách.[9] A právě v těchto

[6] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský.

[7] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Posudek na Osvalda Závodského z 26. 5. 1952.

[8] Tamtéž.

[9] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Dotazník vypracovaný pro Ministerstvo národní bezpečnosti ČSR v roce 1950.

letech můžeme vysledovat, že začal pozitivně inklinovat ke komunistické myšlence. Strana nabízela jednoduchá řešení na složité otázky tehdejší doby a zaujala v této neutěšené době i inteligentního mladíka. Dopad krize pro obyčejné lidi byl skutečně obrovský, mnohdy doprovázen i úpadkem mravnosti. Mnozí si dokonce bídu, kterou sami nezavinili, vykládali jako oprávnění k přestupkům proti cizímu majetku, to ale nebyl jeho případ. Naopak to pochopil jakou svou příležitost a sám se začal veřejně angažovat v Komsomolu (Komunistickém svazu mládeže), což byla vlastně komunistická juniorka. Ta měla za úkol připravovat nové adepty, zapálené nadějné mladíky, na budoucí členství ve straně. Jeho aktivní angažmá začalo především na rodném Ostravsku, kde k němu bylo dostatek příležitostí. Například při organizování mládeže, kdy se účastnil i trampského hnutí, které na mládež, zvláště nezaměstnanou, mělo veliký vliv. To vše z něj skutečně udělalo pro budoucnost nadějný komunistický kádr. Jako další možnost „růstu" se pro podobně smýšlející a nadprůměrně schopné nabízelo studium na Mezinárodní leninské škole v Moskvě popřípadě i na důstojnické akademii v Rjazani. Obě instituce měly přímo v popisu práce přípravu budoucích revolucionářů.[10] To však již začalo horké léto roku 1936 a do života Osvalda Závodského opět jednou zasáhl osud.

Pozornost velké části Evropy i celého tehdejšího světa se upřela na její jihozápad až na Pyrenejský poloostrov, do Španělska. Zde vypukla nesmírně krvavá občanská válka a to ve chvíli, kdy proti legálně zvolené republikánské vládě Lidové fronty, která zvítězila v parlamentních volbách 16. února 1936, vystoupila vojensky velice agresivně část španělské armády. Převrat byl připravován několik měsíců, předcházel mu rozklad státní správy a mnohé násilnosti na obou stranách a započal 17. července v severoafrické Melille, kterou bleskově obsadili vzbouřenci. V éteru zaznělo heslo „*Nad celým Španělskem je bezoblačno*", což byl signál pro rozšíření puče do kontinentální části Španělska. Zpočátku se pučisté domnívali, že půjde o klasický armádní puč – *pronunciamiento* – těch země zažila v uplynulých sto letech mnoho, a který nebude mít, stejně jako předešlé, dlouhého trvání. V tu chvíli nikdo netušil, že se právě rozhořel konflikt, předznamenávající světovou válku, který bude trvat bezmála tři roky, bude mít široké mezinárodní souvislosti a angažovanost, a na jeho konci budu stovky tisíc mrtvých a Španělsko poznamenané prakticky až do dnešních dnů. Proti sobě se v něm vyprofilovaly dvě na smrt znepřátelené strany, které jedna pro druhou neznaly sebemenšího slitování a odpuštění. Začalo rovněž soupeření na poli propagandy o získání sympatií veřejného mínění

[10] Byl to i případ jeho pozdějšího spolubojovníka za Španělska i blízkého spolupracovníka v komunistické nomenklatuře po roce 1945 Josefa Pavla, ale i dalších například Miloše Nekvasila, Františka Knézla nebo Oldřicha Hakena. Blíže k osobě Josefa Pavla Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. letci, interbrigadisté a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 172–174; Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Španělská stopa generála Josefa Pavla,* Historie a Vojenství 3, 2016 (v přípravě).

na celém světě. Historie občanské války je velice obsáhlá a ne vždy jednoduše interpretovatelná.[11]

Z našeho pohledu je důležitý vznik mezinárodních brigád. Stojí za ním především tehdejší čelní představitelé Kominterny jako Maurice Thorez (1900–1964), Luigi Longo (1900–1980), André Marty (1886–1956), Georgij Dimitrov (1882–1949) nebo třeba Walter Ulbricht (1893–1973), kteří přišli s myšlenkou jejich vzniku a stáli tak u jejich zrodu. Oficiální schválení jejich vzniku ze strany španělské vlády přišlo 22. října 1936. Náborem i logistikou dopravy dobrovolníků do Španělska, byly pověřeny národní komunistické strany, které si, jak ještě uvidíme, uvnitř svých struktur vytvořily specializované týmy, které měly vše na starosti. To co následovalo, můžeme nazvat obrovským vítězstvím levicového internacionalismu, v interbrigádách sloužilo více jak 30 000 dobrovolníků ze všech koutů světa, mezi nimi i více než 2000 občanů z bývalého Československa, z nichž několik set jich na španělské půdě položilo své životy. Mezinárodních brigád (*Brigadas Internacionales*) bylo vytvořeno postupně celkem šest – 11., nesoucí čestný název *Thälmann* (vznikla 22. října 1936), 12. *Garibaldi* (5. listopadu 1936), 13. *Dabrowski*, 14. *La Marseillaise* (obě vznikly společně 2. prosince 1936), 15. *Lincoln* (31. ledna 1937) a konečně nakonec 129. interbrigáda (zřízena 13. února 1938). Zahraniční dobrovolníci bojovali i mimo jejich rámec jinde, zejména pak v 16., 50. a 86. brigádě španělské republikánské armády. Jejich význam byl nikoliv pouze z vojenského aspektu, ale právě především z hlediska propagandy.

Zde se tedy můžeme opět vrátit zpět do Československa. Nábor dobrovolníků zde začal prakticky již v srpnu 1936 a nebyl doménou pouze komunistů, i když v ní hráli prvořadou roli. Není daleko od pravdy, navzdory tehdejší propagandě konzervativních a pravicových médií, že myšlenka boje proti fašismu po boku republikánské vlády si získala v tehdejším Československé republice obrovskou, takřka masovou podporu mezi jejím obyvatelstvem. Důkazem toho je jak množství dobrovolníků z našich zemí, tak i veřejné sbírky a především založení Výboru pro pomoc

[11] Pro případně zájemce o historii občanské války a její mezinárodní souvislosti mohu doporučit například: Antony BEEVOR, *Španělská občanská válka 1936–1939*, Plzeň 2004; George ORWELL, *Hold Katalánsku* a *Ohlédnutí za Španělskou válkou,* Praha 1991; Andrée BACHOUDOVÁ, *Franco, neboli o úspěchu průměrného člověka*, Praha 2008; Roman CÍLEK, *Krvavá předehra. Španělsko, 1936–1939. Občanská válka a zahraniční intervence*, Praha 2004 popřípadě Jiří CHALUPA, *Jak umírá diktatura. Pád Frankova režimu ve Španělsku*, Olomouc 1997 nebo Jiří CHALUPA, *Don Carlos a ti druzí. Karlistické války ve Španělsku v letech 1833–1939*, Praha 2008. Z česky dosud nevydaných je možné doporučit dnes již klasické dílo Hugh THOMAS, *The Spanish Civil War*, London 2009 (poprvé již 1961) a Paul PRESTON, *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge,* London 2006.

demokratickému Španělsku, který měl zvláště v našich levicových intelektuálních kruzích velkou podporu.[12]

Na následujících řádcích si podrobněji popíšeme, jak fungovaly v praxi odchody našich občanů do bojujícího Španělska, na jaké bázi byly zajišťovány a v jakém vztahu k nim byly oficiální československé úřady. V neposlední řadě bychom se zmínili i o motivaci, která je vedla k odchodům a která nebyla vždy jednoduše identifikovatelná. Navzdory tomuto faktu se ale jen málokdo z nich dostal do Španělska takříkajíc „na vlastní pěst". Naprostá většina přijela na základě náboru organizovaného komunisty – podobně jako tomu bylo i u interbrigadistů z jiných zemí.[13]

Pochopitelně šlo o ilegální činnost, a to nejen proto, že Československo se oficiálně přihlásilo k politice „neintervence" jako většina evropských zemí. Byla totiž především také v rozporu se dvěma vnitrostátními právními normami. Dotyční, ať vědomě či nevědomě, totiž porušovali §§ 6 a 40 branného zákona (zákon č. 193/1920 Sb. z 19. března 1920), zakazující vstup do armády cizího státu bez povolení vlády, a především překračovali § 176 nedávno přijatého zákona o obraně státu (zákon č. 131/1936 Sb. z 13. května 1936). Ten striktně zapovídal – bez povolení vlády – najímání, nebo zprostředkování najímání československých státních příslušníků „*... pro vojenskou službu cizí moci nebo pro službu v cizím ozbrojeném nebo na vojenský způsob organizovaném sboru, spolku nebo skupině*" (trestní sazba byla od 6 měsíců až do 5 let žaláře).

Na úrovni ÚV KSČ tuto ilegální činnost, která se plně rozvinula v listopadu a prosinci 1936, zajišťovali především funkcionáři Rudolf Vetiška a Karel Luft, kteří spolupracovali s nižšími složkami stranického aparátu. „*Verbování československých i cizích státních příslušníků pro španělskou milici provádí komunistická strana*," praví se v důvěrné zprávě pražského Policejního ředitelství, odeslané 27. října 1937 Presidiu ministerstva vnitra. „*Její funkcionáři nejnižších organisací získají osobu, ochotnou pro vstup do této milice, umožní ji finančně cestu obyčejně do krajského sekretariátu uvedené strany, který pak financuje odeslání takové osoby do Prahy, odkud pak se diriguje a opatřuje finančními prostředky na cestu do Španělska. Při každém šetření v této věci objevuje se jako spoluzakladatel některý z význačnějších funkcionářů komunistické strany…*"[14] Druhým, méně známým i méně významným střediskem náboru bylo pražské vyslanectví Španělské republi-

[12] Blíže k činnosti a struktuře Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku: Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. letci, interbrigadisté a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 56–59.

[13] Následující část jsem poprvé zpracoval v již citovaném díle: Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. letci, interbrigadisté a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012 na s. 90–99. Zde je použita v upravené a doplněné podobě.

[14] NA, Praha, Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Verbování čs. příslušníků do španělské milice, č. j. 31483 pres. z 27. 10. 1937.

ky, jehož titulář, Jiménez de Asúa spolupracoval s brněnskou sítí důvěrníků sociální demokracie.[15]

Československé policejní orgány tedy celou situaci bedlivě monitorovaly a osobám podezřelým z odjezdu do republikánského Španělska vydání cestovních pasů pochopitelně odpíraly. Vedle klíčové snahy zabránit diskreditaci čs. státu, který se přihlásil k politice „neintervence", a snahy zabránit překračování platných čs. zákonů je vedly i další důvody. Jedním z nich byla obava, aby padlí, zajatí, zranění či nemocní čs. dobrovolníci „*nebyli na obtíž našim zastupitelským úřadům a později pak úřadům a ústavům vnitrostátním*". Dalším důvodem byly obavy, aby navrátilci ze Španělska pak nedělali potíže doma. „*Možno považovati za prokázáno, že vysílání dobrovolníků do Španělska neděje se jen proto, aby tam chránili demokracii, resp. pomáhali k vítězství komunismu, nýbrž za tím účelem, aby se vycvičili v pouličních bojích a po návratu do svých zemí stali se instruktory v tajných komunistických přípravách na boje pouliční*," praví se v oběžníku Presidia zemského úřadu v Praze, zaslaném přednostům všech okresních úřadů, policejním ředitelstvím a všem expoziturám státní policie. „*Ale i ti, kdo nebyli vysláni za takovým cílem a kdo se dali svésti jen politickým romantismem nebo touhou po výdělku, pokud je zkušenosti ve Španělsku nepřivedou k jinému názoru, osvojí si hrubé násilnictví a navrátí se demoralisováni. Nesporně budou se chtíti v případech místních nepokojů a stávek vyznamenat a komunistická strana se vynasnaží, aby jich a jejich zkušeností využila k výcviku úderných oddílů*."[16]

Ilegální odjezdové trasy dobrovolníků z Československa (které bylo tranzitní zemí i pro dobrovolníky z Polska, částečně i z Maďarska, Rumunska, aj.) zpravidla vedly přes Rakousko a Švýcarsko, méně často přes Německo. Obvykle cestovali vlakem. „*Všichni naverbovaní, kteří neměli cestovního pasu, překračovali doposud ilegálně hranice do Rakouska a odtud pak stejným způsobem do Švýcarska, v čemž jim bylo pomáháno různými spojkami tak spolehlivě, že velká většina naverbovaných dostala se do Španělska přes zvýšenou bdělost rakouských a švýcarských bezpečnostních orgánů*,"[17] dočítáme se ve zprávě ze 14. dubna 1938, určené Presidiu ministerstva vnitra.

Na každém kroku jim hrozilo zatčení, vazební cela a následně potupný návrat „šupem" domů. Prvním záchytným bodem byla Paříž, kde si již mohli vydechnout. Zakonspirovaná ústřední náborová kancelář sídlila na pařížské ulici Lafayette a jeho československou sekci vedl Max Karafiát, dlouholetý člen československého

[15] Vladimír NÁLEVKA, *Českoslovenští dobrovolníci ve španělské občanské válce*, in: 70. výročí ukončení španělské občanské války, Sborník Muzea dělnického hnutí 2, 2009, s. 34.

[16] Cit. dle Zdeněk BIČÍK – Jiří FRAJDL, *Na pomoc demokratickému Španělsku. Účast východních Čech na pomoci demokratickému Španělsku 1936–1939*, Hradec Králové 1967, s. 41–42.

[17] NA, Praha, Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Verbování čs. příslušníků do španělské milice, č. j. 10.539 pres. ze 14. 4. 1938.

Komsomolu. V ulici de Charol se nacházela technická kancelář, zabezpečující transporty do Španělska. V jejím čele stál polský komunista se sovětským občanstvím Karol Świerczewski (1897–1947) a jako jeden z vedoucích pracovníků zde působil tehdy ještě neznámý jugoslávský komunista Josip Broz (1892–1980), jenž se oním proslulým Titem stane až za druhé světové války.

V Paříži byli dobrovolníci ubytováni, prošli lékařskými prohlídkami a připravovali se k hromadným transportům do Španělska. „*Jakmile přijeli na nádraží Gare du Nord, levicoví taxikáři je odváželi do ubytovacích středisek v 9. arrondissementu*," popisuje mechanismus Antony Beevor. „*Téměř každý den bylo možné vidět mladé muže s balíčky v hnědém papíru, jak čekají na Gare d´Austerlitz* [Slavkovské nádraží] *na vlak do Perpignanu a nápadně se snaží vypadat nenápadně. Jakmile byli bezpečně ve vlaku, začali se bratřit právě s těmi, jejichž pohledům se na nádraží tak usilovně vyhýbali. Kolovalo víno, dělilo se jídlo a do nekonečna se zpívala Internacionála…*"[18]

Pro překročení hranic byly vytvořeny základny v jihofrancouzském Perpignanu (pro přechod Pyrenejí) a v Marseille (v případě mořské cesty).[19] Cílovou stanicí pak bylo španělské město Albacete (přibližně 240 kilometrů jihovýchodně od Madridu), kde se nacházelo středisko a v jeho bezprostřední blízkosti výcviková základna interbrigád.[20] „*Na Albacete do smrti nezapomenu*," zapsal si do deníku Vendelín Opatrný, komunistický idealista a jeden z prvních čs. dobrovolníků ve Španělsku. „*Člověk tu cítil zvláštní hrdost sám na sebe a na ostatní kolem. Všechny nás prostě spojovaly shodné myšlenky, což se v životě povede jen málokrát. Přímo v Albacete jsme se však nezdrželi a odešli jsme do blízké vesnice Tarazona de la Mancha, kde byla výcviková základna…*"[21]

Podstatně jiný názor měly samozřejmě československé policejní orgány. Když se situace stávala již neudržitelnou, tvrdě udeřily. Přímo proti komunistickému ústředí. Dne 14. prosince 1936 obsadily budovu ÚV KSČ, kde hledaly kompromitující materiály. Současně zatkly funkcionáře Rudolfa Vetišku a Karla Lufta a následujícího dne skončil ve vazbě i královéhradecký tajemník KSČ Josef Tesla. Pak vazební cely začali plnit další obvinění. Do 14. března 1937 bylo „*za verbování*

[18] Antony BEEVOR, *Španělská občanská válka 1936–1939*, Plzeň 2004, s. 129.

[19] V Marseille (kudy ovšem prošla jen část čs. dobrovolníků) ve funkci organizačního pracovníka působil tehdy ještě neznámý slovenský komunista Július Ďuriš (1904–1984), první poválečný ministr zemědělství (1945–1951), později předseda Sboru povereníkov (1951–1953) a ministr financí (1953–1963).

[20] Vladimír NÁLEVKA, *Československí dobrovolníci ve španělské občanské válce*, in: 70. výročí ukončení španělské občanské války, Sborník Muzea dělnického hnutí 2, 2009, s. 35.

[21] Cit. dle Arthur LONDON, *Španělsko, Španělsko*…, Praha 1963, s. 58.

do španělské milice“ zatčeno celkem na 150 komunistických funkcionářů.[22] Vše se pochopitelně odehrálo v kulisách protestního pokřiku komunistického a souhlasného přitakávání nejen konzervativního, ale i části liberálního tisku.[23]

Proud československých dobrovolníků, cestujících na pomoc vládním silám to sice úplně nezastavilo, ale více než výrazně omezilo. Jestliže v prosinci 1936 jich do Španělska přijelo 205, v lednu 1937 ještě 179 a v únoru 137, v březnu jich bylo už jen 25 a v dubnu pouhých 23.[24] Pravidelná relace pražského policejního ředitelství z 15. března 1937 sice připomíná, že oproti minulému měsíci sice „*došlo zdejšímu úřadu množství hlášení bezpečnostních úřadů, která jsou znovu dokladem, v jak rozsáhlém měřítku celá verbovací akce byla komunistickou stranou prováděna*“, ale současně dodává, že „*... lze míti za to, že pro přítomnou dobu verbování, respektive odesílání naverbovaných do Španělska ustalo*“.[25] Nebyla to tak úplně pravda, neboť pokračovalo i nadále, ale v podstatně menší míře. „*Jest toliko jisto, že verbování provádí se dále, třebaže v míře menší, což ovšem není zásluhou komunistické strany, nýbrž ztížením podmínek*,“[26] praví se ve zprávě ze 13. května 1938, určené Presidiu ministerstva vnitra.

Přestože se komunistické vedení pokusilo organizační síť „resuscitovat“, vysokých čísel z přelomu let 1936/1937 skutečně již nikdy dosaženo nebylo.[27] Pouze

---

[22] *Český antifašismus a odboj*, s. 137–138; František KRUŽÍK, *Československí dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936–1939,* Historie a vojenství, č. 1, 1961, s. 180–181; Vlastimil VÁVRA, *KSČ a armáda 1921–1938*, Praha 1983, s. 267–268.

[23] *Verbířská kancelář v Praze odhalena*, Lidové noviny, 18. 12. 1936, *Verbování pro Španělsko v Písku,* Národní listy, 3. 1. 1937; *Fiasko náborové akce komunistů pro Madrid*, Venkov, 6. 1. 1937; *Rozhodují v ČSR agenti Hitlera a Franca?* Rudé právo, 7. 1. 1937; *Komunisté i v Praze verbují pro rudé Španělsko? Celá výprava naverbovaných ve vyšetřování*, Venkov, 8. 1. 1937; *Zatýkání verbířů pro Španělsko*, Národní listy, 12. 1. 1937; *Verbíři do Španělska v Teplicích,* Polední list, 15. 1. 1937; *Na španělské jatky*, Národní listy, 18. 2. 1937; *Zatýkání v Hradci a Kladně,* 3. 3. 1937, Rudé právo atd.

[24] VÚA – VHA, Praha, Českoslovenští interbrigadisté, sign. 32-864/955 (dř. AÚD KSČ). Commision des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d´Espagne. Volontaires tchécoslovaques dans l´Espagne Republicaine 1936–1938. Statistiques. Moscou – Décembre 1940.

[25] Cit. dle František KRUŽÍK, *Českoslovenští dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936–1939,* Historie a vojenství, č. 1, 1961, s. 191.

[26] NA, Praha, Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Verbování čs. příslušníků do španělské milice, č. j. 13796 pres. z 13. 5. 1938.

[27] VÚA – VHA, Praha, Českoslovenští interbrigadisté, sign. 32-864/955 (dř. AÚD KSČ). Commision des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d´Espagne. Volontaires tchécoslovaques dans l´Espagne Republicaine 1936–1938. Statistiques. Moscou – Décembre 1940.

policejním zásahům a zpřísněným pasovým kontrolám[28] to ovšem přičítat nelze. Zapůsobily tu i další faktory. Patřilo k nim také demaskování pravého pozadí organizace „exportu" dobrovolníků do Španělska na stránkách konzervativního i části liberálního tisku,[29] ale především postupné opadávání zájmu potenciálních adeptů o „španělské" vojenské angažmá. Nepochybně k tomu přispěly relace některých navrátilců, hovořících o ohromných ztrátách a dalších otřesných válečných zážitcích, jakož i o vnitřních poměrech v interbrigádách, tvrdě a bezohledně ovládaných vojensky mnohdy nekompetentními exponenty Kominterny.[30] „*Jeden z nich se v těchto dnech vrátil*," psalo již 21. října 1936 se špatně skrývaným uspokojením České slovo. „*Jak hořel před pěti týdny nedočkavostí, aby byl už na frontě, tak se snažil nyní, aby dostihl zpět československých hranic. Neboť revoluce a válka občanská je poněkud jiná, než představa vyvolaná na plátnech biografů a ze stránek knih… Kdo zažil jednou křest občanské války, je navždy vyléčen z romantiky revoluce…*"[31]

Další značně omezující faktor pak představoval anšlus Rakouska v březnu 1938, po němž bylo pro dobrovolníky mimořádně obtížné projít touto zemí bez pasu. „*Změna politických událostí v Rakousku tento zaběhaný způsob ilegálního přechodu hranic aspoň prozatím úplně znemožnila a nebyl také dosud zjištěn ani jediný případ, že by se některý naverbovaný po této změně v Rakousku touto zemí snažil projíti*," dočítáme se ve zprávě ze 14. dubna 1938, určené Presidiu ministerstva vnitra. „*Jelikož bývalé Rakousko bylo jedinou zemí, která dávala aspoň částečně naději na zdar ilegální cesty do Španělska, jest oprávněna domněnka, že nyní*

[28] Na základě usnesení londýnského „neintervenčního" výboru z 15. 2. 1937, k němuž se čs. vláda plně přihlásila, Ministerstvo vnitra počínaje nocí z 20. na 21. 2. 1937 zpřísnilo kontrolu ze strany bezpečnostních a pasových orgánů „*… proti těm, kteří hodlají vstoupiti do některé z bojujících stran španělských*". František KRUŽÍK, *Československí dobrovolníci mezinárodních brigád ve Španělsku 1936–1939,* s. 189–191.

[29] Např. *Verbířská kancelář v Praze odhalena*, Lidové noviny, 18. 12. 1936; *Mezinárodní brigáda ve Španělsku*, Národní politika, 2. 1. 1937; *Verbování pro Španělsko v Písku,* Národní listy, 3. 1. 1937; *Kdo financoval verbování pro Španělsko*, České slovo, 5. 1. 1937; *Fiasko náborové akce komunistů pro Madrid*, Venkov, 6. 1. 1937; *Komunisté i v Praze verbují pro rudé Španělsko? Celá výprava naverbovaných ve vyšetřování,* Venkov, 8. 1. 1937; *Zatýkání verbířů pro Španělsko*, Národní listy, 12. 1. 1937; *Verbíři do Španělska v Teplicích,* Polední list, 15. 1. 1937; *Jak se zařizují Gottwaldovi továryši ve Španělsku,* Národní listy, 13. 4. 1937; *Z bolševické dílny*, Národní listy, 29. 4. 1937; *Komenský s Gottwaldem*, Národní listy, 6. 5. 1937; *Vření v mezinárodních brigádách ve Španělsku*, Národní listy, 26. 10. 1937, atd.

[30] Např. *Rudí prchají k Madridu,* Polední list, 9. 10. 1936; *Český dobrovolník v Alcazaru*, České slovo, 21. 10. 1936; *Z utrpení dobrovolníků ve Španělsku*, Národní politika, 19. 2. 1937; *Návrat ze Španělska,* Polední list, 27. 3. 1937; *U Brunete padlí Čechoslováci*, Národní listy, 14. 6. 1937; *Dobrovolníci opustí Španělsko – rovnou na věčnost!* Večerní České slovo, 24. 7. 1937; *Vření v mezinárodních brigádách ve Španělsku*, Národní listy, 26. 10. 1937; *Osud Čechů v rudé armádě ve Španělsku*, Národní listy, 14. 12. 1937; atd.

[31] *Český dobrovolník v Alcazaru*, České slovo, 21. 10. 1936.

odjezd naverbovaných bez cestovních pasů aspoň pro nejkratší budoucnost jest znemožněn.“[32]

Ovšem i za této situace se cesty nalezly. Například někteří dobrovolníci byli vypraveni z Prahy do Paříže (buď přes Amsterodam, nebo Brusel) dokonce letecky.[33] Stejnou cestou, leč v opačném směru se jiní ze Španělska do vlasti naopak vraceli.[34] Bylo to důkazem nejen odhodlání dobrovolníků, ale pochopitelně i nema-

[32] NA, Praha, Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Verbování čs. příslušníků do španělské milice, č. j. 10.539 pres. ze 14. 4. 1938.

[33] Např. podle hlášení četnické stanice v Ruzyni, která na zdejším letišti prováděla pasovou kontrolu, již 4. 2. 1938 odtud odletěl do Paříže dělník Emil Grünwald (* 12. 11. 1902, Rumburk, příslušný do Filipova, okr. Šluknov), poté 13. 4. 1938 dělník Karel Šašek (* 4. 11. 1910, Vídeň, přísl. do Bělokozel, okr. Kutná Hora), dělník Alois Seiter (* 27. 4. 1902, Mikulov, přísl. tamtéž) a 16. 4. 1938 dělníci Josef Kožušník (* 10. 2. 1906, Mariánská Hora, okr. Jablonec n. Nisou, přísl. do Moravské Ostravy) a Václav Goby (* 28. 9. 1900, Diskovice, okr. Znojmo, přísl. tamtéž). Tuto skutečnost četnická stanice hlásila proto, že „*cestování letadlem zdálo se jí pro nezaměstnané dělníky dopravním prostředkem nepřiměřeným*“, avšak nijak proti nim nezasáhla, „*jelikož proti jmenovaným nebylo podloženého podezření, pro které by jim mohlo být zabráněno v odletu a nebylo proti nim zakročeno*“. Vyšetřováním, zahájeným po jejich odletu, vyšlo najevo, že téměř všichni jmenovaní jsou sice agilními komunisty, leč Grünwald, Šašek, Seiter a Kožušník ve skutečnosti svá bydliště neopustili, kdežto Goby odjel do Španělska již 2. 5. 1937. Ostatní při výslechu udali, že své pasy ztratili, takže „*lze míti za to, že své pasy dali k dispozici straně pro naverbované osoby pro španělskou milici*“. NA, Praha, Ministerstvo vnitra I - prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Verbování čs. příslušníků do španělské milice, č. j. 13796 pres. z 13. 5. 1938.

[34] Například 2. 6. 1938 přistálo na ruzyňském letišti letadlo ČSA z Paříže s následujícími osmi bývalými interbrigadisty, repatriovanými ze zdravotních důvodů: zámečník a šofér Josef Bakala (* 26. 2. 1892, Všestuly, okr. Holešov, příslušný do Holešova), zahradník Zikmund Csepi (* 8. 8. 1909, Komárno, přísl. tamtéž), horník Eduard Kraus (11. 3. 1900, Hegeholz, okr. Duchcov, přísl. do obce Křice, okr. Královice), stavební kreslič Josef Lehký (* 26. 11. 1908, Hradsko, okr. Jablonec, přísl. do Králík), obchodní příručí Martin Markovič (* 9. 12. 1907, Berehovo, přísl. tamtéž), horník Josef Srnec (11. 3. 1889, Týn n. Vlt., přísl. do Dolních Bludovic, okr. Český Těšín), pekař Dezidér Wolfner (* 15. 11. 1911, Šok, okr. Šala n. Váhom, přísl. tamtéž) a stavitel Emanuel Votipka (* 16. 1. 1881, Chudenice, okr. Klatovy, přísl. tamtéž). Po příletu je očekávali zástupci KSČ a lékař. Z nařízení Zemského úřadu byli navrátilci převezeni automobilem ČSA na policejní ředitelství, kde se podrobili krátkému výslechu. Na intervenci poslance KSČ Václava Kopeckého a po schválení Prezidiem zemského úřadu byli předáni tomuto poslanci, když se tento zavázal, že do druhého dne se všichni dostaví k výslechu, kam se 3. 6. skutečně všichni dostavili. Jmenovaní vypověděli, že jako zdravotně nezpůsobilí se ze Španělska dostali nejprve do jihofrancouzských nemocnic a odtud pak do Paříže, kde jim *Comitét International d´aide a L´Espagne* opatřil na čs. generálním konzulátu v Paříži prozatímní cestovní pasy a hodlal je odeslat do Prahy vlakem. Na jejich protest, že se obávají cesty přes Německo, jim zakoupili letenky (po 1550 francích). Po výslechu (m.j. ve vojenských věcech) jim byly vráceny pasy. Protože na jejich zločin nedovolené služby v cizí armádě se vztahovala poslední amnestie prezidenta republiky, byli pak následně propuštěni. NA, Praha, Ministerstvo vnitra I - prezidium, Praha, sign. 225-1268-6. Návrat osmi čs. dobrovolníků ze Španělska, č. j. 16.056 ze 3. 6. 1938.

lých finančních zdrojů, které na tento způsob dopravy byla komunistická organizační síť ochotna vynaložit.

Na druhou stranu je ovšem třeba uvést, že „export" dobrovolníků v té době již směřoval ke konci – stejně jako celé republikánské Španělsko. Jestliže v lednu 1938 odešlo do Španělska 41 čs. dobrovolníků, v únoru jich bylo pouze 20, v březnu jen 12 a pak už šlo pouze o jednotlivce: v dubnu jich bylo devět, v květnu jen čtyři a v červnu a červenci 1938 statistiky vykazují po pouhých třech mužích.[35] A pak už nikoho. Brzy na to byly Mezinárodní brigády rozpuštěny a jejich příslušníky čekala obvykle postupná repatriace domů.

Při otázce jaká byla skutečná motivace odcházejících dobrovolníků, se opět vrátíme zpět. Na základě studia vztahující se archivní dokumentace můžeme říci, že různá a nelze ji příliš paušalizovat. Když se o to přece jen pokusíme, s jistou mírou zjednodušení můžeme odešlé z Československa rozdělit na tři skupiny. První a největší část z nich se pravděpodobně rozhodovala skutečně na základě svého přesvědčení a jakéhosi vnitřního internacionalismu, inklinujíce v kontextu událostí k pohledu na svět „zleva". Zde komunistická agitace narážela na úrodnou půdu. Mezi takové nepochybně patřil i Osvald Závodský. Druhá část, oproti první nepoměrně menší, především vojenských specialistů, se zprvu mohla nechat zlákat i finančním aspektem. Ten představoval v kombinaci s nezaměstnaností u nás v té době také poměrně pádný argument. Navíc především v první fázi války nebylo v zasvěcených kruzích tajemstvím, že například někteří letci byli republikánskou vládou najímáni na námezdní bázi a měli podepsány velice lukrativní smlouvy. A poslední díl odcházejících si svým odchodem mohl řešit své problémy se zákonem, byl to útěk před jejich vlastní minulostí a možnost začít jinde znovu nepoznamenán od počátku. Tato motivace se jeví také jako logická.

Kdy se rozhodl k odchodu do Španělska Osvald Závodský a kdo všechno za ním stál? Jak je patrno z předchozích řádků, československé orgány měly o odchodech našich občanů poměrně přesné informace, z kterých dnes může historik nebo případný badatel čerpat. Rozhodnutí u něj osobně padlo pravděpodobně v létě nebo na počátku podzimu 1937, v té době již zastával post vedoucího okresního výboru Komsomolu. První fáze občanské války, kdy byli potřeba převážně specialisté, jako letci, tankisté a dělostřelci již byla pryč. Válka nyní potřebovala jakékoliv vojáky, i ty bez specializace. Kdo mu při odchodu aktivně pomáhal? Bohužel záznamy k jeho osobě ve výše zmiňovaných dokumentech, se u něho nedochovaly. Pokusíme se tedy zrekonstruovat jeho cestu na základě některých známých faktů, popřípadě doplnit na základě analogických případů odchodů jiných dobrovolníků. V jeho „rajonu", tedy v regionu tehdejší Moravské Ostravy měl nábor na starosti krajský redaktor KSČ pro zdejší kraj Karel Luft, o kterém již byla řeč, že patřil

[35] VÚA – VHA, Praha, Československí interbrigadisté, sign. 32-864/955. Commision des Cadres (étrangers) du Comité Central du Parti Communiste d´Espagne. Volontaires tchécoslovaques dans l´Espagne Republicaine 1936–1938. Statistiques. Moscou – Décembre 1940.

k hlavním stranickým „náborářům“. Tam byl zřejmě počátek. V případě Osvalda Závodského s ním komunistická strana počítala zpočátku na nějaký nižší velící post, koneckonců i hodnocení jeho nadřízených z doby prezenční služby ho k tomu opravňovala, nižší velitelé jsou v každé válce nedostatkovým zbožím. Navíc nebyl „verbován“, ale přihlásil se dobrovolně sám. Kdy a jak odjel? Opět se můžeme jen dohadovat, z archivních záznamů víme, že ve dnech 22. září až 8. října 1937 vykonal své první cvičení ve zbrani v československé armádě po absolvování základní vojenské služby.[36] Ve svých později vyplněných záznamech uvádí, že do Španělska dorazil 30. října téhož roku. To se v konfrontaci se záznamy o vojenském cvičení nezdá příliš pravděpodobné, daleko spíše do Španělska dorazil až později. V některém ze svých poválečných dotazníků udává, že do Španělska sice dorazil 30. října roku 1937 a že hranice republiky překročil v Chebu, ale prezentován a přidělen k jednotce byl až o měsíc později, tedy 30. listopadu 1937.[37] Tento údaj se mi zdá pravděpodobnější a osobně se k němu přikláním.

Jak již bylo řečeno, podrobnosti k jeho vlastnímu odchodu nám nejsou doposud známy, ani on sám je později, na škodu naší věci samozřejmě, do svých četných dotazníků neuváděl. Přibližnou názornou představu si ale přesto lze udělat. Na základě archivních dokumentů a zaznamenaných vzpomínek, jsou totiž známy podrobnosti cesty z pera jednoho z dobrovolníků, který stejnou anabázi absolvoval jen o necelý měsíc později v lednu 1938. Není důvodů se nedomnívat, že podobně nevypadala i cesta do země za Pyrenejemi u Osvalda Závodského. Zároveň nám to dává možnost nejen rekonstrukce cesty, ale i příležitost nahlédnout do jejího logistického zabezpečení nebo používání tehdejších konspiračních metod.

„*Rozloučil jsem se s otcem a řekl mu, že jedu na zkušenou do Rakouska. Vybaven pokyny jsem přijel do Prahy a v Krči vyhledal s. Purkrábka. U něj mne i další příštího dne navštívil soudruh z ústředí strany, aby nám vydal podrobné pokyny. Bylo rozhodnuto, že pojedu s Vavřínem Matoušem. Oba jsme dostali pokyny, že pocestujeme spolu, v Čedoku jsme si koupili jízdenku do Insbrucku. Každý jsme obdrželi tisíc korun a adresu prostředníka v Gotzis u Forralberku, kde jsme se měli ohlásit pod heslem Carmen. Tento nás měl převézt do Švýcarska k dalšímu prostředníkovi, který měl zařídit cestu do Baselu a zde jsme měli obdržet konečné pokyny k cestě do Paříže.*

Vyrazili jsme a cesta nám krásně ubíhala až, jsme dorazili do městečka Gotzis. Již z Prahy jsme věděli, jak se dostat do malého hotelu Zum Hohlen Kugel

[36] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský.

[37] Tamtéž, Dotazník vypracovaný 19. 10. 1947; tamtéž, Osvědčení o účasti ve válce ve Španělsku z 23. 9. 1947; ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Dotazník vypracovaný pro Ministerstvo vnitra 15. 11. 1948; NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha: Přihláška Osvalda Závodského z 1. 7. 1946.

poblíž nádraží. Dcera majitele hotelu, který nám měl dělat prostředníka, nám sdělila, že otec byl zatčen pro přechovávání osob a napomáhání k přechodu hranic a převezen do vězení ve Feldkirchenu. Zpráva to pro nás nebyla nijak potěšující a museli jsme se rozhodnout co dál. Já jsem se rozhodl, že zůstanu a popřípadě se pokusím o přechod, Vavřín se rozhodl pro návrat do Prahy a nové instrukce.

Přihlásil jsem se jako řádný cizinec do hotelu a čekal. Bohužel žádné instrukce z Prahy nepřicházely. Rozhodl jsem se, že odjedu do Bregenzu u Bodamského jezera, ale po koupi lístku jsem byl na nádraží zadržen četníky. Na stanici jsem byl obviněn se snahy dostat se do interbrigád ve Španělsku, informaci zřejmě získali od dcery hoteliéra. Vše jsem samozřejmě popřel, navíc jsem měl doklady v naprostém pořádku, ale několik dní jsem byl nucen strávit v cele. Nakonec jsem byl propuštěn s tím, že odjedu okamžitě zpět do Prahy.

Po příjezdu do Prahy jsem kontaktoval s. Purkrábka, který mne poslal do Brna, abych si v pase doplnil povolení i k cestě do Francie. Po kladném vyřízení jsem se vrátil opět do Prahy. Napodruhé jsem tedy cestoval přes Německo do Francie. Cesta až do Paříže byla klidná a celní prohlídka na francouzských hranicích jen formální. V Paříži jsem jel do kavárny v ulici Parmantie číslo 7 a zde po setkání s dalším Čechem jsme s prostředníkem odjeli na náměstí Place du Combat. Zde jsme byli stručně vyslechnuti a odvedeni k lékaři, jímž jsme byli oba uznáni schopnými vojenské služby. Byli jsme odvezeni do hotelu spolu s informacemi, jak se máme v Paříži chovat a kam se podívat.

Během čtyřech dnů, co jsme byli v Paříži, přijeli další dobrovolníci z Československa a byly z nás vytvořeny skupinky, které pak samostatně opouštěly Paříž a odjížděly na jih do města Beziérs, kde jsme byli opět ubytováni bez jakýchkoliv formalit v hotelu. Hotel byl přeplněn dobrovolníky a následujícího dne nás auty převáželi blíž k hranicím. Bylo nám řečeno, že nás čeká celonoční pochod. K pochodu jsme vyrazili v jedné dlouhé řadě jeden za druhým. Znovu a znovu se před námi vynořovaly další srázné vrchy. Po hodinových intervalech jsme měli dovoleno několik minut oddechu.

O desáté hodině ranní jsme stanuli na hraniční čáře mezi Francií a Španělskem, uvítání bylo bouřlivé. Po odpočinku jsme byli nuceni slézt z příkrých svahů k nejbližší komunikaci, kde na nás čekala auta, která nás odvezla do pevnosti Figueras. Odtud jsme vlakem ujížděli k jihu podél pobřeží Středozemního moře, všude nás srdečně vítalo množství lidí. Byly to krásné a nezapomenutelné dojmy a také první poznání těchto milých a srdečných lidí. Dorazili jsme do Valencie, matky cizinců a odtud pokračovali do střediska mezinárodních brigád v Albacete.“[38]

Po příjezdu do Španělska byl Osvald Závodský, podobně jako všichni nově příchozí, směrován do městečka Albacete. Byl to jakýsi tranzitní bod, kde se

[38] VÚA – VHA, Praha, fond č. 32 – Československí interbrigadisté, č. j. 310 – Vincenc KOCMAN, *Vzpomínky interbrigadisty*, červen 1957, s. 29–43.

všichni dobrovolníci po svém příchodu museli prezentovat. Potom po vyřízení všech formalit a na základě své vojenské specializace, momentální potřeby, ale třeba i národnosti, byli odtud odesíláni dále. A to buď k jednotkám v zázemí, kde by případní úplní nováčci dokončili výcvik nebo u ostatních pak přímo k formujícím se frontovým útvarům. Koncem roku 1937, kdy do Španělska dorazil, bylo postavení vládních jednotek víceméně konsolidované. Probíhala sice bitva o strategické městečko Teruel, ale spíše se čekalo na jarní generální ofenzivu povstalců v Aragonii s cílem dosáhnout průlomu k Středozemnímu moři a rozetnout republikánské území na dvě od sebe izolované části. Osvald Závodský tak byl ze střediska interbrigád v Albacetě vcelku logicky odeslán a zařazen k 26. mezinárodnímu praporu *T. G. Masaryk* (*Batallón T. G. Masaryk*), jež byl tvořen především příslušníky slovanských národů.[39] Ve stejné době na španělské půdě vstoupil do KSČ. Jeho politickým komisařem u praporu byl Miloš Nekvasil, který velice brzy pochopil Závodského skrytý potenciál. Ten poté co byl jmenován velitelem roty a získal své první bojové ostruhy, byl povýšen i do nejnižší důstojnické hodnosti. I v daleké cizině zůstával stále ve spojení se svou vzdálenou vlastí. Svědectví jeho tehdejších druhů z ostravského Komsomolu mluví za mnohé.

„*Posílal nám dopisy a jeho bratři je předčítali na schůzkách Svazu mladých. Vzpomínám si, že v těch zásilkách byly i české noviny, které si interbrigadisté sami tiskli na španělském stroji bez háčků a čárek. Četli jsme je se vzrušením a tvář demokratického Španělska pro nás měla tvář Osvalda Závodského. Poněvadž měl znalosti z vojenské služby, sloužil jako poručík v tehdejší rotě. Osík byl statečný, moc řečí nikdy nenadělal, ale na to co řekl, se bylo možno vždy spolehnout.*“[40]

Poté co byl prapor v rámci reorganizace zařazen do 129. interbrigády, pokračoval dále v její součásti. Zažil s ní krvavé dějství u městeček Villores a Poblete, která bránila v dalším nepřátelském postupu na Morellu a kde měla celá brigáda obrovské ztráty, další vážné ztráty jí postihly v bojích u Ejulvy, kde bránila silnici směřující na Villa Franca del Cid a odtud k moři, a na dalších místech levantské fronty. Proti početně silnějšímu soupeři se snažili zabránit, aby nedosáhl průlomu. Bohužel frankistické jednotky prolomily oslabené republikánské linie, pronikly až ke břehům Středozemního moře u Vinarosu a roztrhly vládní územní na dvě části. Nakonec ztráty a dezorganizace nabyly takových rozměrů, že 129. interbrigáda jako kompaktní bojový útvar přestala prakticky existovat.

Tato dezorganizace spojená s pocity zmaru postihla i přeživší československé příslušníky interbrigády. Ve svém důsledku rozdělila její příslušníky na dvě skupiny. První skupina byla představovaná především lidmi z okolí Josefa Pavla, mezi

[39] Archivo Historico Provinciál Albacete, přípis autorovi z 31. 8. 2008 ve věci účasti československých interbrigadistů na občanské válce v letech 1936–1939.

[40] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 618–619, Osvald Závodský.

které patřil i Osvald Závodský. Ten stoupal i hodnostně a zároveň i po stranické linii, stal se členem praporového a brigádního stranického vedení – politickým vedoucím, tedy de facto zástupcem politického komisaře. Tato skupina zastávala názor, prezentovaný i samotným vedením Komunistické strany Španělska, že je lepší zůstat v oddělené a nyní izolované centrální zóně republikánského území a zde pokračovat v dalším boji. Druhá část našich dobrovolníků seskupená především okolo Josefa Michala, Jaroslava Tichého a Josefa Mlejnka poněkud realističtěji dávala přednost evakuaci na katalánskou část fronty, a pak návratu zpět do Československa. Válku viděla jako již ztracenou a další pokračování v boji považovala za nezodpovědné „vybíjení kádrů". Navrch získala nakonec právě skupina okolo Josefa Pavla, i když zpočátku převažoval názor skupiny druhé. Byla tím však zaseta vzájemná nenávist a osobní animozita, dohru to bude mít i později, komplikace to ale Osvaldu Závodskému přineslo už přímo ve Španělsku.

„*V roce 1938 jako člen vedení praporu zažil tuto událost. Prapor a brigáda po devět měsíců bojovaly a byly vyčerpány. Navíc přicházela krize do Československa a mezi členy se objevily trockistické elementy, které dokázaly vniknout mezi nás a zviklat morálku batalionu. Stranické vedení prokázalo slabost a těmto elementům se podařilo přesvědčit lidi, že je třeba boj ukončit a jít bojovat do Československa. Fakticky to znamenalo, že tím rozkládají frontu. Bylo to pro všechny velké poučení, že je potřeba být neustále bdělý a je potřeba znát metody trockismu, které lámaly charaktery zkušených frontových bojovníků. Na vojně je jiná situace než v míru. Na schůzi jsme odhalili situaci, přiznali si vlastní slabost a ze všeho se poučili.*"[41]

Z pohledu stranického vedení interbrigád byli vinni tím, že nedokázali celé nepříjemné situaci zabránit, především političtí pracovníci uvnitř jednotky. Osvaldu Závodskému i ostatním členům politického velení praporu byla udělena stranická důtka. V této chvíli v podstatě banální potrestání bude v kontextu dění na počátku padesátých let představovat závažný kádrový problém.[42]

„*Ve Španělsku na podzim 1938 mi byla udělena důtka za nedostatečnou bdělost proti nepřátelům strany. V té době se podařilo skupině demoralizovaných trockistických interbrigadistů předložit rezoluci na velitelství brigády, v které žádali okamžité odvolání naší jednotky z fronty. Vyšší stranické vedení vyhodnotilo tuto akci jako výsledek nedostatečné bdělosti stranického vedení batalionu a všem členům tehdejšího vedení udělilo ústní důtku. Rezoluce byla na stranickém vedení batalionu zamítnuta a vedení sebekriticky zhodnotilo svoji činnost.*"[43]

---

[41] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Posudek na Osvalda Závodského z 26. 5. 1952.

[42] Více k celému sporu: Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Španělská stopa generála Josefa Pavla*, Historie a vojenství 3, 2016 (v přípravě).

[43] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Životopis Osvalda Závodského z 19. 8. 1945.

Suchá archivní hlášení zachovaná k dalším měsícům pouze konstatují, že se Osvald Závodský zúčastnil bojů v Aragonu, Estramaduře a Levantě. Těch několik slov nedokáže vystihnout, kolik za tím bylo bolesti, pláče a utrpení. Mnozí z těch, ke kterým se na konci roku 1937 připojil, již nežili. On však přežil a pokračoval v boji.[44] Situace republiky a její boj se stávaly čím dál beznadějnější. Osvald Závodský byl spolu s velkou většinou československých interbrigadistů během takzvané „retirády" evakuován po moři do Katalánie, kde všichni čekali na svůj další osud. Přicházela v úvahu repatriace dobrovolníků do jejich mateřských zemí, ta však narážela na překážku v podobě skutečnosti, že v některých zemích jim hrozil za tuto činnost trest smrti. Druhou variantou byla možnost pracovat v zázemí ve španělském průmyslu. Třetí možností byla žádost o získání víza a vycestování do spřátelených zemí, nabízelo se například Mexiko. Retiráda neboli stažení intebrigád z bojiště bylo zoufalým gestem legální vlády na žádost Společnosti národů, která doufala v podobný krok ze strany povstalců, ten však nikdy nenastal. Rozhodnutí tak za většinu interbrigadistů vyřešila katastrofální situace republiky a stejně tak i Frankova neústupnost ohledně jakýchkoliv mírových návrhů představitelů republiky. Rozhodli se tedy na konci roku 1938 podruhé vstoupit do služeb vládních jednotek a prožít s nimi poslední kapitolu jejich statečného boje. Při obraně Barcelony i následných ústupových bojích na cestě k francouzským hranicím jich mnoho z nich položilo své životy. Osvald Závodský se těchto bojů aktivně zúčastnil. Agonie republiky už ale nešla odvrátit a zbyl jen ústup a hořké zklamání. Francouzské hranice Osvald Závodský s nárameníky poručíka republikánské armády překročil se zbytky své jednotky 10. února 1939.[45]

Přivítání na francouzské straně hranic se nedalo srovnávat se situací, kterou zažil Osvald Závodský před více než rokem při srdečném loučení s francouzskými pohraničníky. Mezinárodní situaace v Evropě a její náhled na dobrovolníky se během toho času velmi změnily. Pro interbrigadisty z Československa již navíc nepřicházel návrat do okleštěné republiky, nad kterou se navíc definitivně stahovala mračna, v úvahu. Nucený pobyt za ostnatými dráty internačních táborů na francouzsko-španělském pomezí pro ně znamenal jedinou alternativu.

Osvald Závodský tak byl nucen sdílet neutěšené podmínky internačních táborů, nejprve v Argelés sur Mer a později i nechvalně proslulého tábora v Gursu bezmála jeden rok. Ani zde ho jeho víra v komunistickou myšlenku neopouštěla,

[44] Tamtéž, Posudek na Osvalda Závodského z 26. 5. 1952; VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Žádost o přiznání charakteru československého partyzána ze 14. 4. 1947.

[45] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Dotazník vypracovaný 19. 10. 1947; tamtéž, Osvědčení o účasti ve válce ve Španělsku z 23. 9. 1947; ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Dotazník vypracovaný pro Ministerstvo vnitra 15. 11. 1948; NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha: Přihláška Osvalda Závodského z 1. 7. 1946.

čehož nejpádnějším důkazem je fakt, že zastával post zdejšího stranického vedoucího. To ale na druhé straně svědčí i o jeho přirozené autoritě, kterou si dokázal mezi ostatními vybudovat.

Vysvobození pro něj stejně jako pro většinu ostatních přineslo až vypuknutí války a následné formování čs. vojenských jednotek na půdě Francie. Nabídka internovaným interbrigadistům přišla ze strany našich orgánů brzy a velká většina jich tuto možnost skutečně využila, byli v tom koneckonců podporováni i direktivou Kominterny, kterou se řídilo i naše zahraniční komunistické vedení. Osvald Závodský si podal přihlášku do naší armády a opustil brány tábora v Gursu již s první skupinou odchozích, v táboře čs. armády v jihofrancouzském Agde byl prezentován 19. prosince 1939 a podroben zde odvodu. Hodnost získaná ve Španělsku neměla na tu československou žádný vliv, byl tedy přijat v hodnosti desátníka čs. armády a vtělen ke 4. rotě Pěšího pluku 1. Opět poněkud strohé archivní záznamy nám udávají, že 15. ledna 1940 byl přeložen ke 3. rotě a následně 1. března 1940 povýšen do hodnosti četaře čs. armády.[46] Umně se mu přitom podařilo zatajit svou stranickou funkci, stal se dokonce vedoucím ilegální organizace v rámci Pěšího pluku 1. Nasazení na frontě se pravděpodobně stejně jako většina ostatních Čechoslováků pro příliš rychlý spád událostí již nedočkal. Po pádu Francie a rozpuštění našich vojenských jednotek se pro příslušníky nabízely dvě varianty. Většina se rozhodla pro první z nich a po moři evakuovali do Velké Británie, kde chtěli pokračovat v dalším boji. Menšina a mezi nimi i Osvald Závodský se rozhodli setrvat na půdě neokupované části Francie, doporučení k této variantě přicházela i z ústředí Kominterny, která na rozdíl od počátku, kdy podpořila vznik jednotek, se postavila proti, oprašujíce parafráze o oboustranně imperialistické válce. Pohled se změnil až o rok později po napadení a vstupu SSSR do války. Osvald Závodský poté, co 26. června 1940 demobilizoval, přesídlil do jihofrancouzského Marseille, kde se podle vlastních slov podílel na stranické práci.

„*V koncentračním táboře v Gurs jsem byl členem stranického vedení a poslední dva měsíce vedoucí stranické skupiny. Koncem roku 1940 jsem odjel do tábora čs. armády v Agde s kterou jsem byl na frontě. Z příkazu stranického vedení v Paříži jsem byl pověřen funkcí vedoucího a zodpovědného stranické organizace u prvního pluku čs. armády v Agde a současně členem vedoucí trojky vedoucí stranické sekce celé čs. armády ve Francii. Do Anglie jsem nejel, poněvadž usnesení stranického vedení ilegální organizace v armádě řeklo zůstat na francouzské půdě a pokračovat v boji zde. V srpnu jsem demobilizován do Marseille, kde jsem byl členem stranického vedení tamní organizace.*“[47]

[46] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský.

[47] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Životopis Osvalda Závodského z 19. 8. 1945.

Aktivně se do boje pro fašismu Osvald Závodský opět zapojil až na počátku roku 1941. Rozhodl se pro návrat do Paříže a stal se členem podzemního hnutí odporu. Bojoval zde v řadách komunistické partyzánské organizace FTP – MOI (*Francs-tireurs et partisans – main-d'œuvre immigrée*), která prováděla ozbrojené diverzní útoky proti německé okupační správě. Sám se podle svých slov podílel přinejmenším na pěti ozbrojených útocích v Paříži a jejím okolí. Udává ozbrojené srážky a sabotážní akce v *Porte de Clichy, Rue St. Denis Paříž 2, Bulvar St. Michael Paříž 5, Porte de Lila Le Valois Perere*.[48] Především se ale jednalo o přepad hotelu plného německých okupantů na třídě Rue Alesia. Měl být podniknut pomocí granátů a za obět mu padnout více než 10 německých vojáků.[49]

„*Závodský s Ickovičem si vyrobili časovaný granát a položili ho do haly hotelu na Rue Alesia, který si wehrmacht proměnila na svou ubikaci. Výbuchem byl demolován, a když byl Antonín Svoboda loni v Paříži, našel ještě stopy na protějším domu. Dva roky žil Osvald Závodský v milionovém městě jako psanec, avšak i jeho zásluhou se Němci začali bát chodit po jednom v pařížských ulicích.*"[50]

To už ale začalo v jeho okolí přituhovat, nacistické bezpečnostní složky byly celé skupině na stopě. Klec spadla 7. prosince 1942, kdy byl Osvald Závodský zatčen gestapem, jak dodává „*byl sám přepaden bez možnosti se bránit*".[51] Vzhledem k faktu, že mluvil plynně francouzsky, se mu podařilo utajit svůj původ. Nejdříve byl vyšetřován a vězněn ve francouzské vojenské věznici ve Fresnes, odtud byl 1. srpna 1943 odtransportován jako francouzský politický vězeň do koncentračního tábora v Saarbrückenu, odkud se o měsíc později dostal do nechvalně známého Mauthausenu.[52] Ani v táboře ho neopouštěla jeho politická aktivita, byl členem ilegálního politického vedení v táboře, navíc mu to dodávalo vnitřní sílu bojovat. Setkal se zde také mimo jiné i s Ladislavem Holdošem, bývalým interbrigadistou

[48] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Potvrzení Osvalda Závodského čs. partyzánem z 28. 8. 1947; tamtéž, Osvědčení Osvalda Závodského vypracované Československým národním výborem ve Francii 10. 8. 1945.

[49] Odon ZÁVODSKÝ, *Osvald Závodský*, Hlas revoluce 27, 1986.

[50] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 621 – Osvald Závodský.

[51] Na tomto místě stojí za zmínku svědectví, které na počátku padesátých let zaznamenal při zpracovávání charakteristik našich interbrigadistů jeden z nich Miloš Nekvasil. V případě Osvalda Závodského uvádí, že při jeho zatčení v Paříži se choval lehkomyslně a porušil zásady konspirace a jeho vinou se dostal šifrovací materiál do rukou Gestapa. NA, Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – komise, svazek 31, a.j. 735: Záznam pohovoru s Milošem Nekvasilem z 3. 10. 1955.

[52] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Žádost o vydání osvědčení z 29. 5. 1946.

a velitelem protiletadlové baterie Klementa Gottwalda, který po pádu Francie také působil v rámci FTP – MOI a zatčen byl v únoru 1943.[53]

Vyčerpaný a na pokraji života a smrti, se spolu s ostatními vězni Osvald Závodský dočkal 5. května 1945 osvobození vojáky 41. průzkumné jednotky americké 11. obrněné divize. Mauthausen byl posledním velkým osvobozeným koncentračním táborem. Spolu se svými francouzskými spoluvězni se s pomocí Mezinárodního Červeného kříže přes Švýcarsko vrátil do Paříže. Několik dní se snažil u svých známých dát své zmučené tělo do pořádku, aby se bez pomoci dokázal alespoň postavit na nohy. Pak se dal ihned k dispozici československým orgánům v Paříži. Stal se členem po válce opět zlegalizovaného Československého národního výboru ve Francii. V jeho rámci se zabýval mimo jiné i repatriacemi válečných uprchlíků zpět do osvobozené vlasti.[54]

„*Začátkem prosince jsem byl zatčen a po osmi měsíčním věznění ve vojenském vězení jsem byl odvlečen do koncentračního tábora v Mauthausenu. Tam jsem byl členem stranického vedení ilegální komunistické organizace na venkovním komandě u Vídni. Ke konci pobytu jsem se zúčastnil organizování ilegální vojenské organizace v rámci československé skupiny v Mauthausenu. Po mém příjezdu do Paříže v květnu 1945 jsem byl přibrán do stranického vedení československé skupiny komunistické v Paříži a stal jsem se členem Ústředního národního výboru ve Francii, kde jsem zastupoval obor operace (čistky, kontrolní očisťovací komise). Tuto činnost jsem prováděl až do svého příjezdu do vlasti v srpnu 1945.*“[55]

Zachovala se nám i vzpomínka Josefa Martinovského z Lošovic, který s odstupem let vzpomínal na svého spoluvězně Osvalda Závodského, se kterým sdílel společný blok v koncentračním táboře v Mauthausenu.

„*Bydleli jsme spolu na bloku č. 2. To víte, že to chvilku trvalo, než jsme se oťukali po stránce politické. Osvald byl houževnatý chlapík, poctivý komunista, dobrý člověk. Byl mým politickým vedoucím pro Českou komunistickou stranu pro Čechy s námi zavřené. Osvald byl v našem lágru až do samotného konce v mezinárodním stranickém komitétu. Žil v lágru jako Francouz pod jménem Osvald Záhrubský a tak jsem ho znal až do doby, kdy jsme šli na pochod smrti přes rakouské Alpy. Večer před odchodem teprve mi řekl kdo je a odkud. Právě ten večer se mi často zjeví, jak vyprávěl o Španělsku, kde byl poručíkem masarykovy kulometné roty. O Francii proletářské a jeho ilegální činnosti. Prostě byl to proletářský*

[53] Blíže k osobě Ladislava Holdoše Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. letci, interbrigadisté a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 144–148.

[54] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Osvědčení Osvalda Závodského vypracované Československým národním výborem ve Francii 10. 8. 1945.

[55] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Životopis Osvalda Závodského z 19. 8. 1945.

bohatýr. 8. května jsme se rozloučili, když odjížděl s červeným křížem přes Švýcary zpět do Francie. Rozloučili jsme se navždy a tím více želím jeho smrti.“[56]

Do osvobozené vlasti se Osvald Závodský vrátil po bezmála osmi letech 15. srpna 1945 s vavříny vítězů. Bylo ale již od počátku zřejmé, že půjde o jiné Československo, než které na sklonku roku 1937 opouštěl. Tehdy z něj odcházel mladý levicově zaměřený idealista, nyní se vracel jako zkušený a ostřílený stranický revolucionář, který již zároveň musel pochopit, jakých metod je stranu ochotna za účelem splnění svých cílů používat. O jeho směřování, zrovna tak jako o dalším směřování celého státu, nebylo ani v roce 1945 již sebemenších pochyb. On jako člověk, který stál světonázorově na levici, tuto proměnu samozřejmě vítal a přijímal ji s pocitem jistého zadostiučinění. Otevírala se před ním příležitost a on byl rozhodnut ji uchopit celou svou silou. Tehdy ještě nemohl tušit, jak mu čas neúprosně odečítá a že myšlenka, pro kterou se cele obětoval, ho ve své fatálnosti přivede až na popraviště. To jsme ale poněkud předběhli vývoj událostí, vraťme se trochu zpět.

Osvaldu Závodskému, se podobně jako ostatním bývalým interbrigadistům, nabízela možnost kariéry v nově budované československé armádě, spojená s rychlým hodnostním růstem a společenským postavením, on ji ale jednoznačně odmítl. Důkazem toho je fakt, že zůstal až do své smrti „pouhým“ četařem v záloze.[57] Za svou odbojovou činnost mu byl v následujícím roce udělen *Československý válečný kříž 1939* a *Československá vojenská pamětní medaile se štítkem Francie* v roce 1947 pak ještě *Francouzský válečný kříž* (*La Croix de Guerre avec Etoile d´Argent*).[58] Přesto se rozhodl, že se bude profesionálně angažovat pouze v rámci KSČ a začal pracovat nejprve v jejím bezpečnostním oddělení a posléze v evidenčním odboru ÚV Komunistické strany Československa.[59] Zde byl jeho přímým

[56] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Dopis Josefa Martinovského z Lošovic bratru Osvalda Závodského Odonu z 19. 9. 1966 – citace.

[57] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský; AMO, pozůstalost Osvalda Závodského. V některých materiálech, které se vztahují k jeho pozdějšímu nástupu na Ministerstvo národní obrany, se uvádí, že v roce 1946 obdržel hodnost poručík pěchoty v záloze. Jeho armádní záznamy to však nepotvrzují. Patrně tím byla míněna jeho původní hodnost poručíka interbrigád.

[58] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský: Seznam vyznamenání Osvalda Závodského – Československý válečný kříž 1939 č. 27941 obdržel 27. 5. 1946, Československou vojenskou pamětní medaili č. 9448 24. 9. 1946 a konečně Francouzský válečný kříž v roce následujícím.

[59] Toto nechvalně proslulé oddělení (vlastními pracovníky někdy nazývané také jako „stranická Bezpečnost“), na jehož založení se významnou měrou podílel generální tajemník strany Rudolf Slánský, představovalo již od svého vzniku v roce 1945, vlastně jakousi vnitrostranickou zpravodajskou službu. Ta se s pomocí agenturní sítě vlastních informátorů, jejich řízením a nasazováním, zaměřovala na hledání nepřátel vně i uvnitř vlastní strany a v jejím boji za dosažení monopolní moci. Zájem se nesoustřeďoval pouze na politické strany, oddělení shromažďovalo také informace o zastupitelských úřadech, o společenských organizacích, o církvích

nadřízeným Karel Šváb, s nímž tak poprvé spojil svůj osud. Každopádně tento fakt se nezvratně podepíše na jeho dalším osudu. Ovšem nemělo vše pouze temné konotace, mimo jiné i v tom, že zde potkal Helenu Petrovou (*14. 2. 1920). S tou ho pojil nejen podobný osud, ale i politické sympatie a pohled na svět, neboť se jednalo o bývalou vězenkyni z koncentračního tábora v Osvětimi, která navíc byla od roku 1939 také členkou KSČ. Velice brzy ji pojal za svou zákonnou manželku a z manželství, které bylo podle všeho velice šťastné, se narodili dva synové Petr a Jiří. V pozdějších letech zaznamenaná vzpomínka Heleny Závodské na jejího manžela napovídá mnohé. V jednom se v ní spojují láska k rodině s trestuhodně bezmeznou až fanatickou důvěrou ve stranické ideje.[60]

„*Zdálo se, že je šťasten, že je vše v pořádku, že má po všech těch letech domov i rodinu. Měl svoje kluky hrozně rád, ale přesto býval málokdy doma. Považoval za samozřejmé, že práce je přednější, za ty léta si nikdy nevzal dovolenou, říkal, že na to bude čas, až budeme stáří. Když šel s malým na Prvního máje a on poznal obraz Stalina, byl celý šťastný. Snad dokonce šťastnější, než když mu poprvé řekl táto. Věřil celou svou bytostí, snad i slepě, snad i bez nároku na vlastní úsudek. V čem se porušila ona důvěra mezi komunisty, která přece musela být v bojovém společenství, v němž si lidé navzájem říkali soudruhu, pevnější než v kterékoliv jiné straně.*“[61]

---

a v neposlední řadě i o ministerstvech a armádě. Jeho nejvyšším posláním pak byla role celostátní zpravodajské centrály, kterou se později de facto skutečně stalo. Odbor totiž v pozdějších letech dostával informace a výsledky činnosti všech zpravodajských útvarů, které zároveň i koordinoval. Došlo tím tak k propojení zpravodajských útvarů s aparátem KSČ. Evidenčním odborem získané důvěrné informace, byly pečlivě archivovány v nejvyšším stupni utajení. Přístup k nim měl pouze velice omezený okruh pracovníků odboru. Některé z nich byly formou denních rozkazů poskytovány pouze několika vedoucím stranickým činitelům. Evidenční odbor podléhal přímo generálnímu tajemníkovi strany Rudolfu Slánskému, v jeho čele stál Karel Šváb a důležitou a aktivní osobou v jeho strukturách byl rovněž Bedřich Geminder. Zatčení Karla Švába na počátku padesátých let je považováno i za definitivní tečku za činností evidenčního odboru. V zájmu objektivity musíme zmínit, že v odpověď na komunistickou aktivitu na tomto informačně zpravodajském poli, se i ostatní strany před únorem 1948 snažily o vybudování svých vlastních informačně zpravodajských systémů. Nedosáhly však a ani neměly možnost dosáhnout komunistické aktivity v této oblasti. Závěrem můžeme ještě zmínit i jistou podobnost a analogii s německým Sicherheitdienstem (SD), který tvořil zpravodajskou službu NSDAP a výraznou měrou se podílel na převzetí a upevňování moci nacisty. Více k tématu např. Karel KAPLAN, *Protistátní bezpečnost 1948–1948*, Praha 2015, s. 255–273.

[60] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Dotazník Osvalda Závodského z 15. 11. 1948; NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 622 – Osvald Závodský; NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 737.

[61] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 622 – Osvald Závodský.

Zlom v životě Osvalda Závodského, tak jako v případě mnoha dalších bývalých interbrigadistů, do té doby vyčkávajících ve vnitřních strukturách strany, přichází po únoru 1948. Je opět spojen se jménem Karla Švába a jeho příchodem na Ministerstvo vnitra, kde zastával post náměstka. Ten si s sebou přivedl ze struktur ÚV KSČ mimo jiných právě i Osvalda. Ten si pak 26. listopadu 1948 podal zpětně žádost o přijetí do služeb ministerstva vnitra ČSR a potažmo Sboru národní bezpečnosti. Ta byla kladně vyřízena „*s ohledem k vašim zásluhám v osvobozeneckých bojích za svobodu pracujícího lidu na zkušební dobu dvou roků a hodnost kapitána*". Stal se zástupcem tehdejšího velitele Státní bezpečnosti Jindřicha Veselého.[62] V rámci Sboru národní bezpečnost (SNB) stoupal i hodnostně, a to mimořádně rychle. Již 1. prosince 1948 byl jmenován štábním kapitánem SNB, 7. července 1949 – s účinností od 1. ledna majorem, stejného 7. července, ale s účinností od 1. února podplukovníkem SNB.[63] O tom, že bývalí „Španěláci" byli právě v kurzu, svědčí mimo jiné i vyznamenání, která Osvald Závodský obdržel v těchto letech. Ještě v roce 1948 převzal za svoji činnost v období občanské války ve Španělsku i následné druhé světové války – jugoslávský *Order za zasluge za narod II.* A polský *Krzyz srebrny orderu Virtuti Militari* (č. 49677) a konečně 2. října 1949 i *Řád Bílého lva za zásluhy II. stupně* (č. 366).[64]

Vrchol kariéry zpravidla předcházející pád u něj nastal v roce 1950. Bezprostředně tomu předcházel pokus o sebevraždu dosavadního velitele StB Jindřicha Veselého. Pokusil se vzít si život, když již nemohl ustát tlak, který na něj byl veden především v záležitosti sledování tehdejšího ministra vnitra Václava Noska. Osvald Závodský se tak de facto stal již na počátku roku 1950 po něm velitelem Státní bezpečnosti. Nejprve byl 20. února 1950 s účinností od 1. října 1949 jmenován plukovníkem SNB.[65] Oficiálně byl pak ustanoven velitelem Státní bezpečnosti nařízením ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy až 29. srpna 1950 a to s účinností od 1. září 1950.[66] O tom, že oslnivý nástup bude trvat jen několik málo měsíců, neměl pochopitelně žádné tušení. Naopak se snažil pokračovat v nastolené stranické linii tvrdého boje proto všem nepřátelům, ať domnělým nebo skutečným,

---

[62] Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 90; ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Žádost Osvalda Závodského o přijetí do služeb ministerstva vnitra z 26. 11. 1948.

[63] Tamtéž, Povyšovací dekrety Osvalda Závodského na štábního kapitána (1. 12. 1948), majora (1. 1. 1949) a podplukovníka SNB (1. 2. 1949).

[64] VÚA – VHA, Praha, sbírka Vojenských kmenových listů (1750–1910) – Osvald Závodský. Seznam vyznamenání Osvalda Závodského – Order za zasluge za narod II., Krzyz srebrny orderu virtuti Militari (č. 49677), Řád Bílého lva za zásluhy II. stupně (č. 366).

[65] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Povyšovací dekret Osvalda Závodského na plukovníka SNB z 20. 2. 1950.

[66] Tamtéž, Jmenování Osvalda Závodského velitelem Státní bezpečnosti z 29. 8. 1950.

napravo i nalevo. Někdy je zmiňováno, že to byl právě on, kdo vydal osobní příkaz k použití síly při vymáhání doznání u faráře Josefa Toufara. V každém případě se podílel na zatčení a vyšetřování jedné z interbrigadistek a členky polního lazaretu Jana Amose Komenského – dr. Alice Glásnerové. Zde byl zřejmě poprvé konfrontován s přístupem, zda lze metody zostřeného třídního boje použít i na člověka, o jehož nevině musel být přesvědčen. Brzy ho měl totiž zažít i na svou vlastní kůži.[67] „*Je pro mne ctí, že strana mne na takové místo postavila. Mohu prohlásit, že přirozeně určité zkušenosti tady jsou, strana mi radí, znám sílu strany, viděl jsem stranu za různých okolností, bez strany si úkol, který jsem dostal, vést službu, která je tak důležitá, nyní, kdy se zostřuje třídní boj, nemohu představit.*“[68]

Velký důraz byl z jeho strany veden v záležitosti vybudování dobře fungující agenturní sítě, což mimo jiné zmiňoval i na poradě krajských velitelů Státní bezpečnosti 14. prosince 1950. „*Není důležitějšího a významnějšího úkolu v StB než budování agentury. Je potřeba, abychom budovali agenturu přímo z lůna nepřítele, nespokojili se s tím, co nám naše práce ukazuje, že jsme dokázali obklopit se sítěmi informátorů, drobných lidí, ale že zdaleka, soudruzi, nedošli jsme tam, kam dojít máme, jestliže si neuvědomíme, že nutno především agenturu budovat a mít na paměti, že je to nejdůležitější a také nejvýznamnější zbraň StB.*“[69]

Stmívalo se však především uvnitř vlastní strany, stín paranoidního hledání vnitřního nepřítele byl zde již přítomen. Rodina Osvada Závodského bydlela v té době v Praze II., Žitné ulici 23/610, odkud se na sklonku roku 1950 přestěhovala do Prahy - Holešovic, na Třídu krále Jiřího č. 86.[70]

Když došlo v říjnu 1950 k zatčení Otty Šlinga, krajského tajemníka KSČ, který měl navíc židovský původ a bojoval také ve Španělsku, bylo jasné i v návaznosti s Rajkovým případem, že na pozoru by se měli mít především členové strany s podobnou minulostí. Na pořad se pomalu dostávala čistka v Bezpečnosti, na jejíchž vedoucích místech působilo hned několik bývalých „Španělů“. Podnětem k jejímu provedení byl dopis, pod nímž jsou podepsání tehdejší členové Kontrolní stranické komise Jarmila Tausigová, Jaroslav Hora a Antonín Bína, který byl adresován Rudolfu Slánskému. Jeho jádrem bylo zpochybnění zájmu Státní bezpečnosti na odhalení vnitřního nepřítele a rovněž přímý útok na bývalé interbrigadisty, když nevylučovali jejich přímé propojení s nepřátelskými zpravodajskými službami.

[67] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 622 – Osvald Závodský, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, s. 91.

[68] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský.

[69] Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 91; ABS, Praha, fond Velitelství StB, sig. 310 – 31 – 2.

[70] NA, Praha, fond Evidence obyvatelstva – Osvald Závodský, Helena Závodská.

Upozorňovali na fakt, že členové vedení KSČ jsou sice pod dohledem a kontrolou StB, ale nikdo z ústředí strany již nekontroloval plnění stranických úkolů uvnitř Bezpečnosti. Trnem v oku jim byli především právě Osvald Závodský, Josef Pavel, Oskar Valeš a samozřejmě i Karel Šváb. Vše narazilo na úrodnou půdu a tajně, v součinnosti s tehdejším ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Kopřivou, se připravovalo jejich zadržení.

Toho, že přituhuje, si byl vědom samozřejmě i Osvald Závodský. Ačkoliv byl šéfem StB, o mnoha jejích aktivitách zřejmě nevěděl. Jednou z nich bylo i sledování některých bývalých španělských dobrovolníků. Když si mu na tyto praktiky jeden z nich, později také zadržený Artur London stěžoval, Osvald Závodský se snažil osobně intervenovat a sledování svého bývalého druha a kamaráda zastavit. Bylo ale již rozhodnuto o jeho zadržení. Tomu předcházela schůzka, ke které došlo na počátku ledna 1951 ve služebním bytě Osvalda Závodského v Praze na Letné. Té se zúčastnili spolu s ním i Artur London, Ota Hromádko, Antonín Svoboda, Oskar Valeš a Josef Pavel. Jednalo se o bývalé interbrigadisty, řešili především otázku zadržení Otty Šlinga a jeho důsledky pro ostatní. Všichni se obávali zatčení a zvláště Josef Pavel prý varoval, že strana bude mít také brzy svého Rajka. Svědectví o této schůzce nám podává i Artur London ve své knize *Doznání*.[71]

„*Tuto neděli jsem se rozhodl, že zajdu za Osíkem a požádám ho, aby mi znovu pomohl. Osík bydlí ve velkých domech na Letné proti ministerstvu vnitra. Stavím se nejdříve u Oskara Valeše, který tu rovněž bydlí. Nezklamal mě a nabídne mi, že půjde se mnou k Závodskému. Ten není sám. Jsou u něho Tonda Svoboda a Otto Hromádko, ten je tu se svými dvěma holčičkami. Závodský došel pro Pavla, který bydlí o patro výš. Sešlo se nás tak šest veteránů ze Španělska. Ale kde je naše někdejší nadšení, radost ze setkání a ze společných vzpomínek? Mluvíme jen o tom, co se právě děje v naší zemi, mluvíme tedy o zatýkání. O zatčení Šlinga, podle Josefa Pavla to není nic proti tomu, co nám hrozí. Musíme počítat, že brzy budeme mít vlastní Rajkův případ. Pavel už několik týdnů není náměstkem ministra vnitra, Svoboda už neřídí branné oddělení na ústředním výboru strany, také Ottu přeložili ze stranického vedení v armádě. Jen Oskar Valeš a Závodský zastávají dále stejné funkce. Osík se mě ptá, jestli je se mnou něco nového. Když se dozvídá, že jeho intervence mě zbavila sledování jen na chvíli a že jsem již tři dny sledován znova, je zaražen. Přistoupím k oknu. Vidím dole vůz, který mě sledoval. Ukáži jej Osíkovi a současně mu podám lístek, kam jsem si poznamenal čísla vozů, které jsem měl poslední dny v patách. Vysvětluji ostatním – kromě Oskara Valeše nevědí oč jde – co se mi děje. Tonda Svoboda dělá vtipy na fízly a jejich manýry. Hromádko si*

[71] NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 22, a.j. 467, s. 1–26: Záznam pohovoru s Josefem Pavlem z 11. 1. 1963; VÚA – VHA, Praha, fond č. 32 – Bývalí československí interbrigadisté, j.č. 411: Zápis debaty konané v tehdejším Ústavu dějin KSČ s Arturem Londonem, Josefem Pavlem a Josefem Špirkem z prosince 1957.

dobírá Osíka: „Ševci nosí vždy nejhorší boty!" Jen Pavel nereaguje, mlčí. Je vidět, že je rozrušený. Obrací se k Osíkovi. Musíš bezpodmínečně zjistit, odkud přišel rozkaz. A jestliže přišel odtud, odkud si myslím, pak si dej pozor, protože to by mohlo být nebezpečné. Osík je stále nervóznější. Rozhovor se vleče. Pavel se rozloučí první a hned za ním odcházejí ostatní. Také se rozloučím. Jedu pomalu a v odrazovém zrcátku zahlédnu vůz Bezpečnosti."[72]

K zatčení Osvalda Závodského a pádu z výšin až na samotné dno, došlo v ranních hodinách 27. ledna 1951, kdy byl zadržen jako první ze skupiny, která bude později figurovat v připravovaném procesu *se zrádcovskou činností bývalých vedoucích činitelů čs. bezpečnosti*, neboli *Závodský a spol*. Spolu s ním byl zajištěn i jeho náměstek Ivo Milén. Příkaz k zatčení byl podepsán Rudolfem Slánským.[73] Stalo se tak jen několik dní poté, co byl zatčen Artur London. Zatýkání ostatních však pokračovalo dál, o měsíc později byl zatčen Josef Pavel a další a vše vyvrcholilo, když byl 23. listopadu 1951 zatčen i Rudolf Slánský, kterého žalobci pasovali do role korunního strůjce celého domnělého spiknutí. Osvald Závodský zatčení pravděpodobně očekával, manželce večer před ním říkal, aby mu připravila kufřík a holící potřeby, že odjíždí. Myslela si, že žertuje, když řekl: „*Jdeme asi s Oskarem* (Valešem) *do basy*."[74]

Co se dělo v hlavách zadržených si současnýma očima dokážeme jen těžko představit. Zatčení byli násilně uvrženi do kobek v Kolodějích a později v pražské Ruzyni. První dny, týdny byli úmyslně izolováni, nebylo jim nic sdělováno a někteří vůbec netušili co se děje, jiní si dokonce mysleli, že se jedná o součást jakési bezpečnostní prověrky.

„*Jeden z mých přátel mi později po naší rehabilitaci vyprávěl, že po celé týdny a měsíce popíral i svůj podpis, své jméno, protože si myslel, že ho prověřují, aby si zjistili, zda je skutečně s to plnit významnou funkci, kterou před svým zatčením vykonával na Bezpečnosti. Řekl mi se smíchem: A když mě dali do temnice, mnul jsem si ruce: to je poslední zkouška! Dnes je úterý a v pátek se propouští.*

[72] Artur G. LONDON, *Doznání*, Praha 1969, s. 11–13 (zkráceno).

[73] Je zajímavé, že se nedochovala zpráva o zadržení ani následné domovní prohlídce, na které se podílel Závodského nástupce na postu velitele StB Jiří Hora. Zachoval se pouze stručný protokol, který konstatoval, že Osvald Závodský měl při zadržení ve vnitřních kapsách – pracovní průkaz č.10.10.27/440, svazek průkazek na zlevněné jízdné č. 39633 ČSD a průkaz na snížené jízdné ČSD č. 395. ABS, Praha, fond Inspekce federálního ministerstva vnitra – A 8/2, inv. č. 1; NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 742, s. 1: Zpráva o prověření trestné činnosti Osvalda Závodského z 19. 11. 1962.

[74] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 623 – Osvald Závodský.

Budu tu tedy už jen tři dny... teprve před soudem se dozvěděl, že si vysloužil dvaadvacet let a že jeho křížová cesta neměla nic společného s prověrkou!“[75]

S přibývajícím časem se dozvídali hořkou pravdu. Režim, kterému věrně sloužili a mnozí z nich mu i vše obětovali, si od nich žádá oběť nejvyšší. Aby sehráli trapnou frašku a vše, čemu celý život věřili, pošlapali a byli v očích ostatních straníků těmi nejnenáviděnějšími zrádci, renegáty a zaprodanci, kterých se zříkají i jejich vlastní rodiny.[76] Když se dozvěděli tuto skutečnost, většinou se zprvu zatvrdili. Měli však proti sobě kruté a bezcitné protivníky – české vyšetřovatele, jakési novodobé inkvizitory, kteří pracovali pod bedlivou sovětskou supervizí. Krutosti psychického i fyzického mučení nakonec až na vzácné výjimky podlehli všichni. A tak přistoupili na předem připravené divadlo a učili se zpaměti každý svůj part a přitom, dle přání svých vyšetřovatelů, plivali síru na všechny strany, kamarád byl nucen nenávidět kamaráda. Někteří tak činili s vědomím, že tím poskytnou poslední službu straně, které celý život bezmezně sloužili, jiní věřili, že tím mohou alespoň zachránit své rodiny, jiní doufali, že si doznáním nakonec zachrání vlastní životy. Strůjci procesů si mezitím s obviněnými pohrávali jako s figurkami na šachovnici, podle toho, které do jakého procesu využít. Výmluvné a mnohé osvětlující je i následné svědectví jednoho z obviněných, později zaznamenané, dává nám proniknout do nitra zraněné duše člověka.

„*Proč se tak mluvilo o Španělácích při procesech? Tak o nich mluvili, Osvalda Závodského nevyjímaje, všichni, vypráví šedovlasý muž, který také učinil doznání. Ve Španělsku byl raněn a celou okupaci prožil v ilegalitě a s oprátkou nad hlavou. Věř mi – a je strašné – má-li muž v očích slzy, my jsme se smrti nebáli, ale zlomili nás. Každého trochu jinými metodami, ale v podstatě všechny stejně: vzali nám to, pro co jsme léta žili, co bylo vlastně jediným smyslem našeho života – stranu. Pro nás mimo ni nic neexistovalo, ani žena, ani děti, i když jsme je samozřejmě měli také rádi, jen strana a služba jí, za každou cenu. Když nám ji vzali, ztratili jsme*

[75] Artur G. LONDON, *Doznání*, Praha 1969, s. 138, Artur London má v tomto případě zřejmě na mysli Josefa Pavla.

[76] Ve spojitosti se zadržením Osvalda Závodského a Josefa Pavla je zajímavé i tehdejší vyjádření jejich kamaráda a spolubojovníka ze Španělska Leopolda Hofmana z května 1951, jen měsíc před jeho vlastním zatčením. Poměrně přesně nám dokresluje onu tehdejší atmosféru strachu a vlny emocí, které kolem zatčených a následných politických procesů panovaly. „*Pokud jde o mé styky s lidmi, kteří se ukázali jako zrádci a agenti nepřítele, musím říci, že jsem těmto naprosto věřil a pokládal je za své přátele. Především to byli Josef Pavel a Osvald Závodský. Samozřejmě i ostatní, které jsem znal jako interbrigadisty, se kterými jsem byl na frontě nebo v koncentračním táboře, jsem pokládal za dobré soudruhy. Nikdy jsem neměl potuchy, že to jsou nepřátelé strany a že zradili nás všechny, celou stranu, národ, všechny ty mrtvé soudruhy, kteří položili svůj život za svobodu.*“ ABS, Praha, fond ZV, a.č. ZV-65 MV: Dopis Leopolda Hofmana ÚV KSČ z 22. 5. 1951 via Jan KALOUS, *Vzestupy a pády Leopolda Hofmana*, in: Sborník Archivu bezpečnostních složek 6, 2008, ABS Praha 2008, s. 269.

všechno, měli nás tam, kde nás chtěli mít. Dokážeš to pochopit? Každý, kdo věří v budoucnost komunismu, musí palčivě litovat toho, co se stalo.“[77]

Osvald Závodský byl podrobován v první fázi velice tvrdým výslechům několikrát týdně. Byla to osoba, od které vyšetřovatelé, vzhledem k předchozí zastávané funkci, hodlali začít rozplétat celou domnělou „causu“ ve vedení Bezpečnosti. Rozhodli se ho také zlomit jako prvního. Výslechy byly u něj vedeny nechvalně proslulými mjr. Bohumilem Smolou, por. Františkem Šedivým, obzvláště brutálním mjr. Jaroslavem (Pravoslavem) Janouškem a nakonec i samotným šéfem vyšetřovatelů mjr. Bohumilem Doubkem.[78] Na základě žádosti ministra Kopřivy předsedovi vlády a presidentu republiky, byla 17. března odňata Osvaldu Závodskému hodnost plukovníka SNB. Na počátku proti němu vyšetřovatelé neměli vůbec žádný usvědčující materiál.[79] Smyšlená a vykonstruovaná obvinění u něj dosahovala absurdnosti a někdy až groteskního rozměru. Jako například práv, že se spolčil postupně s dalšími osobami a jako člen tohoto spolčení až do svého zatčení kryl činnost agentů imperialistických rozvědek, gestapa a sionistických organizací a zahlazoval stopy jejich činnosti. Dále, že zaváděl do práce Bezpečnosti metody gestapa, pomocí nichž odstraňoval osoby, které spikleneckou síť odhalovaly, že rozmisťoval do důležitých míst v Bezpečnosti nebo do státního či stranického aparátu nepřátelské živly. Úmyslně bránil Bedřicha Reicina a spolu s dalšími společníky kryl Artura Londona, Vladimíra Clementise, André Simoneho, Otto Šlinga a Josefa Goldmana a další členy Fieldovi sítě v Československu. Trockismem nakažený byl prý již ve Španělsku a ve Francii, kde všude zrazoval myšlenku komunistického hnutí. A následovaly další a další případy jeho protistátní činnosti, soupis jeho „domnělých“ zločinů čítá několik stran. Tím vším se měl dopustit zločinu sabotáže a pomoci k velezradě.[80]

Podle dochovaných archivních záznamů Osvald Závodský podlehl tlaku vyšetřovatelů velice brzy. Těm se podařilo zlomit jeho odpor a on ochotně vypovídal podle připraveného scénáře proti ostatním spoluzatčeným a spoluobviněným. „*Janoušek uvedl, že Závodského zlomili po unavujícím výslechu. Při něm mu Janoušek říkal, že jeho žena a děti mohou být zachráněny, jestliže všechno přizná, že ho stejně čeká provaz, a že bude záležet na ministrovi, jak posoudí jeho postoj*

[77] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 619–620 Osvald Závodský.

[78] NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 742, s. 1: Zpráva o prověření trestné činnosti Osvalda Závodského z 19. 11. 1962, s. 2.

[79] ABS, Praha, fond Inspekce federálního ministerstva vnitra ČSSR – A 8/2, inv. č. 1: Žádost u obviněných Závodského, Milena, Smolky, Valeše, Zelenky, Šindeláře a Pavla o odejmutí jejich hodností v SNB.

[80] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Rozsudek presidia Nejvyššího soudu ve věci rehabilitace a zrušení původního rozsudku Osvalda Závodského z 29. 5. 1963.

k vyšetřování. Závodský na radu Janouška napsal ministru Kopřivovi dopis, který mu Janoušek nadiktoval. V dopise bylo uvedeno, že se ke všemu přizná proto, aby před pronásledováním byla ochráněna jeho žena a děti.“[81]

Změna v přístupu Osvalda Závodského k vyšetřování nastala až v období, kdy se schylovalo k procesu a byl mu doručen dopis jeho ženy Heleny, která se s ním chtěla rozvést. Tento nátlakový krok ze strany StB se stal kontraproduktivní, protože Závodský, který vynucená doznání učinil právě s ohledem na rodinu, je z tohoto důvodu všechny zpětně odvolal. Vyšetřovatelé opět zpracovali jeho manželku, která následně svou žádost o rozvod stáhla a Závodský se vrátil zpět ke svým předchozím učiněným doznáním.[82]

Na tomto místě je potřeba se zmínit o zoufalé situaci, kterou musela Helena Závodská od zadržení jejího manžela snášet. Nevěděla o něm vůbec nic, domovní prohlídka střídala domovní prohlídku, poté nucené vystěhování, starost o dvě malé děti. Naprostá společenská izolace a s tím spojená nemožnost obstarat si jakékoliv zaměstnání. Dokladem jsou její dopisy manželovi, kde tragickou rodinnou situaci popisuje. Nakonec se ji s pomocí inzerátu a statečného člověka, který ji navzdory tlaku zaměstnal, podařilo nalézt místo ve Spolku přátel žehu. Jak později trefně a ironicky poznamenala, že opět (jako v Osvětimi) začala žít ve stínu krematoria.

„*Po Osíkově odchodu nebyla ničím, nikdo s ní nemluvil. V domě ji neustále hlídali. Nemohla ven, děti potřebovaly mléko, neměla žádné peníze. Pomohla ji stará paní sousedka, která ji pomáhala vše obstarávat, Osvaldova bratra vyhnali od dveří. Tvrdila, že to bylo horší než za okupace nebo v lágru, kde byla stále mezi soudruhy, zde byla úplně sama. Hledali stále v domě nějaké věci a nedokázali pochopit, že Osík chodil neustále pouze v kabátě, který dostal již od repatriační komise. Potom ji vystěhovali z bytu, nemohla dostat práci, ani na noční směny do továrny ji nechtěli přijmout. Pořád někam psala, chtěla vědět co je s jejím mužem, krom něj a dětí již nikoho neměla, celá rodina ji zůstala v koncentráku. Přihlásila se na inzerát Společnosti přátel žehu, její tajemník, komunista ji přijal, kvůli čemuž obdržel později stranickou důtku. Stále neměla žádné informace o Osíkovi. Vystupoval jako svědek v procesu s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského. Nechápala ani slovo, co tam říká. Proč obviňoval Závodský interbrigadisty, na které byl vždy tak hrdý? Co to s ním udělali?*“[83]

Režiséři procesů se rozhodli, že skupina „*Závodský a spol.*“ nebude souzena v rámci procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským

[81] NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 742, s. 1: Zpráva o prověření trestné činnosti Osvalda Závodského z 19. 11. 1962, s. 3.

[82] Tamtéž, Zpráva o případu Osvalda Závodského; Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 92.

[83] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, Jaroslav HOŠEK – Jaroslav ŽALIVSKÝ, *Českoslovenští interbrigadisté*/č. 2288, s. 623–625 Osvald Závodský.

na sklonku roku 1952, ale že si zaslouží svůj samostatný proces. To ale neznamená, že jednotliví členové, včetně Osvalda Závodského se na procesu s Rudolfem Slánským nepodíleli svými dílčími svědectvími. Proces s příslušníky Bezpečnosti probíhal až o rok později a po důkladné přípravě a na rozdíl od předchozího procesu z něj byla tentokrát vyloučena veřejnost. Stalo se tak údajně z důvodu, že při něm můžou být projednávány záležitosti, které mohou být předmětem státního tajemství. Neveřejný proces proběhl v předvánočním čase, ve dnech 21. – 23. prosince 1953 před vojenským kolegiem Nejvyššího soudu v Praze. Ve složení soudu zasedali, předseda senátu mjr. justice JUDr. Štěpán Flajzar, soudci z lidu mjr. SNB Jaroslav Hudecký, mjr. SNB František Němec, hlavní vojenský prokurátor mjr. justice JUDr. Drahomír Zdražil a mjr. justice JUDr. Vladimír Šrámek.[84] Zástupcem Osvalda Závodského byl ex offo určen JUDr. Vladimír Bartoš z Advokátní poradny č. 1 v Praze, Národní ulici 32.[85] Osvald Závodský se podobně jako ostatní obvinění v průběhu procesu ke svým obviněním ve větší či menší míře přiznával. Ve své závěrečné řeči vyřkl slova, po kterých možná očekával, že mu nebude udělen absolutní trest, který byl navrhován.

„*Není pro mne lehké zodpovídat se před nejvyšším soudem, to si plně uvědomuji. Chápu situaci soudruha prokurátora, že pro mne navrhuje absolutní trest. Chci jen říci jako příslušník strany, která ze mne udělala člověka, chci alespoň trochu přesvědčit soud, aby mi uvěřil, že nebylo vysloveně záměrného nepřátelského úmyslu v trestné činnosti, kterou jsem doznal. Vidím, že je to proto, že jsem se zásadně přátelil s lidmi jako Šváb, London a jiní a strana mne učinila zodpovědným za všechny činy, které jsem spáchal. Vím, že soud posoudí spravedlivě moji trestnou činnost a spravedlivě mě odsoudí.*“[86]

Rozsudek nad obviněnými byl vynesen 23. prosince 1953. Soud „*nabyl přesvědčení*“, že se podařilo prokázat napojení této skupiny na skupinu odsouzených okolo Rudolfa Slánského. Vyřkl vůči obžalovaným velice tvrdé tresty, navíc jelikož proběhlo slyšení před Nejvyšším soudem, nebylo proti němu odvolání. Jestliže Osvald Závodský, vzhledem ke své spolupráci s vyšetřovateli, doufal v nějakou benevolenci soudu, musel být jeho rozsudkem krutě zklamán. Ten ho uznal vinným pomocí k velezradě podle § 7 odst. 2, §78 odst. 1 písmeno c/, odst. 3 písmeno f/ a trestním činem sabotáže podle § 85 odst. 1 písmeno b/, odst. 2 písmeno a/, c/, d/ trestního zákona č. 86/1950 Sb. a odsoudil k trestu smrti. Další obžalovaní v procesu byli odsouzeni také k poměrně vysokým trestům, ale trest smrti již nepadl: Teodor Baláž, Matěj Bel (oba k 25 letům odnětí svobody), Oskar Valášek,

[84] Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 93.

[85] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Dopis z Advokátní poradny v Praze, Národní ulici č. 32, Odonu Závodskému ve věci jeho bratra Osvalda Závodského ze 7. 7. 1954.

[86] ABS, Praha, fond ZV – MV, a. č. ZV – 4 MV via Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 93.

Rudolf Viktorin (oba k 23 letům odnětí svobody), Ivo Milen, Josef Pavel (oba k 22 letům odnětí svobody), Oskar Valeš, Viktor Sedmík (oba k 21 letům odnětí svobody), Vladimír Šmolka, Šimon Čermák, Juraj Glaser (všichni k 18 letům odnětí svobody), Bedřich Pokorný, Karel Černý, Mikuláš Horský (všichni k 16 letům odnětí svobody), Miroslav Pich-Tůma, Štěpán Plaček (oba k 15 letům odnětí svobody), Mikuláš Fodor (12 let odnětí svobody) a konečně Martin Kraus (7 let odnětí svobody).[87] V kontextu mechanismu politických procesů není překvapující, že tresty byly již předem – 9. prosince 1953 schváleny politickým sekretariátem ÚV KSČ. U Osvalda Závodského byl trest smrti zdůvodňován především faktem, že v rámci své vedoucí funkce v Bezpečnosti trpěl násilnické a provokační metody a nijak proti nim nezakročil.[88]

Jak již bylo řečeno, jednalo se o soud nejvyšší instance, a tudíž nebylo možné se proti jeho rozsudku odvolávat. Osvaldu Závodskému zbyla poslední možnost – žádost o milost prezidenta republiky, tudíž adresovaná k rukám Antonína Zápotockého. Tu podal sám odsouzený, ten prostřednictvím svého přiděleného zástupce JUDr. Vladimíra Bartoše, jeho žena Helena i jménem sourozenců bratr Odon Závodský. Prezident republiky se rozhodl žádost postoupit ministru vnitra Rudolfu Barákovi, který se k ní nechtěl vyjadřovat, a ministerstvu spravedlnosti, které její udělení nedoporučilo. Na základě obou posudků se Antonín Zápotocký rozhodl práva udělit milost nevyužít. Osvald Závodský tak musel čekat na vykonání svého hrdelního ortelu.

Rozsudek nad Osvaldem Závodským byl vykonán v ranních hodinách 19. března 1954. Jeho tělo nebylo předáno ke zpopelnění jako v případě popravených u procesu s Rudolfem Slánským, ale bylo pohřbeno do společného hrobu na hřbitově v Praze 8 - Ďáblicích.[89]

Poprava Osvalda Závodského má dva aspekty, prvním je otázka, proč k ní došlo, když se již psal rok 1954, hlavní protagonisté procesů Stalin a Berija v SSSR a Gottwald v Československu, již byli po smrti a absolutní tresty již nebyly v rámci politických trestů praktikovány. Navíc první z odsouzených se již opatrně snažili upozorňovat na to, co procesy provázelo se snahou o svoji alespoň částečnou rehabilitaci. Jisté je, že Osvald Závodský musel někomu z tehdejšího vedení vadit, ale je dnes již pravděpodobně nezodpověditelnou otázkou komu. Mohl to být někdo z ministerstva vnitra – to jak bylo řečeno při žádosti o milost – dalo od něho ruce

[87] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Rozsudek presidia Nejvyššího soudu ve věci rehabilitace a zrušení původního rozsudku Osvalda Závodského z 29. 5. 1963; ABS, Praha, fond Organizační a vnitřní správa federálního ministerstva vnitra, inv. č. 541: Popis zrádcovské činnosti bývalých příslušníků československé bezpečnosti z dubna 1954.

[88] Jan KALOUS, *Osvald Závodský, aktér i oběť politických procesů*, Paměť a dějiny ročník VII., č. 3, 2013, s. 94.

[89] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Úmrtní list Osvalda Závodského vystavený 3. 12. 1954 Národním výborem na Praze 4.

pryč. Jako nepohodlný svědek, který věděl o mnohém, co se v bezpečnostním aparátu dělo, mohl být zkrátka někomu nebezpečný. V každém případě triumvirát ve složení, prezident Antonín Zápotocký, ministr vnitra Rudolf Barák i ministr spravedlnosti Václav Škoda, žádost o milost, která pro Závodského byla poslední nadějí, a v kterou možná ve skrytu duše doufal, zamítl.

Druhým aspektem, který jen podtrhuje zrůdnost procesů je fakt, že se jeho rodina o vykonání rozsudku dozvěděla až s několikaměsíčním zpožděním. Helena Závodská se spolu s jeho sourozenci zprávu o konání procesu i trestu smrti, který byl vynesen, dozvěděla na počátku roku 1954.[90] Pak následovaly již zmiňované žádosti o milost i urgence, aby byla povolena návštěva odsouzeného. Ta mimochodem nebyla povolena ani jednou během předchozích více než tří let! Pak další měsíce žádné zprávy, pouze vyrozumění z 15. dubna, že žádost o milost byla zamítnuta.[91] Nejistotu a zlou předtuchu, podporovala skutečnost, že se vrátil poslední dopis od manželky. Urgence ze strany manželky i sourozenců na advokátní kanceláře, jejíž právník JUDr. Vladimír Bartoš Osvalda Závodského zastupoval, se míjely účinkem. Ještě na počátku července jim sdělili, že se případ stále projednává. Obrátili se proto na kancelář presidenta republiky, kde se dozvěděli krutou pravdu, že rozsudek byl nad odsouzeným Závodským již dávno vykonán. Následovalo oznámení z advokátní kanceláře ze 7. července 1954, které smutnou skutečnost potvrzovalo, navíc na dotaz, proč nebyla povolena poslední návštěva, pouze stroze konstatovalo, že si odsouzený zřejmě rozmluvu se svými nejbližšími nepřál. Toto úřední sdělení bylo navíc adresováno Odonu Závodskému, na kterém zůstala smutná povinnost, oznámit jej Heleně Závodské.[92]

Posmrtný osud Osvalda Závodského je spojen s procesem politického tání a následných rehabilitací. Represe proti bývalým „Španělákům“ začala odeznívat počínaje rokem 1956, tedy již dva roky po smrti Osvalda Závodského, v souvislosti s kritikou tzv. kultu osobnosti po XX. sjezdu KSSS, kdy se poprvé projevily zločiny Stalinova režimu, které měly dopad i mezi jeho satelity. Tím se zároveň otevřely možnosti k jejich rehabilitacím. Bylo utvořeno několik stranických komisí, které se měly zaobírat porušováním práva v souvislosti s politickými procesy. První z komisí, tzv. Barákova komise, byla ustanovena již v roce 1955, Závodského případem se ale vůbec nezaobírala a rozsudek byl tak ponechán beze změny. Jeho rodina,

[90] Tamtéž, Dopis vojenského kolegia Nejvyššího soudu z 25. 1. 1954, který zpravuje Helenu Závodskou o vynesení rozsudku nad jejím manželem.

[91] Tamtéž, Dopis datovaný 15. 4. 1954 z ministerstva spravedlnosti, který vyrozumívá Helenu Závodskou o tom, že žádost o milost byla zamítnuta.

[92] Tamtéž, Dopis z Advokátní poradny č. 1 v Praze, Národní třídě 32, ve kterém se Odonu Závodskému sděluje, že rozsudek nad jeho bratrem byl již vykonán; NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 741, s. 6–8: Dopis Odona Závodského ÚV KSČ z 30. 9. 1962, ve kterém podrobně popisuje okolnosti procesu s jeho bratrem; http://kostlanova.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=372916.

obzvláště bratr Odon, se navzdory tomu snažila již v roce 1956, aby byl jeho případ prošetřen stranickými orgány.[93] V pořadí druhá tzv. Kolderova komise (pracující v letech 1962–1963) už jeho případ prošetřovala a konstatovala, že se trestných činů, za které byl odsouzený, nedopustil a že své přiznání učinil pod velkým tlakem a za použití nezákonných prostředků ze strany Bezpečnosti. Rozhodnutím presidia Nejvyššího soudu pod předsednictvím JUDr. Josefa Litery z 29. května 1963 byl Osvald Závodský zproštěn obžaloby a rozsudek byl zrušen v plném rozsahu.[94] Na jeho základě mu tehdejší ministr vnitra JUDr. Lubomír Štrougal navrátil odejmutou hodnost plukovníka SNB.[95] Bylo mu rovněž navráceno členství v KSČ, manželka obdržela vyplacenou náhradu ve výši 110 tisíc Kč a nakonec 30. dubna 1968 obdržel in memoriam *Řád republiky*.[96] To byly mantinely tehdejší spravedlnosti, podle kterých byl Osvald Závodský právně i stranicky rehabilitován. Vrátit život, ani vynahradit všechny strázně, které musela jeho žena se svými dětmi podstoupit, to samozřejmě nedokázalo. V souvislosti s očištěním jeho jména se Helena Závodská posléze snažila i o důstojné uložení ostatků svého manžela, které jak již bylo řečeno, krajně nepietně spočívaly ve společném hrobě na ďáblickém hřbitově. V této záležitosti se 26. května 1966 obrátila skrze ministerstvo vnitra na Pohřební službu hlavního města Prahy, aby povolila exhumaci těla Osvalda Závodského. Po schválení žádosti byly ostatky exhumovány a zpopelněny ve strašnickém krematoriu na počátku června téhož roku a urna poté 4. října 1966 umístěna ve strašnickém kolumbáriu.[97] Současně s přicházejícím pražským jarem se veřejnost znovu a znovu seznamovala se zrůdnou mašinérií politických procesů, kterou zprvu pomáhal sám roztáčet, aby se vzápětí stal jednou z jejích posledních obětí. Ve většině tehdejších dobově zabarvených článků byla pochopitelně akcentována pouze jedna

[93] NA, Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Komise – Praha, svazek 31, a.j. 74: Dopis Odona Závodského ÚV KSČ z 6. 6. 1956, ve kterém požaduje prošetření případu jeho bratra.

[94] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Rozsudek presidia Nejvyššího soudu ve věci rehabilitace a zrušení původního rozsudku Osvalda Závodského z 29. 5. 1963.

[95] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Potvrzení o navrácení hodnosti plukovníka SNB Osvaldu Závodskému z 18. 10. 1963 podepsané tehdejším ministrem vnitra Lubomírem Štrougalem.

[96] AMO, pozůstalost Osvalda Závodského: Dopis ÚV Svazu protifašistických bojovníků Heleně Závodské z 30. 4. 1968, ve kterém ji informoval, že její manžel obdržel in memoriam Řád republiky.

[97] ABS, Praha, fond Personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra, a. č. 1611/1910 – Osvald Závodský: Žádost o provedení exhumace ostatků Osvalda Závodského z 26. 5. 1966; tamtéž, Záznam z jednání mezi ministrem vnitra Josefem Kudrnou a Odonem Závodským z 3. 10. 1966.

část této skutečnosti a to, že Osvald Závodský byl pouze nevinnou obětí.[98] Na hlubší reflexi a skutečně nestranné zhodnocení významu své osoby, si musel Osvald Závodský počkat, až na změnu poměrů a minulostí nezatížené historiky a badatele po roce 1989.

[98] Felix GURNÝ, *Osvald Závodský,* Nová svoboda, 27. 10. 1965; Marie TUČKOVÁ, *Proč zemřel Osvald Závodský?,* Reportér, 28. 2. 1968; Milan RICHTER, *Nezákonnosti, procesy, revize*..., Obrana lidu, 23. 3. 1968; *Rozhovor s Karolem Bacílkem,* Mladá fronta, 1. 1. 1968; Jindřich JIRKA, *Osobní dojmy z rehabilitačního procesu v červnu 1963*, Rudé právo, 21. 5. 1968; Ladislav KOPŘIVA, *Jak to vidí Kopřiva a kde je pravda?,* Práce, 26. 5. 1968; *Prokurátoři a soudci? Kdo vlastně rozhodoval o životě a smrti Osvalda Závodského*, Nová svoboda Ostrava, 6. 6. 1968; Hana ČERNÁ, *Kdo chránil Doubky?,* Práce, 12. 6. 1968.

David Majtenyi

Die Persönlichkeit Osvald Závodskýs (1910–1954) mit Betonung auf seine Teilnahme am Spanischen Bürgerkrieg

Zusammenfassung

Osvald Závodský wurde am 27. Oktober 1910 geboren und stammte aus dem Ostrauer Gewerbegebiet. Von Jugend an wurde er durch die kommunistische Bewegung beeinflusst. Nachdem er seine Wehrpflicht abgeleistet hatte, begann er, sich im Rahmen der kommunistischen Jugendbewegung „Komsomol“ aktiv in seiner Region zu engagieren. Nach dem Ausbruch des Bürgerkriegs in Spanien entschloss er sich, sich als Freiwilliger zu melden, um der republikanischen Partei im Kampf gegen die Aufständischen zu helfen. Nach Spanien kam er zum Jahreswechsel 1937. Er nahm an den Kämpfen in Aragonien, Extremadura und Levante als Brigadist im internationalen Bataillon Tomáš Garrigue Masaryk und später auch in der reorganisierten 129. Interbrigade teil und erreichte den Offiziersrang. Nach der Niederlage der Zweiten Republik überschritt er gemeinsam mit anderen Interbrigadisten die spanisch-französische Grenze. Bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs war er in den Lagern Argelés-sur-Mer und Gurs interniert. Dann tratt er in die tschechoslowakische Armee in Frankreich ein und kämpfte im 1. Infanterieregiment. Nach der Kapitulation Frankreichs blieb er im unbesetzten Teil des Landes und schloss sich später der illegalen Widerstandsbewegung im Rahmen der FTP-MOI an. Die Gestapo verhaftete ihn im Dezember 1942 und kam er in das Konzentrationslager Mauthausen. Nach seiner Befreiung im Mai 1945 war er im Tschechoslowakischen Nationalausschuss in Frankreich aktiv. Im August des gleichen Jahres kehrte er in die Tschechoslowakei zurück, wo er innerhalb der Sicherheitsstrukturen der Tschechoslowakischen Kommunistischen Partei tätig war und in der Erfassungsabteilung arbeitete, dem parteiinternen Nachrichtendienst. Nach dem Antritt im Innenministerium war er bei der Staatssicherheit beschäftigt, 1950 wurde er Kommandant der Staatssicherheit. Er beteiligte sich also aufgrund seines Amts an den Verstößen gegen die Gesetze in der damaligen Zeit. Anfang 1951 kam es zu seinem politischen Sturz, er wurde festgenommen und inhaftiert. In einem Prozesses mit frei erfundener Beschuldigung stand er angeblich an der Spitze einer Verschwörung innerhalb der Sicherheitsstrukturen. Im Prozess wurde er Ende 1953 zum Tode verurteilt und am 19. März 1954 richtete man ihn hin. Seine sterblichen Überreste ruhten später in einem Massengrab auf dem Friedhof in Prag-Ďáblice. In den 60er Jahren wurde er parteilich und juristisch rehabilitiert, indem er am 29. Mai 1963 durch eine Beschluss des Präsidiums des Obersten Gerichts freigesprochen und sein Urteil in vollem Umfang aufgehoben wurde.

David Majtenyi

Osvald Závodský (1910–1954), his personality and his engagement in the Spanish Civil War

Summary

Osvald Závodský was born in the industrial Ostrava Region on the 27th of October in 1910. He was influenced by the Communist movement since his youth, and he started to be actively involved in the Komsomol youth movement soon after he had finished the military service. Following the outbreak of the Spanish Civil War, he decided to leave Czechoslovakia and volunteer at the side of the Republican Army against the Nationalists. He arrived to Spain at the turn of 1937, and as a member of the international brigade of T. G. Masaryk, and later also the newly organized 129th Interbrigade, he took part in fights in Aragon, Estremadura and Levanta. After the defeat of the Republic, he left to France together with other members of international brigades and he was interned in the camps in Argelés sur Mer and in Gurs. He enlisted the First Infantry Division of the Czechoslovak Army in France. After the capitulation of France, he stayed in the Free Zone and joined the illegal resistance movement within the FTP – MOI. He was disclosed and apprehended by the Gestapo in December 1942; afterwards he was imprisoned in the concentration camp in Mauthausen. Following its liberation in May 1945, he became involved in activities of the Czechoslovak National Committee in France. He returned to his homeland in August of the same year. He worked within the inner security structures of the Communist Party of Czechoslovakia, namely in the Department of Registration which, in fact, represented an internal intelligence agency of the Party. At the Ministry of the Interior he worked in the State Security; as its director since 1950. On the ground of his function, it is beyond doubt that he was then involved in the lawfulness violation. However, he lost his position at the beginning of 1951; he was arrested, put to prison, and convicted as a leader of a secret service conspiracy within one of the show trials. He was condemned to death in the end of 1953, and executed on the 19th of March in the following year. His remains were buried in a mass grave in the Praha – Ďáblice Cemetery. He was rehabilitated in the 1960s; the presidium of the Supreme Court acquitted him of the accusation and his sentence was fully annulled on 29 May 1963.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 221–241 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 221–241

Martin Nekola

V zemi klokanů proti srpu a kladivu. Protikomunistický exil v Austrálii v první fázi studené války

In the Land of Kangaroos against the hammer and sickle. Anti-communist exile in Australia during the first phase of the Cold War

Czechoslovak exile in Australia subsequent to February 1948 cannot be investigated without putting it within a wider framework and providing an overview of other national groups from Central, Eastern and South-Eastern Europe, or put more simply from behind the Iron Curtain, who also settled in the continent. Over 180 000 people from various countries of origin took it upon themselves to find their fortune on the other side of the world. In the second half of the 1940s, the vast majority of these were political refugees, exiles who refused to live under communist domination or who faced persecution. Not even the distance and a certain isolation in Australia's international affairs would necessarily offer reliable protection. On the contrary; the Soviet Union saw it as a possible springboard for the further global spread of communism. Exiles were very sensitive to this threat, and there was no way they were going to allow Marxist ideology to penetrate further into Australian society. They founded societies and international organisations with clear anti-communist focus, published printed matter, and held demonstrations and commemorations.

Keywords: History, 20th century, Australia, ABN, ACEN, anti-communism, ASIO, Second World War, emigration, exile, Communist Party of Australia, Labour Party, Liberal Party, Nazism, espionage

V červenci 1945 australská vláda zřídila Ministerstvo pro přistěhovalectví *(Department of Immigration)*, do jehož čela se postavil Arthur A. Calwell (1896–1973), bývalý ministr informací, který problematice státem řízeného převozu lidí z Evropy do Austrálie a vůbec populačním otázkám intenzivně věnoval. Dříve spadaly související úkony převážně pod nevelkou sekci na ministerstvu vnitra *(Department of Interior)*.[1] Calwellovi spolu s jeho „nadřízeným", předsedou poválečné labouristické vlády Josephem „Benem" Chifleym (1885–1951), je připisován největší díl odpovědnosti za politiku otevřené náruče evropským migrantům, jelikož pochopili potenciál těchto lidí a přínos pro australské hospodářství. Rozlehlá země s pouhými sedmi a půl miliony obyvatel nutně potřebovala pracovní síly. Chifley dohodl s britskými lodními společnostmi transporty desítek tisíc Evropanů do Austrálie, stejně tak se Správou Spojených národů pro pomoc a obnovu[2] a její nástupnickou Mezinárodní organizací pro uprchlíky[3] pravidla, kdo, za jakých podmínek a v souladu s platnou legislativou (*Contract Immigrants Act 1905* a *Immigration Act 1901–1948*) bude oprávněn o přesídlení požádat.[4] IRO separátně vyjednávala s vládami Kanady, Nového Zélandu, Jižní Afriky či jihoamerických zemí, nicméně Canberra vyslyšela volání po zastavení humanitární krize a pomoci osobám bez domova poměrně rychle, a to z pragmatického důvodu, aby si mohla vybírat mezi kandidáty nejvyšší kvality, to jest lidmi zdravými, vzdělanými, v produktivním věku.[5] Přednostně šlo o svobodné mladé muže a ženy, sezdané páry,

[1] L. F. FITZHARDINGE, *Immigration Policy – A Survey*, in: The Australian Quarterly, Vol. 21, No. 2, Rozelle 1949, s. 8.

[2] *United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)* – mezinárodní organizace založená v roce 1943 s cílem pomáhat obětem druhé světové války formou poskytování přístřeší a základních potřeb, potravin, zemědělských plodin, léků, ošacení, hospodářské pomoci včetně dodávek pohonných hmot, surovin pro oživení řady odvětví průmyslu, strojů a dopravních prostředků. Dvě třetiny rozpočtu o bezmála třech miliardách amerických dolarů hradily USA, zbytek Velká Británie, Kanada a Indie. Celkem bylo členy UNRRA čtyřicet sedm zemí. Československo získalo pomoc v celkové hodnotě čtvrt miliardy dolarů. Organizace byla definitivně zrušena v roce 1947 usnesením Valného shromáždění OSN.

[3] *International Refugee Organization (IRO)* – po svém založení rezolucí OSN v říjnu 1946 přebrala většinu agendy UNRRA, především problém válečných uprchlíků, dosud pobývajících v DP táborech *(displaced person camps)* v okupačních zónách Německa a Rakouska, Itálii, Francii či Belgii. Statistiky mezi lety 1947–1954 například zmiňují 1,2 milionu lidí, kteří prošli systémem táborů, přičemž se nezapočítávají ještě vysídlení Němci z východní Evropy, Balkánu a Sovětského svazu. IRO zajišťovala identifikaci, registraci a klasifikaci osob, zdravotnickou péči, právní a politickou ochranu, přepravu v rámci repatriace zpět do země původu či přesídlení do nového místa pobytu. Od počátku čelila ostré kritice SSSR a jeho spojenců, kteří nakonec zapříčinili i nezdar pokusů o prodloužení mandátu a tím ukončení působení v lednu 1952.

[4] Jacques VERNANT, *The Refugee in the Post-War World*, New Haven 1953, s. 707–721.

[5] Blíže k činnosti IRO a procesu rozmisťování politických uprchlíků viz Kim SALOMON, *Refugees in the Cold War. Toward a New International Refugee Regime in the Early*

případně rodiny s jedním dítětem. Pro doprovázející rodinné příslušníky byla zprvu stanovena maximální věková hranice pětašedesáti let, což vedlo i k tragickým případům, kdy staří nemocní rodiče raději páchali sebevraždy, aby nebyli na obtíž a umožnili tak svým dětem vycestovat za svobodou.[6]

Australští konzulové se rozjeli do táborů a aktivně lákali *displaced persons* do své domoviny, líčící jí v růžových barvách jako prosperující zemi blahobytu, svobody, příležitostí, průmyslu a slunce. Informace v propagačních brožurách,[7] letácích a filmových klipech se leckdy lišily od reality a lidé skutečný stav věcí odhalili teprve, když vstoupili na australskou půdu a nebylo cesty zpět.[8] V táborech nezaháleli ani spolupracovníci komunistických tajných služeb, šířící poplašné zvěsti, že v Austrálii není práce a dělníci jsou otroky kapitalistů bez jakýchkoliv práv. Nechybělo také strašení úmornými vedry, jedovatými pavouky a ještěrkami. Přesto, zájemců o Austrálii se přihlásily desítky tisíc. Čekalo je několikaměsíční byrokratické soukolí bezpečnostních screeningů,[9] pohovorů a zdravotních vyšetření. Když uspěli a byli shledání *eligibles*, odebrali se vlakem do některého z německých či italských přístavů a poté absolvovali šestitýdenní plavbu zaoceánským parníkem na opačnou stranu zeměkoule. První, americká General Stuart Heintzelman s 843 osobami na palubě, připlula 28. listopadu 1947 do Freemantle jižně od Perthu. Tam pasažéři přestoupili a pokračovali do Melbourne na jihovýchodním pobřeží. Čtyřicet lodí podniklo do prosince 1951, kdy hlavní nápor ustal, na sto padesát plaveb,[10] přičemž celkem dopravilo během *displaced persons* kampaně 183 159 lidí.[11] Austrálie se tím statisticky vyšvihla do čela žebříčku všech zemí světa. Zatímco v USA jeden uprchlík dopravený sem pod patronátem IRO spadal zhruba na

---

Postwar Era, Lund 1991, s. 43–54. Srov. UN Archives, Series 0525, BOX 9, International Refugee Organization. Its History and Work.

[6] Malcolm PROUDFOOT, *European Refugees: A Study in Forced Population Movements 1939–1952*, Londýn 1957, s. 418.

[7] Nejčastějšími byly *Australien, Ihre neue Heimat* a *Australian. Glueck in der neuen Heimat* vydávané v němčině o nákladu nejméně 75 000 kusů.

[8] Rowena MACDONALD, *Selling a Dream*, in: Australian magazine, 4.–5, November 1995, s. 24–28.

[9] Přes pečlivou organizaci docházelo někdy v praxi ke zmatkům. Přetížení úředníci z australského konzulátu v Kolíně nad Rýnem objížděli uprchlické tábory a často vyřídili i několik desítek žádostí za dopoledne. Nevěnovali příliš detailní pozornost možným bezpečnostním rizikům, souvisejícím s jednotlivými žadateli, spoléhaje, že to předtím učinila již IRO. Kontrolám, jež by najisto odhalily škraloupy z minulosti, tak proklouzly desítky přinejmenším kontroverzních osob.

[10] Egon F. KUNZ, *Displaced Persons. Calwell´s New Australians*, Sydney 1988, s. 261–265. Srov. Peter PLOWMAN, *Australian Migrant Ships 1946–1977*, Dural 2006.

[11] Roční statistiky imigrantů, červenec až červenec: 7/1947–7/1948 5702 lidí, 7/1948–7/1949 48 923 lidí, 7/1949–7/1950 rekordních 90 774 lidí, 7/1950–7/1951 31 876 lidí a prudký pokles v nadcházejících letech.

450 obyvatel, v řídce obydlené Austrálii na pouhých 40. Na prvním místě mezi všemi příchozími zpoza železné opony se značným náskokem vévodili Poláci (68 300), následovali Ukrajinci (22 400), Jugoslávci (26 100),[12] Lotyši (19 600), Maďaři (13 320),[13] Litevci (10 100), Čechoslováci (9880), Estonci (5950), Rumuni (2190), Bulhaři (720), Albánci (240) a ostatní národy Sovětského svazu (4940).[14] Údaje se vždy poněkud liší a přesná čísla jsou předmětem polemik. Ještě před tímto velkým náporem Východoevropanů přicestovalo do Austrálie bezprostředně po válce okolo 31 000 Britů, Malťanů, Kypřanů, Holanďanů a Skandinávců. Zaměříme-li se znovu na objemnou skupinu ze sovětského bloku, nebyl přístup ke všem stejný. Ukázalo se, že jistým privilegiím se těšili občané Jugoslávie, kteří mnohdy už po necelých třech měsících pobytu v emigraci obdrželi povolení odjet do Austrálie. Vysocí, blonďatí, modroocí Estonci figurovali na všech propagačních plakátech a rovněž nečelili tolika administrativním průtahům.

Nová vláda Roberta Gordona Menziese (1894–1978)[15] za Liberální stranu se ujala kormidla 19. prosince 1949, a co se imigrace týče, směle pokračovala v kurzu předchozího kabinetu. Na návrh ministra imigrace Harolda Holta dokonce postupně navyšovala strop nově příchozích, který vyšplhal na více jak dvojnásobek původních odhadů. Jejich aklimatizace trvala různě dlouho, avšak obecně neprovázely jejich začlenění do většinové společnosti větší problémy.[16] Nelze zapomínat, že

[12] V rámci této skupiny zaujímali největší podíl Chorvati, dále Srbové a Slovinci.

[13] Po neúspěchu maďarské revoluce na podzim 1956 navíc v nadcházejícím roce dorazila do Austrálie další masivní vlna 14 500 maďarských uprchlíků.

[14] UN Archives, Series 0525, BOX 9, IRO Statistical Report, December 1951. Srov.: Jock COLLINS, *Migrant Hand in a Distant Land. Australia´s Post-war Immigration*, Sydney 1988, s. 49–58.

[15] Sir Robert Gordon Menzies patřil k nejvýraznějším osobnostem moderních australských dějin. Celkem osmnáct let (1939–1941, 1949–1966) zastával úřad australského premiéra, přičemž razil monarchistickou linii a zachování co nejbližšího spojení s Velkou Británií. Jako přesvědčený antikomunista byl nakloněn pomoci exulantům ze Stalinovy části Evropy a prosadil legislativu namířenou proti šíření komunistické ideologie a přímo proti Komunistické straně Austrálie. Rovněž poslal jednotky bojovat po boku Američanů do Korejské války. Zatímco Labouristická strana se roku 1954 rozpadla na dvě konkurenční platformy, zatímco Menziesova Liberální strana zůstala nejvlivnější politickou silou. Zasadil se rovněž o reformy v sociální a školské sféře.

[16] Mezi prameny ke studiu problematiky jednotlivých národnostních komunit v Austrálii lze doporučit: (Albánci) Nahid KABIR, *Muslims in Australia*, Londýn 2010; (Bulhaři) Trandafil MITEV, *Foundation of the First Bulgarian Patriotic Organizations in Australia*, Sofie 1994; (Estonci) Peeter LINDSAAR, *Eestlased Austraaliaas*, Sydney 1961; (Chorvati) Mato TKALČEVIĆ, *Hrvati u Australiji*, Záhřeb 1992; (Litevci) Luda POPENHAGEN, *Australian Lithuanians*, Kensington 2012; (Lotyši) Aldis L. PUTNINŠ, *Latvians in Australia. Alienation and Assimiliation*, Canberra 1981; (Maďaři) Egon F. KUNZ, *The Hungarians in Australia*, Melbourne 1985; (Poláci) Marian KALUSKI, *The Poles in Australia*, Melbourne 1985; (Slovinci) Vladimir KLAMANČIČ a Mateja RAČIČ, *Slovenes in Australia*, [s. n.], Canberra 1988; (Srbové) Thomas

i Austrálie sama v tomto ohledu zažívala zcela novou zkušenost a výzvu.[17] Byť se v mnohém pokoušela inspirovat od Spojených států amerických, země tradičně lákající velké množství imigrantů z celého světa, roli hrálo mnoho různých faktorů. Do Ameriky již v 19. století přicházeli lidé především hledající příležitosti, nikoliv primárně kvůli politickému, rasovému či náboženskému útlaku, i když samozřejmě u Slováků, Rusínů, Poláků či Irů i tyto představovaly silnou motivaci. Pováleční migranti se rekrutovali z řad pronásledovaných a perzekuovaných, kteří se v zemi původu nebo jinde v Evropě již necítili bezpečně. Austrálii najednou zavalil příliv celé mozaiky národností, lidí bez znalosti angličtiny, kteří uplynulou dekádu prožili v tíživých podmínkách, jejich společenské postavení, majetkové poměry, politické přesvědčení a náboženské principy prošly mnoha turbulencemi. Mnozí ztratili své nejbližší, rodiny byly na dlouho rozděleny, navíc mezi některými národy, tvořícími masu emigrantů, doutnala nevraživost a nezahojené šrámy z války. Nebylo tedy divu, že v majoritní společnosti zavládly obavy, jak se „reffos“[18] budou umět přizpůsobit místním mravům a stylu života. Odborové centrály si stěžovaly, že cizinci budou brát domácím práci. Nejhlasitější kritici varovali, že tak dramatický nárůst obyvatel ne-anglosaského původu v budoucnu přinese sociální nepokoje a ohrožení vnitřní stability. Menziesova vláda přišla s poměrně striktní asimilační politikou. Cizinci měli brzy zapomenout na minulost a starý život, vzdálený tisíce kilometrů, a plně se integrovat. Značný kus práce v této oblasti vykonal vládní program tzv. rad dobrých sousedství *(Good neighbour councils)* který počínaje rokem 1950 podporoval a koordinoval úsilí společenských, vzdělávacích a církevních organizací v oblasti pomoci „novým Australanům“ *(New Australians)*. Bezmála tisícovka komunitních pracovišť, spolků a skupin s bezpočtem dobrovolníků po celé Austrálii se zapojily, pořádaly semináře, školení, vyučovaly jazyk, asistovaly při jednání s úřady, vydávaly nejrůznější praktické příručky, slovníky a manuály. Program úspěšně fungoval až do konce 70. let. První kroky přibyvších obyvatel směřovaly do speciálních táborů. Zřízeno jich bylo celkem třináct, největší a nejdéle fungující (mezi lety 1947–1971) Bonegillou, zhruba na půli cesty z Melbourne do Canberry, prošlo 320 000 migrantů. V těchto zařízeních se kromě všemožné přípravy na praktický život v Austrálii rozhodovalo o pracovním zařazení. Každý předem podepsal dvouletý závazek v místě určení, avšak očekávání, že budou brány v potaz dosavadní zkušenosti a vzdělání, nahradilo trpké vystřízlivění. Většina lidí musela

KAZICH, *Serbs in Australia*, Canberra 1989; (Ukrajinci) Marko PAVLYSHYN (ed.), *Ukrainian Settlement in Australia*, Melbourne 1986. Stručný všeobecný přehled poskytuje například James JUPP, *The Australian People: An Encyclopedia of the Nation*, Cambridge 2001.

[17] Pro doplnění dodejme, že již před druhou světovou válkou zde nalezlo útočiště na 8000 evropských Židů. Po „protikomunistické“ exilové vlně ze 40. a 50. let se v Austrálii usídlily v 60. a 70. letech, nepočítaje Čechy a Slováky po srpnové invazi, značné počty kyperských Řeků, Arménů, libanonských křesťanů, Vietnamců, Kambodžanů, Laosanů, Číňanů a příslušníků utlačovaných národů Indonésie.

[18] Reffos (zkratka od refugees) – lehce pejorativní hovorový výraz pro uprchlíky.

začínat na nejhůře placených dělnických profesích, navíc nezřídka mimo města v odlehlých končinách. Kvůli potížím s uznáváním akademických titulů a certifikátů odbornosti z Evropy se podařilo jen hrstce šťastlivců hned zpočátku vykonávat původní povolání. I nedostatkoví lékaři byli posláni na zkoušku na Tasmánii či dokonce Novou Guineu.[19]

Samotná integrace uprchlíků a její sociální, ekonomické, psychologické, politické a jiné aspekty nejsou předmětem této studie, nicméně jde o provázané téma, jemuž se věnovala celá řada odborných studií.[20] Kontinent se pomalu zalidňoval, v první polovině 50. let zaujímal průměrný roční přírůstek 2,5 %. Po uplynutí několika let se život „nových Australanů" z Československa, Polska, Litvy, Bulharska či Ukrajiny dostal do zaběhnutých kolejí. Měli zaměstnání, kde bydlet, zvykli si na standard, o kterém se mnohým doma ani nesnilo. Uvědomovali si cenu svobody, a coby převážně antikomunisticky naladěná komunita, pozorně sledovali pokusy Sovětského svazu a jeho satelitů ovlivňovat veřejné mínění a posilovat pozice v Austrálii prostřednictvím diplomatických zastoupení, dříve usazených krajanů a jejich spolků, špionů mezi levicovými intelektuály a novináři, odborových organizací a vládou ostrakizované Komunistické strany Austrálie *(Communist Party of Australia – CPA)*.[21] Opačný tábor ovšem držel v ruce všechny trumfy. Menzies a jeho dlouholetá pravá ruka, ministr zahraničí lord Richard Casey, neskrývali záměr rozbít nevelké komunistické hnutí v zemi a neváhali pro to intenzivně využívat zpravodajské služby ASIO *(Australian Security Intelligence Organisation)*. Ostrou protisovětskou rétorikou nešetřili ani senátor, válečný hrdina a mimo jiné organizátor letních olympijských her v Melbourne 1956 Wilfrid Kent Hughes, odborový vůdce Laurie Short, klerikální publicista a aktivista italského původu Bartholomew A. Santamaria, místopředsedkyně Liberální strany Eileen Furley či Douglas Darby, dlouholetý poslanec parlamentu spolkového státu Nový Jižní Wales. Ti a mnozí další měli dostatečný vliv a okruh příznivců, aby mezi obyvatelstvem rozpoutali přinejmenším vzrušenou diskusi, nakolik globální rudá agrese ohrožuje Austrálii

[19] Blíže viz Egon F. KUNZ, *The Intruders: Refugee Doctors in Australia*, Canberra 1975.

[20] Například Anna HAEBICH, *Spinning the Dream. Assimilation in Australia 1950–1970*, Freemantle 2008; srov. H. B. MURPHY, *The Assimilation of Refugee Immigrants in Australia*, in: Population Studies, Vol. 5, No. 3, Abingdon 1952, s. 179–206; srov. Joy DAMOUSI, „*We are Human Beings, and have a Past*": *The „Adjustment" of Migrants and the Australians Assimiliation Policies of the 1950s*, in: Australian Journal of Politics and History, vol. 59, Wiley-Blackwell 2013, s. 501–516; srov. Kajica MILANOV, *Towards the Assimilation of New Australians*, in: The Australian Quarterly, vol. 23, č. 2, Sydney 1951, s. 71–78. Samotní exulanti hovoří o životě v Austrálii v rámci dokumentárního seriálu *Tales from a Suitcase: Stories from the Migrant Experience*, vysílaném v několika sériích na SBS TV.

[21] Zmíněné důkladněji popisuje Petr HRUBÝ, *Nebezpeční snílci. Australští komunisté a Československo*, Brno 2007. Srov. David MCKNIGHT, *Australia´s Spies and Their Secrets*, St. Leonards 1994.

a kdo hraje potenciální úlohu trojského koně a zrádce.[22] Pravicové kruhy přizvukovaly v protikomunistickém tažení vládě a společně podnikly několik kroků, nejvýznamnější zřejmě pokus o rozpuštění CPA a zabavení majetku. Premiér Menzies předložil příslušný zákon Sněmovně reprezentantů v dubnu 1950. Odůvodnil to jasnými důkazy dodanými ASIO o zastrašování a podvodných praktikách strany, o tom, že její ilegální složky se připravují na násilné převzetí moci, spolupracují se zahraničními rozvědkami, podněcují stávky a sabotáže průmyslové výroby.[23] Byť za peníze soudruhů z Pekingu, Moskvy, Varšavy a Prahy navštěvovali východní blok a nasávali zkušenosti z lidově demokratického zřízení, předáci CPA byli spíše salonními marxisty než pravými revolucionáři, odhodlanými k radikálním činům. V reálu znamenalo komunistické hnutí mnohem vážnější nebezpečí skrze příznivce v odborech, kontrolujících klíčová odvětví průmyslu jako hornictví, hutnictví a strojírenství. Menziesův zákon s těžkostmi prošel oběma komorami parlamentu, ale CPA podala úspěšnou stížnost Nejvyššímu soudu. Soudci 9. března 1951 rozhodli, že navrhovaný zákon odporuje ústavě. V červenci Menziesova vláda přišla se zákonem o referendu, který ji měl pomoci vypořádat se s komunisty. Kdyby občané ve všelidovém hlasování vyjádřili jasnou vůli CPA zakázat z bezpečnostních důvodů, dali by zároveň vládě pravomoc tak učinit, bez ohledu na verdikt soudu. Datum konání referenda bylo stanoveno na 22. září 1951. Společenská atmosféra v předcházejících týdnech vykazovala známky značného napětí. CPA se obhajovala jako mluvčí dělníků a chudších vrstev, jen v Sydney nechala natisknout pět milionů letáků a vyvěsit 140 000 plakátů, agitovala na schůzích železničářů, dělníků v docích, strhla na svou obranu i levé křídlo Labor Party. Naopak kabinet přesvědčoval občany o nezbytnosti potlačení CPA a v médiích hojně využíval i svědectví exulantů z východní Evropy o rudém teroru. Na veřejnosti se propírala jména skutečných či domnělých komunistů, padala falešná obvinění, dění leckdy připomínalo souběžně probíhající hon na čarodějnice ve Spojených státech amerických pod taktovkou senátora Josepha McCarthyho, kongresmana Charlese Kerstena a dalších republikánských politiků, kteří si na horlivém antikomunismu udělali jméno. Poslední průzkumy veřejného mínění hovořily až o 80 % Australanů, kteří se vyjádří ve prospěch vládního návrhu. Proto zavládlo velké překvapení, když v referendu 50,56% (2 370 009) odevzdaných hlasů řeklo ne zákazu, oproti 49,44 % (2 317 927) jeho zastánců. Výsledek těsný, přesto znamenal pro vládnoucí koalici a Menziese osobně porážku. Premiér v emotivních projevech sváděl téměř všechny potíže své země na podvratnou činnost komunistických agentů a věřil, že

[22] Norman COWPER, *Action against Communism*, in: Australian Quarterly, vol. 22, č. 1, Sydney 1950, s. 5–12.

[23] H. M. STOREY, *The Anti-Communist Bill in the House of Representatives*, in: Australian Quarterly, vol. 22, č. 2, Sydney 1950, s. 22–23.

studená válka se brzy promění v ozbrojený konflikt, jehož boje dolehnou i na australský kontinent.[24]

Australská pravice se z otřesu rychle vzpamatovala a vymýšlela další strategii, jak zadržet vzestup komunistické ideologie. Důležitou úlohu měli sehrát východoevropští exulanti, utečenci před komunismem, kteří s panováním dělnické třídy a budováním ráje na zemi měli vlastní trpkou zkušenost. Někteří politici vycítili příležitost, jak exulanty využít pro své cíle a získat politické body. Z přesvědčení a hlubokého odporu k SSSR spojil síly s rodícími se exilovými organizacemi již zmíněný Douglas Evelyn Darby (1910–1985),[25] jenž nechyběl mezi řečníky většiny demonstrací v Sydney na podporu osvobození národů za železnou oponou. Další známý zákonodárce, William Charles Wentworth (1907–2003)[26] dokonce

[24] David LOWE, *Menzies and the „Great Worlds Struggle". Australia´s Cold War 1948–1954*, Sydney 1999, s. 179–180.

[25] Darby se narodil v Londýně, do Austrálie se dostal v mládí jako zaměstnanec společnosti provozující dálkové lodní linky. Za války nebyl odveden do armády kvůli krátkozrakosti, místo toho v Sydney studoval na pedagogické škole. Jako kandidát liberálů v severním předměstí Manly, získal roku 1945 poprvé poslanecký mandát ve státním parlamentu Nového Jižního Walesu *(New South Wales Legislative Assembly)*. Ostře se vymezoval vůči socialismu, úspěšně prošel první zkouškou ohněm v politice, když nekompromisně zmařil stávku řidičů autobusů a tramvají za vyšší mzdy. Podobný přístup razil i během dalších stávek v letech 1946–1947. Chifleyho labouristickou vládu obvinil z nedostatečné pozornosti věnované rudé hrozbě a požadoval vsazení všech komunistů do vězení. Konzervativní a v pozdnějším období až krajně pravicovou rétorikou si udržoval sympatie voličů ze střední třídy. Poslancem státního parlamentu zůstal bezmála třiatřicet let. Působil jako funkcionář řady protikomunistických organizací včetně Světové protikomunistické ligy *(World Anti-Communist League)*, platil za největšího spojence vlády Kuomintangu na Tchaj-wanu mezi australskými politiky, přičemž založil Společnost Austrálie a svobodné Číny *(Australia-Free China Society)* s pobočkou v Tchaj-peji a vydával její newsletter. Více o životě viz Andrew COTTLE a Angela KEY, *Douglas Evelyn Darby: Anti-Communist Internationalist in the Antipodes*, in: Extreme Right in twentieth century Australia, Labour History, č. 89, Sydney 2005, s. 87–100.

[26] Wentworth pocházel z váženého a zámožného rodu v Sydney, vystudoval Oxford, po návratu si vyzkoušel celou řadu administrativních pozic, práci v továrně i úlohu ekonomického poradce vlády Nového Jižního Walesu. Válku odsloužil jako ministerský úředník, přičemž napsal i knihu o slabinách australské obrany před Japonskem. Mnoho ze svých analýz použil o pár let později při načrtávání možných variant útoku směrem od Sovětů nebo Číny. Do celonárodního parlamentu poprvé neúspěšně kandidoval roku 1943, kdy zároveň vyprovokoval několik incidentů na shromážděních CPA. Komunistický list *Tribune* jej na konci války označil za nebezpečného ideologického protivníka. Wentworth vydal pamflety „Práce, socialismus a Sověty" *(Labor, Socialism and the Soviets)* a „Co je špatného na socialismu" *(What´s Wrong With Socialism)*, v nichž otevřeně přirovnal Stalina k Hitlerovi a označil SSSR za hlavní překážku míru ve světě. Mezi lety 1949–1977 v parlamentu zastupoval volební okres Mackellar na sever od Sydney jako člen Liberální strany. Vystupoval jako radikální solitér, vůbec nejčastěji ze všech poslanců v historii hlasoval proti vůli strany. Na přelomu 60. a 70. let působil jako ministr sociálních služeb a domorodých záležitostí. Po roztržce s vedením liberálů se pokoušel o znovuzvolení jako nezávislý. Ještě v pozdně důchodovém věku byl aktivní a psal pravidelné politické

vytyčil zápas s komunistickou hydrou a koordinaci pravicového tábora, včetně jeho extremistických odnoží, za hlavní bod svého programu. Oba muže pojilo blízké přátelství a společně se velmi činili, aby hlas poválečných exulantů v Austrálii byl slyšet. Nejaktivnější osobnosti těchto komunit, které zakládaly spolky, vydávaly tiskoviny, získaly respekt a autoritu, velmi zajímaly rovněž plukovníka Charlese Sprye, v letech 1950–1970 mocného ředitele ASIO. Viděl v nich zdroj cenných strategických informací i možné bezpečnostní riziko, proto zpravodajská služba monitorovala každý krok a řadu lidí přesvědčila ke spolupráci. Špionážní hry a odhalování nepřátelských agentů s instrukcemi z Kremlu „obohatily" dění v Austrálii. Kdykoliv kauzy tohoto typu vypluly na povrch, zburcovaly tisk a veřejnost. Nejznámější se stala zřejmě tzv. Petrovova aféra.

Podplukovník sovětského Ministerstva vnitřních záležitostí (MVD) Vladimír Michailovič Petrov od února 1951 pracoval na ambasádě v Canbeře v pozici třetího tajemníka. Na úřadě byla zaměstnána i jeho manželka (s hodností kapitána) Evodokia jako účetní a sekretářka velvyslance. Není překvapením, že většinu času se nevěnovali konzulárním, ale špionážním úkolům. Zejména Petrovová byla velmi cennou odbornicí v oblasti dešifrování. Pár měl možnost poznat klady života na západě a Petrov začal pochybovat o komunistickém zřízení. Byl v kontaktu s Michaelem Bialoguskim, rodákem z Kyjeva, který žil už několik let v Sydney a provozoval zde lékařskou praxi. Zároveň byl informátorem ASIO, nasazeným do místní ruské komunity. Ten Petrova přesvědčoval, aby zběhl. Zklamán, že ani po Stalinově smrti v březnu 1953 se vývoj ve vlasti neposouvá pod Chruščovovým vedením k lepšímu, Petrov shromažďoval utajované depeše, zasílané Moskvou, aby je mohl jednou vyměnit za azyl v Austrálii. Svůj úmysl tajil i před svou ženou. Vhodná chvíle nastala 3. dubna 1954, když se Bialoguski a Petrov sešli v Sydney s důstojníky ASIO, kteří cennému defektorovi nabídli za předané dokumenty pět tisíc liber a ochranu. Celá záležitost měla politické důsledky. Premiér Menzies o deset dní později oznámil parlamentu, že získané informace povedou k velkému odhalení podvratné činnosti až pěti set sovětských agentů v Austrálii i mimo její hranice. Rázem se zvedly protikomunistické nálady, jež ovlivnily také parlamentní volby na konci května. Zvítězili sice labouristé, avšak koalice Menziesových liberálů s Agrární stranou *(Country Party)* získala dostatek hlasů, aby mohla pohodlně pokračovat ve vládnutí. V dubnu 1955 navíc došlo k rozpadu *Labor party*, přičemž část členů založila *Anti-Communist Labor Party*, kterou v nadcházejících volbách podpořilo téměř 230 000 voličů. Tyto hlasy původním labouristům citelně chyběly a odsoudily je k dalším sedmnácti letům v opozičních lavicích.

Zpráva o zradě se bleskově donesla k Petrovovým nadřízeným, kteří vyslali do Austrálie dva operativce k únosu Petrovovy nic netušící manželky. Panovalo ovšem podezření, že je do komplotu zapojená. Na veřejnost uniklo, z jakého

komentáře do novin. Více o životě: Lachlan CLOHESY, *Anti-Communism Undermined: The Uncomfortable Alliances of W. C. Wentworth*, in: Melanie Nolan (ed.), Labour History and its People, Canberra 2011, s. 322–336.

důvodu soudruzi Karpinský a Žarkov vážili tak dlouhou cestu. Když se pokoušeli 19. dubna nadrogovanou ženu nenápadně odvléct na letiště, čekalo je zde nemilé překvapení v podobě houfu novinářů a masivní demonstrace, organizované československými exulanty. Podrobnosti nalezneme například v pozůstalosti představitele agrární strany v exilu Martina Hrabíka, v dopise od krajana T. Jílka, žijícího v Austrálii:

„*Poněvadž se o této aféře začalo psát na titulních stranách zdejšího tisku, předpokládal jsem, že Australané se půjdou podívat na pí. E. P.* (pozn.: Evodokia Petrovová) *jako na nějakou americkou kinohvězdu. Předpoklad byl víc než správný! 10 000 lidí! Hned brzy ráno jsem se pustil do organizování tzv. picketing demonstration. Napsal jsem tři plakáty s tímto textem: We want free election in Czechoslovakia; We want the release of all political prisoners in Czechoslovakia; We want free Czechoslovakia in Free Europe. Nyní nastala vlastně největší práce – sháněť účastníky na tuto masovou demonstraci. (...) Podařilo se nám sehnat skoro 200 našich lidí. (...) Na letiště jsme vypochodovali v trojstupech a nesli jsme plakáty v čele. Byli jsme bouřlivě pozdravováni nejen Australany, ale i ostatními emigranty, kteří ovšem ani z jednoho národa nebyli organisováni. Emigranti se pak zgrupovali hned za nás, takže pochod byl opravdu grandiosní. Fotografování, interviews od žurnalistů a filmování pro kinožurnály. (...) Jakmile se objevili na scéně dva pacholci-kurýři a vedli celkem slušně E.P., situace se rázem změnila, naši lidé se vrhli na bolšány a tak to začalo. Bolšáni z obavy, aby se jim oběť neztratila, začali být nervosní, vláčeli ji, tloukli kolem sebe, aby nikdo nemohl s ní mluvit. Ostatně se zdálo, že dostala nějaké narkoticum! Chtěli zmizet velmi rychle v letadle, ale to se jim nepodařilo. Naši jim odtáhli můstek a pak je rvali zpět. Jeden z nich ztratil klobouk a E.P. ztratila střevíc. Teď se teprve do toho pustila policie, policie letiště a hasiči. Ostatně to uvidíš ve filmových žurnálech u vás* (pozn.: Hrabík žil v Clevelandu ve státě Ohio, USA). *Tady u nás dva dny po události, jako zvláštní vydání, jde tento žurnál – to se nestalo ani, když tu byla návštěvou královna!*“[27]

Linkový spoj na palubě s Petrovovou, eskortovanou dvěma muži, se nakonec vznesl nad ranvej letiště v Sydney. Po osmihodinovém letu přistál dalšího dne brzy ráno v Darwinu na severu Austrálie kvůli natankování. Mezitím se do věci vložil ministerský předseda Menzies, který se spojil s pilotem stroje. Letuška se následně zeptala Petrovové, zda si přeje být dopravena do SSSR. Když obdržela zápornou odpověď, předala ji dále. Na letišti v Darwinu již čekali na letadlo důstojníci ASIO, kteří ženu kurýrům odebrali. Byla v bezpečí a rovněž přijala australský politický azyl. Spolu s manželem žili rok a půl pod policejní ochranou v úkrytu a posléze s falešnými jmény v předměstí Melbourne. Nelze opomenout, že Petrovova aféra

[27] Národní archiv ČR, Fond Martin Hrabík, karton 6, dopis T. Jílka M. Hrabíkovi ze dne 21. 4. 1954.

zmrazila diplomatické vztahy obou zemí. Australské velvyslanectví v Moskvě (a vice versa) zůstalo uzavřeno až do března 1959.[28]

Dramatickým průběhem demonstrace na záchranu Petrovové na sebe exulanti mnoha národností hlasitě upozornili a získali potřebné sebevědomí pro pořádání dalších protisovětsky zaměřených akcí. Konkrétně Češi byli v pozoru zanedlouho, když v říjnu 1954 přicestoval na přednáškové turné Josef Lukl Hromádka, „pokrokový" filozof a teologický interpret marxismu, pozdější držitel Leninovy ceny míru. Příslušníci pobaltských národů v exilu se často scházeli na protestní připomínku násilné anexe ze strany SSSR,[29] Srbové, Chorvati a Slovinci zdálky vyjadřovali odpor k Titovu režimu. Především však nejpočetnější polská a maďarská menšina si nenechaly ujít žádnou příležitost, jak razantně a veřejnosti očích oponovat teroru doma, politice komunistů, zásahům Kremlu do vnitřních záležitostí a pochopitelně krvavému potlačování svobodné vůle lidí, jak tomu byla svědkem například Poznań v červnu 1956 nebo Budapešť a zbytek Maďarska na podzim téhož roku.

I povšechný přehled o poválečném vývoji exilových struktur a organizací středo- a východoevropských národů v Austrálii, jichž se dotýká tato studie, abecedně od Albánců po Ukrajince, by zaplnil desítky stránek a není cílem. Zrovna tak komparativní analýza by mohla přinést objevná zjištění, ale není na ni prostor. Snad jen pro představu, jak mohl organizovaný exilový život vypadat, vraťme se stručně k maďarské a polské komunitě.

Po první vlně zhruba 13 000 *displaced persons* maďarské národnosti, ovšem vedle samotného Maďarska přicházejících také z Rumunska, Československa či Jugoslávie, o pár let později, po rozprášení maďarské revoluce, do Austrálie našlo cestu dalších 14 000 lidí, označovaných někdy také za šestapadesátníky *(fifty-sixters)*. Pomoc nabídl Australský červený kříž, organizovaly se pro ně četné finanční sbírky, příjezd podporovala i značná část veřejnosti, chápající jejich touhu po svobodném životě. Složení maďarské menšiny se tím razantně proměnilo. Objevilo se vysoké procento mladých lidí, s vyšším vzděláním, techniků, obchodníků a dělníků, naopak rolníků bylo tentokrát minimum. Pozitivní dopady těchto

[28] Blíže ke zběhnutí Vladimíra Petrova viz Robert MANNE, *The Petrov Affair: Politics and Espionage*, Rushcutters Bay 2014.

[29] Estonci, Litevci a Lotyši sdílející stejný trpký osud malých národů, utlačovaných mocným sousedem, v exilu prokázali vzornou schopnost utlumit možné spory a organizační těžkosti a maximálně vzájemně koordinovat své úsilí. Příkladem za všechny byly tzv. Smíšené baltské výbory *(Joint Baltic Committees)*, plnící úlohu komunitních, kulturních, vědeckých a dobročinných center. Ustavily se takřka ve všech velkých městech (Sydney, Melbourne roku 1952, Adelaide, Newcastle, Hobart 1953, Brisbane 1954, Perth 1959). Pořádaly například každoroční folklorní festivaly a komemorativní koncerty jako hold krajanům, povražděným a deportovaným na Sibiř stalinisty. Výbory spolupracovaly se státními i federálními orgány v kampani na obranu lidských práv, základních svobod a nezávislosti Pobaltí.

lidí na ekonomiku na sebe nenechaly dlouho čekat.[30] Coby hlavní informační nástroj sloužily noviny Svobodné Maďarsko *(Független Magyarország/Free Hungary)*, které byly v letech 1951–1963 tištěny v nevelkém nákladu 3000 kopií, ale protože bylo zvykem nechat je kolovat po rodinách či celé maďarské pospolitosti v jednom místě, odhady hovořily o 15–20 000 pravidelných čtenářů, což představovalo nadpoloviční většinu všech australských Maďarů a zhruba desetinásobek členské základny všech spolků dohromady. Existovaly jich desítky, titěrné i významnější, obecně však byly roztroušené, bez vzájemné koordinace. Právě potřeba jisté součinnosti vedla roku 1952 ke vzniku Federální rady maďarských spolků *(Federal Council of Hungarian Associations)*, která na světovém fóru předkládala řadu politických požadavků jako odchod sovětských vojsk z území Maďarska a konání svobodných voleb.[31] Prvním prezidentem Federace byl zvolen muž s pomyslnými kostlivci ve skříni, Dr. László Megay, k němuž se v textu vrátíme později.

Poláci jako první založili čistě protikomunisticky orientovaný subjekt v Austrálii už na konci války, v dubnu 1945. Jednalo se o Polskou demokratickou společnost *(Polish Democratic Society)* a tvořili ji příslušníci židovské emigrace i bývalí diplomaté, kteří složili funkce pro nesouhlas s novým rozložením politických sil v Polsku, například generální konzul v Sydney Sylwester Gruszka, velvyslanec v Číně Alfred Poniński či konzul v Batavii (Jakartě) Zygmunt Przybyłkiewicz. V tomto období ještě měly navrch prosovětsky orientované spolky, především Polská liga jednoty *(Polish Unity League)* a Slovanský kongres *(Australian-Slav Congress)*. Ovšem situace se rázem obrátila, jakmile podzimem 1947 počínaje přicestovaly tisíce polských vojáků, bojujících na západní frontě a odmítající návrat do rudého Polska. Již za války se v Sydney usadil novinář Henryk Ryszard Krygier, který jednak založil firmu dovážející polskou literaturu a zároveň vybudoval, s nemalou pomocí W. C. Wentwortha, Společnost pro politický výzkum *(Political Research Society)*, brzy významný protikomunistický think-tank, kolem něhož se soustředila řada exilových intelektuálů. Krygier byl zároveň informátorem ASIO a pravidelně spolupracoval také s CIA. Americká rozvědka ostatně stála za založením Australské asociace pro svobodu kultury *(Australian Association for Cultural Freedom)*, jejímž byl Krygier sekretářem. Zároveň pod hlavičkou asociace vydával časopis Quadrant.[32]

V lednu 1950 se konal v Brisbane důležitý sjezd devíti organizací, který jasně deklaroval demokratické, nikoliv „lidově demokratické“ smýšlení většiny dele-

[30] James JUPP (ed.), *The Australian People. An Encyclopedia of the Nation, Its People and Their Origins*, Cambridge 2001, s. 423.

[31] Egon F. KUNZ, *Blood and Gold. Hungarians in Australia*, Melbourne 1969, s. 202–205.

[32] Ke Krygierovým aktivitám viz Cassandra PYBUS, *The Devil and James McAuley*, St. Lucia 1999, s. 142–168.

gátů a vůli spolupracovat s polskými krajany a exulanty primárně v USA, Velké Británii a Kanadě. Silné slovo mělo díky přílivu válečných veteránů Sdružení polských bojovníků *(Polish ex-Combattants Association)*, rovněž tvořící celosvětovou síť.[33] V témže roce byla v Sydney založena Federální rada polských spolků v Austrálii *(Federal Council of Polish Associations in Australia),*[34] po další dvě dekády vedená diplomatem Ponińskim a válečnými hrdiny generálem Juliuszem Kleebergem a plukovníkem Andrzejem Racieskim. Sdružovala dvacet organizací se zhruba 6000 členy a podporovateli.

Nehledě na to, jednalo-li se o Poláky, Maďary, Čechy či kohokoliv jiného, skutečně aktivní exulanti se zájmem o „exilovou politiku" a ochotou věnovat úsilí, vedle každodenní starosti o zajištění obživy pro rodinu v cizí zemi, zápasu s rudou hrozbou zaujímali jen malé procento. Nedostatek lidí a tím i peněz sužoval všechny komunity bez výjimky. Jistým východiskem se ukázalo spojení sil napříč národy v rámci exilových internacionál. Na západě takových organizací operovalo značné množství. Některé jen na lokální bázi, případně po krátkou dobu, jiné na sebe upozorňovaly téměř celou studenou válku a zakládaly pobočky v západní Evropě, Americe i jinde. Například Mezinárodní rolnická unie neboli Zelená internacionála *(International Peasant Union)*, Socialistická unie střední a východní Evropy v exilu *(Socialist Union of Central and Eastern Europe in Europe)*, Mezinárodní ústředí svobodných odborářů v exilu *(International Center of Free Trade Unionists in Exile)* a jiné.[35]

Ani Austrálii trend neminul. Vznikaly tady buď regionální kanceláře, podléhající centrálám v zámoří, nebo specifické australské internacionály, s působností pouze na kontinentu, případně ještě na Novém Zélandu a v Oceánii. Co se druhé kategorie týče, nejvíce vešla ve známost zřejmě Spojená rada migrantů z komunisty

[33] Jan LENCZNAROWICZ, *Polska diaspora w Australii*, in: Adam Walaszek (ed.), Polska diaspora, Kraków 2001, s. 399–402.

[34] Pro připomenutí doplňme, že snahy zastřešit krajanské subjekty pod jednu ústřední organizaci s větším vlivem, autoritou a přirozeně i lepšími finančními možnostmi se nevyhnuly ani australským Čechoslovákům. V listopadu 1950 se v Melbourne uskutečnil sjezd československých exilových spolků, které se spojily v Ústředí československých demokratických organizací na půdě Austrálie a Nového Zélandu *(Alliance of Czechoslovak Democratic Associations in Australia and New Zealand)*. Předsedou se stal bývalý poslanec parlamentu za lidovou stranu Jindřich Nermuť. Členskými organizacemi byly Československý klub v Jižní Austrálii (Adelaide, předseda Květoslav Eliáš), Československý klub v Queenslandu (Brisbane, Jan Tuček), Československé sdružení Canberra (Marta Lišková), Československé národní sdružení na Tasmanii (Hobart, George Slavomír Havlát), Československé národní sdružení ve Victorii (Melbourne, Miroslav Volný), Československé národní sdružení „Pravda vítězí" (Sydney, Jan Prochotský). Mimo tyto struktury působil v Sydney ještě Československý kroužek, podléhající však vlivu československého konzulátu.

[35] Blíže k problematice exilových internacionál viz Martin NEKOLA, *Exilové internacionály v první fázi studené války coby prostředek boje proti komunismu*, in: Soudobé dějiny, 2015, 1–2, s. 102–129.

ovládané části Evropy v Austrálii *(United Council of Migrants from Communist Dominated Europe in Australia)*.[36] V září 1953 ji ustavili reprezentanti bulharského, českého a slovenského,[37] běloruského, estonského, litevského, lotyšského, ukrajinského, maďarského a polského exilu. Za cíl si stanovila vyvíjet společné úsilí za návrat demokracie do zemí východního bloku, podporu nových uprchlíků a jejich začleňování do australské společnosti, udržovat národní tradice a rozvíjet nezávislou vědu a kulturu v exilových podmínkách. V poradním výboru Rady zasedali domácí politici, Darbyho a Wentwortha znovu nevyjímaje.[38] Avizovaná jednota netrvala věčně. Některé skupiny, proudy a národní zájmy převažovaly nad ostatními, což otevíralo staré rány. Například k vůdčím představitelům australských Maďarů patřil György de Barcza, diplomat s bohatými zkušenostmi z Vatikánu, Velké Británie a Švýcarska, teoretik velkého Maďarska, který v projevech a rozhovorech nevynechal příležitost k šíření iredentistických názorů a myšlenek spojení zemí svatoštěpánské koruny. Prohlášení exilových subjektů v zahraničním tisku bedlivě sledovala komunistická propaganda a sebemenších náznaků revisionismu dokázala náležitě využívat.

Exilové internacionály v Austrálii udržovaly úzké spojení s Liberální stranou, jejím mládežnickým hnutím *(Young Liberals)* a oddělením pro menšiny *(Liberal Ethnic Council)*, ale zároveň rozšiřovaly kontakty mezi ultrakonzervativní až krajní pravicí reprezentované organizacemi jako *Australian League of Rights, Christian Anti-Communism Crusade, Defend Australia League* či *Australian Action Co-ordinating Centre*.[39] Novináři se jali postupně odkrývat tyto sítě a pídit se po minulosti některých přesvědčených demokratů a obětí komunistických represí původem z východní Evropy. Ukázalo se, že australské úřady nezalátaly včas děravé síto, jímž do země od druhé poloviny 40. let bez povšimnutí proudili váleční zločinci, anebo ještě hůře, možná o nich věděly. ASIO a někteří politici ostatně bez uzardění využívali organizačních, publikačních, agitačních schopností těchto lidí a na oplátku jim poskytovali krytí, ba dokonce pomohli nastartovat kariéru v pod-

[36] Zmínit lze taktéž *Union of Refugee Nationalities, Anti-Communist Block of Nations in Western Australia*, vydávající měsíčník Anti-Communist, *Committee of Nationals From Countries Behind the Iron Curtain, Australian Council for the Federation of Central-Eastern Europe* nebo *Captive Nations Week Committee*, po roce 1971 znám jako *Captive Nations Council of New South Wales*.

[37] Vstup do Rady podepsali separátně J. Čenský za Českou národní skupinu *(Czech National Group)* a O. Schwarz za Spolek australských Slováků *(Association of Australian Slovaks)*. Martin Halás poté několik let zastával funkci viceprezidenta.

[38] Archiv *United Council of Migrants from Communist Dominated Europe in Australia* z nejaktivnějších let 1953–1966, spolu s archivem *Captive Nations Council of New South Wales* z let 1953–1998 uložen v State Library of New South Wales, Mitchell and Dixson Libraries Manuscripts Collection (MLMSS 7171).

[39] Ian HANCOCK, *The Liberals: The NSW Division 1945–2000*, Leichhardt 2007, s. 126.

nikání či politických funkcích, stranických, municipálních, státních i celonárodních.[40] Ve velké míře se uplatnili zejména v australské pobočce Protibolševického bloku národů *(Anti-Bolshevik Bloc of Nations – ABN)*.[41] Byla otevřena v dubnu 1957 za předsednictví již zmíněného Lászla Megaye. Jakmile se jeho jméno v souvislosti s funkcí objevovalo v tisku, stejně jako fotografie z vystoupení po Austrálii, hlasitě se ozvaly židovské organizace s pravdivým obviněním, že jako starosta Maďarskem okupovaného Užhorodu za války Megay částečně odpovídal za usmrcení asi 14 000 Židů v tamním ghettu a v Osvětimi. Kauza mohla být obzvláště nepříjemná pro Wentwortha a další patrony, kteří Megayovi otevřeli dvířka do Liberální strany. Než ovšem došlo k náležitému prošetření, muž roku 1959 zemřel.[42] Senzace chtivým žurnalistům a lovcům nacistů nabízela členská listina ABN mnoho jiných zajímavých jedinců. Megaye v čele nahradil Constantin Untaru, prominentní člen extrémistické Železné gardy v Rumunsku, jenž se prokazatelně podílel na několika pogromech.[43] Konrad Kalejs byl velitelem tzv. Arajsova komanda, majícího na svědomí přes 30 000 zavražděných Židů v nacisty okupovaném Lotyšsku. Po pár letech strávených v Austrálii bez potíží odjel do USA, kde vydělal miliony jako realitní magnát. Jeho souputníci Argods Friscons a Karlis Ozols veleli jednotkám vraždící Židy v Liepaji, respektive v sousedním Bělorusku. Příslušné rozkazy z úřadovny v Rize vydával plukovník SS Arvid Krispens. Estonec Ervin Viks působil jako velitel policie v Tallinnu. Poctivě plnil rozkazy Sicherheitsdienst a Gestapa, připisovala se mu také vina na smrti stovek lidí v koncentračním táboře v Tartu. Ljenko Urbančić byl vedoucím propagandy ve

---

[40] Mark AARONS, *Sanctuary. Nazi Fugitives in Australia*, Melbourne 1989, s. 9–11.

[41] ABN vznikl v dubnu 1946 v Mnichově jako projekt radikálního křídla Organizace ukrajinských nacionalistů *(Organization of Ukrainian Nationalists – OUN)* kolem Jaroslawa Stetska, zástupce Stepana Bandery a zároveň zakladatele samozvaného ukrajinského státu po vpádu Němců do SSSR v létě 1941. OUN v listopadu 1943 sponzorovala v Žitomiru první konferenci zotročených národů SSSR. Po válce tuto myšlenku oživila a přetavila v ABN, který v dobách největší slávy sdržuval zástupce dvaatřiceti etnik, od Slováků po Kozáky či Gruzínce. Politická linie ABN byla silně ovlivněna italským fašismem, nacionalismem a antisemitismem. Stetsko až do smrti 5. července 1986 zastával funkci předsedy, mezi vrcholnými činovníky nechyběl třeba Slovák Ferdinand Ďurčanský, první ministr zahraničí Slovenského štátu. SSSR byl ve vnímání ABN žalářem národů, kontrolujícím prostřednictvím totalitního zřízení politický, ekonomický, sociální a kutlurní život obyvatel. Rozpad impéria řízeného Moskvou a sebeurčení národů figurovaly v oficiálních materiálech ABN jako ústřední cíle k dosažení. Úzce přitom spolupracoval s Asijskou lidovou protikomunistickou ligou *(Asian People´s Anti-Communist League – APACL)*, financovanou Čankajškovým režimem na Tchaj-wanu.

[42] Mark AARONS, *War Criminals Welcome: Australia, a Sanctuary for Fugitive War Criminals Since 1945*, Melbourne 2001, s. 317–318.

[43] Na válečnou „kariéru" Megaye a Untara a tím i ideologické pozadí ABN upozornil v roce 1968 politolog John PLAYFORD, *The Truth Behind the „Captive Nations Week" & The Extremist Émigrés – ABN (Anti-Bolshevik Bloc of Nations) in Australia*, Sydney 1968.

slovinské kolaborantské vládě generála Leona Rupnika, formálně spravující Italy okupovanou provincii Lublaň. Fanatický židobijec a ustašovec Srečko Rover prováděl se svým oddílem živelné popravy Srbů, Romů a Židů v okolí Sarajeva. Maďar Ferenc Megadja byl vedoucím členem hnutí Šípových křížů a roku 1944 organizoval v ulicích Budapešti hony na Židy a dezertéry. Dalo by se pokračovat. Ti všichni unikli po roce 1945 spravedlnosti a nalezli dočasné bezpečí v Austrálii.[44]

Jako reakce na činnost ABN se rozhodlo australskou kancelář zřídit také Shromáždění porobených evropských národů *(Assembly of Captive European Nations – ACEN)*, založené v USA Výborem pro svobodnou Evropu.[45] Zasedali v něm stoupenci mnoha směrů, od socialistů po členy agrárních stran, monarchisty a křesťanské demokraty, pouze lidé s fašistickou a komunistickou minulostí zůstávali mimo. Toto vymezení představovalo hlavní dělicí čáru mezi ACEN a konkurenčním ABN, přestože mnohé aspekty činnosti zůstávaly podobné, ne-li totožné. Manifestace na podporu porobených národů, tzv. shromáždění svobody *(Freedom Rallies)*, vydávání protikomunistických brožur a publikací, pořádání výstav protesty před zastupitelskými úřady, snaha dostat se do povědomí exilové veřejnosti a reprezentovat ji v rokování s australskými politiky. V listopadu 1958 spustila přechodně provoz ACEN kancelář v Adelaide za účasti sedmi národů. Předsedou byl zvolen Polák Witalis Arnold, Čech František Nový působil jako tajemník.[46] V polovině srpna následujícího roku se nastálo usídlila v Croydonu, předměstí Melbourne. Sloužila přitom jako výchozí bod k aktivitám nejen na území Austrálie, ale také na Novém Zélandu, Filipínách a v Indonésii. Zásadní potíží se ukázala roztříštěnost vedení, ne toliko v odlišných názorech jako u mnohých jiných delegací, ale co do místa bydliště. Ač ohnisko australské politiky a krajanského

[44] Zřejmě nejpodrobnější prameny k tématu lze nalézt v Mark Aarons Collection – General Australian War Crimes, Manuscripts, Oral History & Pictures, State Library of New South Wales.

[45] Výbor pro svobodnou Evropu *(Free Europe Committee – FEC)* vznikl v červnu 1949 v New Yorku jako výsledek pokusů o koordinaci činnosti politických exulantů z východního bloku. Financován byl oficiálně z darů soukromých sponzorů, skrytě z fondů CIA. Pomáhal hledat exulantům odpovídající uplatnění, vydával jejich publikace a články, zařizoval univerzitní přednášky či interview v rozhlase, v nichž upozorňovali americkou veřejnost na nebezpečí světového komunismu a sloužili tak zájmům americké zahraniční politiky. Od počátku 50. let spatřilo světlo světa několik významných projektů z dílny FEC. Za všechny samozřejmě Rádio Svobodná Evropa (Radio Free Europe), propagandistická kampaň Tažení za svobodu (Crusade for Freedom), Svobodná univerzita v exilu (The Free Europe University in Exile) a právě ACEN, zmenšená exulantská verze Organizace Spojených národů. Delegáti porobených národů rokovali v newyorském ústředí, vyjadřovali se k mezinárodním událostem, vystupovali na konferencích, vydávali memoranda a výzvy západním vládám, připravovali analýzy k dění za železnou oponou, od průmyslové výroby až po represe duchovenstva. V období největšího rozmachu (1954–1972) ACEN otevřelo desítky stálých zastoupení *(Permanent Delegations)* po celém světě.

[46] Z dalších Čechů a Slováků prošli funkcemi v australské kanceláři ACEN ještě Ján Viola, Božena Chaloupková, Jindřich Nermuť, C. R. Sudek a Peter Lánský.

života leželo v Canberře, popřípadě Sydney, činovníci žili na mnoha místech Victorie, Jižní Austrálie, Nového Jižního Walesu i Queenslandu. Samotný předseda Nový v Adelaide měl do Melbourne přes deset hodin jízdy a většinu agendy vyřizoval korespondenčně. Pro všechna nadcházející roční funkční období se vedení zpravidla kompletně proměňovalo a obsazovalo „dostupnějšími" činovníky. Množství konkurujících si exilových internacionál v Austrálii, neochota ústředí v New Yorku posílat sem odpovídající finance na provoz a nedostatečné úsilí funkcionářů, kteří svůj čas leckdy dělili mezi více organizací, úhrnem utlumily aktivity ACEN na minimum.[47]

ACEN konal dle instrukcí USA, potažmo některých kruhů State Departmentu a CIA, využívajících exulanty jako nástroje vlastního tažení proti komunismu. ABN nikdy neopustil hranice, jež mu vytyčili zakladatelé z řad ukrajinských ultranacionalistů. Spojená rada migrantů zase občas připomínala těleso, upotřebované australskými politiky jako řečnický pult a hlásná trouba, když se jim hodilo probudit chiméru rudého nebezpečí a nasměrovat vzhůru voličské preference.

Zmíněným organizacím nechyběla radikální rétorika, jíž dávali Kremlu a jeho poslušným satelitům na srozuměnou, že v Austrálii komunistická ideologie nezvítězí. Aby se nezbavily legitimity a nepozbyly důvěry veřejnosti, nemohly při plnění politických cílů za žádnou cenu sáhnout k násilí. Jediný, kdo zásadu porušil a přistoupil na teroristické metody, byla frakce chorvatské komunity, vzývající poglavnika Ante Paveliće a hlásící se k odkazu nezávislého ustašovského státu z let 1941–1945.

Vedle poválečné vlny Chorvati přicházeli do Austrálie ve velkých počtech také na přelomu 60. a 70. let. Jejich zásluhou se v průběhu této dekády dramaticky navýšil počet imigrantů narozených v Jugoslávii z 49 776 na 129 816 lidí.[48] Zakládali značné množství spolků, klubů a organizací, vnímali sami sebe jako suverénní národ a nijak nezakrývali, že do budoucna doufají v samostatné Chorvatsko. Aby jim svět naslouchal, některé skupiny se neštítily ani násilí na nevinných. Šlo o bývalé ustašovce či jejich mladší následovníky. Pod různými názvy útočili, unášeli, vraždili, prováděli sabotáže v Západním Německu, ve Švédsku či Kanadě, přičemž mozky těchto operací pobývaly v bezpečném azylu v Argentině nebo frankistickém Španělsku.[49]

---

[47] Archiv zastoupení ACEN v Austrálii uložen v Immigration History Research Center, University of Minnesota, ACEN Records, BOX 46, 47.

[48] Ilija ŠUTALO, *Croatians in Australia: Pioneers, Settles, and Their Descendants*, Mile End 2004, s. 3.

[49] Mate Nikola TOKIĆ, *The End of „Historical-Ideological Bedazzlement". Cold War Politics and Émigré Croatian Separatist Violence (1950–1980)*, in: Social Science History, Vol. 36, No. 3, Cambridge 2010, s. 426–429.

Také do dějin Austrálie, která Chorvaty štědře přijímala, se nesmazatelně zapsali. Umírněné Chorvatské osvobozenské hnutí *(Croatian Liberation Movement)*, vedené členem Liberální strany Fabijanem Lovokovićem, mělo užitečné kontakty ve vysoké politice i bezpečnostních složkách včetně ASIO. V pustině u Wodongy na severu Victorie založili členové dokonce v červenci 1963 vlastní výcvikový tábor. Nedaleko zrovna probíhaly manévry australské armády a vojáci pozvali sousedy z terénu, které považovali za kempující skauty, na ukázku těžké techniky a ostrých střeleb. Fotky a podrobnosti Chorvati otiskli ve svém měsíčníku *Spremnost*. Vzhledem k tomu, že ve stejné době v Jugoslávii zadrželi tři ustašovské partyzány, kteří tajně přicestovali z Austrálie, aby chystali pumové útoky proti státním úřadům, vláda v Canberře musela hasit diplomatický skandál a vysvětlovat, že události spolu neměly žádnou souvislost.[50] Od Lovokoviće se odtrhlo extremistické křídlo okolo Srečka Rovera, v civilním životě byznysmena z Melbourne. Jako Chorvatské revoluční bratrstvo *(Croatian Revolutionary Brotherhood)* páchalo skutečné zločiny s oběťmi na životech. Hlavní roli hrály výbušniny, které mezi lety 1967–1972 několikrát otřásly budovami jugoslávských konzulátů v Sydney a Melbourne, kinosály promítajícími jugoslávské filmy a cestovní kanceláří Yugotours. Smrtí nebo zraněním zaplatili i nepohodlní Chorvati v rámci komunity, Srbové modlící se v ortodoxním kostele v Canberře, návštěvníci plesu nebo příliš zvídavý novinář.[51] Výhružné dopisy, do oken létající cihly, fyzická napadání na ulicích, to vše patřilo k rukopisu revolučního bratrstva. V létě 1972 se devatenáct členů dostalo do Bosny, kde zamýšleli rozpoutat povstání proti Bělehradu. Měsíc vedli lokální guerillovou válku, než byli dopadeni. Patnáct revolucionářů zabily jugoslávské jednotky, tři byli odsouzeni k smrti, jeden na dvacet let vězení, protože ještě nedosáhl osmnácti let věku. Násilné kauzy ustašovců stavěly australskou vládu do nepříjemné pozice. Zahájila přísná vyšetřování a musela se na mezinárodním fóru obhajovat, že pátrání po pachatelích nezanedbává. Tomu příliš nepomáhala částečná obhajoba činů jakožto nutných protiakcí proti titovskému teroru z úst Wentwortha a dalších politiků.

Také zastrašování a exemplární násilí chorvatských extremistů bylo jednou z forem odboje východoevropských národů v Austrálii. Obecně se jedná o málo prozkoumanou kapitolu studené války i protikomunistického exilu. Nikterak zásadní, která by třeba zahýbala poměrem sil na velmocenské šachovnici, ale přesto důležitou, aby si zasloužila pozornost historiků. Jak významně do běhu tohoto soukolí zasahovali poúnoroví exulanti z Československa, nechť se stane předmětem dalšího důkladného bádání. Najisto však pochopili, že podobný osud sdílejí s příslušníky dalších národů, s nimiž třeba historicky neudržovali nejpřátelštější vztahy, a za druhé světové války dokonce mohli stát na opačných stranách, nicméně v nové

[50] Kolektiv autorů, *Rooted in Secrecy. The Clandestine Element in Australian Politics*, Balwyn North 1982, s. 44–46.

[51] Dave DAVIES, *The Ustasha in Australia*, Sydney 1972, s. 6–8.

situaci, kdy společně čelili jedinému nepříteli zvanému komunismus, měly jít staré animozity stranou. Odpověď, nakolik se to povedlo a jak efektivní a vlivné skutečně byly internacionály, které v exilu založili, nalezneme v hlubinách australských archivů.

Martin Nekola

Im Land der Kängurus gegen Hammer und Sichel. Das antikommunistische Exil in Australien in der ersten Phase des Kalten Kriegs

Zusammenfassung

Das tschechoslowakische Exil in Australien nach dem Februar 1948 kann nicht untersucht werden, ohne es in einen breiteren Rahmen und einen in Überblick der sonstigen aus den Ländern hinter dem Eisernen Vorhang in Mittel-, Ost- und Südosteuropa stammenden nationalen Gruppen in Australien zu setzen. Über 180 000 Menschen aus verschiedenen Ländern entschlossen sich, ihr Glück am anderen Ende des Globus zu suchen. In der zweiten Hälfte der vierziger Jahre waren dies in ihrer großen Mehrheit politische Flüchtlinge, Exilanten, die es ablehnten, unter kommunistischer Vorherrschaft zu leben, oder die Unterdrückung und Verfolgung ausgesetzt waren. In vielen Fällen waren es jedoch auch Menschen mit problematischer Vergangenheit oder sogar direkt Kriegsverbrecher. Die Kriege in Korea und Französisch-Indochina, das Sukarno-Regime in Indonesien und die Großmachtambitionen von Maos China brachten Anfang der fünfziger Jahre keine günstigen Aussichten mit sich. Auch die erheblichen Entfernungen und eine gewisse Isoliertheit im internationalen Geschehen mussten Australien in Zukunft nicht mehr zuverlässig schützen. Im Gegenteil, die Sowjetunion sah das Land als möglichen Brückenkopf für eine weitere globale Ausbreitung des Kommunismus. Die Exilanten spürten die Bedrohung sehr intensiv und wollten ganz entschieden nicht zulassen, dass die marxistische Ideologie tiefer in die australische Gesellschaft vordringt. Sie gründeten Vereine und übernationale Organisationen mit klar antikommunistischer Ausrichtung, gaben Druckschriften heraus, veranstalteten Kundgebungen und Erinnerungsaktionen. Die von der kommunistischen Machtübernahme 1948 vertriebenen tschechoslowakischen Flüchtlinge gründeten eigene antikommunistische Organisationen und wurden zugleich Mitglieder der Exilinternationalen, in denen sie mit Polen, Ungarn, Flüchtlingen aus den baltischen und weiteren europäischen Ländern zusammenarbeiteten, die ein ähnliches Schicksal teilten. Diese Gruppierungen wurden auch von einigen australischen Politikern genutzt, die gegen den sich ausweitenden Einfluss der Sowjetunion und des Kommunismus auf australischem Boden kämpften. Insbesondere in den fünfziger Jahren zogen die Exilinternationalen, wie etwa der Antibolschewistische Nationenblock, die Versammlung der unterdrückten europäischen Nationen oder der Vereinte Rad der Immigranten aus dem von den Kommunisten beherrschten Teil Europas in Australien die Aufmerksamkeit der australischen Öffentlichkeit auf sich dank ihres ausdauernden Kampfes gegen die kommunistische Ideologie, zugleich aber aufgrund der problematischen Vergangenheit einiger ihrer Vertreter. Im Vergleich zur Kampagne gegen den Kommunismus, an dem sich die Exilanten aus den Ländern hinter dem Eisernen Vorhang in Westeuropa beteiligten, ist das Geschehen in Australien in der gleichen Zeit der ersten Dekade des Kalten Kriegs ein bislang weniger bekanntes Kapitel.

Martin Nekola

In the Land of Kangaroos against the hammer and sickle. Anti-communist exile in Australia during the first phase of the Cold War

Summary

Czechoslovak exile in Australia subsequent to February 1948 cannot be investigated without putting it within a wider framework and providing an overview of other national groups from Central, Eastern and South-Eastern Europe from behind the Iron Curtain, who also settled in the continent. Over 180 000 people from various countries of origin took it upon themselves to find their fortune on the other side of the world. In the second half of the 1940s, the vast majority of these were political refugees, exiles who refused to live under communist domination or who faced persecution. In many cases, however, they also included people with a problematic past, if not direct war criminals. The wars in Korea and French Indochina, Sukarno's regime in Indonesia and Mao China's ambitions for power did not bring favourable prospects at the beginning of the 1950s. Not even the distance and a certain isolation in Australia's international affairs would necessarily offer reliable protection. On the contrary; the Soviet Union saw it as a possible springboard for the further global spread of communism. Exiles were very sensitive to this threat, and there was no way they were going to allow Marxist ideology to penetrate further into Australian society. They founded societies and international organisations with clear anti-communist focus, published printed matter, and held demonstrations and commemorations. Czechoslovak post-coup exiles in Australia also founded their own anti-communist organisations, but also became members of an international exile grouping, in which they met up with Poles, Hungarians, members of Baltic countries and other European nations sharing a similar fate. This grouping was also used by certain Australian politicians fighting the expanding influence of the Soviet Union and communism within Australia. During the 1950s in particular, groups of international exiles such as the Anti-Bolshevik Bloc of Nations, the Assembly of Captive European Nations and the United Council of Migrants from Communist Dominated Europe in Australia attracted the attention of the Australian public both through their relentless struggle against communist ideology, but also due to the problematic past of some of their representatives. Compared to the campaign against communism in which exiles from behind the Iron Curtain were involved in Western Europe, and the United States of America in particular, the course of events in Australia during the same first decade of the Cold War remains as yet a less familiar chapter of history.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 243–263 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 243–263

Barbora Menclová

Československo a revoluce v Portugalsku. (Československo-portugalské vztahy v letech 1974–1976)

Czechoslovakia and the revolution in Portugal. (Czechoslovak-Portuguese relations between 1974 and 1976)

The purpose of this article is to illustrate the Czechoslovak politics towards Portugal after the Portuguese military coup on 25th April 1974. The Portuguese revolutionary years 1974–1976 attracted the attention of both superpowers of the cold war. This article mainly founded on the information from the Czech National Archive and the Archive of the Czech Ministry of Foreign Affairs is concerned with the traditional development of the diplomatic relations between Portugal and Czechoslovakia as well as a specific part of the Czechoslovak policy during the communist regime – cooperation between Czechoslovak and Portuguese Communist Party.

Keywords: History, the 20th century, Portugal, Revolution, Czechoslovak foreign policy, 1974

Úvod

Československo navázalo s Portugalskem diplomatické styky dva roky po vyhlášení své nezávislosti roku 1920. Krátce před vypuknutím druhé světové války došlo v roce 1937 z portugalské strany k jejich přerušení kvůli nedodání domluvených československých zbraní do Lisabonu.[1] Přes opakované snahy obou vlád nebyly tyto vztahy obnoveny až do pádu portugalského autoritářského režimu v roce 1974. Důvodem byl rozdílný ideologický postoj obou států po druhé světové válce i nesouhlas Československa s koloniální politikou Portugalska v 60. letech 20. století. V daném období platila mezi oběma zeměmi pouze bankovní dohoda uzavřená roku 1956 a oficiální styky se odehrávaly hlavně na obchodní úrovni.

Na mezinárodním poli včetně kontaktů se západoevropskými zeměmi se československá vláda začala poprvé od komunistického převratu roku 1948 výrazněji angažovat od druhé poloviny 50. let 20. století.[2] V té době je možné také zaznamenat první snahy o normalizaci vztahů s Portugalskem. Kromě ekonomických důvodů se lze domnívat, že svou roli hrály i mocenské a ideologické zájmy vyplývající z československé příslušnosti k východnímu bloku. Světovou pozornost k iberské zemi přitahovaly od padesátých let minulého století dva faktory; možná dekolonizace rozsáhlého portugalského koloniálního impéria v Africe, skrývajícího velký potenciál v podobě nevyužitého trhu a surovinového bohatství, a perspektiva blízkého konce autoritářského režimu, kdy nebylo jasné, kdo se po této změně ujme vlády v zemi. Sovětské i československé naděje k přiklonění Portugalska k východnímu bloku po případném pádu autoritářského režimu byly podpořeny i existencí dobře organizované portugalské komunistické strany[3] s úzkými vazbami na Moskvu a Prahu. Možnost portugalského směřování k socialismu se proto nezdála nereálnou, jak se také ukázalo po portugalské revoluci v roce 1974.

Vojenským převratem 25. dubna 1974, který definitivně ukončil agónii bývalého režimu i vyčerpávající koloniální válku, se otevřela cesta k normalizaci vztahů s východním blokem včetně Československa. Po převratu se vedení země ujala vojenská rada, která záhy začala být výrazně ovlivněna stanovisky tehdy dvou nejsilnějších politických stran, portugalských socialistů a komunistů. Zejména komunisté, kteří byli zastoupeni v provizorních vládách až do roku 1976, prosazovali rozsáhlé reformy vedoucí k nastolení socialismu v zemi, včetně znárodnění podniků, bank a zemědělské půdy. Vznikla první zemědělská družstva a podniky s kolektivním vedením. Byla to také KSP, která prosazovala rychlé navázání diplomatických styků se socialistickými zeměmi i další kroky, které měly oslabit tradiční

[1] Více k tomuto tématu a diplomatické roztržce s Portugalskem Kristýna PUMPRLOVÁ, *Československo-portugalské vztahy ve 20. a 30. letech 20. století*, diplomová práce, Praha 2011.

[2] Jindřich DEJMEK, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, Praha 2002, s. 31–33.

[3] Dále jen KSP.

vazby země na západní Evropu a Spojené státy.[4] To se jim také po většinu roku 1974 až 1975 dařilo.

V letech 1974 až 1975 se tak Portugalsko stalo dalším „bitevním polem" studené války, kde obě velmoci poměřovaly své síly. Hesla „ani Praha, ani Chile"[5] vyjadřující obavy z radikálního řešení situace a zásahu jedné z mocností, byla v tomto období běžně viditelná na ulicích portugalských měst, stejně jako násilné střety mezi přívrženci jednotlivých skupin.

Zlom nastal až v listopadu 1975, kdy byl potlačen pokus o levicový převrat připravený extrémními levicovými skupinami. KSP se sice od puče distancovala, přesto definitivně zničil její ambice na vedoucí roli ve státě a plány na další směřování země k socialismu. Po neúspěšném převratu se do nově zformované už šesté prozatímní vlády dostali představitelé odmítající další sbližování s východem a podporující členství Portugalska v západních aliancích včetně NATO a EHS.[6]

Pro Československo nebylo ve sledovaném období Portugalsko prioritním partnerem, svůj hlavní zájem směřovalo především na portugalské kolonie v Africe, ale po vzoru Sovětského svazu neváhalo podpořit portugalské směřování k socialismu. Shodně s ostatními socialistickými státy ho považovalo za „*politicky velmi důležitou evropskou oblast*",[7] kde se odehrává „*jedna z nejvýznamnějších třídních bitev v současné kapitalistické Evropě*", která „*bude mít značný vliv na další mezinárodní vývoj, především na situaci v sousedním Španělsku* [po odchodu generála Franka, pozn. aut.]".[8] Velkou roli ve vzájemných vztazích hrála zkušenost předchozí spolupráce obou komunistických stran KSP a KSČ, která se datovala od 50. let 20. století.[9]

Následující část pojednává o oficiálním postoji Československa k Portugalsku po tamním vojenském převratu v dubnu 1974. Autorka při zpracování studie vycházela především z poznatků nalezených v Národním archivu České republiky, v Archivu ministerstva zahraničních věcí a v Archivu bezpečnostních složek

---

[4] Více k tématu Raquel C. VARELA, *História da Política do Partido Comunista Português durante a Revolução dos Cravos,* Lisabon 2011.

[5] Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV) ČR, Praha, fond Teritoriální odbory tajné (dále jen TO-T) Portugalsko 1975–79, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Volby do ústavodárného shromáždění a vývoj situace v Portugalsku v souvislosti s nimi, č. 0533/75.

[6] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Události 25. listopadu 1975 v Portugalsku a jejich důsledky, č. 0666/75-Hr.

[7] Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 166, Arch. jednotka/bod 168/13, Zřízení vojenského oddělení čs. zastupitelského úřadu v Portugalsku.

[8] Tamtéž, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 93, Arch. jednotka/bod 150/18, Situace v Portugalsku a spolupráce KSČ a KSP.

[9] Více k tématu Linda KUNDRÁTOVÁ, *Kontakty portugalské antisalazaristické opozice s Československem v letech 1933–1974,* diplomová práce, Praha 2003.

ministerstva vnitra ČR. Výzkum byl doplněn i reakcí Rudého práva na vybrané události v Portugalsku v daném období.

Bezprostřední reakce Československa na vojenský převrat v Portugalsku

Informace o vojenském převratu v Portugalsku, který 25. dubna 1974 vedl k pádu desítky let trvajícího autoritářského režimu, překvapily nejen státy, které s touto iberskou zemí udržovaly minimální kontakty, ale i tradiční spojence, včetně Spojených států. Američané sice už v předchozích měsících měli informace o vzniku vojenského hnutí, známého později jako Hnutí ozbrojených sil, jehož hlavní nespokojenost pramenila z úmorné koloniální války, ale tento náhlý zvrat nepředvídali.[10] Nebylo zjištěno, zda podobnými poznatky disponoval Sovětský svaz. Lze ale předpokládat, že spíš nikoliv, protože o chystaném převratu pravděpodobně nevěděli ani portugalští komunisté, kteří byli jedním z klíčových zdrojů informací o vývoji v Portugalsku pro socialistické státy.[11]

Co se týče Československa, z dochovaných dokumentů vyplývá, že na možnou změnu režimu v Portugalsku se připravovalo už od 60. let 20. století,[12] ale nebyly nalezeny žádné doklady, že by jeho představitelé věděli o tomto vojenském převratu. O nové situaci byli pravděpodobně poprvé informováni 25. dubna 1974 k večeru telegramem československého velvyslance v Paříži Juraje Sedláka: „*Podle oznámení francouzského rozhlasu dnes v 10 hodin došlo v Lisabonu k povstání armády. Ministři obrany, vnitra a armády jsou zatknuti. O osudu prezidenta a ministerského předsedy nejsou informace. Armáda kontroluje situaci v hlavním městě.*“[13] Telegramy v dalších dnech ukazují, že situace po převratu byla značně nepřehledná a nebylo zřejmé, jaké cíle nově stanovená vojenská rada sleduje. I když převládalo pozitivní hodnocení událostí v Portugalsku, panovala jistá obezřetnost o úmyslech i schopnostech nového vedení. „*Ohlas na události v Portugalsku je sice všeobecně příznivý, je však zachován opatrný postoj vzhledem k převládající nedůvěře, zda nová vláda bude ochotna řešit důsledně problémy kolonií*“.[14] Z telegramů vyměněných mezi československým ministerstvem zahraničí a jednotlivými zastupitelskými úřady je dobře vidět, že vývoj v Portugalsku byl československými

[10] Více k tématu Bernardino GOMES – Tiago MOREIRA DE SÁ, *Carlucci vs. Kissinger, Os EUA e a Revolução Portuguesa*, Lisabon 2008.

[11] R. C. VARELA, *História,* s. 22.

[12] AMZV ČR, Praha, TO-T 1960–64, Španělsko, karton 1, Zpráva o vnitropolitickém vývoji ve Španělsku a Portugalsku a návrh na zajištění našeho dalšího postupu ve vztazích k oběma zemím (pro kolegium), č. 026 820/63.

[13] Tamtéž, Přijaté telegramy 1974, od čj. 046001 až 046500, období 26. 4. 1974 – 8. 5. 1974, č. sv. 12, Telegram Čj. O45.921, doručen 25. 4. 1974.

[14] Tamtéž, Přijaté telegramy 1974, od čj. 046001 až 046500, období 26. 4. 1974 – 8. 5. 1974, č. sv. 13, Telegram čj. 046.204, doručen 2. 5. 1974.

úřady pozorně sledován.[15] Žádané byly především informace o úmyslech a schopnostech vojenské rady a o pozicích portugalských socialistů a komunistů. Kvůli potřebě podrobnějších zpráv byl vyslán do Lisabonu už na začátku května stejného roku také dopisovatel ČTK v Římě a zvažována byla i cesta československého obchodního zástupce v Madridu.[16]

Běžní obyvatelé Československa se mohli seznámit s událostmi v Portugalsku prostřednictvím Rudého práva, které hned druhý den po převratu na úvodní stránce vytisklo článek s titulkem „Vojenské povstání v Portugalsku", který pokračoval uvnitř listu.[17] Situací v Portugalsku se Rudé právo zabývalo i v následujících dnech, kdy hlavní pozornost byla věnována probíhající liberalizaci v zemi, např. zrušení cenzury, osvobození politických vězňů, a postavení portugalské komunistické strany.

Československé zájmy v Portugalsku po dubnu 1974

Vývoj v Portugalsku se záhy po tamním vojenském převratu dostal do centra světové pozornosti. Československo po boku dalších socialistických států přivítalo pád autoritářského režimu, který vnímalo jako cestu k získání nezávislosti pro portugalské kolonie, a tedy i snadnějšího prosazování vlastních zájmů, zároveň ale od začátku panoval jistý skepticismus ohledně dalšího vnitropolitického vývoje v zemi. Vojenská rada, která se po převratu ujala vedení, už sice na začátku května veřejně oznámila svůj zájem normalizovat své styky se socialistickými státy, ale československé úřady zvolily vyčkávací postoj. Ten byl podporován i portugalskými komunisty, kteří zejména v prvních měsících radili počkat s dalšími kroky na vyjasnění situace. Až postupné upevňování pozic KSP ve vedení státu i postoj dalších socialistických zemí v čele se Sovětským svazem vedly v červnu 1974 k obnově diplomatických styků a k dalším krokům. Právě v souvislosti s otevřením československého velvyslanectví v Lisabonu byla také přijata první koncepce československé politiky vůči Portugalsku nazvaná „*Zaměření a hlavní úkoly českoslo-*

[15] AMZV ČR, Praha, Odeslané telegramy 1974, od čj. 1501 až 2000, období 6. 4. 1974 – 14. 5. 1974, č. sv. 4, Telegram Čj. 1899, doručen 3. 5. 1974.

[16] Tamtéž, Odeslané telegramy 1974, od čj. 1501 až 2000, období 6. 4. 1974 – 14. 5. 1974, č. sv. 4, Telegram Čj. 1899, doručen 3. 5. 1974.

[17] Rudé právo, 26. 4. 1974, s. 1 a 7. Dostupné online: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1974/4/26/1.png. Staženo dne 10. 3. 2016.

venské zahraniční politiky vůči Portugalské republice“.[18] Tuto koncepci oficiálně schválilo kolegium ministra zahraničí v lednu 1975.[19]

Z koncepce vyplývá, že hlavní československé zájmy v Portugalsku byly politické povahy.[20] Je to pochopitelné, protože Portugalsko po ztrátě svých zámořských území nemělo ekonomický potenciál zasahovat v tomto ohledu do světového dění, ale bylo strategickým členem NATO s úzkými vazbami na západoevropské země a Spojené státy, které měly na Azorských ostrovech své vojenské základny. Pro Západ bylo důležité udržet ho ve svých strukturách vzhledem k jeho geopolitické pozici i přístupu k důvěrným informacím. Zejména Američané se také obávali, do jaké míry by ovlivnilo případné nastolení komunistického režimu v Portugalsku okolní západoevropské státy. Pro Východ bylo lákavé získat ho na svou stranu už jen kvůli úzké spolupráci s KSP, která se podílela na vedení země.

V politické oblasti rozvoje vztahů bylo pro Československo klíčovou prioritou podpořit „*především postavení demokratických a pokrokových sil v Portugalsku* [myšleni tehdy zejména KSP a socialisté, pozn. aut.], *které mají zájem na demokratickém rozvoji země* [směrem k socialismu, pozn. aut.]“.[21] Tomu mělo napomáhat navázání kontaktů na vládní a parlamentní úrovni. Z vládních představitelů mělo ČSSR zájem pozvat zejména portugalského ministra zahraničí, ministra průmyslu a obchodu a prezidenta republiky. Po prvních volbách v dubnu 1975 také plánovalo navázat kontakty s portugalským parlamentem.

Dalším československým cílem v Portugalsku bylo „*podporovat diverzifikaci zahraničně-politické orientace Portugalska*“, čímž měla být oslabena jeho „*závislost na USA a NATO*“.[22] Jak vyplývá z dobových zpráv, českoslovenští představitelé si dobře uvědomovali tehdejší svázanost Portugalska se západoevropskými zeměmi. Portugalsko také dle tehdejšího československého rozdělení patřilo do kategorie zemí s jiným společenským zřízením, kde ale díky revolučnímu procesu bylo možné očekávat postupné sbližování stanovisek.[23] Proto, jak je uvedeno taktéž v koncepci, „*bude třeba vyvinout úsilí o maximální sblížení Portugalska se socialistickými zeměmi*“.[24]

---

[18] Vytvoření koncepce bylo v dané době standardním krokem čs. zahraniční politiky. Podobné koncepce jsou dochovány v AMZV ČR i u ostatních zemí, se kterými byly navázány diplomatické styky, případně došlo k výměně velvyslance (pozn. aut.).

[19] AMZV ČR, Praha, Porady kolegia ministra 1953–1989, karton 158, Zaměření a hlavní úkoly československé zahraniční politiky vůči Portugalské republice.

[20] Tamtéž.

[21] Tamtéž.

[22] Tamtéž.

[23] Tamtéž.

[24] Tamtéž.

Z výše uvedeného vyplývá, že se Československo netajilo svým záměrem podpořit směřování Portugalska k socialismu, sblížení se socialistickými zeměmi a narušení tradičních vazeb se Západem. Velkou roli v tomto sbližování hrála KSP, která je v koncepci také několikrát výslovně zmíněna. V části konkrétní úkoly je doslova uvedeno „*věnovat mimořádnou pozornost stykům a těsné spolupráci s vedoucími činiteli KSP*“.[25]

Co se týče rozvoje dalších vztahů, v plánu bylo navázat kromě návštěv hlubší spolupráci především na smluvním základě. Mezi nejdůležitější dohody, které chtělo ČSSR s Portugalskem uzavřít, patřila obchodní smlouva, která by prohloubila ekonomickou spolupráci mezi oběma státy. Kulturní styky měly napomoci k propagaci výhod socialistického uspořádání v Československu, a podpořit tak opět KSP v přesvědčování portugalské společnosti o výhodách socialistického zřízení.[26] V koncepci je zmíněn i mezinárodní rozměr spolupráce, kde tehdejší náklonnost Portugalska k východnímu bloku měla vést k portugalské podpoře stanovisek socialistických zemí na mezinárodních fórech. Konkrétně je jmenována např. Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě,[27] která představovala jednu ze stěžejních událostí v mezinárodních vztazích v letech 1973 až 1975. Následující část ukáže, nakolik se československé vládě podařilo stanovené úkoly a cíle splnit.

Obnovení diplomatických styků a otevření velvyslanectví

Prvním oficiálním krokem Československa po vojenském převratu v Portugalsku byla obnova diplomatických styků po třiceti sedmi letech od jejich přerušení. Československo se tak stalo třetí zemí východního bloku po Sovětském svazu a Německé demokratické republice, které přistoupily k tomuto kroku. Diplomatické vztahy s Portugalskem současně navázala také Socialistická federativní republika Jugoslávie. Ke konci září roku 1974 už navázaly diplomatické styky s Portugalskem všechny socialistické státy a v zemi působil sovětský i východoněmecký velvyslanec.[28] Rychlé navázání diplomatických styků socialistických zemí s Portugalskem opět dokládá tehdejší význam země na mezinárodním poli.

Zajímavé je, jakým způsobem probíhala zákulisní jednání o obnově těchto vztahů. Dochované materiály ukazují, že velkou roli v tomto procesu sehráli portugalští komunisté. Po dubnovém převratu roku 1974 doporučovalo vedení Portugalské komunistické strany socialistickým zemím, včetně Československa, vyčkat s obnovením vztahů vzhledem k nejisté vnitropolitické situaci v zemi. Porevoluční

[25] Tamtéž.

[26] Tamtéž.

[27] Tamtéž.

[28] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Úvodní slovo pro vystoupení s. ministra na schůzi vlády ke zřízení čs. ZÚ v Lisabonu.

vývoj komplikovaly zejména pokusy o návrat starého režimu, situace v portugalských koloniích v Africe i ekonomické potíže způsobené světovou krizí i samotným převratem v Portugalsku.[29] V jednom z dokumentů dochovaných v AMZV ČR je uvedeno, že „*KSP vědoma si těžkostí a problémů současné situace doporučovala socialistickým zemím nespěchat s navázáním diplomatických styků s Portugalskem*“.[30] Současně je žádala, aby k tomuto kroku přistoupily pouze na její doporučení, aby neuváženým postupem nebyly ohroženy její pozice na domácí scéně. Už ale v červnu 1974 dostalo předsednictvo ÚV KSČ dopis od hlavní představitelky portugalských komunistů v Československu Catariny Mendes,[31] ve kterém žádala jménem vedení KSP o urychlené obnovení vztahů na úrovni velvyslanectví.[32] Předsednictvo ÚV KSČ schválilo tento krok na své schůzi 12. června 1974 a po formálním schválení československou vládou byly dne 27. června 1974 diplomatické styky oficiálně navázány.[33]

V srpnu stejného roku byl do Lisabonu vyslán zaměstnanec ministerstva zahraničí a zkušený diplomat Jindřich Tuček,[34] který ve funkci chargé d` affaires a.i. měl v Portugalsku koordinovat přípravy na otevření československého velvyslanectví.[35] Dle pokynů ústředí měl navázat první kontakty s portugalským ministerstvem zahraničí, zajistit vhodné prostory pro budoucí zastupitelský úřad a informovat o vývoji vnitropolitické situace v zemi.[36] Instrukce jsou doplněny pokynem „*kontaktovat přátele působící v Lisabonu*“.[37] Z kontextu vyplývá, že se jednalo pravděpodobně o zástupce jiných socialistických zemí a portugalské komunisty. Jisté je,

[29] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Důvodová zpráva k návrhu MZV vládního usnesení na zřízení čs. zastupitelství v Lisabonu, čj. 014.453/74-5.

[30] Tamtéž.

[31] Catarina Mendes byl pseudonym pro portugalskou komunistku Cândidu Venturovou, která žila v ČSSR od 60. let 20. století a byla vedoucí reprezentace portugalských komunistů v zemi. Zdroj Linda KUNDRÁTOVÁ, *Kontakty*, Praha 2003.

[32] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Důvodová zpráva k návrhu MZV vládního usnesení na zřízení čs. zastupitelství v Lisabonu, čj. 014.453/74-5.

[33] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Návrh na zřízení čs. zastupitelského úřadu v Portugalské republice, č. 015.405/74-5.

[34] Jindřich Tuček se zaměřoval především na Latinskou Ameriku. V 80. letech působil jako velvyslanec v Mexiku. Zdroj: Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, Díl II., Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992),* Praha 2013, s. 627.

[35] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[36] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Instrukce vedoucího 5. teritoriálního odboru k zahájení přípravných prací na otevření čs. ZÚ v Lisabonu, čj. 015.540/74-5.

[37] Tamtéž.

že se Tuček během svého pobytu v Lisabonu setkal s generálním tajemníkem KSP Álvarem Cunhalem, který jeho prostřednictvím vyvíjel nátlak na československé úřady, aby do Lisabonu co nejdříve vyslaly československého velvyslance. Tento krok by byl interpretován jako další pomoc novému režimu, aby mohla by být zahájena užší spolupráce v mnoha oblastech.[38]

Portugalské velvyslanectví v Praze začalo fungovat v listopadu 1974 a jeho vedením byl pověřen António Almeida de Magalhães Colaço, který tento post zastával do podzimu roku 1977.[39] Samotné Československo otevřelo v Lisabonu své velvyslanectví až v únoru 1975. Celý proces trval zřejmě déle, než se předpokládalo, z důvodu nedostatku vhodných odborníků se znalostí portugalštiny, kteří by mohli být vysláni do Portugalska, jak je naznačeno v některých dokumentech sekretariátu ÚV KSČ.[40] Vedení nově otevřeného úřadu se ujal další zkušený diplomat Miloslav Hrůza, který byl kvůli nové funkci odvolán z postu náměstka ministra zahraničních věcí a měl již předchozí zkušenosti s vedením diplomatických misí v Brazílii a v Iráku.[41] Velvyslancem v Lisabonu byl až do roku 1979.

Do Lisabonu byl také vyslán nezvykle vysoký počet pracovníků, z toho čtyři s diplomatickým a čtyři s nediplomatickým pasem.[42] Jejich vyslání bylo zdůvodněno nutností aktivní především zpravodajské činnosti zastupitelského úřadu vzhledem k tehdejšímu mezinárodnímu významu Portugalska.[43] Na zachování požadovaného počtu pracovníků apeloval ve svém projevu na schůzi vlády projednávající zřízení zastupitelského úřadu v Lisabonu i tehdejší ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek, který uvedl, že „*v usnesení navrhovaný počet diplomatických a vyslaných pracovníků na zastupitelský úřad Lisabon je třeba považovat vzhledem k významu teritoria, složitosti politické situace v zemi a členství Portugalské republiky*

[38] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Úvodní slovo pro vystoupení ministra na schůzi vlády ke zřízení čs. ZÚ v Lisabonu.

[39] Ministerstvo zahraničních věcí Portugalské republiky, Česká republika – přehled titulářů, online zdroj dostupný na: https://idi.mne.pt/pt/inicio/42-relacoes-diplomaticas/titulares/ 670-representacao-na-republica-checa-titulares.html. Staženo dne 17. 5. 2016.

[40] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976. Svazek 82. Arch. jednotka/bod 132/29. Pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ. Poskytnutí pomoci portugalské komunistické straně. 22. 10. 1974.

[41] Miloslav Hrůza (1922–1994) před svým nástupem do čela ZÚ Lisabon působil na diplomatických misích v jižní Americe a Izraeli, v letech 1961 až 1964 byl velvyslancem v Brazílii, v letech 1968 až 1971 velvyslancem v Iráku, od 1971 náměstkem ministra zahraničí. Po návratu z Portugalska se stal zástupcem ředitele ÚMV. V roce 1988 odešel do důchodu. Zdroj: Jindřich DEJMEK, *Diplomacie*, s. 373.

[42] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Návrh MZV vládního usnesení na zřízení čs. zastupitelství v Lisabonu, čj. 015.405/74-5.

[43] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 93, Arch. jednotka/bod 150/18, Situace v Portugalsku a spolupráce KSČ a KSP.

v NATO, jejího vztahu k členským zemím EHS a k západnímu světu vůbec za minimální".[44] Zajímavostí je, že ač československé ministerstvo zahraničního obchodu žádalo během zřizování velvyslanectví, aby v návrhu byl zahrnut i požadavek na otevření obchodního oddělení ve stejnou dobu,[45] z finální verze byl tento požadavek vyškrtnut a obchodní oddělení bylo zřízeno až o tři měsíce později. Nepodařilo se bohužel zjistit, z jakých důvodů došlo ke změně názoru.

Rozvoj hospodářských vztahů po roce 1974

Krátce po otevření československého velvyslanectví v Lisabonu v únoru 1975 byly oficiálně normalizovány i hospodářské styky mezi oběma zeměmi, které dosud nedostatečně upravovala pouze mezibankovní dohoda z roku 1956.[46] Jak ukazují dochované dokumenty, normalizace obchodních styků zdaleka nenásledovala automaticky po obnově diplomatických styků v červnu 1974. Důvodem byla pravděpodobně opět nejistá situace v Portugalsku. Ještě v srpnu roku 1974 psal ředitel jednoho z odborů ministerstva zahraničního obchodu řediteli pátého teritoriálního odboru na ministerstvu zahraničí, který měl na starosti i iberské země, že československá strana zatím stále zvažuje uzavření dlouhodobé obchodní dohody, která by usnadnila rozvoj ekonomických styků mezi oběma zeměmi.[47] Současně ale ministerstvo obchodu oznámilo, že vzhledem k slibně rozvíjející se obchodní výměně bude tolerováno překročení dovozních i vývozních limitů s Portugalskem uvedených ve Směrnici prováděcího plánu pro rok 1974.[48] O tři měsíce později v listopadu 1974 byla zahájena během pobytu portugalské hospodářské delegace v čele se státním sekretářem pro zahraniční obchod a turistiku v Praze jednání s československým ministerstvem zahraničního obchodu o rozvoji hospodářské a obchodní spolupráce.[49] Obě strany se shodly na společném zájmu co nejrychleji uzavřít obchodní dohodu včetně doložky nejvyšších výhod. Portugalsko odmítlo do

[44] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Úvodní slovo pro vystoupení s. ministra na schůzi vlády ke zřízení čs. ZÚ v Lisabonu.

[45] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Dopis ministra zahraničního obchodu Andreje Barčáka ministru zahraničí Bohuslavu Chňoupkovi, čj. 012.793/74.

[46] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 145, Arch. jednotka/bod: 150/5, Zpráva k návrhu na zahájení jednání mezi ČSSR a Portugalskem o dlouhodobou obchodní dohodu.

[47] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1970–74, karton 1, Dopis ředitele 10. odboru Alfreda Killiana FMZO řediteli 5. TO FMZV Mečislavu Jablonskému, čj. 012665/74.

[48] Tamtéž.

[49] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

této doložky pouze zahrnout obchod s tehdy už postupně bývalými koloniemi.[50] V lednu následovala návštěva zástupců Československé obchodní komory v Lisabonu a při další československé návštěvě v Portugalsku, vedené náměstkem ministra zahraničního obchodu Jaroslavem Jakubcem, dne 1. března 1975 byla oficiálně podepsaná dlouho očekávaná obchodní dohoda mezi oběma zeměmi.[51] Tímto krokem ČSSR následovalo opět Světský svaz a další socialistické země, které stejnou dohodu s Portugalskem uzavřely v předchozích měsících.[52]

Dalším krokem k usnadnění vzájemné obchodní výměny byl vznik obchodního oddělení při československém ZÚ v Lisabonu. Jak už bylo zmíněno výše, obchodní oddělení mělo být podle původního návrhu otevřeno společně s velvyslanectvím, z finální verze podkladů pro vládu ale byl tento požadavek odstraněn. Nakonec bylo otevřeno v květnu 1975 ve stejné době jako portugalské obchodní zastoupení v Praze.[53] Do Lisabonu bylo vysláno celkem sedm pracovníků, z nichž dva měli diplomatický pas.[54] O měsíc později došlo také k dohodě o nahrazení clearingu, který dosud ztěžoval vzájemný obchod, přímými platbami ve volných měnách. Následovaly vzájemné návštěvy obchodních zástupců na mezinárodních veletrzích. V červnu 1975 se československá delegace zúčastnila mezinárodního veletrhu v Lisabonu, v září 1975 jim portugalská strana oplatila návštěvu účastí na 17. Mezinárodním strojírenském veletrhu v Brně.[55]

S úspěšně rozvíjejícími se obchodními i politickými vztahy a celkovým vývojem vnitropolitické situace v Portugalsku směrem k socialismu, především v tzv. horkém létě 1975, kdy probíhaly největší boje mezi levicovými a pravicovými silami a jejich přívrženci,[56] zvažovalo také Československo poskytnout zemi půjčku ve

---

[50] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 145, Arch. jednotka/bod: 150/5, Zpráva k návrhu na zahájení jednání mezi ČSSR a Portugalskem o dlouhodobou obchodní dohodu.

[51] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[52] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 145, Arch. jednotka/bod: 150/5, Zpráva k návrhu na zahájení jednání mezi ČSSR a Portugalskem o dlouhodobou obchodní dohodu.

[53] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[54] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Důvodová zpráva k návrhu MZV vládního usnesení na zřízení čs. zastupitelství v Lisabonu, čj. 015.405/74-5.

[55] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[56] Jan KLÍMA, *Dějiny Portugalska,* Praha 2007, s. 466–470.

výši 10 milionů amerických dolarů s možností dalšího navýšení.[57] Nejednalo se o zanedbatelnou částku, Německá demokratická republika ve stejné době nabídla Portugalsku půjčku ve zhruba poloviční hodnotě.[58] Podobné částky jako ČSSR nabídly Portugalsku i Spojené státy. Tam hrála roli ale skutečnost, že Američané se v té době reálně obávali, že v Portugalsku bude nastolen socialismus a omezené půjčky byly prostředkem nátlaku na změnu vnitropolitického vývoje.[59] V rámci československé půjčky mělo Portugalsko nakoupit předem dohodnuté československé zboží a splatit ho dodávkami vlastních výrobků v horizontu 10 let.[60] Československý návrh obsahoval i seznamy konkrétních exportních položek, jednalo se hlavně o strojírenské výrobky. Z portugalské strany měla Praha zájem např. o korek a výrobky z korku, wolfram a potraviny. V říjnu 1975 byl návrh předložen portugalské straně.[61] O měsíc později ale došlo už ke zmíněné zlomové události ve vnitropolitickém vývoji v Portugalsku, kdy byl potlačen pokus o levicový převrat, který výrazně oslabil pozice KSP a přerušil další sbližování s východem. Do pozadí ustoupily i možnosti jednání o československé půjčce, které by byly vnímány jako další prohloubení portugalských vazeb se Sovětským svazem a jeho spojenci.[62]

Jinak slibný rozvoj hospodářských vztahů mezi Československem a Portugalskem komplikovalo už v průběhu roku 1975 sbližování Lisabonu se západoevropskými státy. V červenci snížilo Portugalsko celní sazby pro členské státy evropského sdružení volného obchodu o 70 procent a pro členské státy EHS o 40 procent.[63] Toto opatření znevýhodnilo především československé spotřební zboží, kdy jeho vývoz byl v některých případech zcela znemožněn. Českoslovenští vývozci čelili také na portugalském trhu potížím s nevydáváním licencí zejména

[57] AMZV ČR, Praha, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[58] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Informace o konzultacích s MZV NDR 16. – 17. 6. 1975, č. 014.437/75-5.

[59] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Zpráva ZÚ Berlín, Pokusy o ovlivnění politického vývoje v Portugalsku ze strany imperialistických států a organizací – politické informace, č. 01349/75-Kra/Eh.

[60] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

[61] Tamtéž.

[62] Tamtéž, TO-T 1975–79. Portugalsko, karton 1, Kontrolní zpráva o plnění úkolů vyplývajících ze Zaměření a hlavních úkolů čs. zahraniční politiky vůči Portugalské republice, č. 011.227/77-5.

[63] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR, č. j. 013.630/75-5.

pro nestrojírenské komodity.[64] Co se týče konkrétních produktů vzájemného obchodu, největší podíl portugalského importu do Československa tvořil korek a barevné kovy a československého exportu do Portugalska především strojírenské výrobky, např. obráběcí stroje.[65]

Rozvoj dalších vztahů v letech 1974 až 1975

Dalším krokem, který měl vést k upevnění vztahů mezi Prahou a Lisabonem a k úspěšnějšímu prosazování československých zájmů v Portugalsku, měl být vznik vojenského oddělení při československém velvyslanectví v Lisabonu.[66] S návrhem opět přišli portugalští komunisté, kteří při své návštěvě Československa v červenci 1975 zmínili, že by takovýto krok přispěl k prohloubení československých kontaktů s Hnutím ozbrojených sil, tehdejší vůdčí silou v zemi.[67] Tímto „oficiálním politickým aktem", jak je označen v jedné ze zpráv, měly být opět podpořeny pokrokové síly v zemi.[68] Návrh na vznik vojenského oddělení byl projednáván na československých úřadech opět v tzv. portugalském horkém létě roku 1975.[69] Od jeho zřízení si ČSSR slibovalo kromě podpory portugalských komunistů dodávání aktuálních a spolehlivých informací z Portugalska.[70] Celkem měli na vojenském oddělení působit tři zaměstnanci, vojenský a letecký přidělenec a jejich zástupce. Z dokumentů k jeho zřízení vyplývá, že byl vyvíjen nátlak na rychlé zahájení jeho činnosti, ke kterému mělo dojít už v prosinci stejného roku, nejpozději v lednu roku 1976.[71] Ale vzhledem k dalšímu vývoji v Portugalsku po listopadu 1975 Československo zřejmě od jeho zřízení upustilo. Ve zkoumaných materiálech nebyly nalezeny žádné další zmínky o jeho existenci.

---

[64] Tamtéž.

[65] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 145, Arch. jednotka/bod: 150/5, Zpráva k návrhu na zahájení jednání mezi ČSSR a P o dlouhodobou obchodní dohodu.

[66] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 166, Arch. jednotka/bod: 168/13, Zřízení vojenského oddělení čs. zastupitelského úřadu v Portugalsku.

[67] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 102, Arch. jednotka/bod 162/4, Zpráva o pobytu studijní delegace KSP v ČSSR.

[68] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 166, Arch. jednotka/bod: 168/13, Zřízení vojenského oddělení čs. zastupitelského úřadu v Portugalsku.

[69] ÚV KSČ vznik vojenského oddělení schválilo usnesením na své 163. schůzi 5. září 1975. Zdroj: Na Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 166, Arch. jednotka/bod: 168/13, Zřízení vojenského oddělení čs. zastupitelského úřadu v Portugalsku.

[70] Tamtéž.

[71] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 166, Arch. jednotka/bod: 168/13, Zřízení vojenského oddělení čs. zastupitelského úřadu v Portugalsku.

Co se týče politických styků, nejvýznamnějším portugalským politikem, který ve sledovaném období navštívil Československo, byl ministr zahraničí Ernesto de Melo Antunes. Návštěvě předcházely dlouhé měsíce jednání o vhodném termínu. Situaci komplikoval jak vnitropolitický vývoj v Portugalsku, tak pravděpodobně i obavy nového režimu ze znepřátelení si západních spojenců v případě příliš zjevného sbližování se socialistickými zeměmi.[72] Ernesto de Melo Antunes se svou ženou Československo navštívil ve dnech 15. až 17. ledna 1976.[73] Význam návštěvy dokládá široká publicita v médiích, Rudé právo informovalo o jeho příjezdu a pobytu na titulní i následující straně,[74] a dostalo se mu přijetí od všech důležitých politických představitelů tehdejšího Československa včetně premiéra Lubomíra Štrougala a prezidenta Gustáva Husáka.[75] Těmito kroky chtěly československé úřady opět oficiálně podpořit tehdejší vývoj v Portugalsku, který „*dle samotných představitelů portugalské vlády směřuje k perspektivě socialismu*“[76] a upevnit vazby s východním blokem. Mezi konkrétní výsledky Antunesova pobytu v ČSSR patřil podpis letecké dohody a pozvání československého ministra zahraničí do Portugalska, které se nakonec uskutečnilo až o dva roky později za zcela jiné politické situace.

Československá spolupráce s portugalskými komunisty

Specifickou součástí tehdejší československé politiky vůči Portugalsku byla spolupráce s KSP. Jak už bylo výše zmíněno, spolupráce obou komunistických stran byla navázána už v 50. letech a po portugalské revoluci se nadále úspěšně rozvíjela. Z dochovaných materiálů vyplývá, že obě strany byly v pravidelném kontaktu, ať již prostřednictvím československého úřadu v Lisabonu, nebo při zahraničních cestách jednotlivých soudruhů, případně při pracovních cestách československých novinářů do Portugalska.[77] Portugalští komunisté kromě toho, že česko-

[72] AMZV ČR, Praha TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návštěva portugalského ministra zahraničí v ČSSR, Zpráva ZÚ Lisabon, 16. 6. 1975.

[73] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návštěva ministra zahraničí Portugalské republiky v ČSSR, č. 010.040/76-5/II.

[74] Rudé právo, 16. 1. 1976, s. 1 a 2. Dostupné online: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1976/1/16/1.png. Staženo dne 26. 6. 2016.

[75] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Zpráva o průběhu a výsledcích návštěvy ministra zahraničí Portugalska majora Ernesto Augusto de Melo Antunese v ČSSR, čj. 010.504/76-5.

[76] Tamtéž, TO-T Portugalsko 1975–79, karton 1, Návrh na pozvání ministra zahraničí Portugalské republiky mjr. Ernesta Augusta de Melo Antunese k návštěvě ČSSR (pro schůzi vlády), čj. 013.630/75-5.

[77] NA Praha, fond Gustáv Husák, Portugalsko, Zpráva redaktora Rudého práva Oldřicha Pospíšila ze služební cesty v Portugalsku.

slovenské úřady informovali o aktuálním vývoji v zemi, výrazně ovlivňovali rozvoj vzájemných vztahů mezi oběma státy, jak bylo vidět např. při obnově diplomatických styků. Československo je také po celou dobu materiálně i jinými způsoby podporovalo. Samozřejmostí byla účast na sjezdech i dalších oficiálních akcích druhé strany. Československá delegace se tak účastnila prvního legálního sjezdu KSP v Lisabonu v listopadu 1976, nebo v červenci 1976 prvního ročníku slavností stranického listu Avante, kde mělo svůj stánek Rudé právo.[78]

Co se týče oficiálních návštěv, v dokumentech je ve sledovaném období let 1974 až 1976 dochován záznam jen o jedné návštěvě generálního tajemníka portugalských komunistů Álvara Cunhala v Československu v únoru 1976.[79] Jan Klíma zmiňuje ještě jeho druhou návštěvu v roce 1978.[80] Jisté je, že se s československými zástupci ale stýkal v Lisabonu, a je možné, že Prahu navštívil i neoficiálně při jiných příležitostech, o kterých nebyly nalezeny záznamy. V únoru 1976 přijel Cunhal do Prahy za doprovodu Antónia Gervasia, člena politické komise ÚV KSP na pozvání ÚV KSČ. O návštěvě opět informovalo Rudé právo na titulní straně.[81] Během pobytu se Cunhal setkal s prezidentem Gustávem Husákem a tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Bilakem. Rozhovory se týkaly zejména objasnění pozic KSP na domácí scéně po neúspěšném pokusu o převrat v předchozím roce a v nadcházejících parlamentních volbách plánovaných na duben 1976. Během rozhovorů požádali portugalští komunisté také československé úřady o materiální a odbornou pomoc.[82]

Nejednalo se zdaleka o jedinou žádost, se kterou portugalští komunisté po roce 1974 na Československo obrátili. První dotaz je zdokumentován už z října 1974, kdy požádali mimo jiné o dodání vozu Škoda 1203 a vybavení fotolaboratoře pro redakci stranického deníku Avante. Současně apelovali na ÚV KSČ, aby ČSSR urychleně otevřelo v Lisabonu své velvyslanectví.[83] Následovaly další žádosti o dodávky konkrétního materiálu i odborná školení pro portugalské komunisty a dělníky, kteří převzali vedení znárodněných podniků. Prioritou byla podpora nově vzniklých zemědělských družstev v jižním Portugalsku. Tam byly dodávány československé traktory, mechanizační zařízení i osiva. Současně byli portugalští země-

[78] Tamtéž.

[79] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 186, Arch. jednotka/bod: 187/19, Zpráva o návštěvě delegace KSP v ČSSR.

[80] Jan KLÍMA, *Dějiny*, s. 520.

[81] Rudé právo, 18. 2. 1976, s. 1. Dostupné online: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1976/2/18/7.png. Staženo dne 26. 6. 2016.

[82] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 186, Arch. jednotka/bod: 187/19, Zpráva o návštěvě delegace KSP v ČSSR.

[83] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945-1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 82, Arch. jednotka/bod 132/29, Poskytnutí pomoci portugalské komunistické straně.

dělci zváni do Československa, aby se osobně seznámili s výhodami socialistického zřízení a jednotných zemědělských družstev.[84] Časté byly i požadavky na přístroje, které by podpořily propagační činnost KSP jako např. kamery, promítačky nebo vybavení pojízdného kina.[85]

Československo se v tomto směru řídilo pokynem Komunistické strany Sovětského svazu „*maximálně podporovat KSP a jejím žádostem o pomoc přednostně vyhovět*“[86] a snažilo se její požadavky, pokud to bylo možné, splnit. Dle interních pokynů bylo nutné se zaměřit především na pomoc v oblasti ekonomiky, výchovy kádrů a zemědělství.[87] Portugalští komunisté naopak zdůvodňovali opakované žádosti o podporu tím, že se nechtějí obracet na domácí organizace ani politické strany, aby si zachovali svou nezávislost.[88]

Na konci roku 1976 byla také v Lisabonu založena Společnost československo-portugalského přátelství, jejímiž členy byli opět převážně portugalští komunisté.[89] Dle oficiálních dokumentů byla její hlavní náplní kulturní osvěta a zvýšení informovanosti portugalské veřejnosti o Československu. Např. v roce 1980 pořádala tato Společnost mimo jiné kurzy češtiny, hostila Pražský dechový kvintet, promítala „osvětové“ filmy Klíč a Sokolovo a pořádala slavnostní večer k 110. výročí narození V. I. Lenina.[90] Její náplní ale zřejmě nebyla jen kulturní a osvětová činnost, protože v roce 1984 musela na nátlak portugalských úřadů odejít z původního sídla, a až do roku 1989 fungovala v provizorních podmínkách. Oficiálním zdůvodněním tarřewsmních úřadů bylo, že se stala prostředkem nepřiměřeného

[84] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 186, Arch. jednotka/bod: 187/19, Zpráva o návštěvě delegace PKS v ČSSR.

[85] Tamtéž.

[86] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 82, Arch. jednotka/bod 132/29, Pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ, Poskytnutí pomoci portugalské komunistické straně.

[87] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 24, Arch. jednotka/bod: 26/17, Zpráva o účasti delegace KSČ vedené V. Bilakem, jejímž členem byl s. O. Kličnik na VIII. Sjezdu KSP.

[88] Tamtéž, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – sekretariát 1971–1976, Svazek 82, Arch. jednotka/bod 132/29, Pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ, Poskytnutí pomoci portugalské komunistické straně.

[89] AMZV ČR, Praha, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Kontrolní zpráva o plnění úkolů vyplývajících ze Zaměření a hlavních úkolů čs. zahraniční politiky vůči Portugalské republice, č. 011.227/77-5.

[90] Tamtéž, TO-T 1980–89, Portugalsko, karton 1, Hodnocení dosažené úrovně čs.-portugalských styků od schválení „zaměření“ v roce 1983, Zpráva ZÚ Lisabon, č. j. 0532/89.

prosazování cizích vlivů v zemi.[91] Jisté je, že nejpozději v roce 1976 byla v Portugalsku zřízena taktéž rezidentura československé rozvědky.[92]

Vývoj vztahů po roce 1975

Už v době návštěvy portugalského ministra zahraničí v Československu v lednu 1976 byla pozice portugalských komunistů oslabena a země se postupně definitivně vydávala prozápadním směrem. Dle hodnocení československých úřadů se vlády ujal „*nejpravicovější kabinet od revoluce*".[93] KSP se ještě podařilo prosadit do nové ústavy přijaté v dubnu 1976 článek o budování socialismu v Portugalsku, ale následující parlamentní a prezidentské volby ukázaly, že jim došla síla k výraznějším změnám.[94] Sám Cunhal při své návštěvě Československa v únoru 1976 uvedl, že klíčové je pro jeho stranu v nastávajícím období udržet dosavadní výdobytky socialismu (tedy především zestátnění finančního sektoru a některých podniků a agrární reformu, pozn. aut.), nikoliv pokračovat v dalších reformách.[95] Také portugalská veřejnost už byla unavená z dvouletého revolučního boje a neodkladně se začínaly hlásit závažné ekonomické problémy. Rozvíjení vztahů s východním blokem ustoupilo do pozadí. Změna postoje po listopadu 1975 je vidět i u Spojených států a západoevropských zemí, které přestaly mluvit o nutnosti odchodu země z NATO a začaly Portugalsku nabízet štědré půjčky.[96] V první čtvrtině roku 1976 přislíbily Spojené státy Portugalsku pomoc ve výši 200 milionů amerických dolarů, SRN nabídla 70 milionů marek na vybrané projekty. Do pomoci se zapojily i severské země nebo Švýcarsko.[97]

Co se týče vztahů s Československem po listopadu 1975, v návaznosti na návštěvu Mela Antunese v lednu 1976 v Praze se v červnu stejného roku uskutečnily v Lisabonu konzultace na úrovni náměstků ministrů zahraničí. I když

---

[91] Tamtéž

[92] Existenci rezidentury čs. rozvědky v Portugalsku nejpozději od roku 1976 potvrdil pracovník Archivu bezpečnostních složek MV ČR na osobní dotaz autorky.

[93] AMZV ČR, Praha, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Události 25. 11. 1975 v Portugalsku a jejich důsledky, č. 0666/75-Hr.

[94] Při dubnových volbách 1976 nejvíce hlasů získali Socialisté s téměř 35 %, druhá byla Lidová demokracie (dnes Sociální demokracie) s 24 %. Komunisté byli až čtvrtí s 14,5 %. Zdroj: AMZV ČR. TO-T 1975–79. Portugalsko. Karton 1. Zpráva ZÚ Lisabon. Výsledky voleb do zákonodárného shromáždění. Č. 0592/76-Hr.

[95] NA Praha, fond KSČ – UV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 186. Arch. jednotka/bod: 187/19, Zpráva o návštěvě delegace KSP v ČSSR.

[96] AMZV ČR, Praha, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Zpráva o účasti Portugalska na zasedání Rady ministrů NATO v prosinci 1975 v Bruselu, č. 0509/76-Su.

[97] NA Praha, fond KSČ – ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–76, Svazek 190, Arch. jednotka/bod: 189/k info 2, Vnitropolitická situace v Portugalsku.

ČSSR mělo zájem o jejich pravidelné konání, není zcela jisté, že se nejednalo o ojedinělou akci. V dochovaných záznamech o žádných dalších setkáních není zmínka. Z dalších návštěv Československo usilovalo o návštěvu portugalského prezidenta, to se mu ale až do roku 1989 nepodařilo. Sice byl tehdejší portugalský prezident Francisco Costa Gomes pozván do Československa osobně Gustávem Husákem už na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách při podpisu Závěrečného aktu roku 1975, a následně bylo pozvání několikrát opakováno, ale vzhledem k porevolučnímu vývoji v Portugalsku neměla portugalská strana o návštěvu zájem. Československo neuspělo ani v navázání hlubších vztahů s Portugalskem na parlamentní úrovni. V letech 1974 až 1975 vzhledem k politické nestabilitě nebylo možné navazovat dlouhodobější vazby a po roce 1975 zaujal portugalský parlament k ČSSR a východnímu bloku obecně spíše nepřátelskou pozici. V lednu 1977 dokonce odhlasoval rezoluci odsuzující postup ČSSR vůči Chartě 77.[98] Celkově se od roku 1976 objevovaly ve zprávách československého velvyslanectví v Lisabonu stížnosti na kritické až nepřátelské hlasy ozývající se z této země. Zejména před parlamentními volbami v roce 1976 si v hlášeních českoslovenští diplomaté stěžovali na zprávy v portugalské státní televizi a rozhlase údajně nepravdivě informující o situaci v Československu. Portugalská média tehdy varovala před podobným vývojem, jako byl v ČSSR po srpnu 1968, který by mohl nastat v případě, že budou zvoleni komunisté.[99] Podobné stížnosti se objevily i během roku 1977, kdy portugalská televize vysílala dokumentární seriály o historii Evropy ve 20. století a podle československých úřadů zkresleně vypovídala o vývoji v ČSSR.[100]

Co se týče dalších smluv uzavřených mezi Portugalskem a Československem po roce 1975, patřila mezi ně kromě letecké dohody, podepsané během návštěvy portugalského ministra zahraničí, kulturní dohoda podepsaná v červnu 1976, dohoda o mezinárodní silniční dopravě a smlouva o zamezení dvojího zdanění v oblasti daně z příjmu, obě byly podepsány v roce 1978.[101] Další plánované dohody, jako byla smlouva o technické spolupráci, nebo meziuniverzitní výměně, se z důvodu malého zájmu Portugalska uzavřít nepodařilo.[102] Stav československo-portugalských vztahů ke konci 70. let lapidárně shrnuje kontrolní zpráva o plnění úkolů vyplývajících ze Zaměření a hlavních úkolů československé zahraniční po-

[98] AMZV ČR, Praha, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Informace o přípravě bělehradské konference, č. 0559/77 – Hr.

[99] Tamtéž, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Zpráva ZÚ Lisabon, Dodatek k informaci o přípravě bělehradské konference, č. 0559/77 – Hr.

[100] Tamtéž.

[101] Jan KLÍMA, *Dějiny*, s. 519.

[102] AMZV ČR, Praha, TO-T 1975–79, Portugalsko, karton 1, Kontrolní zpráva o plnění úkolů vyplývajících ze Zaměření a hlavních úkolů čs. zahraniční politiky vůči Portugalské republice, 14. 2. 1977, č. 011.227/77-5.

litiky vůči Portugalsku z roku 1979: „*S přihlédnutím na vnitropolitický vývoj v Portugalsku budou v nastávajícím období úkoly naší zahraniční politiky vůči této zemi uskutečňované ve složitějších podmínkách než v uplynulých čtyřech letech*“.[103] Události v následujícím období, zejména rok 1982, kdy byl z Portugalska vypovězen československý velvyslanec Ján Jáník kvůli údajnému soustavnému vměšování do vnitřních záležitostí země a následoval odvetný krok z československé strany,[104] ukázaly, že situace je opravdu diametrálně odlišná oproti revolučním rokům 1974 až 1976.

[103] Tamtéž.

[104] Jan KLÍMA, *Dějiny,* s. 520.

Barbora Menclová

Die Tschechoslowakei und die Revolution in Portugal (die tschechoslowakisch-portugiesischen Beziehungen in den Jahren 1974–1976)

Zusammenfassung

Der portugiesische Militärputsch am 25. April 1974 beendet das längste autoritäre Regime in Westeuropa. Die soziale und politische Entwicklung einschließlich sozialistischer Experimente und Kämpfe um die künftige Gestalt Portugals hat in den Jahren 1974-1976 die Aufmerksamkeit der Welt auf das Land geweckt. Zur Zeit des Kalten Krieges versuchten beide Supermächte, ihre Interessen in Portugal zu fördern. Die Tschechoslowakei als kommunistischer Staat und ein loyaler Partner der Sowjetunion trotz ihrer eigenen Prioritäten in anderen Teilen der Welt zögerten nicht, die portugiesische Entwicklung für den Sozialismus und für die Stärkung der Position der Kommunistischen Partei Portugals zu unterstützen. In der kurzen Zeit nach dem Militärputsch setzte die Tschechoslowakei die diplomatischen Beziehungen wieder ein und versuchte, die wirtschaftlichen und sonstigen Kontakte mit diesem Staat zu vertiefen. Sein Hauptziel war es, die Beziehungen zwischen Portugal und dem Ostblock zu stärken und die Position der portugiesischen kommunistischen Partei als eine führende Kraft im Staat zu unterstützen. Die Zusammenarbeit der kommunistischen Parteien, ein spezifischer Teil der tschechoslowakischen Außenpolitik während des kommunistischen Regimes, spielte eine wichtige Rolle für den gesamten Prozeß der Wiederherstellung der politischen und wirtschaftlichen Kontakte mit Portugal.

Barbora Menclová

Czechoslovakia and the revolution in Portugal. (Czechoslovak-Portuguese relations between 1974 and 1976)

Summary

The Portuguese military coup on the 25th of April 1974 finished the longest authoritarian regime in Western Europe. The social and political development including socialist experiments and struggles about the future shape of Portugal attracted the world's attention to the country in the years 1974–1976. At the time of the cold war both superpowers tried to promote their interests in Portugal. Czechoslovakia as a communist state and a loyal partner of the Soviet Union despite its own priorities in other parts of the world did not hesitate to support the Portuguese development towards socialism and to strengthen the position of the Portuguese Communist Party. In the short period after the military coup Czechoslovakia re-established diplomatic relations and tried to deepen economic and other contacts with this state. Its main objective was to strengthen ties between Portugal and the Eastern Bloc and to support the position of the Portuguese Communist Party as a leading force in the state. The Communist Parties' cooperation, a specific part of the Czechoslovak foreign policy during the communist regime, played an important role in the whole process of the re-establishment of the political and economic contacts with Portugal.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 265–284 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 265–284

MATERIÁLY

Jindřich Dejmek

Zpráva Jiřího S. Hájka o jeho diplomatické aktivitě po 21. srpnu 1968

Jiří S Hájek's report on his diplomatic activity after 21 August 1968

This materials provides a commented printing of a previously unpublished secret report by ČSSR Minister for Foreign Affairs during the Prague Spring period of 1968, Jiří S Hájek, who prepared it for the needs of the ministry heads (and also party circles) following his return to Prague from his dramatic trip to New York and Geneva after the occupation of Czechoslovakia by the armies of the Warsaw Pact. When the invasion occurred on 21 August, Hájek was in Yugoslavia on a holiday, as were three other members of O Černík's government. Following the occupation, and also thanks to the anti-occupation stance of the Central Committee and most of the Prague government, he travelled via Vienna to New York where the UN Security Council had been convened. Here, as early as 21 August, the ČSSR's provisional delegate to the UN, J Mužík, had spoken out against the occupation. Upon his arrival in New York on 24 August, Minister Hájek supported this stance, thus significantly helping to dismantle the Soviet lies that it was the Czechoslovak government which had invited the armies of the Warsaw Pact to its country. At the same time, however, he stressed that the ČSSR would remain an ally of the USSR. In subsequent days, Hájek no longer pursued further discussions of the Czechoslovak cause in the Council; on the contrary, in the spirit of the instructions of President L Svoboda (who was at the time holding negotiations with Brezhnev on dealing with the crisis further) he left New York and travelled to Geneva for UN negotiations on the non-proliferation of nuclear weapons. From there, he returned to Prague at the beginning of September.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovak diplomacy, 1968 Prague Spring, Soviet occupation, Jiří S. Hájek, UN

Cesta československého ministra zahraničních věcí Jiřího Hájka z Jugoslávie přes Vídeň na mimořádné zasedání Rady bezpečnosti Organizace spojených národů do New Yorku a jeho tamní improvizované vystoupení, odmítající obsazení ČSSR vlasti armádami vojsk Varšavského paktu, patří k nejvýraznějším aktům spontánního odporu různých vrstev občanů proti invazi 21. srpna 1968. V historických análech československé diplomacie oné doby byla sice jen jednou, zřejmě ale nejdůležitější složkou aktivní rezistence podstatné části pracovníků naší zahraniční služby proti okupaci.[1] Nepochybně však přispěla, stejně jako časově předcházející vystoupení zatímního delegáta ČSSR u Rady Bezpečnosti Jana Mužíka, k rozbití sovětské lži o legálním vstupu sovětských a dalších divizí do Československa na pozvání jeho vlády.

Pasáže o zmiňovaných aktivitách československých diplomatů po 21. srpnu 1968 na půdě mezinárodní organizace v New Yorku se dostaly i do několika podrobnějších zpracování dějin OSN[2] a ve svých memoárech je připomněl jak třetí generální tajemník této organizace, barmský intelektuál a diplomat U Thant,[3] tak někteří přítomní diplomaté včetně tehdejšího amerického velvyslance v Radě bezpečnosti George Balla.[4] Česká a slovenská historiografe je sice – samozřejmě až po listopadu 1989 – rovněž vzpomněla. Podrobněji ale zmapovány dosud nejsou, ostatně stejně jako celá aktivita reformně komunistické zahraniční služby v tomto období. A přece vedle dobové úřední dokumentace (a také popisů žurnalistických) existuje i několik retrospektiv z per přímých účastníků, z nichž nejdůležitější je jistě vylíčení příslušných událostí samotným Jiřím Hájkem v jeho obsáhlých memoárech.[5] Později své zážitky vylíčili i další čs. diplomaté, přítomní srpnovým jednáním Rady. Nejprve zmiňovaný Jan Mužík, tedy muž, který jako první vystoupil s improvizovaným projevem, založeným na již 21. srpna mu zaslaných informacích o dění v Praze, hned 21. 8.[6] Opakovaně se k jednáním vyjádřil také další tehdejší člen čs. mise v New Yorku, diplomat, zpravodajec (a dnes politický publicista) Miroslav Polreich, formálně tehdy přidělený na newyorský úřad v hodnosti tajem-

[1] Materiál přímo navazuje na autorovy předcházející texty o diplomacii v srpnu 1968, publikované v Moderních dějinách v posledních letech, naposledy na studii (a edici): Jindřich DEJMEK, *K Bezprostřední reakci československé diplomacie na sovětskou okupaci v srpnu 1968*, Moderní dějiny 15, 2015, č. 2.

[2] Snad nejlépe čs. kauzu vylíčil v příslušných partiích své analýzy Rady bezpečnosti britský publicista Andrew BOYD, *Fifteen Men on a Powder Keg*: A History of the UN Security Council, London 1971, zvl. s . 303–314.

[3] U THANT, *View from the UN*, Garden City 1978.

[4] George B. BALL, *The Path has another Pattern: Memoirs*, New York 1982.

[5] Srov. Jiří S. HÁJEK, *Paměti*, Praha 1997, s. 284–288.

[6] Nejuceleněji tak učinil v textu: *Pražské jaro – viděno z dálky*, in: Stanislava KUČEROVÁ – Bohumír BLÍŽEJOVSKÝ (eds.), *Československí jako součást evropanství*, Brno 1996, s. 194n.

níka.[7] Některé detaily doplnili krátkými vzpomínkami o Hájkových tehdejších aktivitách i někteří jeho blízcí spolupracovníci z řad diplomatů, např. bělehradský velvyslanec Ladislav Šimovič nebo právní expert ministerstva zahraničí prof. Vratislav Pěchota, v té době vedoucí nového odboru analýz a plánování MZV.[8]

Studium osobních složek československých diplomatů, pro historiky postupně zpřístupňovaných v archivu Ministerstva zahraničních věcí, už před časem potvrdilo, že podstatná část velvyslanců i dalších úředníků zastupitelských úřadů musela o své roli v kritických dnech srpna 1968 (a případně i dalším časovém období) vypovídat před úředníky kádrové komise ministerstva už v letech 1969–1970, také v souvislosti s tzv. stranickými prověrkami. Ke svým aktivitám se ale musel nedlouho po invazi vyjádřit i sám Jiří Hájek. V důsledku závěrů moskevských rozhovorů čs. představitelů v sovětské metropoli (23. až 26. srpna 1968) byl sice již počátkem září 1968 fakticky přinucen na post ve vládě rezignovat. I jako zaměstnanec Československé akademie věd byl však nucen sepsat (a to zřejmě vícekrát, pro několik institucí včetně ÚV) podrobnější výpověď o své činnosti, pochopitelně především o svých vystoupeních v Radě bezpečnosti.[9] A právě chronologicky zřejmě první z těchto dokumentů, který (podle kontextu) musel vzniknout relativně brzy po Hájkově odchodu z vlády a který se v originále (bohužel bez jakékoliv datace) zachoval v jeho osobní složce v Archivu ministerstva zahraničních věcí, je zde *in extenso* otištěn, jak bylo ostatně avizováno již v předcházejícím materiálu připraveného autorem pro *Moderní dějiny*.[10]

V krátkém úvodu k této drobné edici samozřejmě nemá smysl opakovat příběh Hájkovy aktivity, který sám vylíčil ve své níže otištěné zprávě a později i v memoárech. Předešleme jen, že se v některých detailech od jeho pozdějšího vylíčení těchto událostí v jeho *Pamětech* liší. V určitých pasážích je dokument podrobnější, v jiných stručnější, v každém případě ale vznikl s odstupem pouhých dnů, maximálně týdnů od vlastních událostí a nese tedy nejen výrazné stopy autenticity, ale samozřejmě i určité akcentování určitých souvislostí, jež pozdější vývoj událostí po nástupu tzv. normalizace nutně pozměnil. Autor tu např. věnuje mnohem větší pozornost motivaci svého vystoupení v New Yorku. Ta totiž v danou chvíli skutečně neplynula jen z (jakkoliv zásadní) potřeby obžaloby porušení mezinárodního práva Sověty i litery spojeneckých smluv, ale především ze snahy zabránit takovým krokem případnému dosazení nějaké loutkové vlády, plnící příkazy okupantů. V tomto

[7] Srov. např. Miroslav POLREICH, *21. srpen v OSN a jeho mezinárodně politický význam*, Britské listy, 21. 8. 2008, dostupné on-line.

[8] Ladislav ŠIMOVIČ, *Belehrad – August 1968*, in: D. Rozehnal (ed.), Jiří Hájek, Praha 1993, s. 70–74n.; Vratislav PĚCHOTA, Jiří Hájek – tři záběry, tamtéž, s. 37–47n.

[9] J. S. HÁJEK, *Paměti*, Praha 1997, s. 305–306.

[10] Srov. Jindřich DEJMEK, *K bezprostřední reakci československé diplomacie na sovětskou okupaci v srpnu 1968*, Moderní dějiny 15, 2015, č. 2.

smyslu se ostatně Hájek snažil jen zvýraznit postoje, jež proti invazi zaujala jeho vláda, ÚV KSČ, ale samozřejmě i naprostá většina veřejnosti – a v neposlední řadě tzv. vysočanský sjezd KSČ, který ostatně vedení čs. diplomacie k podobným postojům na mezinárodní scéně přímo vyzýval.[11] Dalším v danou chvíli důležitým motivem, který mohl v delším časovém odstupu poněkud „vyblednout", byla snaha posílit vystoupením na prestižní mezinárodní scéně postavení legitimních vůdců pražského obrodného procesu v čele s Alexandrem Dubčekem a Oldřichem Černíkem, jejichž osud byl bezprostředně po 21. srpnu 1968 více než nejistý.[12] V neposlední řadě lze pak jistě věřit autorovým memoárům, že „*myslel ... na naše lidi doma v nejrůznějších situacích, na ty, kdo v nejtěžších podmínkách s takovou vytrvalostí a vynalézavostí organizují rozličné formy odporu proti okupaci a hájí náš demokratický socialismus proti násilím a lžím. S těmi všemi ... cítil opravdovou živou a účinnou solidaritu...*" a nemohl tedy zůstat stranou.[13]

Projednávání československé kauzy v Radě bezpečnosti nakonec vyznělo, alespoň pro tuto chvíli, do ztracena – jako ostatně řada podobných záležitostí řešených v Organizaci spojených národů, a to nejen pro veto sovětského zástupce. Ze západních úředních pramenů lze doložit, že pro západní diplomaty byla celá záležitost především propagandistickým trumfem v mocenské hře s Moskvou, kterých – a to právě v OSN – využívaly obě strany po celou studenou válku.[14] Zřejmě pak nebyl příliš daleko od pravdy ani generální tajemník této organizace, když (a to i před Hájkem) tvrdil, že sovětská invaze do Československa v podstatě legalizovala americkou intervenci ve Vietnamu (kterou on sám často ostře kritizoval). Podobný názor ostatně sdílelo více diplomatů, přičemž na druhé straně v diskusích o československé kauze zaznívaly nejen ostré odsudky vstupu vojsk (s jedním z nejostřejších později vystoupil dokonce zástupce Albánie), ale byly patrné také postoje opatrné, a to často z velmi rozdílných politických táborů.[15] Hájkovi ale

[11] K tomu např. Věnek ŠILHÁN, *XIV. mimořádný „Vysočanský" sjezd KSČ*, in: Srpen 1968, Praha 1990, s. 144.

[12] V té souvislosti přitom stojí za upozornění, že podobně uvažovali i západní zástupci v Radě bezpečnosti, kteří bezprostředně po zahájení projednávání československé kauzy navrhovali – vedle základní rezoluce, napadající invazi do ČSSR, – i rezoluci, požadující okamžité propuštění Dubčeka a dalších unesených čs. politiků. Netřeba snad dodávat, že oba návrhy byly sovětským delegátem A. Malikem vetovány, byly ale v danou chvíli jistě symptomatické. Srov. též A. BOYD, *Fifteen Men on a Powder Keg*: A History of te UN …, s. 310.

[13] J. S. HÁJEK, *Paměti*, Praha 1997, s. 285.

[14] To ostatně potvrdil ve svých pamětech i tehdejší americký velvyslanec v Praze Jacob D. BEAM, *Multiple Exposure. An American Ambassador´s Unique Perspoective on East – West Issues*, New York 1978, s. 212.

[15] K podobným „opatrným" náležela např. řada zástupců tzv. nezúčastněných zemí v čele s Indií, ale také frankistický ministr zahraničí Fernando Castiella, který již nyní hledal podpůrné

nicméně ani Sověti, ani jejich skalní příznivci na domácí, československé scéně jeho odvážné kroky v těchto dnech nezapomněli a jeho politická kariéra, resp. její úřední část, skončila prakticky hned s jeho návratem do Prahy počátkem září t. r. Nikoliv ale jeho angažování se ve prospěch svobody své země.

Hájek měl – jako člen-korespondent ČSAV – původně přejít do oddělení nejnovějších dějin Historického ústavu, s jeho ředitelem Josefem Mackem se osobně znal ještě z přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy spolu vyučovali na Vysoké škole politických a hospodářských věd. To se sice zřejmě ani epizodicky nerealizovalo a ex-ministr měl napomoci zorganizovat tehdy nově zakládaný Politologický ústav. Když pak bylo toto pracoviště nastupujícími normalizátory zrušeno ještě dříve, nežli mohlo začít reálně fungovat, Hájek zakotvil na více než pět roků v Ústavu dějin státu a práva, kde začal pracovat na podrobné syntéze historie a vývoje OSN – mimochodem tematice, vůči níž má česká historiografie dluhy dodnes. S výjimkou několika dílčích studií, otištěných ještě v letech 1969–1970, však již byla jeho rozsáhlá práce odsouzena zůstat ve strojopise, neboť její autor spolu s vyloučením z KSČ přišel brzy i možnost výsledky své práce publikovat.[16] V říjnu 1976 musel ostatně z Akademie věd definitivně odejít, vzápětí se však s odvahou sobě vlastní zapojil do příprav tzv. prohlášení Charty 77, tj. manifestu jinak různorodě orientovaných intelektuálů a také řady někdejších reformně komunistických politiků, dožadujících se dodržování mezinárodně zakotvených (a pražskou vládou ratifikovaných) dokumentů o lidských právech. Ne náhodou byl také právě Hájek, zkušený právník s výraznou mezinárodní reputací někdejšího ministra zahraničí Pražského jara, vybrán za jednoho ze tří prvních tzv. mluvčích – vedle dramatika Václava Havla a filozofa prof. Jana Patočky.[17] To je ale už další kapitola Hájkova dramatického života.

* * *

Edice Hájkovy zprávy je provedena podle obvyklých pravidel pro vydávání novověkých a moderních historických pramenů. V textu byly opraveny zřetelné překlepy, rozepsány zkratky (s výjimkou obvyklé zkratky pro *termín* soudruh) a doplněna a sjednocena transkripce jmen. Pro zachování autenticity byly naopak zachovány některé autorem použité jazykové výrazy, jež by moderní čeština zřejmě přinejmenším upravila, např. slovo „napaditelnost“. Dokument je také vybaven poznámkovým aparátem, pro další kontext ovšem badatel musí využít i jiné tištěné

síly ke zvolení Španělska do Rady. A. BOYD, *Fifteen Men on a Powder Keg*: A History of the UN, s. 317–318.

[16] J. S. HÁJEK, *Paměti*, Praha 1997, s. 304n.

[17] K tomu např. Petr BLAŽEK (ed.), „*Tentokrát to bouchne*“. Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77, Praha 2007.

dokumenty, především příslušné svazky oficiální sbírky *Pramenů k dějinám československé krize v letech 1967–1970*.[18]

Záznam o mém pobytu v zahraničí od 18. srpna do 6. září 1968

Dne 18. 8. 1968 odejel jsem s rodinou do Jugoslávie na dovolenou.

Dne 21. 8. v 5 hodin ráno zavolal mne velvyslanec v Jugoslávii s. [Ladislav] Šimovič[1)] telefonicky do Splitu, kde jsem měl v úmyslu strávit dovolenou, a oznámil mi, že ČSSR je obsazena vojsky pěti států. Za pomoci jugoslávských soudruhů jsem se večer 21. 8. dostal letecky do Bělehradu, kde již byli soudruzi [Ota] Šik[2)], [František] Vlasák[3)] a [Štefan] Gašparik,[4)] kteří rovněž byli v Jugoslávii na dovolené. Po zhodnocení situace na základě zpráv Tanjugu i rozhlasových relací z ČSSR, které jsme stačili zachytit, rozhodli jsme se připojit se k prohlášení předsednictva ÚV KSČ, vlády i Národního shromáždění.[5)]

Ve 20 hod. večer jsme se dozvěděli, že za hodinu se má sejít Rada bezpečnosti, svolaná z iniciativy šesti svých členů k projednání otázky okupace Československa. Spojil jsem se telefonicky se Stálou misí v New Yorku, kde jsem požádal s. [Jana] Mužíka,[6)] aby se přihlásil k účasti na tomto zasedání a přečetl tam pro informaci Rady bezpečnosti stanoviska předsednictva ÚV KSČ, vlády, presidenta republiky i Národního shromáždění. Poněvadž jsem předpokládal, že eventuálně z Prahy pod tlakem okupantů může dojít negativní pokyn, požádal jsem s. Mužíka, aby uvedl, že vystupuje z přímého pověření ministra zahraničních věcí jediné konstitučně ustavené vlády ČSSR. V noci jsme se ještě pokoušeli spojit se s Prahou. Podařilo se nám získat spojení s Hradem a ohlásit s. presidentovi [Ludvíku] Svobodovi naši přítomnost v Bělehradě, jakož i naše stanovisko, že by se ČSSR měla účastnit jednání v Radě bezpečnosti. Totéž jsem sdělil s. [Václavu] Pleskotovi,[7)] jehož jsem se dovolal do bytu a který mě informoval, že mezitím byl poslán Stálé misi v New Yorku pokyn, aby se diskuse v Radě bezpečnosti neúčastnila. Snažil jsem se alespoň stručně jej seznámit s důvody, které nás vedly k našemu stanovisku:

a) Vlády pěti států porušily své závazky z dvoustranných smluv i z Varšavské smlouvy a neprojednaly předem věc v politickém konsultativním orgánu Varšavské smlouvy. Tím znemožnily ČSSR, aby využila tohoto prostředku pro vyřešení otázky mezi socialistickými státy. Dodatečně: Pokud lze najít pro násilný čin okupantů oporu ve Varšavské smlouvě, lze to jedině v čl. 4 (nedohodnuté akce jen v případě bezprostředního ohrožení vnějším útokem) – opatření podle tohoto článku však musí být oznámena okamžitě Radě bezpečnosti OSN.

---

[18] Srov. J. VONDROVÁ – J. NAVRÁTIL (eds.), *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967* až *1970*. Svazek I až III, Brno 1995 ad.

b) Hrozí nebezpečí, že okupanti se pokusí vnutit ČSSR loutkovou vládu, která toto bezpráví přijme, a jakékoli další kroky budou pak znemožněny.

c) ČSSR sice nepožádala o svolání Rady bezpečnosti, ale když Rada bezpečnosti byla přece svolána z iniciativy jiných a má na programu otázku obsazení ČSSR, bylo by pro domácí i světovou veřejnost nepochopitelné, kdyby orgány legální vlády, protestující doma proti okupaci, neplnily tuto svou povinnost na fóru světové organizace, jejímž je ČSSR členem. Takové vystoupení, seznamující světovou veřejnost s již publikovaným stanoviskem vlády, předsednictva ÚV KSČ, presidenta i Národního shromáždění, nemůže zásadně oslabit negociační pozici těchto orgánů vůči okupantům doma, naopak tuto pozici může posílit. Na druhé straně vzdát se tohoto prostředku tváří v tvář tlaku okupantů může snad vést k určité chvilkové výhodě, perspektivně však vytváří závažný precedent, který oslabí naše další jednání s nimi.

d) Bezprostřední ohrožení životů s. [Alexandra] Dubčeka,[8)] [Josefa] Smrkovského,[9)] [Oldřicha] Černíka[10)] a dalších ústavních činitelů i politických představitelů ČSSR, na jejichž záchranu je třeba využít všechny příležitosti – včetně OSN jako faktoru světového veřejného mínění.

V průběhu dne 22. 8. se k nám na velvyslanectví ČSSR v Bělehradě přihlásila řada soudruhů, kteří buď byli v té době v Jugoslávii, nebo se na jugoslávské území dostali. Ozývali se rovněž pracovníci – převážně kulturního úseku – ze Švýcarska, Itálie i Francie. Telefonicky jsem navázal spojení se ZÚ ve Vídni, Bernu, Římě, Paříži i Ženevě, abych je informoval, že jsem v Bělehradě a že až do umožnění návratu do ČSSR a normalizace práce vlády doma chci svou funkci vykonávat z Bělehradu. Mezitím jsem také znovu jednal se Stálou misí v New Yorku, kde soudruzi oznámili, že s. Mužík vystoupil na zasedání Rady bezpečnosti s dobrým ohlasem, že však po obdržení pokynu z ministerstva zahraničních věcí se dalšího jednání neúčastnili. Při dalším hovoru v průběhu odpoledne (účastnil se ho kromě s. Mužíka také s. ministr [Jozef] Trokan,[11)] který mezitím na své studijní cestě přibyl na Stálou misi v New Yorku) sdělili soudruzi, že na základě nově došlého apelu Národního shromáždění považují za správné se opět další schůze Rady bezpečnosti zúčastnit. Souhlasil jsem, dohodl s nimi hlavní myšlenky jejich vystoupení a zároveň jsem soudruhům na Stálé misi oznámil, že po poradě s přítomnými členy vlády považuji za správné do New Yorku letět sám, poněvadž podle zpráv z Prahy je oprávněná obava, že nejvyšším představitelům strany a vlády – snad s výjimkou presidenta Svobody – hrozí vážné nebezpečí a že po jejich uvěznění, popřípadě možné likvidaci, mohla by se vytvořit loutková vláda, která by další akce proti okupaci znemožnila. Soudruzi ze Stálé mise souhlasili.

Před odletem se mi ještě podařilo se spojit s ministerstvem zahraničních věcí, se s. Pleskotem. Náš rozhovor byl přerušen právě tehdy, když jsem s. Pleskota žádal o názor presidenta, vlády i stranických orgánů na můj úmysl vystoupit na Radě bezpečnosti s jejich stanoviskem k okupaci. To mne utvrdilo v přesvědčení, že ministerstvo zahraničních věcí je již obsazeno a že v dalším je pochybovat, zda lze

zprávy a pokyny z ministerstva zahraničních věcí považovat za autentické. Za pomoci pracovníků velvyslanectví v Bělehradě bylo mi zajištěno letecké spojení do New Yorku z Vídně, kam jsem se ještě téže noci dostal jugoslávským letadlem. Ve Vídni jsem přenocoval na rezidenci vyslance[12)], přičemž jsem se v noci pokoušel znovu o spojení s Prahou, jek na ministerstvu zahraničních věcí, tak i v bytě s. Pleskota. Tohoto spojení jsem nedosáhl, hovořil jsem však se s. Šikem a s. Vlasákem v Bělehradě. Od nich jsem se dozvěděl, že se jim podařilo spojit se s Ministerstvem zahraničních věcí, [se] s. Pleskotem, jejich rozhovor byl však rovněž přerušen a také oni nabyli přesvědčeni, že spojení s ministerstvem zahraničních věcí již není spolehlivé. Proto jsem nepovažoval za autentickou zprávu s podpisem s. Pleskota, kterou jsem převzal téže noci od vyslance [Pavla] Novotného, že totiž president považuje za nevhodné, abych se účastnil Rady bezpečnosti vzhledem k dvoustranným jednáním, vedeným s. Svobodou s okupanty.[13)] Poněvadž zpráva nebyla formulována jako striktní příkaz, nýbrž jen jako doporučení, odpověděl jsem okamžitě šifrou:

„Po poradě se s. Šikem, Vlasákem, Gašparikem, Šimovičem rozhodl jsem se jet do New Yorku.

1) Ve chvíli, kdy okupační mocnosti vyjednávají z pozice síly, bez ohledu i na záruky Varšavské smlouvy, je potřebí využít všech prostředků k posílení naší pozice pro uplatnění stanoviska ÚV, sjezdu KS[14)] i vlády, která jsou v souladu se zásadami V[aršavské] S[smlouvy] i Charty [OSN].

2) Otázka okupace byla dána na pořad RB ne z naší iniciativy. Neúčast ČSSR v jednání o ní by náš lid nepochopil, když, využívá i jiných cest a prostředků k vyjádření tohoto stanoviska.

3) V jednání samozřejmě ze strany imperialistů budou antisovětské a antikomunistické argumenty. Od těch se distancujeme a znovu zdůrazníme vůli vlády i lidu k socialismu, k přináležitosti k socialistickému společenství i k závazkům z nich vyplývajícím. Vyvaruji se invektiv, vystoupím pozitivně s apelem na 5 států."

Před odletem na letišti ve Vídni jsem byl obklopen množstvím novinářů a zasypán jejich dotazy. V zásadě jsem vyjádřil toto stanovisko: Plně se stavím za postoj presidenta, vlády, Národního shromáždění i předsednictva ÚV KSČ. Jenom tento postoj chci vyjádřit na Radě bezpečnosti, bude-li mi dána příležitost. Okupaci považuji za zásadní omyl a chybu spojenců. Nemůže to však být důvodem k tomu, abychom opustili naše spojenecké závazky. ČSSR nechtěla a nechce opustit socialismus jako základnu svého vývoje, ani společenství socialistických států jako mezinárodní rámec tohoto vývoje. Proto odmítneme také jakékoliv řeči a náměty o neutralitě, i když se snad podle zpráv doma ve zmatku takové hlasy vyskytují (a byly také v dotazech novinářů vzneseny). Na zprávu, která mezitím došla, o úmyslu presidenta Svobody odletět do Moskvy, jsem odpověděl zdůrazněním

autority presidenta, naprosté důvěry v jeho statečnost, čestnost a vlastenectví i ve správnou volbu osob, které si vybral jako průvodce k jednání.

Při mezipřistání v Bruselu jsem byl rovněž zahrnut dotazy novinářů podobného druhu. Zdůraznil jsem, že budu moci stanovisko k moskevskému jednání vyjádřit teprve po seznámení s projevem presidenta. Na letišti mne uvítal oficiálně ministr zahraničních věcí [Pierre] Harmel,[15)] doprovázený socialistickým senátorem Dejardinem. Vysvětlil jsem jim stanovisko vlády, jak jsem je znal ze zpráv, a zdůraznil jsem přitom, že si sice vážím jakéhokoliv projevu sympatií, ale že samozřejmě za směrodatné považuji jednání s okupačními vládami, především s vládou SSSR. ČSSR pochopitelně nechce v této kritické situaci opustit socialistické společenství, považuje celou věc za tragický omyl, který se musí vyjasnit, aby vztahy k spojencům byly znovu postaveny na zdravý základ.

Do New Yorku jsem doletěl 24. 8. odpoledne. Odmítl jsem na letišti dotazy četných novinářů a odebral se na Stálou misi. Snažil jsem se orientovat v situaci. Moskevská jednání, o nichž president republiky toho dne ráno prohlásil, že očekává vyřešení do večera, dosud neskončila a měla pokračovat druhý den. Potěšující byly zprávy o možné účasti s. Dubčeka, Smrkovského a Černíka při jednáních. Zprávy z domova svědčily o rostoucím odporu. Také informace ze XIV. sjezdu KSČ, jakož i o zasedání Národního shromáždění svědčily o nutnosti pokračovat v tlaku na okupanty všemi legálními prostředky, které jsou k dispozici.

V New Yorku v té chvíli probíhala další schůze Rady bezpečnosti, na níž podle informací přítomných pracovníků mise, potvrzených pozdějším stenografickým protokolem, SSSR i ostatní účastníci invaze dále pokračovali v meritorní diskusi a pronášeli nepravdivá obvinění a pomluvy proti ČSSR i KSČ. Z iniciativy některých nestálých členů Rady bezpečnosti byla vznesena do diskuse otázka osobní bezpečnosti zatčených čs. ústavních a politických činitelů a předložen na, jejich ochranu návrh rezoluce. Zdálo se mi v té chvíli nemyslitelným, že by kterýkoli čs. občan – a tím méně ministr zahraničí – se mohl postavit proti projednávání otázky a zeslabit tak tlak veřejného mínění na minimální požadavek osobní bezpečnosti našich vedoucích soudruhů.

Ještě téhož dne večer jsem navštívil U Thanta[16)] a předsedu Rady bezpečnosti Brazilce [Joao Augusto] Araujo Castra.[17)] U Thant slíbil diskrétní a všestrannou podporu a vyjádřil názor, že okupace ČSSR byla největší chybou (*blunder*) sovětské politiky za uplynulých 20 let. Tento čin vrhl celý světový vývoj o 15 let zpět. Podobný názor vyslovil předseda Rady bezpečnosti, který kromě toho prohlásil, že Američané přes svůj křik jsou v podstatě velmi spokojeni, poněvadž sovětská okupace ČSSR legalizovala morálně politicky americkou agresi ve Vietnamu, všechny americké intervence [v] minulosti i budoucnosti a učinila postavení všech malých států naprosto nejistým. Jako předseda Rady bezpečnosti nechce, aby se toto zasedání stalo dějištěm viny studené války, zvláště proto ne, že americké rozhořčení je v podstatě pokrytecké – a nesměřuje k ničemu jinému, než vydobýt USA lepší pozici pro další kšeftaření (*deal*) s SSSR. Domnívá se však, že principiálně je třeba

učinit vše, aby okupace ČSSR byla ve světovém veřejném mínění postavena do pravdivého světla i se závažnými závěry a důsledky, jež přináší pro mír a bezpečnost malých států. Tentýž názor v dalších jednáních vyslovil zástupce Alžíru a Indie. Naprostou podporu našeho stanoviska vyjádřil jugoslávský zástupce [Antuna] Vratuša,[18)] jenž sám v právě skončeném zasedání Rady bezpečnosti vystoupil s projevem, hájícím suverenitu a princip nevměšování. Pozdě v noci přišel ke mně rumunský stálý zástupce Disconescu, který slíbil, že se také přihlásí do další diskuse v Radě bezpečnosti a podpořil naše stanovisko. (Později ovšem na základě pokynů z domova toto stanovisko změnil.)

Dne 25. 8. jsem se od rána pokoušel spojit telefonicky s Moskvou. Rada bezpečnosti začínala v 11.30. Asi v době jsem dosáhl spojení s Moskvou. Ozval se mi s. [Josef] Kafka,[19)] jehož jsem požádal o rychlou informaci někoho z okolí presidenta, nejspíš s. [Gustáva] Husáka[20)] nebo [Milana] Klusáka,[21)] s prosbou, aby někdo z nich mi okamžitě zavolal a sdělil přímou dispozici s. presidenta Svobody. Poté jsem po poradě se Stálou misí, s ministrem Trokanem a s. velvyslancem [Karlem] Dudou[22)] odešel na zasedání Rady bezpečnosti, kde probíhala diskuse o tom, zda má být umožněno zástupci NDR se účastnit jednání. V této diskusi, i když procedurálního charakteru, představitel SSSR a BLR znovu opakovali tvrzení o okupaci jakožto záchraně socialismu v ČSSR před kontrarevolucí. Zároveň ze strany delegáta SSSR[23)] jsem dostal několik vzkazů, abych nevystoupil nebo alespoň své vystoupení odložil. Současně se delegace SSSR snažila přimět neutrály k návrhu na přerušení jednání. Odpověděl jsem na tyto vzkazy, že samozřejmé si vystoupení nebudu vynucovat, rozhodne-li Rada bezpečnosti odložit jednání, že však vzhledem k tomu, že [zástupce] SSSR se neomezuje na procedurální diskusi o nepříslušnosti Radě bezpečnosti projednávat tuto otázku, nýbrž se pustil do merita věci, dokonce přizval ostatní interventy a ještě se pokouší prosadit přizvání interventů – nečlenů OSN, přičemž pomlouvá ve svých vystoupeních KSČ, vládu i lid ČSSR, nemohu jako představitel ČSSR neodmítnout tyto pomluvy. Když byla diskuse o NDR skončena, vystoupil jsem na pozvání předsedy Rady bezpečnosti s projevem, jehož text přikládám. [Jakov] Malik po mém vystoupení se omezil na informaci, že jednání s. Svobody v Moskvě pokračuje a na přečtení výzvy pěti okupantských vlád k osvobození ČSSR, které je rovněž pomluvou strany a vlády ČSSR. Během čtení tohoto dokumentu, jakož i při dřívějších křečovitých argumentacích, obhajujících intervenci, se několikrát na galerii ozval odmítavý šum a smích.

Československý projev byl oceněn jako konstruktivní afro-asijskými členy Rady bezpečnosti, celou latinskoamerickou skupinou, Francií, Kanadou a Dánskem. V osobních vyjádřeních se kladně o tomto projevu vyslovili vůči členům Stálé mise zástupci Maďarska a Polska.

Po vystoupení jsem se sešel znovu s předsedou Rady bezpečnosti, který rovněž hodnotil kladně náš projev a přímo se zeptal, co jsem mínil výzvou k „moudrému postoji“ Rady bezpečnosti. Odpověděl jsem, že vzhledem k součas-

ným jednáním v Moskvě považuji za nejmoudřejší, aby Rada bezpečnosti nezaujímala žádné stanovisko ve formě rezoluce, a to ani v meritu okupace, ani vůči požadavku vyslovenému na ochranu života s. Dubčeka, Černíka, Smrkovského a ostatních zatčených, neboť jsme dostali toho dne již bezpečnou zprávu, že tito soudruzi se již účastní jednání po boku presidenta republiky. Předseda Rady bezpečnosti [Castro] (mj. bývalý ministr Goulartovy vlády), podobně jako ostatní neutrálové, vyzdvihl s uznáním, že jsme se v projevu distancovali od snah studené války západních mocností a tím do určité míry tyto snahy paralyzovali. Již v těchto jednáních jsme společně se s. Mužíkem požádali předsedu a ostatní neutrály, aby usilovali o zmírnění tónu debat, popřípadě o to, aby celá diskuse usnula a na Radě bezpečnosti se dále nejednalo.

Dne 25. 8. odpoledne došel telegram,[24)] odvolávající se na stanovisko presidenta republiky a požadující:

„1) V souladu s dřívějším usnesením vlády žádám, abys v RB nevystupoval.

2) Vláda Ti vzkázala vzkaz do Vídně, aby ses vrátil do Prahy. Usnesení bylo učiněno na Hradě ze svobodné vůle vlády.

3) Učiň vhodnou formou prohlášení, že naše vláda nesouhlasí s projednáváním tzv. české otázky v RB, protože své záležitosti si projednáme sami s ostatními socialistickými zeměmi. Vrať se nejbližším spojem. Podepsán Svoboda, president republiky."

Odpověděl jsem na něj telegramem:[25)]

„V projevu jsem řekl, že meritorně vše vyřeší jednání ČSSR s pětkou. Výslovně odmítat jednání v RB je politicky i právně chybné. Je-li okupace pomocí podle čl. 4 V[aršavské] S[mlouvy], měla by být projednána RB OSN. SSSR odmítl projednávat na RB, ale když většina schválila, účastní se SSSR i MLR jednání a na vlastní žádost též BLR a PLR. Nemůžeme se vzdávat legálních prostředků, na něž máme nárok z Varšavské smlouvy i Charty OSN, dokud pětka neskončí okupaci, nelegální podle obou dokumentů. V dalších rozhovorech zdůrazňujeme, že nepovažujeme další jednání v RB za účelné a nezúčastníme se. Cílem je nechat jednání v RB zatím usnout. V jednání s předsedou RB i neutrály jsem upozornil na důležitost jednání v Moskvě a malou účelnost diskuse v RB. Vzdát se legálních prostředků proti ilegální okupaci by vyvolalo pobouření doma, odcizilo by světovou veřejnost a posílilo protikomunistickou kampaň imperialistů. Informuj delegaci v Moskvě."

Ve věci samé jsem pokračoval v úsilí, aby diskuse se dále nerozvíjela. V tom směru jsem jednal znovu se zástupci Indie, Alžíru, Senegalu, Pákistánu, Etiopie, jakož i s představiteli latinsko-americké skupiny, která usilovala o svolání mimořádného Valného shromáždění k otázce ČSSR. Současně jsem schválil tiskové prohlášení Stálé mise o tom, že vzhledem k probíhajícím přímým jednáním v Moskvě se československá vláda nedomnívá, že by jednání v Radě bezpečnosti mohla vést k vyřešení této otázky a instruovala delegaci, aby se nadále jednání neúčastnila.

V rozhovoru s rumunským ministrem [Corneliu] Manescu,[26)] který jako předseda XXII. Valného shromáždění přijel do New Yorku, jsem toto stanovisko vysvětlil. Soudruh Manescu s ním projevil naprostý souhlas a informoval mne, že rumunské stranické vedení nepovažuje akci v Radě bezpečnosti za účelnou, že v tom směru také orientovalo stálého zástupce RSR v New Yorku a změnilo jeho původní úmysly.

[Dne] 26. 8. a 27. 8. jsem strávil jednáním s neutrály, opětovně s U Thantem i předsedou Rady bezpečnosti, s nimiž jsme spolu se s. Mužíkem objasnili, že na základě společného komuniké ČSSR a SSSR požádáme o stažení tzv. československé otázky z pořadu Rady bezpečnosti. Vyjádřili pochopení pro tento postoj, upozornili však, že této žádosti zřejmě nebude vyhověno, poněvadž Rada bezpečnosti již tuto otázku vzala na pořad (ne z naší iniciativy) a může jedině sama společným rozhodnutím ji z pořadu sejmout. Většina členů Rady bezpečnosti zřejmě s takovým rozhodnutím nebude souhlasit. Chování SSSR nevyvolává důvěru. I když snad vláda ČSSR projeví s výsledky moskevských jednání souhlas, vyhradí si většina členů Rady bezpečnosti právo se nejdřív seznámit s obsahem těchto usnesení, aby mohla posoudit, zda skutečně řeší otázku v duchu Charty OSN. Na základě těchto rozhovorů odeslal s. Mužík 27. 8. odpoledne, ještě před mým odjezdem, mnou schválený dopis předsedovi Rady bezpečnosti se žádostí o stažení bodu z pořadu jednání, Je jisté, že tato naše akce, i když pochopená většinou členů Rady bezpečnosti jako výsledek nutnosti, měla nepříznivý ohlas mezi neutrály. Tento ohlas byl doprovázen obavami, že tlak velmoci donutil ČSSR přijmout nerovné podmínky a vzdát se prostředku, vyplývajícího z členství v OSN.

[Dne] 27. 8. večer jsem odletěl do Londýna, kam jsem přibyl 28. 8. ráno. Společně s chargé [d´affaires] londýnského ZÚ s. [Janem] Pátkem[27)] jsem se pokusil najít přímé spojení do Prahy. To však po delší době se ukázalo nereálným. Proto jsem pokračoval v cestě do Bělehradu po krátkém zdržení na londýnském velvyslanectví a setkání s našimi studenty, které jsem vybízel k důvěře v soudruhy Svobodu, Dubčeka i vládu, i k návratu domů. Na dotaz televize BBC jsem rovněž vyjádřil svou důvěru ve výsledek jednání s. Svobody a podtrhl jsem, že SSSR i přes velkou chybu, jíž se invazí do ČSSR dopustil, zůstává i nadále naším spojencem, ba přítelem.

[Dne] 28. 8. odpoledne jsem přiletěl do Bělehradu, kde jsem s ostatními soudruhy posoudil situaci po moskevském jednání. Soudruzi mne rovněž informovali o krocích, které podnikli z Bělehradu, jakož i o některých prohlášeních, na něž v mé nepřítomnosti podepsali i mne, anticipujíce můj zásadní souhlas. Bylo jasné, že obnovením podmínek pro práci vlády nemá jakákoliv politická činnost jejích členů v zahraničí opodstatnění. Proto souhlasně se soudruhy Vlasákem a Gašparíkem jsme se rozhodli odjet do Vídně a tam usilovat o další cestu do Prahy. Po příjezdu do Vídně jsem dostal informaci z Prahy, že mám nadále čekat na další pokyny. Soudruzi Gašparík i Vlasák mne upozornili, že přes Bratislavu dostali vzkaz o možnosti se vrátit, který prověřují. Na můj výslovný dotaz byla mi řečeno, že se

mne tento vzkaz netýká. Proto jsem považoval za správné čekat ještě na výslovný pokyn pro sebe. Poněvadž však má přítomnost ve Vídni vyvolávala zbytečný rozruch a rezidence velvyslance byla stále obléhána novináři, rozhodl jsem se s ohledem na usnesení vlády ze dne 14. 8. 1968 č. 290 o účasti ministra zahraničních věcí na konferenci nenukleárních států v Ženevě, odjet do Ženevy a zde čekat na další pokyny.

Dne 31. 8. jsem odletěl do Curychu. V Bernu jsem byl seznámen se šifrou 011.233, která mi ukládala čekat na další pokyn.[28)] V souladu s touto šifrou jsem také nepodnikl žádné politické akce a nevystupoval veřejné. V tomto svém jednání jsem se řídil úvahou, že mé vystoupení na Radě bezpečnosti – i když politicky, právně a zejména mravně zcela odůvodněné – podle mého nejlepšího přesvědčení správné a nikterak nenapadající SSSR – vyvolalo pochopitelně značný odpor u sovětské vlády a tím se moje přítomnost v Praze mohli stát pro čs. vládu i stranické vedení obtížnou. Bylo proto na nich, aby rozhodli, zda a kdy se mám vrátit. Jakmile mi toto rozhodnutí bylo dne 3. 9. sděleno,[29)] vrátil jsem se nejbližším spojením, tj. dne 5. 9. ze Ženevy do Vídně a odtud pak přes Bratislavu do Prahy.

Závěr:

Jak vyplývá ze zprávy, vycházel jsem při všech svých krocích z informací, které jsem toho času měl k dispozici. Řídil jsem se stanoviskem, které k okupaci v prvních hodinách zaujalo předsednictvo ÚV KSČ, vláda republiky, president i Národní shromáždění a které dalšími informacemi bylo jen posilováno. Při jeho vyjadřování jsem se nikdy nepustil do protisovětských invektiv, naopak jsem použil všech příležitostí k tomu, abych zdůrazňoval trvalou nezbytnost ČSSR úzce spolupracovat s SSSR a ostatními socialistickými zeměmi a nedat sklouznout naprotisovětskou platformu. Pokud bylo v mých možnostech, snažil jsem se také samotné jednání v Radě bezpečnosti ovlivnit pozitivním směrem. Dodávám, že jsem odmítl jakékoliv nabídky na pomoc ze strany zástupců NATO (americký delegát [George] Ball[30)] mi poslal vzkaz, že je ochoten se se mnou sejít, což jsem rovnou odmít1, náhodné setkání s britským delegátem lordem [Hughem] Caradonem[31)] na chodbě budovy OSN jsem omezil na stručnou výměnu zdvořilostí a na jeho pozitivní hodnocení mého projevu jsem nereagoval, odmítl jsem se sejít rovněž s představiteli Dánska a Kanady, kteří byli velmi aktivní při návrhu rezoluce o bezpečnosti životů s. Dubčeka a ostatních soudruhů). Nemohl jsem ovšem neodmítnout – i když pozitivní a slušnou formou – invektivy proti ČSSR a KSČ o tzv. kontrarevoluční situaci.

Zůstává otázka správnosti a vhodnosti vystoupení Radě bezpečnosti vůbec. Při velmi kritickém přehodnocení se utvrzuji v názoru, že to bylo správné. Po právní stránce je to naprosto nesporné. Kompetence Rady bezpečnosti byla i z hlediska Varšavské smlouvy v otázce spojenecké invaze do Československa naprosto nesporná. Domnívám se však, že i z politického hlediska nebyla ČSSR způsobena

žádná škoda naším vystoupením, naopak byl zde vhodným způsobem posílen tlak světového veřejného mínění, který v situaci dne 21. až 24. 8. byl potřebný a sehrál kladnou úlohu při podpoře stanoviska čs. lidu i akce presidenta Svobody. Tomu nebrání ani to, že naše delegace v Moskvě se nakonec – po dosažení dohody – od této formy podpory distancovala.

Skutečnost, že jednání na Radě bezpečnosti a československá účast v něm byla okupantům nepříjemná, a že to také v Moskvě naší delegaci vyčítali, nemůže být důkazem toho, že tato akce byla snad pro zájmy ČSSR negativní. Naopak, je to jen další argument, svědčící v její prospěch. Domnívám se, že byla v souladu s důstojným postojem našeho [lidu] i jeho ústavních a politických představitelů v průběhu celé krize. Naopak – nevyužití i této – samozřejmě morálně politické – světové platformy v tak vážné chvíli by bylo československou pozici vůči okupantům ještě více oslabilo a v jednání by sotva přineslo byť i jen taktickou výhodu. Nadto bylo by právem kritizováno ze strany našeho lidu.

Nedomnívám se, že by i při dalším vývoji mělo Československo kdykoliv připustit, že v případě narušení smluvních závazků ze strany spojenců nejsou orgány OSN v této věci kompetentní. Můžeme říci snad, jejich činnost není vhodná, nemůžeme se však sami zbavovat možnosti, aby alespoň někdo pro nás tohoto prostředky využil. To se týká také eventuální argumentace při příštím Valném shromáždění. Skutečnost, že při těchto akcích se snažili a snaží přizivovat západní imperialisté, neměla by nás mást. Vždyť víme, že politicky byla invaze do Československa nesmírnou politickou chybou, která prospěla především americkému imperialismu k upevnění již dost útočné linie jeho politiky, zachránila NATO před rozpadem a dala všechny argumenty západoněmecké politice proti socialistickým zemím. Tedy tento čin byl sám o sobě velkou službou západnímu imperialismu. Nelze proto tento čin ospravedlňovat nejen z hlediska našich národních zájmů, ale ani z hlediska světové socialistické soustavy a konečně i z vlastních zájmů SSSR. Nemůžeme-li jej dnes veřejně kritizovat, alespoň se ubraňme tomu, abychom jej veřejně ospravedlňovali. V tom směru nebudeme nikdy ani jako socialistická země osamoceni (postoj Jugoslávie, Rumunska, jakož i postoj převážné většiny neutrálů, stojící na protiimperialistických pozicích) a v takovém postoji také není nic protisovětského nebo protisocialistického.

Závěrem bych chtěl upozornit, že důstojný postoj československého lidu a jeho politického vedení vytvořil nám v celém světě, zejména u malých a středních států jak v Evropě, tak v rozvojových oblastech, velkou autoritu a úctu. Máme rovněž veliké sympatie u bratrských stran většiny evropských zemí (které se poprvé v dějinách tak jednoznačně postavili proti kroku SSSR jako škodlivému věci socialismu), jakož i v ostatních pokrokových a demokratických kruzích těchto zemí. Bylo by nesmírnou škodou, kdybychom tuto důležitou mezinárodní hodnotu – i když ji v současné době nemůžeme přímo využívat – promarnili tím, že bychom se při různých příležitostech diskreditovali prohlášeními, jaká bývala zvykem v předlednových poměrech. I když je z moskevské dohody jasné, že tzv. koordina-

ce naší politiky se sovětskou bude znamenat aspoň po určitou dobu velmi omezený prostor pro jakékoliv samostatné zahraničně-politické vystoupení, měli bychom se vyvarovat všeho, v čem bychom se jevili světu jako pouzí satelité [!]. Stejně by takovýto postoj neměl dost přesvědčivosti a tedy ani pro podporu SSSR by nebyl prospěšný.

Správné by bylo pro nejbližší dobu vést zahraniční politiku pragmaticky po linii rozvíjení bilaterálních vztahů, užitečných především v oblasti ekonomické a vědeckotechnické. Ve velkých mezinárodních politických otázkách, kdy mnoho příležitostí bude svádět argumentačně k analogii s našimi srpnovými dny, se zdržet velkých proklamací a raději mlčet, když už nemůžeme říci plnou pravdu. Snad vědomí o napaditelnosti [!] podobných pozic a riziko nepříjemné argumentace, v takovém případě rozvíjené proti SSSR, může přesvědčit i naše sovětské přátele k tomu, aby na nás zbytečně v tomto směru nenaléhali. Jinak bude stále na místě tichá diplomacie, snažící se udržet velký morálně-politický kredit, který máme, nedopustit jeho vyprchání a při naprosto korektních vztazích k našim spojencům ve stycích s malými nesocialistickými a rozvojovými zeměmi tento kredit udržovat a pokud možno využívat. Samozřejmě, že také zde hlavní těžiště bude ve vnitřní politice a jejích krocích.

AMZV Praha, Osobní spis Jiří S. Hájek. Originál, strojopis.

---

1) Ladislav Šimovič (1915–2010), čs. diplomat, původní profesí prof. francouzštiny. V letech 1948–1970 působil v čs. diplomacii, nejprve jako velvyslanec v Bulharsku (1948–1951), od roku 1954 jako jeden z náměstků ministra zahraničí V. Davida, v letech 1957–1959 jako první poválečný velvyslanec v Japonsku. V letech 1959–1962 byl velvyslancem v Indii, následně opět náměstkem ministra, od března 1966 pak působil jako velvyslanec v Jugoslávii. V důsledku svých protiokupačních aktivit byl roku 1970 z MZV propuštěn a předčasně penzionován. Autor v rukopise dochovaných objemných vzpomínek *„Žatva a úhrabky“*.

2) Ota Šik (1919–2004), český ekonom a československý politik. V době Pražského jara byl náměstkem předsedy vlády O. Černíka a tvůrcem programu ekonomické reformy. Po okupaci zůstal v Bělehradě (formálně byl jmenován novým ekonomickým radou tamní ambasády) a později emigroval do Švýcarska, kde působil na Vysoké škole hospodářských věd v St. Galen.

3) František Vlasák (1912–2005), český ekonom a československý politik, původní profesí absolvent přírodovědecké fakulty. Od roku 1955 zastával různé vládní funkce ve vládách V. Širokého, v kabinetu J. Lenárta byl předsedou Státní komise pro techniku, od dubna 1968 byl pak předsedou Státní plánovací komise ve vládě O Černíka. Na podzim 1969 byl zbaven všech funkcí, do vrcholné politiky se dočasně vrátil po listopadu 1989 jako místopředseda české vlády P. Pitharta.

4) Štefan Gašparík, slovenský a československý komunistický politik, v roce 1968 předseda Ústřední komise lidové kontroly.

5) Předsednictvo ÚV KSČ, vláda a po nich i další orgány ještě v ranních hodinách 21. 8. 1968 odmítly vstup sovětských vojsk do ČSSR jako „*akt odporující nejen základním zásadám vztahů mezi socialistickými státy*“ a „*popření norem mezinárodního práva*“ (cit. z prohlášení

Všemu lidu ČSSR, sestaveného předsednictvem ÚV KSČ, v: *Sedm pražských dnů, 21. – 27. srpen 1968*, Praha 1990, 2. vyd., s. 19n.

6) Jan Mužík (nar. 1924), čs. ekonom a diplomat, v letech 1954–1980 působící v čs. diplomacii. Již v letech 1959–1962 sloužil jako I. tajemník na Stálé misi ČSR u organizací OSN v Ženevě, následně pracoval v Odboru mezinárodních organizací MZV. V letech 1965–1969 byl přidělen jako rada na Stálé misi ČSSR v New Yorku, kterou v srpnu 1968 prozatímně, po odvolání velvyslance M. Klusáka, vedl. Po návratu byl přidělen v odboru mezinárodních ekonomických organizací FMZV, v roce 1980 musel ale z ministerstva odejít do Čedoku.

7) Václav Pleskot (1921–2013), čs. diplomat, původní profesí bankovní úředník. V letech 1958–1959 působil jako vedoucí finančně-hospodářského odboru ministerstva financí, od roku 1959 až do předčasného propuštění pak sloužil v čs. diplomacii. V letech 1960–1966 byl velvyslancem ve Franci, následně zastával post náměstka ministra a současně generálního sekretáře MZV, který po 21. srpnu fakticky řídil protiokupační aktivity čs. diplomacie. Po federalizaci státu byl prvním státním tajemníkem FMZV, v letech 1970–1976 byl „odsunut" na post velvyslance v Alžírsku a následně z MZV přeřazen do Čedoku.

8) Alexander Dubček (1921–1992), slovenský a československý komunistický politik, od dubna 1963 první tajemník ÚV KSS v Bratislavě a od ledna 1968 do dubna 1969 první tajemník ÚV KSČ, jeden z čelních představitelů reformního hnutí v době Pražského jara. Od dubna 1969 byl předsedou Federálního shromáždění, na přelomu 1969/70 působil ještě krátce jako velvyslanec v Turecku. Následně byl zbaven všech funkci, do aktivní politiky se vrátil koncem roku 1989.

9) Josef Smrkovský (1911–1974), československý komunistický politik. Aktivní účastník protiněmecké rezistence (a místopředseda odbojové ČNR), v době III. republiky předseda Národního pozemkového fondu a následně (do roku 1951) náměstek ministra zemědělství, v letech 1951–1954 vězněný. Po plné rehabilitaci (1963) se vrátil do politiky, působil jako náměstek ministra lidové kontroly, od března 1968 do dubna 1969 byl členem předsednictva ÚV KSČ, kde náležel k radikálním reformátorům, v roce 1968 byl předsedou Národního shromáždění ČSSR. V letech 1969–1970 zbaven všech funkcí.

10) Oldřich Černík (1921–1994), čs. komunistický politik, absolvent VŠ báňské v Ostravě. Od roku 1960 působil ve vládách V. Širokého a pak J. Lenárta, naposledy jako místopředseda jeho kabinetu. V dubnu 1968 byl jmenován předsedou vlády a stal se jedním z představitelů tzv. Pražského jara, 21. 8. t. r. byl (společně s dalšími čs. představiteli) odvlečen do Moskvy a později přinucen k podpisu tzv. Moskevského protokolu. V lednu 1969 se stal prvním federálním premiérem, jehož o rok později vystřídal ve funkci L. Štrougal.

11) Jozef Trokan (1919–2002), slovenský stavební inženýr, profesor stavební fakulty Slovenské VŠ technické v Bratislavě. V první vládě O. Černíka zastával funkci ministra stavebnictví.

12) Vyslancem ve Vídni byl tehdy Pavel Novotný (1915 – ?), čs. právník a diplomat. V letech 1957–1959 byl přidělen jako rada-vyslanec na ambasádu ve Východním Berlíně, v letech 1960–1962 byl vyslancem v Řecku. V letech 1962–1966 vedl německo-rakouský odbor MZV, od roku 1966 působil jako vyslanec ve Vídni. V březnu 1970 byl z diplomacie vyhozen.

13) Prezident Ludvík Svoboda se poté, co odmítl sestavení prookupační „dělnicko-rolnické" vlády, složené z prosovětských elementů v čele s Aloisem Indrou, rozhodl pokusit se vyřešit kritickou situaci přímým jednáním se sovětskými představiteli v Moskvě; jedním z předpokladů byla i kooptace unesených čs. představitelů v čele s A. Dubčekem a O. Černíkem do čs. delegace. Výsledkem následných čtyřdenních rozhovorů 23. – 26. srpna se pak stal podpis tzv. moskevského protokolu 26. 8., v němž se čs. představitelé zavazovali ke krokům, jež měly směřovat k uklidnění situace v zemi včetně některých personálních obměn v nejvyšších patrech státní a stranické administrativy a omezení svobody tisku. Sovětská strana naopak slibovala evakuaci podstatné části okupačních vojsk z republiky.

14) Srov. AMZV, TD 1968, č. 7820/68. Telegram podepsal vedle Hájka i vyslanec ve Vídni P. Novotný.

15) Pierre Charles Harmel (1911–2009), belgický politik, čelní představitel křesťansko-sociální strany. Od roku 1950 byl ministrem v řadě belgických vlád, v letech 1966–1968 zastával mj. post ministra zahraničních věcí. Byl autorem tzv. Harmelovy zprávy z konce roku 1967 pro radu ministrů NATO, v níž doporučoval posílení obraných prostředků aliance při snaze o budování co nejlepších diplomatických vztahů s východoevropskými státy.

16) U Thant (1909–1974), barmský novinář a diplomat. Po roce 1948 byl mj. ředitelem barmského rozhlasu a po té vysokým státním úředníkem, od roku 1957 působil jako velvyslanec Barmy u OSN. V roce 1961 byl zvolen třetím generálním sekretářem OSN, jímž zůstal po dvě období, tedy deset roků. Zastával velmi kritická stanoviska vůči americké intervenci v občanské válce ve Vietnamu, kritizoval i sovětský vpád do ČSSR, jak ostatně plyne i z jeho posthumě publikovaných memoárů: *View from the UN*, Garden City 1978.

17) Joao Augusto de Araujo Castro (1919–1975), brazilský diplomat a politik. V šedesátých letech byl mj. ministrem zahraničních věcí v administrativě prezidenta Goularta (1961–1964), jehož vláda byla svržena vojenským převratem; později zastával post velvyslance Brazílie u OSN.

18) Antun Vratuša (1915 – ?), jugoslávský diplomat a politik, v letech 1967–1969 stálý zástupce Jugoslávie u Rady bezpečnosti OSN. V letech 1978–1980 působil jako předseda republikové vlády Slovinska.

19) Josef Kafka (1920–2005), čs. komunistický činitel a diplomat. V letech 1947–1960 působil v partajním aparátu (a 1953–1956 studoval na VŠ politické při ÚV KSSS), od roku 1960 pracoval na MZV. V letech 1960–1964 vedl 1. (sovětský) odbor MZV, následně byl radou-vyslancem na čs. ambasádě v Moskvě, kde mj. zajišťoval kontakty se sovět. partajními orgány. V letech 1970–1973 vedl znovu sovětský odbor FMZV, následně byl generálním konzulem v Leningradu.

20) Gustáv Husák (1913–1991), československý (a slovenský) komunistický politik. Za války aktivní účastník komunistického odboje, v době tzv. třetí republiky člen Sboru pověřenců v Bratislavě, posléze jeho předsedou, jenž fakticky řídil uchopení moci komunisty na Slovensku v únoru 1948. V letech 1951–1960 jako tzv. slovenský buržoazní nacionalista vězněn, po rehabilitaci pracoval v Slovenské akademii věd. V době Pražského jara vystupoval jako stoupenec reforem, jako centristický pragmatik pak v dubnu 1969 nahradil v čele KSČ (od roku 1971 jako generální tajemník) A. Dubčeka. V roce 1975 byl zvolen prezidentem, jímž zůstal až do prosince 1989.

21) Milan Klusák (1923–1992), československý diplomat a politik. V letech 1948–1973 působil v čs. diplomacii, v letech 1959–1963 byl vyslancem u organizací OSN v Ženevě, následně vedl Odbor mezinárodních organizací MZV a v letech 1965–1968 byl velvyslancem a vedoucím Stálé mise ČSSR u OSN v New Yorku. V doprovodu prezidenta L. Svobody se zúčastnil moskevských jednání v srpnu 1968, následně působil jako jeden z náměstků federálního ministra zahraničních věcí. V letech 1973–1988 byl ministrem kultury v českých vládách J. Korčáka.

22) Karel Duda (1926–1998), čs. diplomat a právník. V letech 1954–1970 (a znovu 1990–1992) sloužil v čs. diplomacii, od listopadu 1963 do října 1969 působil jako velvyslanec v USA. Pro své protiokupační postoje v srpnu 1968 byl v následujícím roce z MZV propuštěn (a působil pak jako podnikový právník), po listopadu 1989 byl posledním československým velvyslancem ve Velké Británii.

23) Sovětským velvyslancem u OSN byl Jakov Alexandrovič Malik (1906–1980), významný diplomat a ekonom. V letech 1948–1952 a znovu v letech 1968–1976 byl stálým zástupcem SSSR v Radě bezpečnosti OSN. V srpnu 1968 zde vetoval obě navrhované rezoluce, týkající se jednak propuštění fakticky odvlečených čs. představitelů (jejich osvobození si zatím

vynutil spontánní odpor občanů proti okupaci), jednak požadujících okamžitý odchod okupačních sil z území ČSSR.

24) Srov. AMZV, TD 1968, č. 7867; telegram prezidenta Svobody z Moskvy z 24. 8. (podepsaný současně i velvyslancem V. Kouckým), který byl vzápětí odeslán z Prahy do New Yorku.

25) Srov. AMZV, TD 1968, č. 7961/68. Telegram došel do Prahy ještě téhož dne, 26. 8., v 16.15.

26) Corneliu Manescu (1919–2000), rumunský politik, politický činitel v armádě a diplomat. V letech 1961 až 1972 byl ministrem zahraničních věcí, v letech 1967–1968 byl v této funkci zvolen (jako první zástupce komunistického státu) na post předsedy Valného Shromáždění OSN. Později, v osmdesátých letech. Náležel k oponentům Ceausescovy osobní diktatury.

27) Jan Pátek (1909–2003), čs. bankovní úředník a diplomat. V diplomacii pracoval poprvé od roku 1948 (1949–1950 vedl britsko-americký odbor MZV), jako švagr V. Clementise byl ale roku 1951 propuštěn. V roce 1963 byl přijat zpět a od roku 1964 působil jako radavyslanec na čs. ambasádě v Londýně, kterou vedl mj. v srpnu 1968 jako *chargé d´affaires*. Jeho retrospektiva o aktivitách čs. ambasády v Británii byla otištěna editorem tohoto příspěvku, *Pamětní spis Jana Ptáka o aktivitách čs. velvyslanectví ve Velké Británii v srpnu 1968*. Moderní dějiny 13, 2013, č. 1, s. 239–256.

28) Text tohoto telegramu viz AMZV, TO 1968.

29) Dne 3. září náměstek Pleskot Hájkovi (prostřednictvím velvyslanectví v Bernu) mj. telegrafoval: „Gašparík se vrátil 31. 8. Vasák 2. 9. Oba se již dnes zúčastnili schůze vlády. Doporučuji Ti, aby ses také vrátil. Bližší Ti sdělí z mého pověření Vladimír Pavlíček, který přiveze 4. 9. kurýra do Bernu a Ženevy. Vzhledem k tomu, že na letišti v Praze není ještě provoz zahraničních linek, doporučuji letět do Vídně, zde se nezastavovat, aby to nevyvolalo zbytečnou pozornost a komentáře tisku, [a] autem ZÚ pokračovat do Bratislavy, kam Ti pošlu auto. Oznam mi včas přílet do Vídně, abych tam mohl asistovat a zařídit potřebné. Pozdrav od nás všech. Pleskot.“ AMZV TO 1968, č. 3261/68. Pleskot do Bernu 3. září.

30) George W. Ball (1909–1994), americký diplomat a bankéř. V letech 1961–1966 působil jako jeden z náměstků státního sekretáře (ministra zahraničích věcí) Deana Ruska ve State Departementu, v létě 1968 byl krátce také velvyslancem USA v Radě bezpečnosti OSN.

31) Hugh Mackintosh Foot, lord Caradon (1907–1990), britský politik, správní úředník a diplomat. Již v letech 1943–1945 působil jako sekretář pro (brit.) Jamaiku, kde později zastával post generálního guvernéra. Od roku 1961 byl zástupcem Británie v Radě OSN pro svěřenecká území, v letech 1964–1970 pak velvyslancem v Radě bezpečnosti OSN v New Yorku.

Jindřich Dejmek

Bericht von Jiří S. Hájek über seine diplomatische Tätigkeit nach dem 21. August 1968

Zusammenfassung

Das Material bringt den kommentierten Abdruck eines unveröffentlichten Geheimberichts des Ministeriums für auswärtige Angelegenheiten der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik aus der Zeit des Prager Frühlings ´68 vom Außenminister Jiří S. Hájek, der ihn für den Bedarf der Ministeriumsleitung (und zugleich der Parteikreise) nach seiner Rückkehr nach Prag von einer dramatischen Reise nach New York und Genf nach der Besetzung der Tschechoslowakei durch Truppen des Warschauer Pakts erstellte. Hájek war zu Beginn der Invasion am 21. 8. in Jugoslawien, wo auch drei weitere Mitglieder der Regierung O. Černík in Urlaub weilten. Nach der Okkupation reiste er, auch aufgrund der die Besetzung ablehnenden Haltung des Zentralkomitees und der meisten Mitglieder der Prager Regierung, über Wien nach New York, wo inzwischen eine Sitzung des UNO-Sicherheitsrats einberufen worden war. Auf ihr trat bereits am 21. 8. J. Mužík, der damalige Interimsdelegierte der ČSSR bei der UNO, gegen den Truppeneinmarsch auf. Minister Hájek unterstützte dann diese Rede nach seiner Landung in New York am 24. 8. und half so wirksam mit, die sowjetischen Lügen zu zerschlagen, dass die Warschauer Pakttruppen von der dortigen Regierung in die Tschechoslowakei eingeladen wurden. Zugleich jedoch, um nicht die bestehende Spannung zwischen Ost und West zu verschärfen, betonte er, dass die ČSSR ein Verbündeter der UdSSR bleibe und weiter von ihren Bündnispflichten ausgehen werde. In den folgenden Tagen bemühte sich Hájek nicht mehr um eine weitere Erörterung der tschechoslowakischen Frage im Sicherheitsrat, im Gegenteil – im Geist der Anweisungen von Präsident L. Svoboda (der zu dieser Zeit bereits in Moskau Gespräche mit Breschnew über die Lösung der tschechoslowakischen Krise führte) – verließ er New York und reiste über Wien zu Gesprächen über die Nichtweiterverbreitung von Kernwaffen nach Genf . Von hier aus kehrte er Anfang September nach Prag zurück, wo er jedoch sogleich gezwungen wurde, von seinem Ministeramt zurückzutreten. Gewisse Zeit konnte er in der Akademie der Wissenschaften arbeiten, wo er u.a. die Problematik der Entwicklung der UNO bearbeitete; 1976 musste er die Akademie verlassen, nahm aber sofort an den Aktivitäten der Opposition gegen das Regime der sog. Normalisierung teil und wurde 1977 einer der ersten Sprecher der Charta 77.

Jindřich Dejmek

Jiří S Hájek's report on his diplomatic activity after 21 August 1968

Summary

This materials provides a commented printing of a previously unpublished secret report by ČSSR Minister for Foreign Affairs during the Prague Spring period of 1968, Jiří S Hájek, who prepared it for the needs of the ministry heads (and also party circles) following his return to Prague from his dramatic trip to New York and Geneva after the occupation of Czechoslovakia by the armies of the Warsaw Pact. When the invasion occurred on 21 August, Hájek was in Yugoslavia on a holiday, as were three other members of O Černík's government. Following the occupation, and also thanks to the anti-occupation stance of the Central Committee and most of the Prague government, he travelled via Vienna to New York where the UN Security Council had been convened. Here, as early as 21 August, the ČSSR's provisional delegate to the UN, J Mužík, had spoken out against the armies' invasion. Upon his arrival in New York on 24 August, Minister Hájek supported this stance, thus significantly helping to dismantle the Soviet lies that it was the Czechoslovak government which had invited the armies of the Warsaw Pact to its country. At the same time, however, in order not to exacerbate the already present tension between the East and West, he stressed that the ČSSR would remain an ally of the USSR and would act on the basis of its commitments as a Soviet ally. In subsequent days, Hájek no longer pursued further discussions of the Czechoslovak cause in the Council; on the contrary, in the spirit of the instructions of President L Svoboda (who was at the time holding negotiations with Brezhnev on dealing with the crisis further) he left New York and travelled to Geneva for UN negotiations on the non-proliferation of nuclear weapons. From there, he returned to Prague at the beginning of September, where he was, however, immediately forced to resign from his ministerial role. He was able to work in the Academy of Sciences for a certain period, where amongst other matters he worked on the issue of UN development; in 1976 he was sacked, immediately following which he became involved in opposition activities against the so-called normalisation regime, and at the beginning of 1977 he become one of the first three spokespeople of Charter 77.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 285–296 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 285–296

KRONIKA

Volby 1946 a Československo (souvislosti, prognózy, fakta, následky)
Vědecká konference, Brno 31. května – 1. června 2016

První poválečné volby v Československu, které výrazně ovlivnily jeho další vnitropolitický vývoj, je nesporně tématem, které nutně přitahuje pozornost už jen pro to, že stále přináší řadu otázek, které nejsou plně zodpovězeny. V poslední době mu byla věnována zvýšená pozornost nejen českou historiografií. Nicméně i nadále scházelo hlubší soustředění se na podrobnou analýzu a především tolik potřebná komparace „*dopadu prvních poválečných voleb v mezinárodním měřítku, které probíhaly v jednotlivých evropských zemích pod různými vlivy a s různými výsledky*“, což bylo jedním z cílů této konference. Jedná se o problematiku, která byla a může být různě interpretována, vede k řadě sporů, počínaje charakteristikou období obnovy 1945–1948. Není divu, jedná se o téma, které si vyžaduje posouzení více společenskovědními disciplínami, přičemž nutno reflektovat pluralitu názorů. Volby, možnost výběru stran i kandidátů a jejich odvolatelnost jsou základním prvkem systému politické demokracie. Naším cílem kromě informace o jednání je především vysledovat přístupy výzkumu, kde jsou problémy a cesty k postupu při dalším výzkumu.

Pořadatelé, Historický ústav AV ČR a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, se rozhodli při této příležitosti uspořádat konferenci, jejímž cílem bylo poskytnout prostor příspěvkům, které přinášejí nové poznatky či interpretace, budou informovat o stavu výzkumu a klást nové otázky, s důrazem na interdisciplinárnost. Důraz byl kladen na srovnání s volbami v jiných evropských zemích, což přispělo k preciznějšímu zasazení československých voleb v roce 1946 do širšího mezinárodního kontextu. Záštitu nad konferencí převzaly osobnosti z politického a vědeckého života jižní Moravy a představitel Akademie věd ČR. Předně, hejtman Jiho-

moravského kraje Michal Hašek, rektor Masarykovy univerzity Mikuláš Bek a místopředseda Akademie věd ČR Pavel Baran. Díky vstřícnosti Jihomoravského kraje se toto vědecké setkání mohlo uskutečnit v reprezentativních prostorech zasedacího sálu zastupitelstva Jihomoravského kraje.

Program konference byl rozdělen do tří tematických bloků: 1) poválečné volby v mezinárodních souvislostech; 2) vnitropolitické souvislosti květnových voleb v Československu a 3) regionální aspekty voleb 1946. Byly vyplněny dvěma a půl desítkami pronesených referátů, jejichž autoři pocházeli z České republiky a Slovenska. Neméně podstatná byla užitečná věcná diskuse.

První blok, pro který byl vyhrazen první den konference, se soustředil na **mezinárodní souvislosti poválečných voleb**. Vystoupení v tomto bloku byla šířeji zaměřena, obsahovala i příslušné metodologické ukotvení výzkumu. Referující charakterizovali základní politické trendy v řadě evropských zemí v situaci poválečné obnovy, úsilí o návrat politické demokracie. Pozornost byla věnována zejména státům sousedícím s Československem. Porovnávali jejich situaci s vývojem v Československu a všímali si působení mezinárodních faktorů na průběh a výsledky voleb v různých částech Evropy. Tomu odpovídal vstupní referát konference, který přednesla Zlatica Zudová-Lešková (Historický ústav AV ČR, Praha). Stručně uvedla a komparativně zhodnotila hlavní důsledky první a druhé světové války na sociálně-politickou situaci v Evropě. Odtud přistoupila k hutnému mapování výsledků prvních poválečných voleb ve dvaceti devíti evropských státech. Pozornost věnovala zejména roli voleb jako zásadnímu prvku demokracie, otázce legitimity politických stran, otázce všeobecného volebního práva.

Zvláštní pozornost byla věnována možnostem a míře ovlivňování vnitropolitické situace v jednotlivých státech vítěznými velmocemi, jejichž vztahy se od počátku roku 1946 znatelně zhoršovaly, které byly mj. podmíněny jejich rozdílnými geopolitickými zájmy. Zásadní roli zde sehrálo, do jaké sféry vlivu patřila daná země, existovaly zde však i určité výjimky. Jindřich Dejmek (Historický ústav AV ČR, Praha) porovnával situaci ve vybraných zemích západní a ve Skandinávii a na těchto případech také dokumentoval význam působení mezinárodně politických faktorů na obnovu poválečných demokracií. Soustředil především na pozice politických reprezentací, jejich priority, v nichž se setkávaly představy reprezentantů exekutivy, domácího i zahraničního odboje, resp. korekce, které přinášel poválečný vývoj. Proměny, které již volby reflektovaly, probíhaly v letech 1947–1948 a byly značně ovlivněny počátky tzv. studené války, růstu napětí mezi bývalými válečnými spojenci. Dejmek upozornil i na řadu nesporně zajímavých detailů, které dokreslují obraz politického vývoje sledovaných zemí v období okupace a měly určitý vliv i pro bezprostředně navazující vývoj. Připomněl také i málo známý fakt, že v podmínkách nacistické okupace proběhly parlamentní volby v jediné zemi, v Dánsku (1942). Norsko je opět jedním z mála příkladů, kde se domácí odboj dostává do čela poválečné politiky (politickou prioritou svébytný sociální stát), příklad třetí cesty mezi sovětským komunismem a americkým kapitalismem. Specific-

kým příkladem byly země Beneluxu, z nichž Belgie byla zřejmě zemí s nejvyšším podílem kolaborace v evropských zemích. Netypické volby proběhly v Irsku a Portugalsku, kde diktátor Antonio Salazar v listopadu 1945 vyhlásil volby; před tím ovšem pozatýkal opozici. Referující zdůraznil vliv USA, zejména připomněl nespokojenost Trumanovy administrativy z kroků labouristické vlády ve spravování britské okupační zóny v Německu.

Emil Voráček (Historický ústav AV ČR, Praha) se věnoval těžká poválečné situaci, okupací rozvrácené ekonomiky, škody způsobené válkou a okupací, rozsáhlá migrace, tíživá sociální situace, zejména však vzpomínky na hrůzné válečné roky, včetně dalších faktorů, vedly k celkovému posunu politické orientace evropské veřejnosti směrem nalevo. Následoval růst vlivu komunistických stran, mj. ve Francii a Itálii, kde se komunisté na určitou dobu stali částí vládních koalicí. V případě východoevropských zemí, zejména Maďarsku a Polsku, však volební výsledky přinesly jinou konstelaci, přičemž příčiny tkvěly zejména v odlišné historické zkušenosti. SSSR, který v této části Evropy dominoval, ovšem nehodlal připustit výsledky voleb, které neodpovídaly jeho politické linii, což západní velmoci na straně druhé vnímaly s velkou nelibostí a přeorientovávaly svoji politiku z období spojenectví, kdy mnohé reality sovětského politického systému byly spíše přehlíženy. Využíval plně svého podílu na správě zemí ve středovýchodní Evropě, které byly válečnými spojenci nacistického Německa (Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko), aby v nich ovlivňoval politický vývoj. V zemích, které byly součástí protinacistické koalice, vyvíjel silný v tomto období, úspěšný masivní tlak na formování vládnoucí politické elity a její reprezentace (mj. Polsko). Jeho součástí byla i silná podpora tamějších komunistických stran, která vycházela z kombinace politických technologií, teorií a nástrojů doby Kominterny, doplněných teoretickými konstrukty typu lidové demokracie. V případě Československa přitom pochopitelně hrál důležitou roli Sovětský svaz, který pragmaticky využíval krátké poválečné euforie širokých vrstev evropských společností a vzestupu své popularity.

Jaroslav Šebek (Historický ústav AV ČR, Praha) se soustředil na vybrané okruhy problémů voleb a volební kampaně v Itálii. Připomněl, že volby v červnu 1946 byly prvními od posledních voleb v roce 1924, kde od roku 1926 působila jediná povolená strana – fašistická. Volby byly specifické i tím, že současně probíhalo referendum o požadovaném státním řízení, monarchie nebo republika. Referendum dopadlo téměř vyrovnaně: 12 milionů hlasů bylo pro republiku, 10 milionů pro monarchii. Volby měly výrazně tranzitivní charakter, změnilo se politické paradigma, země se jednoznačně distancovala od Mussoliniho fašismu. Země se teprve vzpamatovávala z doby osvobozovacích bojů, kdy od září 1943 byla vlastně rozdělenou zemí. Itálie je příkladem země, kde výrazně fungovala dělící linie mezi severem a jihem. Významnou politickou silou zde byli komunisté, ovšem Palmiro Togliatti mj. podporoval možnost vývoje země jako socialistické monarchie, v čele s korunovaným panovníkem, jak tomu bylo krátce po válce i v tehdejším Rumunsku. Co do ingerence jednotlivých velmocí, nutno uvést, že západní spojenci se

v případě Itálie rozcházeli v podpoře politického systému: USA podporovaly cestu k republice, Velká Británie byla pro monarchii.

Eva Irmanová (Historický ústav AV ČR, Praha) pojednala o měnících se podobách sovětského ovlivňování vývoje v Maďarsku, kde mj. proběhly první poválečné parlamentní volby (podzim 1945), jejichž výsledky zdaleka neuspokojily představy Josefa V. Stalina. V dalším období SSSR využíval především své pozice člena spojenecké komise spravující Maďarsko a postupně upevnil svůj vliv, který byl posléze korunován proměnou země v jeho satelita.

Miroslav Šepták (Národní archiv, Praha), historik a současně politolog se zaměřil na hodnocení pozice poválečného Rakouska a odtud vybraných aspektů volební kampaně. V důsledku rozdělení země na okupační zóny, zde první poválečné volby v listopadu 1945 proběhly ve specifických podmínkách, nicméně s obdobným výsledkem, kdy Sovětským svazem favorizovaní komunisté (měli přezdívku „Russenpartei“) ve volbách neočekávaně propadli, což souviselo s katastrofální bezpečnostní situací v sovětské okupační zóně. Vstoupili sice do vlády (post ministerstva elektrifikace), současně to však znamenalo jejich cestu směrem k periferii politického pole. Voliči se identifikovali s vizí Rakouské lidové strany a odmítali jakékoli extrémní strany.

Vojtěch Kyncl (Historický ústav AV ČR, Praha) ve svém víceoborově pojatém vystoupení pojednal vliv tzv. sudetoněmecké karty ve volbách 1946–1947. Vycházel mj. ze zjištění získaných Československým ústavem pro výzkum veřejného mínění. Pracoval s pojmy traumat, otázky kolektivní identity, včetně otázky mentality, davových nálad apod. Připomněl i význam tehdy snad nejvýznamnějšího masmedia, filmu (vysoká poptávka po filmech natočených k prvnímu výročí osvobození). Pokusil se též charakterizovat, nakolik odsun občanů německé národnosti do ovlivnil formující se politické prostředí v německých okupačních zónách, kde se mj. projevil ve volbách do tamních zastupitelských úřadů.

Jonáš Pospíchal (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) přiblížil méně známé momenty prvních poválečných parlamentních voleb v Jugoslávii, které proběhly 11. listopadu 1945, v porovnání s Československem. Marián Manák (Trnavská univerzita v Trnavě) se zabýval komplexněji zásahy bývalých válečných spojenců do transformačních procesů v zemích východní Evropy v roce 1945 na příkladu srovnání situace v Rumunsku a Bulharsku. Soustředil se na zasedání ministrů zahraničních věcí, střety mezi západními spojenci a Sovětským svazem v jednotlivých případech. Adam Zítek (Národní archiv / Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha) přišel s mikrosondou o referendu a volbách v polské Toruni. Václava Horčáková (Historický ústav AV ČR, Praha) zhodnotila přehledně vývoj výzkumu českých a slovenských historiků k danému tématu voleb v roce 1946. Nejednoduchou tematiku výborně zprostředkovala profesionálně připraveným power pointem.

Ve shrnující diskusi k tomuto úvodnímu bloku bylo zejména tematizována poválečná velice tvrdá retribuční politika v zemích západní Evropy, mj. ve Francii

bylo popraveno podstatně více osob než v Československu, tresty byly tvrdé i v Itálii, kde bylo popraveno na 30 000 osob, což mělo opět hluboké souvislosti se stavem společnosti.

Druhý blok konferenčního jednání byl vyhrazen samotným květnovým volbám v Československu. Byl rozdělen do dvou podstatně úžeji zaměřených bloků. První z nich byl nazván **Vnitropolitické souvislosti květnových voleb v Československu**. Nejdříve zde odezněly příspěvky, které byly širšího zaměření, s cílem obecnější reflexe fenoménu československých parlamentních voleb, načež byla pozornost zaměřena nejdříve na roli katolické církve v předvolebním klání, a pak také na dopad výsledků voleb na podobu státní správy na Slovensku.

Jednání otevřel Jiří Kocian (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha). Tematiku, kterou se dlouhodobě zabývá, pojal problémově prostřednictvím dvou různých optik, jako voleb vítězů a voleb poražených. Strukturovaně pojednal jejich přípravu, průběh, výsledky, které vykazovaly řadu zvláštností, mj. omezení počtu stran (zákaz předválečných pravicových a občanských stran), vyloučení celých kategorií obyvatelstva, omezená volební svoboda, rozšířením aktivního volebního práva z 21 na 18 let, úroveň uspořádání česko-slovenských státoprávních vztahů. Fakt, že ve volbách dominovala KSČ, ale přesto na Slovensku zvítězila Demokratická strana, byl pro celou volební situaci signifikantní. Výzkumnou otázkou, dosud ne zcela zodpovězenou, je otázka, zda květnové volby roku 1946 a jejich výsledky byly oním rozhodujícím mezníkem, který uvolnil komunistům cestu k moci završenou v únoru 1948. Politolog i historik se zde zřejmě mohou v odpovědi i interpretaci poněkud odlišovat.

Michal Pehr (Masarykův ústav a Archiv AV ČR) nastínil situaci katolické církve a politického katolicismu v poválečném volebním zápase v českých zemích. V tomto ohledu hodnotil i volební výsledky Československé strany lidové, která ve zlínském kraji byla vítězem voleb, zatímco ve všech ostatních zvítězili komunisté. Významným faktorem tohoto volebního úspěchu bylo i to, že lidovci byli jedinou nesocialistickou stranou v českých zemích. Zrcadlově zhodnotil pozice politického katolicismu a katolické církve na Slovensku Robert Letz (Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava). Na Slovensku se ovšem katolicismus vyrovnával s jinými problémy, než v českých zemích, vycházel z jiných pozic, byl konfrontován řadou zásahů ze strany státu. Demokratická strana, která ziskem 62 % hlasů byla vítězem, přičemž v některých krajích dokázala získat více než 90 % hlasů, což znamenalo vážný neúspěch komunistů, byla po volbách poškozena řadou procesů, které podstatně poznamenaly další vývoj na Slovensku.

Vedle příspěvků věnujících se Komunistické straně Československa, roli českého a slovenského katolicismu ve volbách se přednášející v tomto bloku zaměřili i na vybrané aspekty voleb. Následně byla pozornost vedena směrem k úloze jednotlivých subjektů, faktorů politického vývoje, včetně nástrojů předvolebního boje politických stran, počínaje rolí masmedií. Daleko větší dopad měla, vedle společenských změn, předvolební kampaň vedená zejména v tisku. Komunisté v ní dokázali

více zaujmout a jejich propagandistická strategie odrážela značné zkušenosti v této oblasti. V době, kdy tisk byl hlavním nástrojem kampaně, hrálo svoji roli i to, kdo přednostně dostával papír pro tisk, kterého byl nedostatek. Dobře vedená volební kampaň ovšem nemusela být zárukou vítězství. I když komunisté v celostátním měřítku vyhráli, na Slovensku je předstihla Demokratická strana, což bylo jak důsledkem odlišných politických tradic, ale i souviselo s problémy poválečné obnovy této části Československa, která utrpěla nejtěžší škody. Ovšem, podstatnou roli zde hrála národnostní otázka.

Ondrej Podolec (Právnická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava) se zabýval dopadem volebních výsledků na složení zastupitelských orgánů na Slovensku od Slovenské národní rady a Sboru pověřenců až po národní výbory všech stupňů, což mj. většinou znamenalo přenos politické většiny do rukou reprezentantů Demokratické strany, což pochopitelně ústřední instituce a KSČ znepokojovalo. Současně probíhal proces postupné omezování pravomocí Slovenské národní rady ve vztahu k centrální vládě v Praze. Na Slovensku nebyly pochopitelně recipovány instituce Tisova režimu, ale současně ani orgány meziválečné republiky. Autor provedl pro potřeby vystoupení hlubokou analýzu výše nastíněných procesů, problematizoval otázky fungování národních výborů (jako hybridních orgánů, tj. kumulace samosprávy a výkonu státní moci), vzniku horizontální podřízenosti, vedle centrální podřízenosti.

Tématem dalšího uzavřenějšího bloku s vlastní diskuzí byly možnosti dané účastí příslušníků armády ve volbách, dalším mj. vlivu malého retribučního dekretu na regulérnost voleb. Významné bylo i diskusí potvrzené zjištění, že dosavadní historiografie velmi přeceňovala vliv zneužívání poválečné politiky vyrovnávání se s pachateli a spoluviníky válečných hrůz, zde v případě malého retribučního dekretu k vyřazení většího počtu obyvatel z voleb. Podobné závěry vyplynuly i při diskusích o vlivu armády. Proběhly zde sice výrazné změny spočívající v navrácení volebního práva příslušníkům armády, jakož i zavedení instituce osvětových důstojníků, přesto však vojáci nebyli vzhledem ke svému počtu faktorem, který by dokázal zásadně ovlivnit volby ve prospěch komunistů. V souhrnu s dalšími momenty, však svoji roli sehrával.

Klíčovým tématem vystoupení Františka Hanzlíka (Univerzita obrany, Brno) bylo tzv. vrácení politických práv vojákům a tím i volebního práva vojákům, tedy poprvé od roku 1927, v souladu s požadavky Košického vládního programu. Hanzlík kromě jiného uvedl i málo známý fakt, že téměř 90 % vojáků z povolání se nezúčastnilo odboje. V detailním pohledu přiblížil otázku role Obranného zpravodajství, které podle jeho tvrzení mělo k dispozici informace od sovětských zpravodajských služeb. Podílelo se na očistě armády od kolaborantů, zrádců a osob nedemokraticky smýšlejících. V rozsáhlé diskusi, kterou snad mimochodem roznítil ministr národní obrany gen. Ludvík Svoboda projevem v Prozatímním národním shromáždění, byla jádrem sporu právě pozměněná funkce Obranného zpravodajství a osvětové služby. Nepřímo pak míra infiltrace komunistů do armády. Hanzlík

vyslovil i další tezi, a sice, že Obranné zpravodajství zpracovávalo okamžitou expresní analýzu denního tisku, kterou poskytovalo orgánům komunistické strany, což ji nesporně zvýhodňovalo.

Jan Machala (Ústav pro studium totalitních režimů, Praha) se zabýval vlivem retribuce na průběh a výsledky voleb na příkladu tzv. malého retribučního dekretu. V republice totiž bylo asi 250 000 – 300 000 osob zbaveno možnosti v roce 1946 volit. Proto si také položil otázku, zda mohla retribuce změnit politicky výsledek voleb. Současně nutno zvážit, že v roce 1946 byla v Československu praxí povinná účast ve volbách. Autor byl poněkud skeptický, zejména k tvrzení rezonujícím v exilové poúnorové literatuře, později převzaté nekriticky do polistopadové historiografie. Petr Bednařík (Fakulta sociálních věd Karlova univerzita, Praha), odborník na mediální problematiku, se věnoval poválečným proměnám masmedií a jejich úloze ve volební kampani, přičemž se omezil na tisk. Po válce došlo k výraznému omezení počtu vydávaných tiskovin. Noviny a časopis mohly vydávat pouze politické strany, společenské organizace sdružené v Národní frontě (deník ROH „Práce“) a státní instituce. Autor se zaměřil na ústřední deníky politických stran. Nedostatek papíru ovšem vedl k favorizování tisku komunistické strany. Analýza obsahu a vedení Rudého práva ve srovnání s ostatními deníky v období předvolební kampaně ho vedla k závěru, že na rozdíl od ostatních bylo nejpřehlednější, autoři psali jazykově přístupnou formou, mělo důkladně propracovanou techniku, kombinovanou s používáním plakátové symboliky. Důležitá byla též kombinace stručných vyjádření i pozornost věnovaná umělcům, kteří podporovali KSČ. Po volbách se sice obsah deníků ostatních stran změnil, nicméně podstatného komunistický tisk dosáhl.

Regionálním aspektům byl věnován poslední blok konference. Vzhledem k časovým podmínkám konference bohužel nezbýval větší prostor na referáty analyzující a porovnávající výsledky voleb ve všech částech českých zemí, což by si navíc žádalo účast politologů. I v českých zemích existovaly regiony, kde komunisté utrpěli těžké porážky, což mělo své příčiny v místní politické konstelaci, mj. na silně katolické jižní Moravě, jakož i v pohraničních regionech, což bylo dáno zejména schopností nekomunistických strany tvořit místní neformální koalice podporou určitých kandidátů.

Přednesené výsledky výzkumů značně rozmělňovaly představu, že například v pohraničí lidé volili téměř výhradně komunisty. V tomto ohledu byla nesmírně přínosné detailně pojatá vystoupení regionálních historiků a archivářů. Zvlášť markantní jsou dva příklady, o kterých se na konferenci intenzivně diskutovalo.

V úvodním vystoupení se Helena Nosková (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha), přední badatelka národnostní problematiky, věnovala otázce voleb 1946 v pohraničních regionech, představujících speciální kategorii v typologii regionů. Byly navíc poznamenané poválečnou migrací, odsunem sudetských Němců, v době voleb ještě neskončeným. Tento proces byl doplňován příchodem nových osídlenců, převážně z východního Slovenska, ale s klíčovým postavením, zde

usazováním se volyňských Čechů. Z celkových 200 000 repatriantů, kteří se vrátili do Československa po osvobození, se jich převážná část usídlila právě v pohraničí, jejich společným jmenovatelem byla mj. okolnost, že byli bez většího sociálního zajištění. Tuto okolnost zjevně pochopili komunisté, aby posléze chytře modelovali politiku v těchto regionech. Ne všude se však zdařila. V období voleb zde hrál roli ještě jeden podstatný prvek, a sice průběh odsunu německého obyvatelstva, který ovlivňoval i předvolební náladu Československa, zejména v českých zemích.

Z hlediska poznání těchto souvislostí byly velice přínosné referáty, které následovaly.

Týkaly se Hlučínska a Vitorazska, kde předchozí události zásadně ovlivnily volební výsledky. Speciální pozornost referující věnovali západním Čechám, kde sice komunisté dokázali zvítězit i díky svému vlivu na rozdělování nepřátelského majetku, museli však čelit koordinovanému odporu zbývajících stran Národní fronty, což následně vyústilo ve vleklou krizi v jejich západočeské organizaci. Jednání o uplatnění výsledků voleb při rekonstrukci národních výborů na příkladu Brna pak ukázalo na důležitý aspekt diskuse o omezeních poválečné československé demokracie. David Kovařík (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha) pojednal situaci a události v pohraničním regionu Vitorazsko, kde probíhal nebývale ostrý politický boj mezi komunisty a dalšími stranami Národní fronty. Obyvatelstvo zde bylo mentalitou spíše Rakušany, byť většina obyvatel hovořila česky. Po roce 1945 zde docházelo často k místním konfliktům, mj. z důvodu určení státního občanství, které vedly i k tragickým událostem a ovlivnily další vývoj tohoto „zapomenutého regionu“ jižních Čech. Spory vedly k tomu, že místní partyzáni vysídlili do Rakouska i několik tisíc Čechů, které prohlásili za národní zrádce. Další důsledky pak přišly po únoru 1948, kdy velká část původních českých obyvatel byla vysídlena ve třech vlnách do jiných částí Československa. Aleš Binar (Univerzita obrany, Brno) se zabýval Hlučínskem. K tématu přistoupil komparativně. Volby v tomto regionu v roce 1946 byly značně specifické, protože obyvatelstvo, které do té doby preferovalo německé politické strany, bylo totiž postaveno do situace, kdy mohlo svůj voličský hlas odevzdat výhradně české politické straně. Velké části (13,4 %) místního obyvatelstva také bylo odmítnuto volební právo. Hlučínsko se stalo jediným volebním okresem v Československu, kde komunisté ve volbách 1946 skončili poslední, bylo také regionem, kde byl největší podíl žen na volbách v českých zemích (62,2 %). Referující se také pokusil odpovědět na otázku, zda a jak se vyvíjela preferenční kontinuita s předmnichovským obdobím, a zda se nějakým způsobem promítla do polistopadového období.

Karel Řeháček (Státní oblastní archiv, Plzeň, Pedagogická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň) se soustředil na poněkud jiný okruh problémů, a sice na rozdělování tzv. nepřátelského majetku jako nástroj boje o voliče v západočeském pohraničí. Resp. zkoumal na příkladu Karlovarska soupeření mezi komunisty ovládaným Národním pozemkovým fondem a Osidlovacím úřadem a na druhé straně národními socialisty vedeným Fondem národní obnovy. Na základě důkladného

pramenného výzkumu pak se snažil o odpověď a otázku, nakolik se jednalo o snahu získat kontrolu nad movitými i nemovitými konfiskáty, jakou roli zde hrála touha po úspěchu v politickém boji o charakter státu. Situaci v oblasti západních Čech mapoval také Jakub Šlouf (Státní oblastní archiv, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha), který se věnoval vzniku „protikomunistických bloků" při rekonstrukci složení okresních národních výborů po volbách v roce 1946. Soupeření, které zde probíhalo mezi komunisty, národními socialisty a sociálními demokraty, vedlo k řadě drobných incidentů, již před volbami, tím více pak při zmíněném obsazování institucí (mj. volby primátora v Plzni 27. června 1946). Situace v západních Čechách totiž byla specifická tím, že zde z prvorepublikového období přetrvávala silná rivalita mezi lokálními představiteli komunistické strany a sociální demokracie. Jejím výsledkem bylo, že komunisté svolali v řadě míst demonstrace, které byly značně bouřlivé, vzešlé konflikty byl řešeny teprve ústředními orgány Národní fronty. V západních Čechách to vedlo k vleklé krizi uvnitř organizací KSČ a nebyla vyřešena až do roku 1948.

Tomáš Dvořák (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) pojednal o situaci v druhém největším městě českých zemí, v Brně, analyzoval dopad voleb 1946 na obsazení mocenských pozic v nižších zastupitelských orgánech, tj. národních výborů na zemské, okresní a místní úrovni, přesněji řečeno politických obchodů, které zde probíhaly. Rekonstruoval je prostřednictvím záznamů o povolebních vyjednávání, přičemž konstatoval pragmatický přístup místních komunistů. Vykreslil zde základní rysy, jak byl realizován mocenský boj, jehož součástí byla i technika vyjednávání, ovšem i neformální vazby, jako patronage, klientelismus. V tomto rámci i sledoval, jak „zdánlivě samosprávné" národní výbory postupně ztrácely své kompetence a výkony směrem ke státní správě. Jeho analýza přinesla i řadu důležitých zjištění z hlediska diskuse o limitech poválečné demokracie.

Vědecká konference *Volby 1946 a Československo (souvislosti, prognózy, fakta, následky)* ukázala relevantnost tématu pro další výzkum, mj. vzhledem k řadě dosud badatelsky nedostatečně nevyřešených problémů. Ukázala i na nezbytnost spolupráce s disciplínami sociálních věd, zejména politologií, zejména v potřebě komplexního zhodnocení metod tehdejšího politického zápasu. Současně se potvrdilo nakolik je důležitá a potřebná spolupráce historiků s archiváři, mj. regionálními. Zde je zřejmě cesta i k úspěšným budoucím výzkumným projektům. Konference výrazně připomněla, nakolik bylo v poválečné Evropě nejednoduché směřování k demokratické cestě vývoje, jak nevelké šance měly státy středovýchodní a jihovýchodní Evropy, aby se ubránily vlivům a tlaku velmocí, což mj. o několik let později, a sice v roce 1951, již v exilu, připomněl Ivo Ducháček slovy, že malý stát ve stínu totalitní velmoci může jen stěží odolat jejímu nátlaku.

Zástupci obou pořádajících ústavů Jan Němeček a Jiří Kocian v závěrečném zhodnocení konference shodně uvedli, že, v komparativním výzkumu volebních výsledků v jednotlivých regionech jsou dosud výrazné mezery, následná diskuse k nim, ukazuje, kde jsou badatelské dluhy, témata, která dosud nebyla zpracována,

mj. chování a přesuny voličů politických stran, které po válce byly zakázány. Bylo proto potěšitelné, že se konference hojně zúčastnili zástupci mladé generace historiků a bylo zde intenzivní myšlenkové propojení mezigenerační, které inspirovalo ke kladení dalších otázek pro nové výzkumy, v nichž budou v hlubších souvislostech zohledněny celoevropské souvislosti, využity patřičně komparativní výzkumy, korigovány starší závěry, které dnes již neodpovídají stavu bádání, vše v podmínkách plurality názorů. Potěšitelné je, že podle sdělení organizátorů budou výsledky konference sloužit k přípravě příslušné publikace.

Emil Voráček

Čtvrtá mezinárodní doktorandská konference v Brně

Ve dnech 12. a 13. dubna 2016 se v Brně uskutečnil čtvrtý ročník mezinárodní vědecké konference *Promýšlet Evropu 20. století*. Konference byla určená doktorandům a mladým vědeckým pracovníkům, kteří se ve své badatelské činnosti zaměřují na obecné dějiny 20. století. Letošní ročník nesl podtitul *Hybatelé dějin?* Hlavním pořadatelem konference byl spolek Historia Europeana, z. s., který sdružuje zejména doktorské studenty a absolventy doktorského studia historie na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jako spolupořadatelé se na přípravě konference podíleli také Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Historický ústav FF MU a Matice moravská. Konference se konala pod záštitou radního Jihomoravského kraje pro vědu a výzkum Václava Božka. Konferenční jednání probíhala v prostorách zasedacího sálu zastupitelstva Jihomoravského kraje. Jednacími jazyky konference byly čeština, slovenština a angličtina. Všichni referující doprovodili svá vystoupení power pointovými prezentacemi v angličtině.

Jak již bylo zmíněno, tématem letošního ročníku konference bylo zamyšlení nad tím, kdo nebo co bylo (nebo naopak nebylo) v průběhu 20. století hybatelem evropských dějin. Cílem bylo na základě výsledků nejnovějšího bádání přinést nové pohledy na zásadní, ale i méně známé události, osobnosti, organizace či myšlenky, které zasáhly do dějin evropské politiky, hospodářství či kultury a také na interpretační rámce s nimi spojené, jež se referenti pokusili zasadit do celkového kontextu evropských dějin 20. století a do mezinárodních souvislostí.

Po oficiálním zahájení konference, na němž promluvili proděkan FF MU doc. Lukáš Fasora a místopředsedkyně spolku Historia Europeana a zároveň vědecká pracovnice Historického ústavu AV ČR dr. Jana Škerlová, následovalo úvodní slovo pronesené a prof. Jiřím Hanušem z Historického ústavu FF MU. J. Hanuš ocenil volbu tématu konference a nastínil, co mohli být hybatelé evropských dějin 20. století z jeho pohledu.

Na konferenci vystoupilo celkem 23 mladých badatelů, z toho 15 z České republiky, 6 ze Slovenska a 2 z Polska. Konferenční jednání bylo během obou jednacích dnů rozděleno do několika sekcí. Na úvod zazněly příspěvky vztahující se k událostem, které pohnuly dějinami nebo naopak, které měly ambici stát se dějinotvornými, avšak tato ambice nebyla naplněna. Například Jana Škerlová z Historického ústavu AV ČR se zamýšlela nad tím, zda se hybatelem dějin může stát atentát. Jako konkrétní příklad si zvolila atentát na jugoslávského krále Alexandra v Marseille v roce 1934 a jeho dopad na politické dění v Evropě druhé poloviny 30. let. Krzysztof Siwek z Historického institutu Univerzity ve Vratislavi hovořil o významu mírového kongresu ve Vratislavi v roce 1948 v kontextu začínající studené války.

Velké množství příspěvků se věnovalo úloze osobností v dějinách. Přednesené referáty však nebyly biografickými medailony jednotlivých postav, naopak snažily se hledat a hodnotit jejich roli v běhu událostí 20. století. Zazněly tak například příspěvky o vztazích T. G. Masaryka s Bulhary na počátku 20. let 20. století (Krasimira Marholeva), o účasti Françoise Mitterranda v prezidentských volbách ve Francii v roce 1965 (Martin Hromek) či o pohledu norské levice na chilského diktátora Augusto Pinocheta (Jitka Jindřišková).

Úvod druhého jednacího dne byl věnován roli národnostních menšin ve vývoji 20. století. Hovořilo se o státoprávních koncepcích českých a moravských Němců v letech 1918–1919 a jejich vztahu k Německu a Rakousku (Tomáš Bandžuch), sudetoněmecké problematice a krajanském tisku (Ludmila Tomášková) či o tom, zda mohli být českoslovenští uprchlíci po roce 1968 hybateli rakouských dějin (Ondřej Haváč).

Další sekce byla věnována vědě, vzdělání a propagandě jako nástroji ovlivňování společnosti. Zazněly například příspěvky o proměně vzdělávacího systému v Rusku po roce 1917 (Miroslava Jasenčáková) či vztahu Pionýrské organizace a škol v komunistickém Československu (Jana Černá). Blanka Jedličková z Historického ústavu AV ČR se pak zamýšlela nad rolí historika jako hybatele dějin. Konkrétně se zaměřila na tvorbu historické paměti na příkladu vývoje legendy odbojové skupiny Tři králové.

Závěrečná sekce, nazvaná Církev, víra a zbožnost, přinesla zajímavá a méně obvyklá témata. Například Ester Pučálková se věnovala vizi modernizované církve jako hybatelky dějin v prvních letech existence Československé republiky, Petr Husák hovořil o snech, zjeveních a proroctvích jako hybatelích světových dějin ve 20. století v imaginaci katolických kněží a Martin Gabčo přednesl příspěvek o reflexi způsobů prosazování u udržování vlivu církví na věřící v zemích východního bloku v letech 1945–1953.

Po každém z bloků se rozvinula bohatá diskuze, která často ještě po skončení oficiálního diskusního bloku pokračovala v kuloárech. Diskuze se účastnili nejen ostatní přednášející, ale také hosté z řad pracovníků Historického ústavu AV ČR, Etnologického ústavu AV ČR, HÚ FF MU a studentů. Celkově konferenci navští-

vilo během obou dnů 35 hostů. Referující si v diskuzi často vyslechli nejen dotazy z publika, ale také připomínky k tématu svých příspěvků, použité metodologii či náměty na doplnění nebo rozšíření bádání. Právě tato zpětná vazba byla pro mnohé přednášející velmi cenná a podnětná.

Závěrečného shrnutí je ujala předsedkyně Historia Europeana Mgr. Lenka Pokorná Korytarová, která kromě konstatování, že konference měla velmi kvalitní náplň a hladký průběh, rovněž zdůraznila, že cílem konference není jen být fórem pro mladé badatele a doktorandy, ale také alespoň těm z pořádajících institucí poskytnout možnost podílet se na organizaci velké mezinárodní konference a získat tak cenné zkušenosti k další práci historika. Kromě toho se všem účastníkům dostalo možnosti nejen prezentovat výsledky svých výzkumů, ale také je nechat podrobit kritickému hodnocení z řad kolegů a zkušených odborníků, což pro ně bylo velkým přínosem. Zároveň byla konference pro mnohé příležitostí k seznámení s kolegy a navázání cenných pracovních kontaktů.

Jana Škerlová

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 24, 2016, č. 2, s. 297–313 Vol. 24, 2016, No. 2, p. 297–313

RECENZE

Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka – Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno, CDK 2016, 127 s. ISBN 978-80-7325-396-7.

Nacházíme se v období čtyř let, kdy si připomínáme jeden z nejhorších a nejkrvavějších konfliktů lidských dějin – první světovou válku. K tomuto tématu vycházelo a vychází vcelku značné množství literatury, spíše v zahraničí, než u nás. Marek Šmíd z Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích nezůstal tomuto období nic dlužen a vydal poměrně stručnou, nicméně pro českou historiografii vcelku zásadní publikaci. Jak sám jednoduše zvolený název napovídá – *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918* – jedná se o reflexi vztahu papežství a jeho institucí ke světovým mocnostem v době Velké války.

Česká historiografie vztah Svatého stolce, tím pádem papeže Benedikta XV. (1914–1922), žádným způsobem nereflektuje. Nemyslíme si, že by téma nebylo zajímavé, naopak, ale prozatím je česká historiografie zaměřena spíše na vztahy našeho území a zahraničního odboje, na vztahy T. G. Masaryka, E. Beneše či M. R. Štefánika k tehdejším Dohodovým mocnostem a v neposlední řadě na vztah našich zemí k Rakousko-Uhersku. Situace v zahraničí je zcela odlišná. Tématu vztahu Benedikta XV. a celé římské kurie k této problematice se věnovala především italská historiografie 90. let. Mezi její hlavní témata patřila především Benediktova snaha o různé mírové plány a snahy o nastolení mírového dialogu mezi státy, jejichž prostředníkem byl, respektive měl být, Svatý stolec. Znovuobjevení tématu přichází po roce 2010 a to nejen v Itálii, ale také v Německu. Hlavním tématem zůstávají mírové snahy papeže, reinterpretovány začínají být také snahy Svatého

stolce v Německu, především v Bavorsku skrze nuncia Eugenia Pacelliho, budoucího papeže Pia XII. (1939–1958).

Útlá publikace z ediční řady Quaetiones quodlibetales nám nastiňuje dvě roviny. První z nich je praktický souhrn politicko-diplomatických událostí před a během první světové války. Druhou rovinu tvoří vztah papežství k tehdejším mocnostem. Autor se snažil o stručný, ale obsahově hutný popis událostí. Místy působí text dosti složitě, nicméně čtenář pozná, že důvodem bylo omezené místo pro popis dané události. Na začátku si zasvěcený čtenář, který se orientuje v moderních církevních dějinách, položí hned několik otázek. Jednou z nich je jistě ta, jestli bylo vůbec v silách tehdejšího Svatého stolce nějakým způsobem zasáhnout do tehdejší politiky natolik, aby zvrátil blížící se katastrofu. Druhou otázkou je osobnost samotného papeže a v neposlední řadě stojí klíčová otázka – na čí straně papežství stálo. Stejné otázky nás mohou napadat i pro konflikt následující, tedy pro druhou světovou válku. Zatímco o konfliktu mezi demokracií a fašisticko-nacistickým blokem prozatím vatikánské archivy mlčí, pro první světovou válku to neplatí.

Rádi bychom upozornili na několik informací, které jsou v publikaci nastíněné, a považujeme je za nejpřínosnější. Papežství procházelo na počátku 20. století velmi dynamickým vnitřním vývojem, ve smyslu reakce na encykliku papeže Lva XIII. (1878–1903) *Rerum novarum*. Uvnitř vedení Svatého stolce vznikly frakce, které stály názorově proti sobě a můžeme říci, že konkláve 1903 a 1914 se odehrálo především v duchu odpůrců a zastánců zmíněné encykliky. Svatý stolec prodělal během 19. století proměnu, která jej vyřadila z hlavních diplomatických pozic. Za léta pontifikátů papežů 2. poloviny 19. století si papežství odvyklo reagovat na politické spory v Evropě. Zde vidíme první přínos knihy a to v názoru, že papežství nebylo na konflikt vůbec připraveno. Nejen, že evropské státy netušily, jaké peklo dokáží jejich moderní armády rozpoutat, ale samotný Svatý stolec nedokázal politicky reagovat na střet s autoritativními režimy a válečnou mašinérií. Naposledy stál Svatý stolec tváří v tvář válce v revoluci 1848, respektive při sjednocení Itálie a jeho velká diplomatická hra z dob Velké francouzské revoluce byla již dávno zapomenuta. Papežství se snažilo rychle dané situaci přizpůsobit. Podobně jako Pius XII. v předvečer druhé světové války převzal iniciativu v řízení státu, bylo tomu tak i před první světovou válkou. Benedikt XV. si zvolil po svém nástupu za svého státního sekretáře, vcelku nevýraznou osobnost Domenica Ferraty (1914) který nicméně měsíc po převzetí úřadu zemřel. Papež poté vytvořil velmi silný tým s kardinálem státním sekretářem Pietrem Gasparrim (1914–1930). Benedikt XV. vsadil na velmi otevřenou, dialogem, konsenzem a kompromisem protkanou diplomacii. Tento přístup nebyl za dané politické situace Svatému stolci co platný. Marek Šmíd se ve své publikaci domnívá, že Benedikt XV. ve své roli selhal. Zde bych si dovolil trochu oponovat. V celkovém hodnocení bych považoval Benediktovu politiku za úspěch, i když neskončila zdárně. Papežství vyvíjelo velmi aktivní diplomatické snahy, jejichž vrchol bychom nalezli asi

v roce 1917, kdy Svatý stolec jedná s Německem. Bohužel, jak tomu tak bývá, diplomatická jednání většinou skončila na malicherných požadavcích některé z oslovených stran. Svatý stolec si neuvědomoval a zde musíme souhlasit s autorem, že každá strana a dokonce i papežství samo, stály na rozdílných ideologických základech. Státy Dohody i Centrální mocnosti hrály složitou politickou hru plnou egoistických požadavků bez ohledu na diplomatické postupy doby. Oproti tomu Svatý stolec stál na mravním, etickém principu a náboženských zvyklostech.

Za zcela hlavní konstatování v knize, které považujeme také za zásadní přínos české historiografii moderních církevních dějin, je závěr, že Benedikt XV. byl papežem, který byl i přes svojí prezentovanou nadstranickost nakloněný státům Centrálních mocností. Důvody můžou být zcela prosté. V zásadě, pokud budeme na papeže pohlížet jako na osobnost čistě náboženskou, mohl mít Benedikt XV. strach o existenci katolíků v nejkatoličtějších oblastech tehdejší Evropy – Rakousko-Uherska, Bavorska a zemí poválečného obnoveného Polska. Tím netvrdíme, že by papežství vyjednávalo pouze jednostranně. Animozita mezi Svatým stolcem a státy Dohody pramenila z nedobrého vztahu mezi papežstvím a Francií z přelomu století, chladných vztahů s USA a podobně naladěných vztahů s Anglií.

Z celé publikace bychom také chtěli vyzdvihnout závěr, který velmi precizně vysvětluje a shrnuje nové informace. Místy se v knize objevují neúplné citace, najdeme zde také několik tabulek, z nichž by některé mohly být přehlednější a většího rozboru osobnosti by si zasloužil Benedikt XV., mám na mysli především papežovu spiritualitu. Na druhou stranu Šmíd vkládá do textu krátké, ale výstižné medailonky osobností, jež text velmi dobře obohacují. Jsme si ale vědomi, že předložená publikace je prvním otevřením tématu v české historiografii a její účel je spíše informační, než hluboce vědecký, což je dobře. Položené otázky nabádají čtenáře k zamyšlení a k případné práci na jejich precizaci a prohloubení.

Jakub Formánek

Michal STEHLÍK, *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*, Praha, Academia 2015. ISBN 978-80-200-2405-3, 193 s.

V roce 2015 se na pultech českých knihkupectví objevila útlá kniha z produkce nakladatelství Academia, *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*. Autorem publikace je Michal Stehlík (nar. 1976), historik a kurátor výstav, který vyučuje české dějiny na Filozofické fakultě UK v Praze, kde v letech 2006 až 2014 zastával funkci děkana. Aktuálně působí jako náměstek generálního ředitele Národního muzea. Za zmínku stojí na úvod také to, že kniha se stala prvním svazkem nově založené edice První republika.

Tato edice přibližuje období první Československé republiky detailním pohledem na jednotlivé oblasti společnosti. Od témat kulturně společenských, přes problematiku politických stran, národnostních menšin, armády, přes vývoj vědy, po rozvoj podnikání. Rozsah jednotlivých publikací by neměl překročit dvě stě stran a práce by měla obsahovat velké množství fotografií. Do dnešních dnů vyšly v edici tři svazky (vedle knihy Michala Stehlíka jsou to *Špionážní případy* od Michala Lukeše a *Velké kriminální případy* od Jiřího Plachého a Ivo Pejčocha).

V úvodu knihy se dočteme, že období první československé republiky je vnímané českou společností jako vcelku pozitivní úsek českých dějin, ale pro společnost slovenskou je tento obraz komplikovaný a často rozporuplný. Autor se snaží o stručný historický úvod, který nám představuje Horní Uhry před vstupem do společného státu. Zmíněna je sociální otázka, ale i existence politických stran. Jejich fungování v době meziválečné přibližuje především kapitola IV. Ta je navíc proložena řadou medailonků, které čtenářům přibližují nejvýznamnější osobnosti či strany popisovaného období. Zmíněn je Vavro Šrobár, úloha a počáteční úspěchy sociální demokracie, nezastupitelná úloha Andreje Hlinky, ale například i maďarská opoziční reprezentace. V závěru kapitoly nalezneme přehlednou tabulku s výsledky voleb jak v Československu, tak jen na Slovensku.

V následujících kapitolách se autor velmi stručně věnuje ekonomice, školství nebo zdravotnictví. Více prostoru zaujímá pojednání o náboženské otázce, která podle autora odlišuje zásadním způsobem české a slovenské prostředí. Závěrečnou kapitolou je pouhá zmínka o samostatném Slovensku, která byla hořkou tečkou za existencí společného státu.

Jak je uvedeno v charakteristice edice, tak kniha *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938* přináší sice velmi zhuštěný, ale přehledný a srozumitelný úvod do dějin Slovenska. Seznamuje nás se specifiky národa a území. Kniha je doplněna o mnoho zajímavých fotografií. Tímto se jistě stává přístupnější široké čtenářské veřejnosti a může sloužit i jako učební pomůcka pro studenty. V příloze knihy naleznou navíc čtenáři chronologii událostí, Martinskou deklarací v roce 1918 počínaje a vznikem Slovenského štátu v roce 1939 konče.

Martin Dolejský

***Jánosról Esterházy. A közép-európai dialógus jegyében*. O Jánosovi Esterházym. V duchu stredoeurópského dialogu. Zoltán Zilizi (zost.), Nitra 2016, 262 stran. ISBN 978-80-972053-5-5.**

Dne 5. března 2014 se na Fakultě středoevropských studií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře konala mezinárodní vědecká konference, jejímž tématem byla významná postava maďarské menšinové politické scény v meziválečném Československu, resp. hlavně ve třicátých letech 20. století, hrabě János Esterházy.

Jeho zvolení do čela Zemské křesťansko-socialistické strany (*Országos Keresztény Socialista Párt*; OKSzP) v roce 1932 nastartovalo jeho politickou kariéru v první Československé republice, jejímž vrcholem se o tři roky později v posledních parlamentních volbách, které se v ČSR konaly, stalo zvolení poslancem Národního shromáždění. Od června 1936 pak Esterházy, jako výkonný předseda, vedl Sjednocenou maďarskou stranu (*Egyesült Magyar Párt*; EMP), jež vznikla spojením dvou nejdůležitějších stran maďarské menšiny v meziválečném Československu – OKSzP a Maďarské národní strany (*Magyar Nemzeti Párt*). Téměř po celou dobu své politické kariéry v první Československé republice prosazoval autonomii Slovenska, teprve v přelomových měsících a dnech léta 1938 se přiklonil k požadavku připojení území obývaných maďarskou menšinou na Slovensku a Podkarpatské Rusi přímo k Maďarsku. Esterházy se pak zapsal i do dějin Slovenské republiky, kdy během parlamentní debaty v květnu 1942 jako jediný nehlasoval pro ústavní zákon č. 68/1942 o vystěhování Židů, byť je potřeba dodat, že deportace židovského obyvatelstva již probíhaly a Esterházyho postoj spočíval spíše v morální nepřijatelnosti vystěhování a obav, aby podobný postup nepotkal v budoucnu maďarskou menšinu. Jeho poválečný osud neskýtal mnoho dobrého – po zatčení orgány NKVD a odsouzení na nucené práce jej v roce 1947 bratislavský soud odsoudil k trestu smrti, který byl později zmírněn na doživotí a v roce 1955 na 25 let vězení. O dva roky později pak zcela vyčerpán a nemocen zemřel na Mírově. V roce 2007 pak bylo nalezeno místo, kde spočívá urna s jeho ostatky.

Mezinárodní konference, na níž prezentovali výsledky svého výzkumu slovenští, maďarští, polští historici a jeden český historik (tedy všech států Visegrádské skupiny), samozřejmě nesjednotila přetrvávající rozdílné názory především slovenských a maďarských badatelů na osobu Jánose Esterházyho, ale umožnila setkání odborné veřejnosti a poskytla možnost dialogu nad osudy a činností tohoto významného politika. Konferenci zorganizovaly Občianske združenie Živé Podzoborie a Európska sieť Pamäť a Solidarita (European Network Remembrance and Solidarity, ENRS) pod záštitou profesora Varšavské univerzity Csaby Gy. Kisse. Po nezbytném úvodním slově, které přednesl Zoltán Zilizi z občanského sdružení Živé Podzoborie, a po zdravicích Csaby Gy. Kisse, Csaby Balogha (maďarského velvyslance na Slovensku), Františka Mikloška (bývalého předsedy Slovenské národní rady), Jana Rydela (ENRS) a Attily Komzsíka (děkana Fakulty středoevropských studií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitře) mohla konference začít. Je nutné zde však ještě dodat, že se jednalo vůbec o první vědeckou konferenci k osobnosti Jánose Esterházyho na Slovensku, jež se konala na půdě slovenské státní univerzity.

Úvodní příspěvky se týkaly polské perspektivy středoevropské politiky Jánose Esterházyho (Arkadiusz Adamczyk a Paulina Bąkowicz z Univerzity Jana Kochanowského, Polsko), jeho politických alternativ před první vídeňskou arbitráží (László Szarka, Historický ústav Maďarské akademie věd) a Esterházyho role ve slovensko-maďarském usmíření (Imre Molnár, Ministerstvo zahraničních věcí,

Budapešť). Všichni tři vystupující fundovaně zhodnotili Esterházyho působení v širším středoevropském prostoru, L. Szarka například upozornil, že Esterházyho autonomistická politika neměla za cíl pouze slovensko-maďarskou spolupráci, nýbrž že v dlouhodobějším horizontu kalkulovala s revizí hranic ustavených na základě mírové smlouvy z Trianonu.

Poté následovaly příspěvky, které prezentovali Ondrej Podolec z Právnické fakulty UK v Bratislavě a Ústavu pamäti národa (János Esterházy v politickom živote Slovenska v rokoch 1938–1945), který se zaměřil na zhodnocení Esterházyho činnosti z perspektivy slovenské historiografie, jež jej vnímá jako revizionisticky orientovaného politika spolupracujícího s maďarskou vládou, a jenž dodal, že jeho působení v letech 1938–1945 obsahuje mnoho protikladů, István Janek z Historického ústavu Maďarské akademie věd (Sprostredkovateľská činnosť Jánosa Esteházyho medzi slovenskou a maďarskou vládou v rokoch 1939–1942 s osobitným zreteľom na židovskú otázku), jenž dospěl k závěru, že Esterházy sice nebyl antisemita, ale že trpěl předsudky vůči Židům, což však na tu dobu nebylo nic neobvyklého, a Ján Mitáč z Ústavu pamäti národa (Menšinová politika horthyovského Maďarska v kontexte postojov Jánosa Esterházyho), který se kriticky vyjádřil k maďarské menšinové politice vůči Slovákům a k faktu, že ji Esterházy veřejně neodsoudil.

Na závěr zazněly příspěvky Andreje Tótha (Vysoká škola ekonomická v Praze, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), který zmapoval osobu Jánose Esterházyho na základě archivních pramenů první Československé republiky a jenž vyzdvihl zejména jeho aktivní roli v prezidentských volbách v roce 1935, kdy zákonodárci maďarských menšinových politických stran podpořili kandidaturu Edvarda Beneše, resp. Esterházyho kontakty s Edvardem Benešem po třetích parlamentních volbách v roce 1935, Dariusze Roguta (Univerzita Jana Kochanowského, Polsko), jenž porovnal osud vybraných politických elit ze střední a východní Evropy, mezi nimi Jánose Esterházyho, v sovětských zajateckých táborech, a Ferdinanda Vrábela (Slovenská akademie věd), který publiku představil dva dopisy Vavru Šrobárovi, na jejichž základě došlo ke změně rozsudku smrti na doživotní vězení. Jednalo se o zajímavé sdělení, neboť se sice vědělo o Šrobárově roli při zmírnění rozsudku, ale doposud pro to chyběly důkazy.

Konferenci zakončil diskuzní kulatý stůl za účasti Ondreje Podolce, Imreho Molnára, Imreho Lebovitse, který přežil holokaust, Istvána Kollaie z Maďarského institutu v Bratislavě, politika a člena Evropského parlamentu Pála Csákyho nebo Martina Hetényiho z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Diskutující se zaměřili na závěrečné zhodnocení osoby Jánose Esterházyho, kdy se potvrdilo přetrvávající rozdílné hodnocení Esterházyho činnosti a působení ze strany slovenských a maďarských historiků; na druhé straně je však potřeba dodat, že diskuze probíhala na odborné úrovni a neovládly ji emoční a zkratkovité soudy. Ukázalo se tak, že i osudy kontroverzních, resp. v hodnocení historiků nejednoznačných postav v dějinách, v tomto případě předního maďarského menšinového politika v první Česko-

slovenské republice Jánose Esterházyho, lze prezentovat klidným a archivními materiály podloženým způsobem, byť se nějaký všeobecně přijatelný názor bude hledat pravděpodobně velmi obtížně.

Lukáš Novotný

Kritické vydání Hitlerova Mein Kampfu

Christian HARTMANN – Thomas VORDERMAYER – Othmar PLÖCKINGER – Roman TÖPPEL (eds.), *Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition*, Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, I-II, München 2016, 1968 s. ISBN 978-3-9814052-3-1.

Hitlerova kniha *Mein Kampf* se zrodila ve vězení v bavorském Landsbergu na Lechu, šedesát kilometrů od Mnichova, kde si Adolf Hitler v polovině 20. let 20. století odpykával svůj několikaletý trest za tzv. pivnicový puč z listopadu 1923. Navzdory svému nízkému stylu, nesourodým pasážím i nenávistným frázím se brzy stala ústředním ideologickým spisem nacistické strany i gloriolou jejího vůdce. Zatímco první díl, jenž vyšel v červenci 1925, přibližoval Hitlerův život do roku 1920, druhý díl z prosince 1926 se věnoval nacistické propagandě, politické ideologii a zahraniční politice Německa. Oba díly spojoval neobratný sloh a nenávistný tón, který z knih vyzařoval. Po nástupu A. Hitlera k moci v lednu 1933 se kniha stala povinnou četbou v německých školách a novomanželé ji dostávali jako svatební dar. Do roku 1945 se jí prodalo téměř 12,5 milionu výtisků ve více než 1100 vydáních, přičemž kniha byla přeložena do šestnácti jazyků, včetně Braillova písma.

V roce 2015, sedmdesát let po smrti A. Hitlera, vypršela autorská práva, která po druhé světové válce přešla na bavorskou vládu. Ta sice dlouhá desetiletí blokovala jakákoliv nekomentovaná, a tudíž vědecky, politicky a morálně nezodpovědná vydání tohoto základu nacistické ideologie, ale v poměrně nedávné době konečně svolila k modernímu komentovanému vydání. Zatímco čeští čtenáři tak k dispozici mají dvě moderní česká vydání knihy *Mein Kampf* – z dílny nakladatelství Otakar II. (2000) a Naše vojsko (2016) –, současná kritická edice Hitlerova *Mein Kampfu* představuje první vydání knihy v Německu po roce 1945! Není proto překvapivé, že 4000 výtisků prvního vydání bylo rozebráno téměř okamžitě.

Díky četným edičním zásahům i pilné několikaleté práci týmu čtyř významných německých historiků Christiana Hartmanna (1959), Thomase Vordermayera (1983), Othmara Plöckingera (1965) a Romana Töppela (1976) z Ústavu pro soudobé dějiny v Mnichově a Berlíně tak před sebou máme monumentální dvousvazkové dílo o rozsahu téměř 2000 stran textu, z nichž pouze 780 stran, tedy 1/3, tvoří původní Hitlerův text. Značný prostor svazků rovněž zabírá úvodní studie, jež tvoří

logickou expoziční část celého Hitlerova díla. Knihu doprovází téměř 3700 vědeckých komentářů.

Ambice textu jsou poměrně rozsáhlé, třebaže v něm autoři spatřují především didaktický text, jenž by se měl v budoucnu zařadit do školních osnov. Není ostatně pochyb, že kniha představuje jak zásadní ideologické dílo pro studium národního socializmu (označována též jako bible národního socialismu), tak mimořádný pramen ke světovým dějinám 20. století, který je rovněž autobiografickou sondou pro poznání nejvýraznější osobnosti nacismu. Odborná veřejnost se navíc shoduje, že původní Hitlerův text, opatřený takto rozsáhlými komentáři, vpisy a korekturami historiků, rozhodně nepředstavuje manuál pro dnešní stoupence zločinné ideologie nacismu, ale spíše způsob, jak se těmto pochybením v budoucnu vyvarovat.

Výzkumný tým německých historiků předkládá veřejnosti původní text Hitlerova *Mein Kampfu* podle vydání 1. dílu z roku 1925 a vydání 2. dílu z roku 1927. Komentovaný originál se nachází vždy na pravé straně dvojstrany – je uveřejněn v úplné a nezkrácené podobě. Pravopis, původní styl i specifickou interpunkci zanechali historici pro zachycení dobové reality beze změn, na rozdíl od akcentu některých odlišných textových variant různých vydání (stylizace, podtržení, škrtnutí). Bohatý poznámkový aparát se tak skládá jak z kritického textového aparátu, tak z komentáře. Zmínění historici pod vedením Ch. Hartmanna provedli vnější/vnitřní, přímou/nepřímou, filologickou, geografickou, retrogresivní, srovnávací atd. kritiku pramene, interpretaci, resp. výklad pramenných informací a syntézu, resp. jeho zpracování. Vysvětlující poznámky přinesly základní informace o jednotlivých osobnostech pramene, objasnily souvislosti (příčiny, události, důsledky, subjektivní vnímání), poukázaly na chyby a našly jejich příčiny, odkázaly na archivy, edice, novinové články, odbornou literaturu či jiné pasáže v rámci *Mein Kampfu* i v neposlední řadě zasadily příběh Hitlerova života a proměny jeho světonázorové orientace do politického, hospodářského, sociálního, kulturního a náboženského kontextu doby.

Kritická edice *Hitler, Mein Kampf* obsahuje v závěru II. dílu barevné přílohy, přehled jednotlivých překladů *Mein Kampfu* do cizích jazyků (jen pro zajímavost, do češtiny knihu poprvé přeložil František Bauer v roce 1936), soupis pramenů a literatury, biogramy významných osobností i podrobný jmenný, místní a věcný rejstřík. Věříme, že si kritická edice najde cestu i do knihoven českých historiků, případně odborné veřejnosti.

Marek Šmíd

Alberto TRONCHIN, *Spravedlivý riskuje. Karel Weirich, český novinář a zachránce Židů v Itálii*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2015, přeložila Helena Tůmová, edice Osudy – svazek 59, 144 s. ISBN 978-80-7195-827-7.

Knihu mladého italského historika Alberta Tronchina (1982), absolventa historie na univerzitě Ca' Foscari v italských Benátkách, jsem otevíral se značným očekáváním. Domníval jsem se, že nás sonda do italského prostředí v období druhé světové války zavede rovněž do blízkosti předválečného apoštolského nuncia v Praze Saveria Rittera, který střídavě pobýval v Římě a v Miláně, do kontaktů s knězem a tajemníkem Československého národního výboru v Itálii Jaromírem Machulou, který v první polovině 40. let „pracoval" na obnovení československo-vatikánských vztahů či do prostředí vysokých vatikánských kruhů, které měly rovněž s československým prostředím dostatečné zkušenosti z dřívější doby tím spíše, že se podle autora knihy K. Weirich „*stal hlavní kontaktní osobou československého odboje v Itálii*" (s. 12). Nic takového se ovšem nestalo.

Tronchinova kniha je především životním příběhem poměrně neznámého muže, novináře, účetního a korespondenta Československé tiskové kanceláře českého původu Karla Weiricha (1906–1981), který prožil většinu svého života v Itálii. Po ukončení středoškolského studia se stal sekretářem ředitele Papežského díla svatého apoštola Pavla a později sekretářem Papežských misijních děl. V roce 1935 se stal stálým korespondentem z Itálie a Vatikánu a pravidelně přispíval do oficiálního listu Svatého stolce *L'Osservatore Romano*. Bezpochybným vrcholem jeho předválečné kariéry byla účast na eucharistickém kongresu v Československu v létě 1935. O jeho zdárném průběhu i o politicko-náboženských poměrech v demokratickém Československu informoval své čtenáře v sérii zpráv na stránkách vatikánského listu.

Jádro útlé Tronchinovy monografie představuje Weirichův život za druhé světové války, kdy se aktivní novinář zapojil do protifašistického odboje a otevřeně pomáhal pronásledovaným cizincům v Itálii, zejména židovského původu. Ti se stali terčem útoků fašistického režimu, přičemž od roku 1940 docházelo k jejich internaci v četných koncentračních táborech. Ze zřetele ovšem nepouštěl K. Weirich ani složité poměry v Protektorátu Čechy a Morava, které komentoval na stránkách *L'Osservatore Romano*, jak ukazuje kapitola I.

Společně s dalšími Čechy proto založil K. Weirich *Společnost svatého Václava*, jejímž prostřednictvím zajišťoval materiální, finanční, zdravotní i lidskou pomoc potřebným. O činnosti společnosti byla rovněž informována československá exilová vláda v Londýně, která s její existencí souhlasila a dokonce ji i finančně podporovala. V této souvislosti, díky kontaktům s Papežským dílem sv. apoštola Pavla i Papežskými misijními díly, vstoupil K. Weirich do kontaktů se státním sekretariátem Svatého stolce, jenž se rovněž na pomoci podílel (kontakty s G. B.

Montinim, pozdějším papežem Pavlem VI.). Lidsky hluboká byla především Weirichova intervence ve prospěch vězňů koncentračního tábora Ferramonti di Tarsia v Kalábrii v jižní Itálii, mezi nimiž se nacházely stovky ztroskotanců z lodi Pentcho, směřující původně do Palestiny. Desítky z nich přežily utrpení světové války právě díky houževnaté pomoci K. Weiricha. Avšak již v roce 1944 byl K. Weirich zatčen a odsouzen k trestu smrti. Jemu unikl především díky intervenci Svatého stolce, který dosáhl zmírnění jeho trestu na 18 let těžkého žaláře. Tvrdé podmínky věznění v Bavorsku ukončilo osvobození tábora americkou armádou v květnu 1945. Poté se K. Weirich vrátil do Itálie, kde se nadále věnoval své původní profesi novináře – opět spolupracoval s Československou tiskovou kanceláří. Zemřel v Římě v listopadu 1981 ve věku 75 let. V roce 2015 byl K. Weirich za svoji statečnost a obětavost vyznamenán medailí Za zásluhy in memoriam.

Primárním pramenem předkládané práce je soukromý archiv, který po sobě zanechal K. Weirich. Autorovi jej poskytla Weirichova neteř Helena žijící v Itálii. V současné době se jeho fondy nacházejí v Ústavu dějin odboje a moderní společnosti v provincii Marca Trevigiana a jsou volně přístupné veřejnosti. Lze v nich nalézt nejen množství fotografií, ale rovněž seznamy včetně osudů internovaných osob, pro které sám nasazoval vlastní život.

Kniha je rozdělena do dvou kapitol (I. *V Československu* a II. *V Itálii*), které přerušuje krátké intermezzo, jež sleduje příběh lodi Pentcho. Poměrně uspěchaná první kapitola, jejíž koncepce je značně nejasná, tak na pouhých třech stranách (s. 9–11) zachycuje Weirichův život do roku 1940, aby se následně mohla věnovat jeho textům o situaci v protektorátu na stránkách vatikánského deníku. Daleko zajímavější by však byla širší a podrobnější sonda do jeho života v kontextu dění v Československu, resp. v Evropě ve 30. letech 20. století, aby čtenář lépe pochopil vyzrávání Weirichovy osobnosti i odlišnost italského prostředí od dění ve střední Evropě v téže době i jistou specifičnost Československa. K tomuto pokusu by ovšem bylo nutné překročit stín italské bibliografie a sáhnout např. po německých, anglických či francouzských odborných textech, které mají k domácí historiografii blíže než italská historická produkce, což ovšem autor neučinil.

Kapitola II je bezpochyby autorovým vkladem k Weirichově pomoci pronásledovaným židům v Itálii v období druhé světové války. Poměrně podrobně proto sleduje proměnu antisemitských nálad na přelomu 30. a 40. let i jejich celkové společenské ovzduší. Pro českého čtenáře jsou tyto informace poměrně málo známé, takže není příliš informován ani o skutečnosti, že v Itálii od roku 1940 docházelo k věznění zahraničních židů-mužů v koncentračních táborech. A. Tronchin zde ukazuje, že Weirichovo úsilí nebylo jedinou pomocí ve prospěch trpících židů, velmi činný byl např. *Výbor pro pomoc židům v Itálii*. Naproti tomu byl podle autora v humanitární pomoci poměrně liknavý Vatikán, v politických otázkách navíc zcela pasivní, který se obával zhoršení diplomatických styků s italskou vládou. Lidsky však s pronásledovanými soucítil, takže jim poskytoval přístřeší v mnohých římských klášterech, kde byli židé, antifašisté či pronásledovaní vojáci v relativním

bezpečí. Zpráva církevních kruhů z roku 1945 dokonce hovoří o skutečnosti, že ve 155 klášterech a církevních institucích v Římě se ukrývalo více než 4400 osob.

Jazyk práce je svižný a čtivý. Z historických nepřesností uvádím snad jen drobnosti, které samotný text nijak nesnižují: na Podkarpatské Rusi nežilo v období první republiky 500 000 Ukrajinců (s. 15), J. Gabčík a J. Kubiš nebyli dva čeští parašutisté (s. 32), apoštolský nuncius u italské vlády se nejmenoval Francesco Borgoncini Duca (s. 67), ale F. Borgongini Duca atd. Represe vůči židům v protektorátu současně zastiňují represe proti ostatnímu obyvatelstvu, zejména vůči domácímu odboji v době heydrichiády. Rozsáhlé ukázky z Weirichových komentářů v první kapitole by se klidně mohly přesunout do příloh knihy, v případě, že by však v textu zůstaly, by si vyžádaly komentář, protože K. Weirich, sám v zemi nepřítomný, vycházel zřejmě z cizích publikovaných článků českých novin a časopisů, nikoliv autopsie.

Těmito řádky rozhodně nechci snižovat život a mimořádné zásluhy Karla Weiricha, naopak. Domnívám se, že by si tento *Spravedlivý*, „*český Schindler či Winton*“, zasloužil daleko podrobnější, přesnější a vyváženější studii, než oněch 90 stránek s povšechným uzavřením Weirichova života po roce 1945. Doufejme tedy, že Tronchinovo dílo, jež bezpochyby vykročilo správným směrem, inspiruje české historiky k jeho brzkému překonání.

Marek Šmíd

Robert KVAČEK – Josef TOMEŠ a kol. (eds.), *Jiří Havelka: Dvojí život: vzpomínky protektorátního ministra*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, 295 s. ISBN 978-80-7422-357-0.

V roce 2015 se na pultech knihkupectví objevila kniha *Dvojí život: vzpomínky protektorátního ministra.* Knížka vyšla jako pátý svazek edice Ego: paměti, deníky, korespondence, kterou vydává Masarykův ústav a Archiv AV ČR ve spolupráci s Nakladatelstvím Lidové noviny. V této edici vyšel například deník profesora Josefa Charváta, deníky Edvarda a Hany Benešových z doby první světové války a další. Editory jsou v případě *Dvojího života* dva renomovaní čeští historikové Robert Kvaček a Josef Tomeš, kteří knihu doplnily úvodem i doslovem. Z jejich řádků se pak dozvídáme informace o autorovi vzpomínek.

Tím autorem je Jiří Havelka (1892–1964), právník, který se od 30. let 20. století znal s dr. Emilem Háchou a postupně se stal i jeho osobním přítelem. Po Háchově boku se také na podzim roku 1938 dostal do vysoké politiky. Nebýt toho, že se podařilo přemluvit Emila Háchu, aby přijal prezidentskou kandidaturu, mohlo zůstat Havelkovo jméno známé jen jeho kolegům a spolupracovníkům z právnických kruhů. Havelka byl do roku 1938 člověk apolitický. Nebyl členem žádné politické strany, aktivně se neangažoval, ale byl přesvědčeným vlastencem.

Havelkův vstup do politiky byl tedy náhlý. Dne 1. prosince 1938 byl jmenován přednostou Kanceláře prezidenta republiky a zároveň ministrem bez portfeje ve vládě Rudolfa Berana. Obě tyto funkce si podržel i po 16. březnu 1939. Ve druhé vládě Protektorátu Čechy a Morava, v jejímž čele stál generál Alois Eliáš, zastával od 27. dubna 1939 do 25. dubna 1941 úřad ministra dopravy a současně zůstal až do 25. dubna 1941 přednostou Kanceláře prezidenta republiky. Právě v této funkci spočívalo těžiště Havelkova politického působení.

Publikované paměti jsou zevrubným svědectvím o jeho působení v Háchově prezidentské kanceláři a o úzké spolupráci s generálem Eliášem i dr. Masaříkem. Mimo jiné nám poodhalují českou národně obrannou politiku, uskutečňovanou v prvních letech Protektorátu. Šlo o politiku, která využívala své omezené, ale přece jen částečné autonomie k retardaci některých nacistických nařízení. Se sílící německou represí vzrůstal i Havelkův odpor k okupantům. Když v dubnu 1941 Havelka odmítl rozhovor s aktivistickým novinářem, byla to vhodná záminka k útoku na jeho osobu, který skončil odvoláním z funkcí, čímž byla velmi oslabena Háchova pozice.

V září 1941 byl zatčen gestapem, podroben sérii výslechů a jen díky Háchově intervenci zachráněn před popravištěm a poslán do domácího vězení pod dohled protektorátní policie. Toto domácí vězení skončilo až osvobozením v květnu 1945. Poválečná léta mu však nepřinesla úlevu, ale spíše další starosti. Byl totiž postaven před Národní soud, který ho však v dubnu roku 1947 zprostil všech obvinění.

Tyto události však již vzpomínky nezachycují. Jsou ohraničeny vstupem Jiřího Havelky do politiky na podzim roku 1938 a končí revolucí v květnu 1945, kdy se Havelka osobně zapojil do stavby barikády ve své ulici. Blížící se konec války poznal i podle toho, že došlo k odvolání jeho hlídačů do pouličních bojů v Praze. Za důležité považujeme také zmínit, že vzpomínky jsou psané s odstupem několika let, jak sám autor uvádí v předmluvě. Nemyslíme si, že by to knize ubíralo na věrohodnosti a poutavosti. Jde o nesmírně zajímavé dílo, které je ojedinělé mimo jiné i díky tomu, že je psáno nejbližším spolupracovníkem státního prezidenta Emila Háchy. Už z tohoto důvodu bude významným pramenem k fungování prezidentské kanceláře a protektorátní politiky v prvních letech jeho existence.

Martin Dolejský

Deník Rivky Lipszycové: nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku **(editovala a úvod napsala Alexandra Zapruderová), Praha, Práh 2016, 178 s. ISBN 978-80-7252-597-3.**

Krátko po Roš-ha-šana 5704 sa štrnásťročná Rivka Lipszycová rozhodla písať denník. Na tomto osobnom rozhodnutí by zrejme nebolo nič zvláštne, keby sa

nepísal rok 1943 a jeho autorka nebola nútená spolu so svojimi rodičmi a súrodencami žiť v lodžskom gete.

V tom čase Lodž (poľsky Łódź) – jej rodné mesto – už štyri a pol roka nieslo nové meno – Litzmannstadt, ktorým si nemeckí nacistickí okupanti uctili prostredníctvom osoby generála Karla Litzmanna pruskú militantnosť. A ihneď po pokorení mesta 8. septembra 1939 začali nacistami iniciované útoky proti miestnym Židom, ktorí počtom 225 tisíc tvorili jednu tretinu všetkého obyvateľstva. Presne na deň o päť mesiacov neskôr bol vydaný rozkaz k zriadeniu židovského geta, situovaného do najchudobnejšej židovskej štvrti na severnom okraji mesta, kde bolo za dva a pol mesiaca násilne vysťahovaných 164 tisíc lodžských Židov z ostatných mestských častí. Tí boli donútení žiť na území štyroch štvorcových kilometrov.[1] Dňa 30. apríla 1940 bolo územie geta uzavreté a súčasne sa v okolí mesta začalo s budovaním niekoľkých dočasných koncentračných a následne aj stálych vyhladzovacích táborov.

Lodžské geto bolo v poradí tretím najväčším getom, zriadeným nacistami na poľskom území v blízkosti Generálneho gouvernementu.[2] Židovská samospráva, vedená Chajimom Mordechajom Rumkowskim usilovala o čo najväčšiu pracovnú produktivitu geta a o čo najväčšie pracovné nasadenie práceschopných väzňov, avšak ani táto taktika voči nacistickému osudu, ktorý zosobňoval Hans Biebow, šéf nemeckej nacistickej správy lodžského geta, nemohla zabrániť preľudneniu a hladu, a čo len minimálne zlepšiť neľudské podmienky bývania. To malo za následok rôzne epidémie, podporené minimálnymi sanitárnymi podmienkami a zúfalou hygienou, ktoré spôsobili, že približne 43 500 ľudí zomrelo na následky podvýživy, zimy a chorôb. Ostatných asi 173 tisíc väzňov geta bolo povraždených.

Prežilo len okolo tisíc ľudí.[3]

Bohužiaľ, ani Rivka Lipszycová medzi nimi nebola. V ôsmy decembrový deň 1941 totiž zahájil svoju vražednú činnosť v obci Chełmno nad Nerom v ríšskej župe Povartie prvý nacistický vyhladzovací tábor a prvý tábor, kde sa k zabíjaniu ľudí používal jedovatý plyn. O mesiac neskôr v lodžskom gete bola židovská samospráva vyzvaná k organizovaniu prvých transportov z geta do 70 kilometrov vzdialeného Chełmna, kde do mája 1942 bolo v pojazdných plynových komorách za-

[1] V rokoch 1941 a 1942 bolo do geta deportovaných 18 500 Židov z okolitých miest, 15 tisíc nemeckých a 5 tisíc českých Židov, ktorí sem boli dopravení medzi 16. októbrom a 3. novembrom 1941. V novembri 1941 bolo do geta deportovaných tiež 5 tisíc Rómov (zvlášť mnoho detí) z Burgenlandu, ktorí boli uväznení v osobitnej časti geta. Richard SEEMANN, *Čeští Židé v Lodži,* in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1998, s. 67–85.

[2] Do 4. novembra 1939 bolo mesto Lodž dokonca jeho hlavným mestom, následne sa však dostalo za okraj jeho západnej hranice a správnym centrom Generálneho gouvernementu sa stal Krakov.

[3] Lucjan DOBROSZYCKI, *The Chronicle of the Lodz Ghetto, 1941–1944,* Yale 1984; Alan ADELSON – Robert LAPIDES, *Lodz Ghetto: Inside a Community Under Sieg*e, New York 1991; Isaiah TRUNK, *Lódz Ghetto: A History*, Indiana 2006.

vraždených 55 tisíc Židov a 5 tisíc Rómov. Po krátkej prestávke nová vlna deportácií sa prevalila lodžským getom v septembri 1942, kedy v dôsledku „Wielkej Szpery" (veľkého zákazu vychádzania), bolo z geta vyvezených 15 681 osôb pod 10 a nad 65 rokov života, pričom prvými obeťami sa stali nemohúci a ťažko chorí pacienti miestnej nemocnice. Deportácie pokračovali do marca 1943, kedy bolo ukončené prvé rozsiahle deportačné obdobie s obludnými výsledkom – 20 tisíc väzňov geta bolo vyvezených do vyhladzovacieho tábora v Chełmnu.[4]

Následne sa geto, zrejme aj vo viere židovskej samosprávy, že takto uchráni svojich obyvateľov od ďalších deportácií, stalo jednou veľkou továrňou poskladanou z množstva výkonných dielní všetkého druhu, v ktorej väzni vrátane detí boli nútení pracovať pre nemecké vojnové hospodárstvo.

Tento osud postihol aj hlavnú protagonistku ojedinelej knihy[5] a autorku denníka Rivku Lipszycovú, ktorá si krátko po svojich narodeninách (narodila sa 15. septembra 1929 ako prvé dieťa Jankela a Miriam Sary Lipszycových), v nedeľu 3. októbra 1943 do školského zošitu zapísala v poľštine prvý záznam, ku ktorému ju zrejme inšpiroval jeden z dvoch najvýznamnejších dní židovského roku Nový rok (Roš ha-šana)[6]: „*Je po prvých sviatkoch (Roš ha-šana)... bolo zhromaždenie so staršími... premýšľala som o tom, že v porovnaní so svojimi kamarátkami akoby som bola ďalej, a preto ma obdivujú. Myslia si, že toho mnoho viem a ovládam... Ach, ako veľmi sa ale mýlia, je to nedorozumenie... Zverila som sa s tým Eve. Potvrdila mi, že im mám čo dať, nie síce veľa, ale predsa len niečo. Ale ja mám pocit, že toho tak málo viem... A tak málo dokážem...*"[7] Už z neho, ostatne tak, ako z následných deväťdesiatich záznamov, ktoré znenazdajky končia 12. apríla 1944, pozorný čitateľ vycíti, že ma dočinenia nielen s inteligentnou, milou, ale tiež citlivou, skromnou dievčinou, a na viac, čo sa v ďalších záznamoch prejaví v plnej sile, i hlboko, ortodoxne veriacou mladou Židovkou. V čase písania denníka bola Rivka v gete už bez svojich rodičov: najskôr v júni 1941 v dôsledku ubitia nacistami zomrel otec a o trinásť mesiacov neskôr, zrejme na celkové vyčerpanie aj jej matka. O Rivku a jej troch súrodencov, brata a dve sestry sa postarali príbuzní. Stratu rodičov však zakrátko vystriedala ďalšia rana, ktorá mokvá celým jej denníkom – *Wielka Szpera* (zákaz vychádzania), kedy v dňoch 5. až 12. septembra 1943 musela

[4] Vo vyhladzovacom koncentračnom tábore Chełmno bolo v nákladných vagónoch splynovaných aj 82 detí z obce Lidice a 11 detí z osady Ležáky.

[5] *Deník Rivky Lipszycové.* Nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku, Praha 2016.

[6] Obdobie medzi Roš ha-šana a Jom kipur (Deň zmierenia) podľa Talmudu predstavuje obdobie, kedy sa rozhoduje o tých, ktorí na Nový rok neboli zapísaní ani do Knihy života (spravodliví), ani do Knihy smrti (zlí, nenapraviteľní). Roš ha-šana je súčasne považovaný za výročitý deň stvorenia sveta.

[7] *Deník Rivky Lipszycové.* Nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku, záznam z 3. októbra 1943, s. 48.

židovská samospráva okrem iných obetovať do transportov smer Chełmno aj malé deti. Medzi nimi aj jej bračeka Abramka a sestričku Tamarku. Zo šesťčlennej rodiny tak zostala iba ona a jej sestrička Ciporka. Miestami sa zdá, že práve len sila viery v Boha pomáha Rivke žiť ďalší a ďalší deň...: „*Ako veľmi Boha milujem! Môžem sa na Neho vždy a vo všetkom spoľahnúť. Ale i ja sama sa musím snažiť, veď predsa samo od seba sa nemôže nič stať! Som si ale istá, že mi Boh pomôže! Som rada, že som Židovka a že ma naučili milovať Boha...*“[8]

Boh, práca a vzdelávanie sa, to sú tri podstaty, na ktoré sa v denníku upriamila. Nielen že jej pomáhajú prežiť takmer neprežiteľné, zvlášť obrovský hlad, a tiež zimu, minimálne hygienické zázemie, ale tiež ju naplňujú nádejou, že jej pomôžu uskutočniť jej sny, až peklo geta navždy skončí: „*Pred pár rokmi so v snoch, v predstavách o svojej budúcnosti, videla taký výjav. Večer, pracovňa a stôl, za ktorým sedí žena (už staršia) a píše... píše a píše... bez prestania... nevníma čo je okolo, len píše. A ta žena to som ja. Inokedy som si zase predstavovala skromný byt, v ktorom bývam so sestrou – skôr som si myslela, že s Tamarkou, ale teraz si myslím, že je to Cipka. A ešte inokedy: večer, skromná izbička, osvetlený a pri stole sedí celá moja rodina. Je tak pekne... teplo a príjemne... tak veľmi dobre! Potom, keď už idú všetci spať, sadnem si k mašine a šijem... a šijem... a je mi tak sladko, tak dobre... nádherne! Pretože to, čo vytvorím vlastnými rukami, je celé naše živobytie. Z toho platíme chleba i školu i oblečenie...*“[9] Denník je doplnený mnohými listami, adresátkou ktorých je Surcia (Sára Selver-Urbachová), mladá žena, Rivkina priateľka a súčasne mentorka, ktorá sa snažila mladým dievčatám v ich neopakovateľných mladých rokoch, ale súčasne aj v tragickom duševnom rozpoložení, ktoré im spôsobila doba, orientovať sa a zvládnuť reálny aj svoj duševný svet. Zdá sa, že je to práve táto mladá žena, ktorá Rivku k písaniu nielen inšpirovala, ale Rivka písala denník práve pre ňu: „*Premýšľam teraz o horúcich citoch. A myslím na Surciu. Cítim, že ju mám viac a viac rada. Pociťujem k nej skutočnú náklonnosť. Jak mocná je sila lásky! Napíšem toho viac a možno sa mi to podarí vyjadriť. To, čo cítim k Surcii, je horúca láska. Možno nie priamo k nej samotnej, ale k jej duši, čo ale vlastne znamená k nej celej*“,[10] ba dokonca jej ho chcel darovať.[11] Som však presvedčená, že ide viac o obdiv, akúsi romantickú predstavu lásky, cit, ktorý Rivke pomáha žiť v podmienkach nacistickej divočiny, ktorý súčasne poukazuje na jej čistotu a je dôkazom toho, že cit lásky nie je možné ničím zahubiť. Je súčasťou človeka.

---

[8] Ibidem, záznam z 2. februára 1944, s. 77.

[9] Ibidem, záznam z 28. februára 1944, s. 100–101.

[10] Ibidem, záznam z 24. decembra 1943, s. 60.

[11] Surcia sa dožila konca vojny a k nútenému pobytu v lodžskom gete sa vyjadrila vo svojich pamätiach: Sara SILVER-URBACH, *Through the Window of My Home: Recollections from the Lodz Ghetto,* Jerusalem 1986.

Nie je možné si nepovšimnúť, že Rivka vo svojom školskom zošite sa zamýšľa i nad zmyslom života, podstatou sveta a ľudskej prirodzenosti. Samozrejme jej odpovede sú priamoúmerné jej veku, avšak jej snaha, smelosť a zvedavosť môžu byť príkladom nie jednému mladému človeku. Na viac snaží sa svet naprávať osobným príkladom a výzvou k dodržiavaniu etických hodnôt, čo v jej osobnej situácii je prejav, ktorý burcuje k odporu a súčasne núti pokľaknúť pre čistotou jej duše: „*Premáha ma taký cit, že... že sa mi chce plakať! (Bohužiaľ to ale neprejavujem, pretože neplačem, naopak sa snažím plač potlačovať.) V tú chvíľu by som chcela objať celý svet, vziať ho do náručia a zahriať. V takúto chvíľu nežiarlim na tých, ktorí sa majú dobre, ale je mi ľúto tých, ktorí trpia. V takúto chvíľu úplne zabudnem na seba, akoby som ani neexistovala. V takúto chvíľu by som toho chcela toľko, toľko vykonať pre celý svet, vnímam všetky jeho problém a je mi ľúto, že neviem, ako sa zapojiť.*“[12]

Vzdor týmto vysokým hodnotám Rivka nie je ušetrená osudu väčšiny židovských obyvateľov lodžského geta. Jej denník prekvapivo končí nedokončeným deväťdesiatym prvým záznamom v stredu 12. apríla 1944. „*...Keď som sa vracala domov, naraz som pocítila, aká je mladosť krásna. Keby som mala pri sebe papier, určite by som o tom napísala. Potom som si spomenula na „Ódu na mladosť“ – zrovna som tento zväzok Mickiewicza mala pri sebe. V takýchto chvíľach sa mi tak chce žiť. A zároveň je mi tak podivne smutno, tak jasne vnímam našu biedu, tak hlboko mi dušu prestupuje smútok a... potrebujem v sebe nájsť veľa sily, aby som sa nevzdala....*“[13]

Som presvedčená, že Rivka Lipszycová sa nevzdala, avšak jej čistota a viera v Boha boli proti nacistickému barbarstvu nepomerným protivníkom. Začiatkom roka 1944 sa Nemci rozhodli lodžské geto uzavrieť a zvyšní väzni – a teda zrejme aj Rivka – sa stali obeťami druhého obdobia deportácii, konajúcich sa od júna 1944 do 18. januára 1945 do vyhladzovacích táborov v Chełmno a Osvienčime. Je však viac než pravdepodobné, že Rivka sa dostala z Osvienčimu do dolnosaského koncentračného tábora Bergen – Belsen, ktorý bol na sklonku vojny postihnutý epidémiou škvrnitého týfusu a kde ju 15. apríla zastihlo i oslobodenie. Avšak zrejme patrila medzi štrnásť tisíc väzňov, ktorí napriek starostlivosti zomreli krátko v niektorej nemeckej nemocnici po oslobodení.

Zaujímavý a zároveň nevšedný bol i osud Rivkinho denníka, ktorý vzdor tomu, že bol nájdený koncom januára 1945 lekárkou Zinajdou Berezovskou, príslušníčkou *322. strelecká divízie* 60. armády 1. ukrajinského frontu pri rozborenom krematóriu osvienčimského tábora, ktorá ho u seba prechovávala, predmetom štúdia, vedeckého i laického záujmu sa stal až v roku 1995, kedy bol odvezený do Spojených štátov amerických. A teda po 50 rokoch ukrývania, či skôr zabudnutia,

[12] *Deník Rivky Lipszycové.* Nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku, záznam z 29. marca 1944, s. 115.

[13] Ibidem, záznam z 12. apríla 1944, s. 120.

sa denníkom začali zaoberať mnohí odborníci z Holocaust Center of Northem California, Jewish Family and Children s Services a Lehrhaus Judaica, ako i erudované prekladateľky, ktoré text prepísali, preložili, okomentovali a súčasne doplnili ako fotografiami, prevažne z fondu jeruzalemského Yad Vashem a Archiwu Państwowego v Lodži, tak staťami *Rivkine mesto, Rivkine geto, Rodina* a *Čo sa s Rivkou stalo?*,[14] ktoré Denník Rivky Lipszycovej vkusne dopĺňajú a vytvárajú tak súčasne komplexný obraz krátkeho života mladej Židovky, jej rodiny, a tiež osudov najmä mladých ľudí, väzňov lodžského geta v rokoch druhej svetovej vojny.

V Českej republike denník preložila Karina Matějů, k tlači pripravila Kateřina Dejmalová a vlastné vydanie Denníka Rivky Lipszycovejv významne podporil pražský Nadačný fond obetiam holocaustu. A i keď ani táto kniha sa neobišla bez drobných ale zbytočných chýb,[15] rozhodne patrí svojím obsahom, poučením a výzvou nikdy neklesať na duchu, k zlatému fondu nielen Šoa. Patrí do knižnice každého mladého človeka.

Pre úplnosť je nutné uviesť, že Rivkin denník nie je prvým dochovaným denníkovým záznamom z geta v Lodži,[16] a radí sa do zástupu detských denníkov, zachovaných aj z ostatných get, zriadených nacistami v centrálnej Európe predovšetkým na území Poľska, ale i Českej republiky.[17] Rivkin denník má však mnoho jedinečností: napísala ho dievčina dušou plne oddaná Bohu, ktorá je schopná dopodrobna podať obraz každodennosti života v lodžskom gete; nepochybne naplneného utrpením a bojom o prežitie, ale i sily a boja s vlastným „vnútorným svetom", ktorý káže byť nepoddajným a zostať silným!

Zlatica Zudová-Lešková

[14] Ibidem, s. 123–173.

[15] Napríklad na s. 32 denníka, druhý (citovaný a tučne vysadený) odstavec je odkázaný na záznam *„22. decembra 1944"*, avšak denník končí záznamom v stredu 12. apríla 1944.

[16] Medzi najznámejšie a aj najobsiahlejšie patrí denník Davida Sierowiaka: *The Diary of Dawid Sierakowiak: Five Notebooks from the Lodz Ghetto*, Oxford 1996.

[17] Napríklad: Chava Pressburger, *Deník mého bratra* [Petra Ginze (1928–1944)], Praha 2005.

OBSAH

STUDIE
Milan HLAVAČKA: *Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century*……1

Ivana MADLOVÁ: *Nacionální diskurz v předbřeznových Čechách (1830–1848)*……25

Miroslav ŠEDIVÝ: *Francouzská okupace Ancony v roce 1832 a její ohlas v Evropě*……73

Lukáš KRÁLÍK: *Moravský zemský zákoník (1848–1948)*…….....97

Pavel MAREK: *Bloudící kněz, nebo církevní reformátor? K životnímu dílu Bohumila Zahradníka Brodského (1862−1939)*……115

Josef TOMEŠ: *Benešův prezidentský protikandidát. Politický profil profesora Bohumila Němce (1873–1966)*……...161

David MAJTENYI: *Osobnost Osvalda Závodského (1910–1954) s důrazem na jeho účast v občanské válce ve Španělsku*…….183

Martin NEKOLA: *V zemi klokanů proti srpu a kladivu. Protikomunistický exil v Austrálii v první fázi studené války*……..221

Barbora MENCLOVÁ: *Československo a revoluce v Portugalsku. (Československo-portugalské vztahy v letech 1974–1976)*……243

MATERIÁLY
Jindřich DEJMEK: *Zpráva Jiřího S. Hájka o jeho diplomatické aktivitě po 21. srpnu 1968*……...265

KRONIKA
Volby 1946 a Československo (souvislosti, prognózy, fakta, následky) Vědecká konference, Brno 31. května – 1. června 2016
(Emil Voráček)……...285

Čtvrtá mezinárodní doktorandská konference v Brně
(Jana Škerlová)……...294

RECENZE

Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka – Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno, CDK 2016, 127 s. ISBN 978-80-7325-396-7.
(Jakub Formánek)……...297

Michal STEHLÍK, *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*, Praha, Academia 2015. ISBN 978-80-200-2405-3, 193 s.
(Martin Dolejský)……...299

Jánosról Esterházy. A közép-európai dialógus jegyében. O Jánosovi Esterházym. V duchu stredoeurópského dialogu. Zoltán Zilizi (zost.), Nitra 2016, 262 s. ISBN 978-80-972053-5-5.
(Lukáš Novotný)…….300

Kritické vydání Hitlerova Mein Kampfu
Christian HARTMANN – Thomas VORDERMAYER – Othmar PLÖCKINGER – Roman TÖPPEL (eds.), *Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition*, Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, I-II, München 2016, 1968 s. ISBN 978-3-9814052-3-1.
(Marek Šmíd)…….303

Alberto TRONCHIN, *Spravedlivý riskuje. Karel Weirich, český novinář a zachránce Židů v Itálii*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2015, přeložila Helena Tůmová, edice Osudy – svazek 59, 144 s. ISBN 978-80-7195-827-7.
(Marek Šmíd)…….305

Robert KVAČEK – Josef TOMEŠ a kol. (eds.), *Jiří Havelka: Dvojí život: vzpomínky protektorátního ministra*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, 295 s. ISBN 978-80-7422-357-0.
(Martin Dolejský)……...307

Deník Rivky Lipszycové: nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku (editovala a úvod napsala Alexandra Zapruderová), Praha, Práh 2016, 178 s. ISBN 978-80-7252-597-3.
(Zlatica Zudová-Lešková)……..308

I N H A L T

STUDIEN
Milan HLAVAČKA: *Familienunternehmen und ihre Position in der mitteleuropäischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts*……1

Ivana MADLOVÁ: *Der nationale Diskurs im Böhmen des Vormärz (1830–1848)*…….25

Miroslav ŠEDIVÝ: *Die französische Okkupation Anconas von 1832 und ihr Nachhall in Europa*…….73

Lukáš KRÁLÍK: *Das mährische Landesgesetzbuch (1848–1948)*……..97

Pavel MAREK: *Irrgläubiger Priester, oder Kirchenreformator? Zum Lebenswerk von Bohumil Zahradník-Brodský (1862−1939)*…….115

Josef TOMEŠ: *Benešs Präsidenten-Gegenkandidat. Das politische Profil von Professor Bohumil Němec (1873–1966)*……..161

David MAJTENYI: *Die Persönlichkeit Osvald Závodskýs (1910–1954) mit Betonung auf seine Teilnahme am Spanischen Bürgerkrieg*……183

Martin NEKOLA: *Im Land der Kängurus gegen Hammer und Sichel. Das antikommunistische Exil in Australien in der ersten Phase des Kalten Kriegs*….221

Barbora MENCLOVÁ: *Die Tschechoslowakei und die Revolution in Portugal (die tschechoslowakisch-portugiesischen Beziehungen in den Jahren 1974–1976)*…….243

MATERIALEN
Jindřich DEJMEK: *Bericht von Jiří S. Hájek über seine diplomatische Tätigkeit nach dem 21. August 1968*…….265

CHRONIK
Die Wahlen von 1946 und die Tschechoslowakei (Zusammenhänge, Prognosen, Fakten, Folgen)
(Emil Voráček)……...285

Vierte internationale Doktorandenkonferenz in Brno
(Jana Škerlová)……...294

REZENSIONEN

Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka – Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno, CDK 2016, 127 s. ISBN 978-80-7325-396-7.
(Jakub Formánek)……...297

Michal STEHLÍK, *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*, Praha, Academia 2015. ISBN 978-80-200-2405-3, 193 s.
(Martin Dolejský)……...299

Jánosról Esterházy. A közép-európai dialógus jegyében. O Jánosovi Esterházym. V duchu stredoeurópského dialogu. Zoltán Zilizi (zost.), Nitra 2016, 262 s. ISBN 978-80-972053-5-5.
(Lukáš Novotný)…….300

Kritische Ausgabe von Hitlers Mein Kampf
Christian HARTMANN – Thomas VORDERMAYER – Othmar PLÖCKINGER – Roman TÖPPEL (eds.), *Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition*, Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, I-II, München 2016, 1968 s. ISBN 978-3-9814052-3-1.
(Marek Šmíd)…….303

Alberto TRONCHIN, *Spravedlivý riskuje. Karel Weirich, český novinář a zachránce Židů v Itálii*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2015, přeložila Helena Tůmová, edice Osudy – svazek 59, 144 s. ISBN 978-80-7195-827-7.
(Marek Šmíd)……305

Robert KVAČEK – Josef TOMEŠ a kol. (eds.), *Jiří Havelka: Dvojí život: vzpomínky protektorátního ministra*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, 295 s. ISBN 978-80-7422-357-0.
(Martin Dolejský)……..307

Deník Rivky Lipszycové: nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku (editovala a úvod napsala Alexandra Zapruderová), Praha, Práh 2016, 178 s. ISBN 978-80-7252-597-3.
(Zlatica Zudová-Lešková)…….308

C O N T E N T S

STUDIES
Milan HLAVAČKA: *Family businesses and their roots in Central European society in the 19th century*……1

Ivana MADLOVÁ: *National discourse in pre-revolutionary Bohemia (1830–1848)*……25

Miroslav ŠEDIVÝ: *France's occupation of Ancona in 1832 and its reception in Europe*……..73

Lukáš KRÁLÍK: *Moravian Provincial Code (1848–1948)*……97

Pavel MAREK: *Wandering priest, or Church reformer? The life's work of Bohumil Zahradník Brodský (1862−1939)*……115

Josef TOMEŠ: *Beneš's presidential rival. A political profile of Professor Bohumil Němec (1873–1966)*……161

David MAJTENYI: *Osvald Závodský (1910–1954), his personality and his engagement in the Spanish Civil War*……183

Martin NEKOLA: *In the Land of Kangaroos against the hammer and sickle. Anti-communist exile in Australia during the first phase of the Cold War*……221

Barbora MENCLOVÁ: *Czechoslovakia and the revolution in Portugal. (Czechoslovak-Portuguese relations between 1974 and 1976)*……243

MATERIALS
Jindřich DEJMEK: *Jiří S Hájek's report on his diplomatic activity after 21 August 1968*……...265

CHRONICLE
The 1946 Election and Czechoslovakia (context, prognosis, facts, consequences) Science conference, Brno 31 May – 1 June 2016
(Emil Voráček)……...285

Fourth International Doctoral Conference in Brno
(Jana Škerlová)……...294

REVIEWS

Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka – Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno, CDK 2016, 127 s. ISBN 978-80-7325-396-7.
(Jakub Formánek)……...297

Michal STEHLÍK, *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*, Praha, Academia 2015. ISBN 978-80-200-2405-3, 193 s.
(Martin Dolejský)……...299

Jánosról Esterházy. A közép-európai dialógus jegyében. O Jánosovi Esterházym. V duchu stredoeurópského dialogu. Zoltán Zilizi (zost.), Nitra 2016, 262 s. ISBN 978-80-972053-5-5.
(Lukáš Novotný)……300

Critical edition of Hitler's Mein Kampf
Christian HARTMANN – Thomas VORDERMAYER – Othmar PLÖCKINGER – Roman TÖPPEL (eds.), *Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition*, Institut für Zeitgeschichte München-Berlin, I-II, München 2016, 1968 s. ISBN 978-3-9814052-3-1.
(Marek Šmíd)…….303

Alberto TRONCHIN, *Spravedlivý riskuje. Karel Weirich, český novinář a zachránce Židů v Itálii*, Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2015, přeložila Helena Tůmová, edice Osudy – svazek 59, 144 s. ISBN 978-80-7195-827-7.
(Marek Šmíd)…….305

Robert KVAČEK – Josef TOMEŠ a kol. (eds.), *Jiří Havelka: Dvojí život: vzpomínky protektorátního ministra*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, 295 s. ISBN 978-80-7422-357-0.
(Martin Dolejský)……...307

Deník Rivky Lipszycové: nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětimi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku (editovala a úvod napsala Alexandra Zapruderová), Praha, Práh 2016, 178 s. ISBN 978-80-7252-597-3.
(Zlatica Zudová-Lešková)……..308

Autoři

Prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.
Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika

Mgr. Ivana Madlová
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.
Filozofická fakulta Západočeské univerzity
Plzeň, Česká republika

JUDr. Lukáš Králík, Ph.D.
Úřad pro ochranu hospodářské soutěže
Praha, Česká republika

Prof. PhDr. Pavel Marek, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Olomouc, Česká republika

PhDr. Josef Tomeš, Ph.D.
Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika

Bc. David Majtenyi
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Martin Nekola, Ph.D.
Praha, Česká republika

Mgr. Barbora Menclová
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.
Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika